

SOSYAL, İNSAN VE İDARİ BİLİMLERDE MODERN VE ÇAĞDAŞ ARAŞTIRMALAR

All Sciences Academy

*SOSYAL, İNSAN VE
İDARİ BİLİMLERDE
MODERN VE
ÇAĞDAŞ
ARAŞTIRMALAR*

Editör
Prof. Dr. Osman YILMAZ

Sosyal, İnsan ve İdari Bilimlerde Modern ve Çağdaş Araştırmalar

Editör: Prof. Dr. Osman YILMAZ

Dizayn: All Sciences Academy Design

Basım Tarihi: Ağustos 2026

Yayıncı Sertifika Numarası: 72273

ISBN: 978-625-8839-71-5

© All Sciences Academy

www.allsciencesacademy.com

allsciencesacademy@gmail.com

İÇERİK

1.Bölüm	6
Algoritmik Yönetim Çağında Örgütsel İletişim ve Örgütsel Sessizlik <i>Fatih KARCIOĞLU</i>	
2.Bölüm	22
Aile İşletmelerinde Kuşak Devri ve Dijital Dönüşüm <i>Fatih KARCIOĞLU</i>	
3.Bölüm	37
Aristoteles'in Erdem Etiği Perspektifinden Liderlik: Karakter, Erdemli Yönetici ve Kurumsal Kültür <i>Halil İbrahim KELEŞ</i>	
4.Bölüm	54
Güvenden Aşırılığa: Tüketici Beklentilerinde Patlayıcı Dinamiklerin Tespiti <i>Kadir KARAGÖZ</i>	
5.Bölüm	82
Kültürel Zekânın İş Performansına Etkisi: Kültürlerarası İletişim Etkililiğinin Düzenleyici Rolü Üzerine Bir Araştırma <i>Cemile TURALI, Mehmet DİNÇ</i>	
6.Bölüm	124
Gazzeli Bir Annenin Şiirlerinde Yas: Âlâ el-Katrâvî <i>Muhammed AŞANTOĞRUL</i>	
7.Bölüm	142
Muhammed Hüseyin B. Tabâtabâî'nin Nübüvvet Anlayışı <i>Muhammet Çağrı İSMAİLOĞLU, Muhammet AYDIN</i>	

8. Bölüm	155
Bilgi-Ahlak İlişkisi	
<i>Halim MALLI, Muhammet AYDIN</i>	
9. Bölüm	177
Tarihsel Süreçte Rom: Sömürge Mirası ve Görünmeyen Bedeller	
<i>Serdar EREN</i>	
10. Bölüm	198
Kripto Paraların Vergilendirilmesine İlişkin Medya Söylemi	
<i>Filiz EKİNCİ, Gözde KOCA, Şerife BULUT</i>	
11. Bölüm	221
Türk İstiklal Harbi'nde Bilecik ve Çevresi	
<i>Ümit YETİK</i>	

Algoritmik Yönetim Çağında Örgütsel İletişim ve Örgütsel Sessizlik

Fatih KARCIOĞLU¹

¹ Prof. Dr.; Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü. fkarci@atauni.edu.tr ORCID No: 0000-0002-3182-6484

ÖZET

Örgütsel iletişim ile örgütsel sessizlik arasındaki ilişki, yönetim yazınında uzun süredir yönetici davranışı, güven ve iklim değişkenleri üzerinden ele alınmaktadır. Bu bölüm söz konusu ilişkiyi algoritmik yönetim bağlamında yeniden okumaktadır. Algoritmik yönetim, işin tahsisi, izlenmesi, değerlendirilmesi ve ödüllendirilmesine ilişkin yönetsel işlevlerin yazılım sistemlerine devredilmesini ifade etmektedir. Bu devir yalnızca teknik bir dönüşüm değildir. Çalışanın kime, hangi kanaldan ve hangi maliyetle konuşabileceğini yeniden belirlemektedir. Bölümde önce örgütsel iletişimin kuramsal temelleri ve yukarı yönlü iletişimin işleyişi ele alınmaktadır. Ardından örgütsel sessizliğin kavramsallaştırılması, türleri ve öncülleri özetlenmektedir. Üçüncü aşamada algoritmik denetimin mekanizmaları tanıtılmakta ve bu mekanizmaların iletişim kanalları üzerindeki etkisi tartışılmaktadır. Son aşamada sessizliğin algoritmik ortamda nasıl yeniden üretildiği dört başlık altında çözümlenmektedir. Bunlar muhatapsızlık, kayıt kalıcılığı, enformasyon asimetrisi ve öngörülü uyumdur. Bölümün temel savı şudur: Algoritmik yönetim sessizliği ortadan kaldırmamakta, onu iklim düzeyinden mimari düzeye taşımaktadır. Klasik yaklaşımda sessizlik yöneticinin tutumundan doğan bir algı meselesiyken, algoritmik ortamda sistemin tasarımına gömülü bir yapısal kısıt haline gelmektedir. Bu değişim, sessizliğin ölçülmesi ve azaltılmasına dönük mevcut yönetsel araçların yeniden gözden geçirilmesini gerektirmektedir. Bölüm sonunda örgütler için uygulanabilir öneriler ve gelecek araştırmalar için sorular sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel iletişim, örgütsel sessizlik, algoritmik yönetim, yukarı yönlü iletişim, psikolojik güvenlik, işgören sesi

GİRİŞ

Örgütlerin bilgi işleme kapasitesi, üyelerinin sahip olduğu bilginin tepe yönetime ulaşip ulaşmamasına bağlıdır. Bu basit önerme, örgütsel iletişim yazınının çıkış noktasını oluşturmaktadır. Çalışan bir sorunu görür ancak dile getirmezse, örgüt o sorunu yok saymış olur. Morrison ve Milliken (2000) bu durumu örgütsel sessizlik kavramıyla adlandırmıştır. Yazarlara göre sessizlik münferit bir tercih değildir. Birçok örgütte yaygın biçimde gözlenen ve kolektif düzeyde işleyen bir olgudur.

Kavram kısa sürede geniş bir ampirik yazın üretmiştir. Milliken, Morrison ve Hewlin (2003) çalışanların hangi konularda sustuğunu ve neden sustuğunu keşifsel biçimde incelemiştir. Tangirala ve Ramanujam (2008) sessizliğin bireysel öncüllerinin çalışma grubu düzeyindeki adalet iklimine göre farklılaştığını göstermiştir. Türkiye yazınında da konu erken dönemde ele alınmıştır. Çakıcı (2007) sessizliğin teorik temellerini ve tetikleyici dinamiklerini derlemiş, sonraki çalışmasında ise sessiz kalınan konuları ve algılanan sonuçları alan araştırmasıyla ortaya koymuştur (Çakıcı, 2008).

Bu yazının ortak bir varsayımı vardır. İletişim, insanlar arasında gerçekleşen bir süreçtir. Yönetici bir taraftadır, çalışan diğer taraftadır (Timuroğlu ve Balkaya, 2016). Sessizlik bu ikili ilişkideki güven, adalet ve açıklık algılarından doğmaktadır. Varsayım uzun süre geçerli kalmıştır çünkü örgütlerde yönetsel kararların büyük bölümünü insanlar vermiştir.

Son on yılda bu tablo değişmeye başlamıştır. İşin dağıtımı, çalışma süresinin ölçülmesi, performansın puanlanması ve hatta işten çıkarma önerilerinin üretilmesi giderek yazılım sistemlerine devredilmektedir (Karcioğlu ve Serçemeli, 2018; Karataş, 2024; Hatipoğlu ve Sirkan, 2025). Kellogg, Valentine ve Christin (2020) bu olguyu algoritmik yönetim başlığı altında toplamış ve altı mekanizmayla açıklamıştır. Bu mekanizmalar kısıtlama, yönlendirme, kayıt tutma, derecelendirme, ikame etme ve ödüllendirme. Söz konusu mekanizmalar örgütsel iletişimin klasik zeminini kaydırmaktadır. Çalışan artık her zaman bir yöneticiyle değil, bir arayüzle karşı karşıyadır.

Bu bölümün amacı, örgütsel iletişim ve örgütsel sessizlik ilişkisini algoritmik yönetim koşullarında yeniden ele almaktır. Bölüm kuramsal bir derleme niteliğindedir. Ampirik veri sunmamakta, mevcut yazını yeni bir çerçevede birleştirmeyi hedeflemektedir.

Bölümün savı iki aşamalıdır. Birincisi, algoritmik yönetim örgütsel iletişimin yönünü, kanalını ve muhatabını değiştirmektedir. İkincisi, bu değişim sessizliği azaltmamakta, onun kaynağını yönetici tutumundan sistem tasarımına kaydırmaktadır. Klasik yazında sessizliğin panzehiri yöneticinin açık kapı politikasıdır. Algoritmik ortamda ise açık kapının arkasında bir muhatap bulunmayabilir (Atabay, 2026).

Bölüm altı ana kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda örgütsel iletişimin kavramsal çerçevesi sunulmaktadır. İkinci kısımda örgütsel sessizlik ele alınmaktadır. Üçüncü kısımda algoritmik yönetim tanıtılmaktadır. Dördüncü ve beşinci kısımlarda iki alan birleştirilmektedir. Altıncı kısımda yönetsel çıkarımlar sunulmaktadır.

ÖRGÜTSEL İLETİŞİMİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Örgütsel İletişimin İşlevleri ve Yönleri

Örgütsel iletişim, örgüt üyeleri arasında bilgi, anlam ve duygu aktarımını sağlayan süreçler bütünüdür. Bu süreç dört temel işlev görmektedir. Bilgilendirme işlevi görevin nasıl yapılacağını aktarır. Denetim işlevi beklentileri ve sınırları belirler. Güdüleme işlevi çabayı yönlendirir. Duygusal ifade işlevi ise çalışanın memnuniyet ve şikâyetlerini dolaşıma sokar.

Bu işlevler farklı yönlerde işler. Aşağı yönlü iletişim yönetimden çalışana doğru akar. Talimat, politika ve geri bildirim bu kanalla iletilir. Yukarı yönlü iletişim çalışandan yönetime doğru akar. Öneri, şikâyet, sorun bildirimi ve performans raporlaması bu kanaldadır. Yatay iletişim aynı düzeydeki birimler arasında koordinasyonu sağlar.

Dört işlev arasında en kırılgan olanı yukarı yönlü iletişimidir. Nedeni yapısalıdır. Aşağı yönlü iletişimde gönderici, gücü elinde bulundurandır. Mesajın iletilmemesinin maliyeti göndericiye aittir. Yukarı yönlü iletişimde ise gönderici, güç dengesinde alt konumdadır. Mesajın olumsuz karşılanma riski doğrudan göndericiye yansımaktadır.

Bu asimetri iki sonuç doğurur. Birincisi, olumsuz bilgi yukarı doğru filtrelendir. Çalışan kötü haberi yumuşatır ya da hiç iletmez. İkincisi, filtrelemenin kendisi görünmez kalır. Yönetici, kendisine ulaşmayan bilginin varlığından habersizdir. Morrison ve Milliken (2000) bu görünmezliği örgütsel sessizliğin en tehlikeli yanı olarak tanımlamaktadır.

Yönetici Davranışı ve Psikolojik Güvenlik

Yukarı yönlü iletişimin kalitesi büyük ölçüde yöneticinin davranışına bağlıdır. Detert ve Burris (2007) bir restoran zincirinde üç binden fazla çalışan ve iki yüzü aşkın yönetici üzerinde yürüttükleri iki aşamalı çalışmada, yöneticinin açıklığının çalışan sesi üzerinde dönüştürücü liderlikten daha tutarlı bir etkiye sahip olduğunu bulgulamıştır. Bu ilişki, astların psikolojik güvenlik algısı üzerinden işlemektedir.

Edmondson (1999) psikolojik güvenliği, takım içinde kişilerarası riski göze almanın güvenli olduğuna dair paylaşılan inanç olarak tanımlamıştır. Psikolojik güvenlik yüksek olduğunda çalışan hata bildirmekten çekinmez. Düşük olduğunda ise sessizlik hâkim olur. Detert ve Burris (2007) ayrıca liderlik davranışlarının en güçlü etkisini yüksek performanslı çalışanların ses davranışı üzerinde gösterdiğini belirtmektedir. Bu bulgu, sessizliğin maliyetinin örgüt açısından ne kadar yüksek olabileceğine işaret etmektedir.

Kanal Seçimi ve Ortam Zenginliği

İletişimin niteliği yalnızca yöne değil, kanala da bağlıdır. Daft ve Lengel (1986) kanalları taşıdıkları bilgi zenginliğine göre sıralamıştır. Yüz yüze iletişim en zengin kanaldır. Anında geri bildirim sağlar, birden fazla ipucu taşır, doğal dil kullanır ve kişisel odak sunar. Yazılı ve biçimsel belgeler ise en yoksul kanaldır.

Zenginlik ile belirsizlik arasında bir uyum gerekmektedir. Belirsizliğin yüksek olduğu durumlarda zengin kanal gerekir. Rutin ve açık konularda ise yoksul kanal yeterlidir. Kanal seçimi yanlış yapıldığında iletişim ya aşırı yüklenir ya da eksik kalır.

Bu ayırım örgütsel sessizlik açısından önemlidir. Şikâyet, itiraz ve hata bildirimini doğası gereği belirsiz ve duygusal yüklü konulardır. Zengin kanal gerektirirler. Yazılı ve kayıtlı kanallara sıkıştırıldıklarında niteliklerini yitirirler.

Dijital kanalların örgüte girişi bu dengeyi doğrudan etkilemektedir (Balkaya, Yarbaşı ve Tepeler, 2023). Leonardi, Huysman ve Steinfield (2013) kurumsal sosyal medya araçlarını tanımlarken bu araçların ayırt edici özelliklerinden birinin içeriğin görünür ve kalıcı olması olduğunu belirtmektedir. Yazarlara göre bu araçlar iletişimi hem kolaylaştırmakta hem

de kısıtlamaktadır. Kolaylaştırma yönü erişimin genişlemesidir. Kısıtlama yönü ise söylenenin izinin kalmasıdır.

ÖRGÜTSEL SESSİZLİK

Kavramsallaştırma

Örgütsel sessizlik, çalışanların işle ilgili sorunlara dair bilgi, görüş ve kaygılarını kasıtlı olarak esirgemesidir. Kavramın iki ayırt edici özelliği vardır. Birincisi kasıtlılıktır. Söyleyecek sözü olmayan çalışan sessiz değildir, bilgisizdir. İkincisi işle ilgililiktir. Kişisel meselelerin paylaşılması sessizlik kapsamına girmez.

Morrison ve Milliken (2000) sessizliği kolektif düzeyde ele almıştır. Yazarlara göre örgütlerde sessizlik iklimi oluşmaktadır. Bu iklim iki paylaşılan inançtan beslenir. Birincisi, sorunları dile getirmenin boşuna olduğu inancıdır. İkincisi, dile getirmenin tehlikeli olduğu inancıdır. Bu inançlar bireysel deneyimlerden değil, kolektif anlamlandırma süreçlerinden doğar.

Pinder ve Harlos (2001) sessizliği algılanan adaletsizliğe verilen bir tepki olarak ele almıştır. Yazarlar sessizliği pasif bir boşluk değil, etkin bir süreç olarak tanımlamaktadır. Sessizlik, uyanıklığın karşıtı olan uyku gibi görünse de kendi içinde işleyen bir mekanizmadır.

Sessizlik Türleri

Yazında sessizliğin türlerine ilişkin iki temel sınıflandırma bulunmaktadır. Pinder ve Harlos (2001) ikili bir ayrım önermiştir. Boyun eğici sessizlikte çalışan konuşmanın bir işe yaramayacağına inanmaktadır. Korku kaynaklı sessizlikte ise çalışan olumsuz sonuçlardan çekinmektedir.

Van Dyne, Ang ve Botero (2003) üçlü bir sınıflandırma geliştirmiştir. Yazarlar sessizliği ve sesliliği çalışanın güdüsüne göre ayırmıştır. Kabullenici sessizlik, kopukluk güdüsünden doğar. Çalışan durumu değiştirilemez görmekte ve süreçten çekilmektedir. Savunmacı sessizlik, kendini koruma güdüsünden doğar. Çalışan bilgiyi kendisine zarar geleceği korkusuyla esirgemektedir. Toplum yanlısı sessizlik ise başkalarını gözetme güdüsünden doğar. Çalışan örgütün ya da bir mesleğin yararı için bilgiyi saklamaktadır.

Knoll ve van Dick (2013) bu sınıflandırmayı ölçme düzeyine taşımış ve dört sessizlik biçimini birlikte ölçen bir araç geliştirmiştir. Yazarların katkısı, Morrison ve Milliken (2000) çizgisindeki yukarıdan aşağı bakışın yanına, çalışanın güdüsünden hareket eden aşağıdan yukarı bir bakış eklemektir.

Bu ayrımlar önemlidir çünkü aynı gözlenebilir davranış farklı kaynaklardan beslenmektedir. Yönetimsel müdahale de güdüye göre farklılaşmalıdır. Kabullenici sessizlik için etkililik algısının yükseltilmesi gerekir. Savunmacı sessizlik için güvenliğin sağlanması gerekir. Toplum yanlısı sessizlik ise her zaman sorun sayılmayabilir.

Tablo 1: Örgütsel Sessizliğin Temel Türleri ve Ayırt Edici Özellikleri

Sessizlik Türü	Temel Günü	Altta Yatan İnanç	Davranışsal Görünüm
Kabullenici sessizlik	Kopukluk	Değişim mümkün değil	Edilgen kabul, çekilme
Savunmacı sessizlik	Kendini koruma	Konuşmak risklidir	Etkin gizleme, tetikte olma
Toplum yanlısı sessizlik	Başkalarını gözetme	Susmak yarar sağlar	Bilinçli sır tutma

Kaynak: Pinder ve Harlos (2001) ile Van Dyne, Ang ve Botero (2003) çalışmalarından yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Sessizlik ile Sessizlik Arasındaki İlişki

Sessizliğin sessizliğin basit karşıtı olup olmadığı yazında uzun süre tartışılmıştır. Yüzeyle ikisi zıt görünmektedir. Sessizlik konuşmayı, sessizlik ise konuşmamayı ifade etmektedir. Van Dyne, Ang ve Botero (2003) bu görünürdeki karşıtlığın yanıltıcı olduğunu savunmaktadır. Yazarlara göre her iki davranış da aynı üç güdüden beslenmektedir. Dolayısıyla ikisi tek bir sürekliliğin iki ucu değil, iki ayrı yapıdır.

Ayrımın pratik sonucu vardır. Bir çalışanın çok konuşuyor olması, kritik konularda sustuğu anlamına gelmeyebilir. Aynı çalışan rutin önerilerde sesli, riskli konularda sessiz olabilir. Bu nedenle yalnızca ses davranışını ölçen araçlar sessizliği gözden kaçırmaktadır.

Knoll ve van Dick (2013) bu nedenle sessizliği kendi başına ölçmenin gereğine işaret etmektedir. Yazarlar dört sessizlik biçimini ayrı ayrı ölçen bir araç geliştirmiştir. Araç, sessizliğin sessizliğin yokluğu olarak değil, kendi öncülleri ve sonuçları olan bir davranış olarak ele alınmasını sağlamaktadır.

Bu tartışma algoritmik yönetim bağlamında ek bir anlam kazanmaktadır. Dijital sistemler ses davranışını kolayca sayabilmektedir. Kaç öneri girildiği, kaç yorum yazıldığı, kaç bilete açıldığı ölçülebilir. Sessizlik ise ölçülemez çünkü kaydı yoktur. Ölçülebilen ses davranışının artması, ölçülemeyen sessizliğin azaldığı anlamına gelmemektedir. Yönetimin bu iki büyüklüğü karıştırması, örgütün kendi sessizliğini görmesini daha da zorlaştırmaktadır.

Öncüller ve Sonuçlar

Sessizliğin öncülleri üç düzeyde toplanabilir. Örgütsel düzeyde merkezileşme, biçimselleşme ve dikey hiyerarşi sessizliği besler. Yönetimsel düzeyde olumsuz geri bildirim kapalıdır belirleyicidir. Bireysel düzeyde ise özgüven, kıdem ve geçmiş deneyim rol oynamaktadır.

Milliken, Morrison ve Hewlin (2003) çalışanların hangi konularda sustuğunu ve neden sustuğunu kırk kişilik bir görüşme kümesi üzerinden incelemiştir. Susulan konular sekiz kategoride toplanmıştır. En sık anılan kategori, üstün ya da bir meslektaşın yetkinliğine ilişkin kaygılardır. Susma gerekçelerinin başında ise olumsuz biçimde etiketlenme ve bunun sonucunda değer verilen ilişkilerin zarar görmesi korkusu gelmektedir.

Sessizliğin bireysel öncülleri bağlamdan bağımsız işlememektedir. Tangirala ve Ramanujam (2008) otuz çalışma grubuna dağılmış altı yüzü aşkın hemşire üzerinde yürüttükleri çalışmada, işlemsel adalet ikliminin bireysel öncüllerin etkisini düzenlediğini göstermiştir. Adalet iklimi yüksek olduğunda, sessizliği engelleyen bireysel etkenlerin gücü artmaktadır. Bulgu, sessizliğin bireysel bir tutum olduğu kadar bir grup olgusu olduğunu da ortaya koymaktadır.

Çakıcı (2008) Türkiye örnekleminde sessiz kalan konuları, sessizliğin nedenlerini ve algılanan sonuçlarını ele almıştır. Yazar, konuşmanın fayda etmeyeceği inancı ile çeşitli kayıp korkularının sessizlik tercihinde birlikte rol oynadığını belirtmektedir.

Sessizliğin sonuçları hem örgüt hem birey düzeyinde olumsuzdur. Örgüt düzeyinde hata düzeltme kapasitesi zayıflar. Öğrenme yavaşlar. Karar kalitesi düşer. Birey düzeyinde ise bilişsel çelişki, denetim kaybı algısı ve tükenmişlik ortaya çıkar.

ALGORİTMİK YÖNETİM

Tanım ve Kapsam

Algoritmik yönetim, yönetsel işlevlerin yazılım sistemlerine devredilmesidir. Devredilen işlevler arasında işin tahsisi, çalışma süresinin izlenmesi, performansın ölçülmesi, geri bildirimin üretilmesi ve ödül ile yaptırımın uygulanması yer almaktadır.

Kavram ilk olarak dijital emek platformları bağlamında incelenmiştir. Wood, Graham, Lehdonvirta ve Hjorth (2019) altı ülkede yürüttükleri karma yöntemli çalışmada, algoritmik denetimin çevrimiçi emek platformlarının işleyişinin merkezinde durduğunu göstermiştir. Yazarlara göre algoritmik yönetim teknikleri çalışanlara yüksek düzeyde esneklik, özerklik ve görev çeşitliliği sunma eğilimindedir. Aynı teknikler eş zamanlı olarak yeni bağımlılık ve baskı biçimleri üretmektedir.

Möhlmann, Zalmanson, Henfridsson ve Gregory (2021) algoritmik yönetimi iki boyutta ele almıştır. Birinci boyut eşleştirmedir. Algoritma, iş ile çalışanı bir araya getirir. İkinci boyut denetimdir. Algoritma, işin nasıl yapıldığını izler ve yönlendirir. Yazarlar önceki araştırmaların eşleştirmeye odaklandığını, denetim boyutunun ise yeterince incelenmediğini belirtmektedir.

Algoritmik yönetim bugün platform ekonomisiyle sınırlı değildir. Kurumsal kaynak planlama sistemleri, insan kaynakları analitiği araçları, çağrı merkezi izleme yazılımları ve uzaktan çalışma takip uygulamaları geleneksel örgütlerde de benzer işlevler görmektedir. Parent-Rocheleau ve Parker (2022) algoritmaların artık iş tasarımcısı konumuna geldiğini savunmaktadır. Algoritma yalnızca kararı desteklemez, işin özerklik, geri bildirim ve görev çeşitliliği gibi temel özelliklerini yeniden şekillendirir.

Algoritmik Denetimin Mekanizmaları

Kellogg, Valentine ve Christin (2020) algoritmik denetimi altı mekanizmayla açıklamaktadır. Yazarlar bu mekanizmaları yönlendirme, değerlendirme ve disiplin işlevleri altında toplamaktadır.

Yönlendirme işlevi kısıtlama ve öneride bulunma mekanizmalarını içerir. Kısıtlamada sistem, çalışanın seçenek kümesini daraltır. Bazı eylemler arayüzde hiç sunulmaz. Öneride bulunmada ise sistem, tercih edilen kararı öne çıkarır. Seçim biçimsel olarak çalışandadır ancak seçim mimarisi yönetim tarafından tasarlanmıştır.

Değerlendirme işlevi kayıt tutma ve derecelendirme mekanizmalarını içerir. Kayıt tutmada sistem, çalışanın davranışını sürekli olarak veriye dönüştürür. Derecelendirmede ise bu veri karşılaştırmalı bir puana çevrilir. Puan çoğu zaman çalışanlar arasında sıralama üretir.

Disiplin işlevi ikame etme ve ödüllendirme mekanizmalarını içerir. İkame etmede sistem, düşük performanslı çalışanı devre dışı bırakabilir. Ödüllendirmede ise yüksek performanslı çalışana ek erişim ya da ek kazanç sunulur.

Bu altı mekanizma birlikte işlediğinde ortaya yeni bir denetim rejimi çıkmaktadır. Rejimin ayırt edici özelliği süreklilik ve kapsayıcılıktır. Klasik denetimde gözetim aralıktır. Yönetici her an her yerde olamaz. Algoritmik denetimde ise gözetim kesintisizdir.

Platform Dışı Örgütlerde Görünümü

Algoritmik yönetim yazınının büyük bölümü platform çalışması üzerinden kurulmuştur. Bu tercihin yöntemsel gerekçesi vardır. Platformlarda algoritma neredeyse tüm yönetsel işlevi üstlenmektedir. Olgu saf haliyle gözlenebilmektedir.

Geleneksel örgütlerde ise görünüm melezdir. Algoritma yöneticinin yerini almaz, kararına girdi üretir. Bu melezlik iki yeni durum yaratmaktadır. Birincisi, sorumluluğun paylaşılmasıdır. Yönetici kararı sistemin önerisine dayandırabilir. Sistem ise kararı yöneticinin verdiğini varsayar. İkincisi, itirazın adresinin belirsizleşmesidir. Çalışan hangi katmana itiraz edeceğini bilemez.

Parent-Rocheleau ve Parker (2022) bu melez durumun iş tasarımı açısından sonuçlarını ele almaktadır. Yazarlara göre algoritmik yönetim, işin özerklik, geri bildirim, görev kimliği ve sosyal temas gibi temel özelliklerini eş zamanlı olarak etkilemektedir. Etki her boyutta aynı yönde değildir. Bazı boyutlar zenginleşirken bazıları yoksullaşabilmektedir.

Bu bölüm açısından önemli olan, melez ortamın sessizlik üzerindeki etkisinin saf platform ortamından farklı olabilmesidir. Melez ortamda çalışanın karşısında hâlâ bir insan yönetici bulunmaktadır. Ancak yöneticinin de sınırlı olduğu bilinmektedir. Bu bilgi, konuşmanın algılanan yararını düşürebilmektedir.

Tablo 2: Algoritmik Denetim Mekanizmalarının Örgütsel İletişim Üzerindeki Etkisi

Yönetsel İşlev	Mekanizma	İletişim Üzerindeki Etkisi	Beslediği Sessizlik Türü
Yönlendirme	Kısıtlama	Seçenek kümesi daralır, itiraz için arayüz alanı kalmaz	Kabullenici
Yönlendirme	Öneride bulunma	Tercih önceden çerçevelenir, tartışma zemini daralır	Kabullenici
Değerlendirme	Kayıt tutma	Söylenen kalıcı ve aranabilir hale gelir	Savunmacı
Değerlendirme	Derecelendirme	Geri bildirim sayıya indirgenir, bağlam kaybolur	Savunmacı
Disiplin	İkame etme	Konuşmanın algılanan maliyeti yükselir	Savunmacı, öngörülü uyum
Disiplin	Ödüllendirme	Davranış kural varsayımına göre önceden ayarlanır	Öngörülü uyum

Kaynak: Kellogg, Valentine ve Christin (2020) mekanizma sınıflandırması ile Van Dyne, Ang ve Botero (2003) sessizlik türleri birleştirilerek yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

ALGORİTMİK YÖNETİM VE ÖRGÜTSEL İLETİŞİMİN DÖNÜŞÜMÜ

Kanal Kayması

Algoritmik yönetimin örgütsel iletişim üzerindeki ilk etkisi kanal kaymasıdır. Yüz yüze gerçekleşen yönetsel etkileşimlerin önemli bir bölümü arayüz etkileşimine dönüşmektedir. Görev bildirimini ekrandan gelir. Performans geri bildirimini bir panelde belirir. Uyarı otomatik bir bildirimle iletilir.

Daft ve Lengel (1986) çerçevesinde bakıldığında bu kayma zengin kanaldan yoksul kanala doğru bir harekettir. Rutin işler için sorun yaratmayabilir. Ancak belirsizliğin yüksek olduğu konularda ciddi bir kayıp doğurur. Bir çalışanın performans düşüşünün altında yatan kişisel neden, bir puan ekranında görünmez.

Kayma tek yönlü değildir. Aşağı yönlü iletişim yoksullaşırken yukarı yönlü iletişim de biçim değiştirir. Çalışanın itirazını iletebileceği doğal ortam daralır. İtiraz artık bir bilet sistemine, bir form alanına ya da bir standart geri bildirim kutusuna sıkışmaktadır.

Geri Bildirimin Otomatikleşmesi

İkinci etki geri bildirimin otomatikleşmesidir. Klasik yönetimde geri bildirim yorumlanmış bir üründür. Yönetici, gözlemini bağlamla birleştirir ve çalışana aktarır. Bu süreçte hata payı vardır ancak esneklik de vardır.

Otomatik geri bildirimde bağlam devre dışı kalmaktadır. Sistem, ölçtüğü değişkeni raporlar. Ölçemediği değişkeni yok sayar. Parent-Rochelleau ve Parker (2022) bu durumun iş tasarımının geri bildirim boyutunu köklü biçimde değiştirdiğini belirtmektedir. Geri bildirimin sıklığı artmakta ancak niteliği daralmaktadır.

Otomatikleşmenin ikinci sonucu muhatabın belirsizleşmesidir. Çalışan puanına itiraz etmek istediğinde kime başvuracağını bilemeyebilir. Yönetici, puanı kendisinin üretmediğini söyleyebilir. Sistem sağlayıcısı ise çalışanla doğrudan muhatap değildir. Sorumluluk dağılmakta ve seyrelmektedir.

Enformasyon Asimetrisinin Yön Değiştirmesi

Üçüncü etki enformasyon asimetrisinin yön değiştirmesidir. Klasik örgütte asimetri iki yönlüdür. Yönetici stratejik bilgiye sahiptir. Çalışan ise operasyonel bilgiye sahiptir. Yukarı yönlü iletişimin değeri tam da bu ikinci bilgiyi yukarı taşımasından gelir.

Algoritmik yönetimde operasyonel bilgi doğrudan sistem tarafından toplanmaktadır. Çalışanın bilgi tekeli zayıflamaktadır. Buna karşılık sistemin işleyiş kuralları çalışana kapalıdır. Puanın hangi ağırlıklarla hesaplandığı, hangi davranışın nasıl kodlandığı çoğu zaman açıklanmaz.

Sonuç, asimetrisinin derinleşmesidir. Yönetim çalışan hakkında daha çok şey bilmekte, çalışan ise kendisini değerlendiren mekanizma hakkında daha az şey bilmektedir. Bucher, Schou ve Waldkirch (2021) bu belirsizliğin çalışan davranışını nasıl şekillendirdiğini incelemiştir. Yazarlar dijital serbest çalışanların çevrimiçi topluluğundan derlenen on iki binden fazla yorum üzerinde içerik çözümlemesi yürütmüştür.

ALGORİTMİK BAĞLAMDA SESSİZLİĞİN YENİDEN ÜRETİMİ

Muhatapsızlık ve Boşuna Konuşma Algısı

Pinder ve Harlos (2001) boyun eğici sessizliği konuşmanın bir işe yaramayacağı inancıyla açıklamaktadır. Van Dyne, Ang ve Botero (2003) ise bu güdüyü kopukluk olarak adlandırmaktadır. Her iki yaklaşımda da inancın kaynağı yöneticinin geçmiş tepkileridir. Çalışan daha önce konuşmuş ve sonucu alamamıştır.

Algoritmik ortamda bu inancın kaynağı değişmektedir. Sorun yöneticinin ilgisizliği değildir. Muhatabın yapısal olarak bulunmayışıdır. Bir puanlama kuralına itiraz etmek isteyen çalışan, kuralı değiştirebilecek kişiye erişemez. İtiraz kanalı varsa bile standart bir yanıtla kapanır.

Bu durumda kabullenici sessizlik bireysel bir tutum olmaktan çıkar. Sistemin tasarımından doğan bir sonuca dönüşür. Çalışan konuşmanın boşuna olduğunu deneyimle öğrenmez. Arayüzde itiraz seçeneği bulunmadığı için baştan bilir.

Kayıt Kalıcılığı ve Savunmacı Sessizlik

Savunmacı sessizlik, kendini koruma güdüsünden doğmaktadır. Klasik ortamda bu güdüyü besleyen şey, sözün yöneticinin belleğinde kalmasıdır. Yönetici unutabilir. Bağlam yumuşatabilir. Söz uçar.

Dijital ortamda söz uçmaz. Leonardi, Huysman ve Steinfeld (2013) kurumsal sosyal medya araçlarının ayırt edici özelliklerinden birinin içeriğin kalıcılığı olduğunu belirtmektedir. Bir eleştiri mesajı yıllar sonra bir performans görüşmesinde gündeme gelebilir. Bu kalıcılık, konuşmanın algılanan riskini yükseltmektedir.

Kellogg, Valentine ve Christin (2020) çerçevesindeki kayıt tutma mekanizması burada doğrudan işlemektedir. Kayıt, denetim aracı olarak tasarlanmıştır. Ancak yan etkisi olarak yukarı yönlü iletişimi caydırmaktadır. Çalışan, yazılı kanalda daha ölçülü konuşmayı öğrenmektedir. Bu ölçülülük çoğu zaman içeriğin boşaltılması anlamına gelmektedir.

Edmondson (1999) psikolojik güvenliği kişilerarası riskin göze alınabilirliği olarak tanımlamıştır. Kayıt kalıcılığı bu riski nesnel olarak artırmaktadır. Dolayısıyla yöneticinin tutumu değişmese bile psikolojik güvenlik düşebilmektedir.

Öngörülü Uyum ve Gizli Sessizlik

Sessizliğin algoritmik ortamdaki en özgün biçimi öngörülü uyumdur. Bucher, Schou ve Waldkirch (2021) dijital platformlardaki serbest çalışanların, algoritmanın işleyişine ilişkin varsayımlarına göre davranışlarını önceden ayarladıklarını göstermiştir. Yazarlar bu uygulamaları doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki grupta toplamaktadır. Çalışanlar kendi emeklerini olduğundan düşük fiyatlamakta, radarın altında kalmaya çalışmakta, müşterilere yönelik girişimlerini sınırlamakta ve duygularını denetim altında tutmaktadır.

Bu davranış örüntüsü sessizliğin yeni bir görünümüdür. Çalışan yalnızca susmamaktadır. Sistemin cezalandıracağını varsaydığı her davranıştan önceden kaçınmaktadır. Sessizlik böylece iletişim alanından davranış alanına yayılmaktadır.

Öngörülü uyumun ölçülmesi güçtür. Knoll ve van Dick (2013) tarafından geliştirilen türden ölçekler çalışana neyi söylemediğini sormaktadır. Öngörülü uyumda ise çalışan zaten söylenmeyecek şeyi düşünmemeyi öğrenmiştir. Bu durum, mevcut ölçüm araçlarının algoritmik ortamda eksik kalabileceğini göstermektedir.

Adalet Algısı ve Algoritmik Karar

Sessizliğin en güçlü öncüllerinden biri adalet algısıdır. Pinder ve Harlos (2001) sessizliği doğrudan algılanan adaletsizliğe verilen bir tepki olarak kurgulamaktadır. Tangirala ve Ramanujam (2008) ise işlemsel adalet ikliminin bireysel öncüllerin etkisini düzenlediğini göstermiştir. Adalet iklimi yükseldiğinde, çalışanı konuşmaya yönelten etkenler daha güçlü çalışmaktadır.

İşlemsel adalet, sonucun kendisiyle değil sonuca varan süreçle ilgilidir. Sürecin tutarlı, yansız, düzeltilebilir ve açıklanabilir olması beklenmektedir. Algoritmik karar bu ölçütlerin bir kısmını iyileştirmekte, bir kısmını ise bozmaktadır.

Tutarlılık ölçütü genellikle iyileşmektedir. Algoritma aynı girdiye aynı çıktıyı üretir. Yöneticiden kaynaklanan keyfilik azalır. Yansızlık ölçütü ise belirsizdir. Sistem geçmiş veriden öğreniyorsa, geçmişteki asimetriyi de öğrenmiş olabilir.

Düzeltilbilirlik ve açıklanabilirlik ölçütleri ise çoğu zaman bozulmaktadır. Kararı gözden geçirecek bir merci tanımlanmamışsa düzeltilbilirlik yoktur. Puanlama kuralı paylaşılmamışsa açıklanabilirlik yoktur. Bu iki eksik, işlemsel adalet algısını doğrudan düşürmektedir.

Sonuç, dolaylı bir sessizlik etkisidir. Algoritmik sistem yöneticinin keyfilliğini azaltarak adalet algısını yükseltebilir. Aynı sistem, itiraz ve açıklama kanallarını kapatarak adalet algısını düşürebilir. Net etkinin yönü, sistemin tasarımına bağlıdır. Bu da bölümün ana savını desteklemektedir. Sessizliğin kaynağı tasarımdır.

Sessizlik İkliminden Sessizlik Mimarisine

Yukarıdaki üç mekanizma birlikte değerlendirildiğinde bir kavramsal kayma önerilebilir. Morrison ve Milliken (2000) sessizliği bir iklim olarak tanımlamıştır. İklim, paylaşılan algılardan oluşur. Algılar değiştiğinde iklim de değişir. Bu nedenle yönetsel müdahale mümkündür.

Algoritmik ortamda sessizlik yalnızca algıdan doğmamaktadır. Sistemin tasarımına gömülüdür. Arayüzde itiraz alanı yoksa itiraz edilemez. Kayıt silinemiyorsa risk azaltılamaz. Puanlama kuralı açıklanmıyorsa tartışılmaz. Bu nedenle bu bölümde sessizlik mimarisi kavramı önerilmektedir.

Kavramın yönetsel karşılığı önemlidir. İklim, eğitim ve liderlik gelişimiyle değiştirilebilir. Mimari ise ancak tasarım değişikliğiyle değiştirilebilir. Yöneticinin açık kapı söylemi, kapalı bir arayüzün etkisini gidermeye yetmemektedir.

Direncin Sessizlikle İlişkisi

Algoritmik denetim tek yönlü işlememektedir. Kellogg, Valentine ve Christin (2020) çalışmalarını çekişmeli alan perspektifi üzerine kurmaktadır. Bu perspektifte yönetim üretim teknolojilerini emeğin değerini artırmak için kurar, çalışanlar ise direnç gösterir. Yazarlar algoritmik denetimin de bu çekişmeden muaf olmadığını savunmaktadır.

Direnç biçimlerinden biri, sistemin işleyişine ilişkin bilginin çalışanlar arasında paylaşılmasıdır. Bucher, Schou ve Waldkirch (2021) tarafından incelenen çevrimiçi topluluk tam da böyle bir paylaşım alanıdır. Çalışanlar algoritmanın nasıl işlediğine dair varsayımlarını birbirlerine aktarmaktadır.

Bu gözlem sessizlik açısından çift anlamlıdır. Bir yandan çalışanlar susmamaktadır. Örgütün dışındaki bir alanda yoğun biçimde konuşmaktadır. Öte yandan bu konuşma örgüte ulaşmamaktadır. Yönetim, kendi sisteminin nasıl algılandığına dair bu bilgiden yoksun kalmaktadır.

Morrison ve Milliken (2000) sessizliğin en tehlikeli yanının görünmezliği olduğunu belirtmektedir. Algoritmik ortamda görünmezlik derinleşmektedir. Bilgi vardır, dolaşımdadır ve örgütlüdür. Ancak örgütün karar mekanizmasına girmemektedir. Bu, sessizliğin yer değiştirmiş bir biçimidir.

Tablo 3: Klasik ve Algoritmik Ortamlarda Örgütsel Sessizliğin Karşılaştırılması

Boyut	Klasik Örgütsel Ortam	Algoritmik Yönetim Ortamı
Sessizliğin kaynağı	Yönetici tutumu ve örgüt iklimi	Sistem tasarımı ve arayüz mimarisi
Baskın sessizlik türü	Savunmacı ve kabullenici	Kabullenici sessizlik ve öngörülü uyum
Muhatap	Belirli bir yönetici	Dağılmış ve belirsiz
Sözün akıbeti	Geçici, bağlama bağlı	Kalıcı, aranabilir, taşınabilir
Bilgi üstünlüğü	Çalışanda operasyonel bilgi	Sistemde veri, çalışanda belirsizlik
Müdahale aracı	Liderlik gelişimi, güven inşası	Tasarım değişikliği, algoritmik şeffaflık
Ölçüm güçlüğü	Orta düzeyde	Yüksek, davranışsal öz düzenleme nedeniyle

Kaynak: Morrison ve Milliken (2000), Van Dyne, Ang ve Botero (2003), Kellogg, Valentine ve Christin (2020) ile Bucher, Schou ve Waldkirch (2021) çalışmalarından yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

YÖNETSEL ÇIKARIMLAR

Yukarıdaki çözümleme örgütler için beş uygulama alanı önermektedir.

Birincisi, itiraz kanalının tasarıma gömülmesidir. Algoritmik karar üreten her sistemde, kararın gözden geçirilmesini talep edebilecek bir alan bulunmalıdır. Bu alan biçimsel bir kutu olmamalıdır. Talebi değerlendirecek yetkili kişi ve süre önceden belirlenmelidir.

İkincisi, açıklanabilirlik düzeyinin belirlenmesidir. Puanlama kurallarının tamamının açıklanması her zaman mümkün olmayabilir. Ancak hangi davranışın hangi yönde etki ettiği çalışana bildirilebilir. Kural belirsizliği azaldıkça öngörülü uyumun kapsamı daralmaktadır.

Üçüncüsü, kayıt politikasının şeffaflaştırılmasıdır. Hangi iletişim kanalının kaydedildiği, kaydın ne kadar süre saklandığı ve hangi amaçla kullanılabileceği açıkça duyurulmalıdır. Belirsiz kayıt politikası, kayıt olmayan durumda bile caydırıcı etki üretmektedir.

Dördüncüsü, zengin kanalın korunmasıdır. Otomatik geri bildirim, insan teması görüşmenin yerini almamalıdır. Belirsizliğin yüksek olduğu konularda yüz yüze ya da eş zamanlı görüşme kanalı açık tutulmalıdır. Bu, Daft ve Lengel (1986) çerçevesinin doğrudan bir uygulamasıdır.

Beşincisi, ölçüm araçlarının güncellenmesidir. Mevcut sessizlik ölçekleri çalışanın bilinçli olarak sakladığı içeriği ölçmektedir. Algoritmik ortamda ise

sistemin şekillendirdiği davranışsal öz düzenlemeyi de kapsayan araçlara gereksinim vardır. Bu, gelecek araştırmalar için açık bir alandır.

SONUÇ

Bu bölüm örgütsel iletişim ve örgütsel sessizlik ilişkisini algoritmik yönetim bağlamında ele almıştır. Üç temel bulgu ortaya çıkmaktadır.

Birincisi, algoritmik yönetim yukarı yönlü iletişimin kanalını, muhatabını ve maliyetini değiştirmektedir. Kanal yoksullaşmakta, muhatap belirsizleşmekte, maliyet ise kayıt kalıcılığı nedeniyle yükselmektedir.

İkincisi, sessizlik ortadan kalkmamakta, biçim değiştirmektedir. Klasik ortamda baskın olan savunmacı sessizliğin yanına, muhatapsızlıktan doğan kabullenici sessizlik ve öngörülü uyum eklenmektedir.

Üçüncüsü, sessizliğin kaynağı iklim düzeyinden mimari düzeye kaymaktadır. Bu kayma, yönetsel müdahale araçlarının da değişmesini gerektirmektedir. Liderlik davranışına odaklanan geleneksel yaklaşımlar gerekli ancak yetersizdir.

Bölümün sınırlılıkları belirtilmelidir. Çalışma kuramsal bir derlemedir. Öne sürülen sessizlik mimarisi kavramı ampirik olarak sınanmamıştır. Ayrıca algoritmik yönetim uygulamaları sektörler arasında büyük farklılık göstermektedir. Platform ekonomisinden türetilen bulguların geleneksel örgütlere aktarılması dikkatli yapılmalıdır.

Gelecek araştırmalar için üç soru önerilmektedir. Algoritmik denetim yoğunluğu ile örgütsel sessizlik düzeyi arasında doğrusal olmayan bir ilişki var mıdır? Algoritmik şeffaflık uygulamaları sessizliği azaltmakta mıdır? Öngörülü uyum davranışı hangi ölçme araçlarıyla güvenilir biçimde tespit edilebilir? Türkiye bağlamında yürütülecek alan araştırmaları bu sorulara yanıt üretebilir.

REFERANSLAR

- Atabay, E. S. (2026). Stratejik Yönetim Ve Örgütsel Davranış Bağlamında Algoritmik Yönetim: Bibliyometrik Bir Analiz Ve Tematik Evrim. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, 16(31), 150-183.
- Balkaya, E., Yarbaşı, İ. Y., & Tepeler, M. İ. (2023). Determinants of demand in digital platform-mediated service work in turkey: an empirical study. Sustainability, 15(13), 10521.
- Bucher, E. L., Schou, P. K., ve Waldkirch, M. (2021). Pacifying the algorithm: Anticipatory compliance in the face of algorithmic management in the gig economy. Organization, 28(1), 44-67.
- Çakıcı, A. (2007). Örgütlerde sessizlik: Sessizliğin teorik temelleri ve dinamikleri. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16(1), 145-162.
- Çakıcı, A. (2008). Örgütlerde sessiz kalınan konular, sessizliğin nedenleri ve algılanan sonuçları üzerine bir araştırma. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17(1), 117-134.

- Daft, R. L., ve Lengel, R. H. (1986). Organizational information requirements, media richness and structural design. *Management Science*, 32(5), 554-571.
- Detert, J. R., ve Burris, E. R. (2007). Leadership behavior and employee voice: Is the door really open? *Academy of Management Journal*, 50(4), 869-884.
- Edmondson, A. C. (1999). Psychological safety and learning behavior in work teams. *Administrative Science Quarterly*, 44(2), 350-383.
- Hatipoğlu, Z., & Sirkan, Y. (2025). İnsan Odaklı Çevik Performans Yönetimi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 8(1), 156-177.
- Karataş, A. (2024). Performance management paradoxes in Turkish public administration: Evaluations on academic performance paradoxes. *Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 193-223.
- Karcioğlu, F., & Serçemeli, C. (2018). İşyerindeki Sanal Kaytarma Davranışları Hakkında Hukuki Bir Değerlendirme. *The Journal of Academic Social Science*, 6(86).
- Kellogg, K. C., Valentine, M. A., ve Christin, A. (2020). Algorithms at work: The new contested terrain of control. *Academy of Management Annals*, 14(1), 366-410.
- Knoll, M., ve van Dick, R. (2013). Do I hear the whistle...? A first attempt to measure four forms of employee silence and their correlates. *Journal of Business Ethics*, 113, 349-362.
- Leonardi, P. M., Huysman, M., ve Steinfield, C. (2013). Enterprise social media: Definition, history, and prospects for the study of social technologies in organizations. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 19(1), 1-19.
- Milliken, F. J., Morrison, E. W., ve Hewlin, P. F. (2003). An exploratory study of employee silence: Issues that employees don't communicate upward and why. *Journal of Management Studies*, 40(6), 1453-1476.
- Möhlmann, M., Zalmanson, L., Henfridsson, O., ve Gregory, R. W. (2021). Algorithmic management of work on online labor platforms: When matching meets control. *MIS Quarterly*, 45(4), 1999-2022.
- Morrison, E. W., ve Milliken, F. J. (2000). Organizational silence: A barrier to change and development in a pluralistic world. *Academy of Management Review*, 25(4), 706-725.
- Parent-Rocheleau, X., ve Parker, S. K. (2022). Algorithms as work designers: How algorithmic management influences the design of jobs. *Human Resource Management Review*, 32(3), 100838.
- Pinder, C. C., ve Harlos, K. P. (2001). Employee silence: Quiescence and acquiescence as responses to perceived injustice. *Research in Personnel and Human Resources Management*, 20, 331-369.
- Tangirala, S., ve Ramanujam, R. (2008). Employee silence on critical work issues: The cross level effects of procedural justice climate. *Personnel Psychology*, 61(1), 37-68.
- Timuroğlu, M. K., & Balkaya, E. (2016). Örgütsel iletişim ve motivasyon ilişkisi: Bir uygulama. *U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 89-113.
- Van Dyne, L., Ang, S., ve Botero, I. C. (2003). Conceptualizing employee silence and employee voice as multidimensional constructs. *Journal of Management Studies*, 40(6), 1359-1392.
- Wood, A. J., Graham, M., Lehdonvirta, V., ve Hjorth, I. (2019). Good gig, bad gig: Autonomy and algorithmic control in the global gig economy. *Work, Employment and Society*, 33(1), 56-75.

Aile İşletmelerinde Kuşak Devri ve Dijital Dönüşüm

Fatih KARCIOĞLU¹

¹ Prof. Dr.; Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü. fkarci@atauni.edu.tr ORCID No: 0000-0002-3182-6484

ÖZET

Aile işletmeleri iki farklı zaman ufkunu aynı anda taşımaktadır. Birincisi işletmenin rekabetçi kalma zorunluluğudur, kısa vadeli. İkincisi mülkiyetin ve yönetimin sonraki kuşağa aktarılması hedefidir, uzun vadeli. Bu bölüm söz konusu iki ufku kesiştiği noktayı ele almaktadır. Kuşak devri ile dijital dönüşüm, yazında ayrı ayrı incelenen iki süreçtir. Oysa uygulamada çoğu zaman aynı dönemde yaşanmaktadır. Bölümde önce aile işletmesinin ayırt edici özellikleri, tanım tartışması, aileye özgü kaynaklar ve sosyo-duygusal servet yaklaşımı üzerinden ele alınmaktadır. Ardından kuşak devri süreç yaklaşımıyla incelenmekte ve devrin etkililiğini belirleyen etmenler sıralanmaktadır. Üçüncü kısımda dijital dönüşümün kavramsal çerçevesi sunulmakta ve aile işletmelerine özgü kolaylaştırıcılar ile engeller tartışılmaktadır. Dördüncü kısımda iki süreç birleştirilmekte ve kesişimin dört mekanizması çözümlenmektedir. Bunlar zamanlama çakışması, sosyo-duygusal servet ile yatırım kararı arasındaki gerilim, halefin dijital yetkinliği üzerinden meşruiyet kurması ve kuşaklar arası bilgi akışının yön değiştirmesidir. Bölümün temel savı şudur. Dijital dönüşüm aile işletmelerinde salt bir teknoloji kararı değildir. Kuşaklar arası güç ilişkisinin yeniden pazarlık edildiği bir alandır. Bu nedenle dijital dönüşüm başarısı, teknolojik kapasiteden çok devir sürecinin niteliğine bağlıdır. Bölüm sonunda uygulayıcılar için öneriler ve gelecek araştırmalar için sorular sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aile işletmeleri, kuşak devri, halefiyet, dijital dönüşüm, sosyo-duygusal servet, kuşaklar arası çatışma

GİRİŞ

Aile işletmeleri dünya ekonomisinin en yaygın örgütlenme biçimlerinden biridir. Türkiye'de de işletmelerin büyük çoğunluğu aile sahipliğindedir. Bu yaygınlığa karşın aile işletmelerinin ömrü sınırlı kalmaktadır. Ward (1987) alanın kurucu çalışmalarından birinde, başarılı aile işletmelerinin yalnızca yüzde on üçünün üç kuşak boyunca varlığını sürdürdüğünü, üçte ikisinden azının ise ikinci kuşağı aştığını belirtmiştir.

Bu bulgu yazında yaygın biçimde alıntılanmıştır. Ancak alıntılanmada bir kayma da oluşmuştur. Ward'ın verisi belirli bir bölgedeki işletmelerden derlenmiştir ve kuşak geçişini yıl aralıklarıyla ölçmektedir. Bu nedenle rakamlar bir doğa yasası gibi okunmamalıdır. Buna karşın temel eğilim tartışmasızdır. Le Breton-Miller, Miller ve Steier (2004) de aile işletmelerinin üçüncü kuşağa ulaşma oranının yüzde onun altında kaldığını belirterek devir konusunun önemine dikkat çekmektedir.

Kırılğanlığın nedeni yapısalıdır. Aile işletmesi iki sistemin kesişiminde durmaktadır. Birincisi işletmedir, ölçütü verimlilik. İkincisi ailedir, ölçütü aidiyettir. Tagiuri ve Davis (1996) bu kesişimin ürettiği özellikleri çift değerli nitelikler olarak adlandırmıştır. Yazarlara göre aynı özellik hem üstünlük hem

zayıflık kaynağıdır. Örneğin ortak dil ve paylaşılan tarih iletişimi hızlandırır, aynı zamanda dışarıdan gelen bakışı dışlar.

Son on beş yılda bu kırılmanın üzerine ikinci bir zorluk eklenmiştir. Dijitalleşme, işletmelerin süreçlerini, ürünlerini ve iş modellerini yeniden kurmasını gerektirmektedir. Vial (2019) alanyazını derlediği çalışmada dijital dönüşümü, bilgi, hesaplama, iletişim ve bağlanabilirlik teknolojilerinin bileşimi yoluyla bir varlığın özelliklerinde önemli değişiklikler tetikleyerek onu iyileştirmeyi amaçlayan bir süreç olarak tanımlamaktadır.

Aile işletmeleri bu süreçte kendine özgü koşullarla girmektedir. Soluk ve Kammerlander (2021) Almanya'daki aile sahipliğindeki orta ölçekli işletmeleri incelemiş ve dijital dönüşümü üç aşamalı bir süreç olarak modellemiştir. Aşamalar süreç dijitalleşmesi, ürün ve hizmet dijitalleşmesi ile iş modeli dijitalleşmesidir. Yazarlar ayrıca dinamik yeteneklerin gelişimini destekleyen ya da engelleyen etken bileşimlerini tanımlamaktadır.

Bu bölümün amacı, kuşak devri ile dijital dönüşümü birbirinden bağımsız iki süreç olarak değil, birbirini koşullayan tek bir süreç olarak ele almaktır. Bölüm kuramsal bir derlemedir. Ampirik veri sunmamakta, iki ayrı yazın damarını ortak bir çerçevede birleştirmeyi hedeflemektedir.

Bölümün savı iki aşamalıdır. Birincisi, dijital dönüşüm kararı aile işletmesinde teknik bir karar değildir. Kuşaklar arası yetki dağılımını doğrudan etkileyen siyasi bir karardır. İkincisi, dijital dönüşümün başarısı büyük ölçüde devir sürecinin niteliğine bağlıdır. Devrin planlı ve kademeli yürüdüğü işletmelerde dijitalleşme bir işbirliği alanı olmakta, plansız yürüdüğü işletmelerde ise bir çatışma alanına dönüşmektedir.

AİLE İŞLETMESİ KAVRAMI VE AYIRT EDİCİ ÖZELLİKLERİ

Tanım Tartışması

Aile işletmesinin tanımı alanın en eski tartışmalarından biridir. Yaygın tanımlar aile katılımının bileşenlerine dayanmaktadır. Mülkiyet payı, yönetim kurulundaki aile üyesi sayısı ve tepe yönetimdeki aile temsili sık kullanılan ölçütlerdir.

Chua, Chrisman ve Sharma (1999) bu yaklaşımı eleştirmiştir. Yazarlar kuramsal tanım ile işlevsel tanım arasında ayrım yapılması gerektiğini savunmaktadır. Kuramsal tanım, aile işletmesini diğerlerinden ayıran özü tanımlamalıdır. Yazarlara göre bu öz, katılımın kendisi değil davranıştır. Bir işletme, aile tarafından kuşaklar boyunca sürdürülebilir bir vizyon doğrultusunda yönetiliyorsa aile işletmesidir. Yazarların ampirik bulguları, işlevsel tanımlarda kullanılan katılım bileşenlerinin bu niyetin zayıf yordayıcıları olduğunu göstermektedir.

Bu ayrım bölümün konusu açısından belirleyicidir. Kuşak devri, tam da davranışsal tanımın merkezindeki niyetin sınındığı andır. Devir başarısız olduğunda işletme aile işletmesi olma vasfını yitirmektedir.

Aileye Özgü Kaynaklar

Habbershon ve Williams (1999) aile katılımının ürettiği kendine özgü kaynak bileşimini kaynak temelli yaklaşım çerçevesinde ele almıştır. Yazarlar bu bileşimi ailelilik kavramıyla adlandırmaktadır. Ailelilik, aile ile işletmenin etkileşiminden doğan ve taklit edilmesi güç bir kaynak kümesidir.

Bu kaynaklar dört başlıkta toplanabilir. Sosyal sermaye, aile ağlarının sunduğu güven ve erişimdir. Beşeri sermaye, kuşaklar boyunca biriken örtük bilgidir. Sabırlı sermaye, kısa vadeli getiri baskısı taşımayan finansmandır. Yönetmel sermaye ise karar alma hızını artıran kısa hiyerarşidir.

Aynı kaynaklar olumsuz yönler de taşımaktadır. Aile ağı dışarıdan bilgi akışını daraltabilir. Örtük bilgi biçimselleştirilmediği için devredilemez hale gelebilir. Kısa hiyerarşi profesyonel kadroların yetkisini sınırlayabilir. Tagiuri ve Davis (1996) tam da bu ikiliği çift değeriilik kavramıyla anlatmaktadır.

Aile katılımının yenilik üzerindeki etkisi de bu ikiliği yansıtmaktadır. Duran, Kammerlander, van Essen ve Zellweger (2016) çok sayıda çalışmayı birleştiren meta çözümlemelerinde aile işletmelerinin yenilik girdisinin daha düşük, yenilik çıktısının ise daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Yazarlar bu örüntüyü aile işletmelerinin daha az kaynakla daha çok iş çıkarması olarak yorumlamaktadır. Bulgu, aile işletmelerinin teknolojiye kapalı olduğu yönündeki yaygın kanıyı zayıflatmaktadır.

Sosyo-Duygusal Servet

Aile işletmelerinin karar davranışını açıklayan en etkili çerçevelerden biri sosyo-duygusal servet yaklaşımıdır. Gómez-Mejía, Haynes, Núñez-Nickel, Jacobson ve Moyano-Fuentes (2007), İspanya'daki bin iki yüzü aşkın aile sahipliğindeki zeytinyağı işletmesini elli dört yıllık bir dönem boyunca incelemiştir. Yazarlar aile işletmelerinin salt riskten kaçınan birimler olmadığını göstermektedir.

Bulgulara göre aile işletmeleri için temel referans noktası finansal getiri değildir. Sosyo-duygusal servetin kaybıdır. Bu kayıptan kaçınmak için aile işletmeleri performanslarına ilişkin önemli riskleri göze almaktadır. Aynı anda, bu kaybı derinleştirebilecek riskli iş kararlarından kaçınmaktadır. Yazarların incelediği örnekte işletmeler kooperatife üye olmayı reddetmiştir. Üyelik iş riskini düşürmekte ancak aile denetiminin kaybı anlamına gelmektedir.

Bu bulgu bölümün ilerleyen kısımları için anahtardır. Dijital dönüşüm çoğu zaman denetimin bir kısmının dışarıya devredilmesini gerektirir. Yazılım sağlayıcısına, veri altyapısına ya da dışarıdan gelen teknik kadroya bağımlılık doğar. Sosyo-duygusal servet çerçevesi, aile işletmelerinin bu bağımlılığa direnmesinin finansal değil duygusal bir mantığa dayandığını göstermektedir.

Kültürel Zemin

Aile işletmelerinde kararların arka planında örgüt kültürü durmaktadır. Zahra, Hayton ve Salvato (2004) aile işletmeleri ile aile dışı işletmeleri karşılaştırdıkları çalışmalarında örgüt kültürünün girişimcilik davranışı üzerindeki etkisini kaynak temelli bir çerçevede incelemektedir. Yazarlar

kültürel boyutların girişimcilik üzerindeki etkisinin aile katılımına göre farklılaştığını ortaya koymaktadır.

Aile işletmelerinde kültürün baskın kaynağı kurucudur. Kurucunun değerleri, risk tutumu ve iletişim tarzı örgüte sinmiştir. Kültür, dışarıdan gelen her uygulamanın süzülüşü filtredir. Bu nedenle teknoloji kararlarının kültürel zeminden bağımsız değerlendirilmesi eksik kalmaktadır.

Türkiye Bağlamına İlişkin Notlar

Türkiye'de aile işletmeleri üzerine yürütülen tartışmalar uluslararası yazınla büyük ölçüde örtüşen sorunlara işaret etmektedir. Kurumsallaşma eksikliği, devir planının yokluğu ve aile içi rollerin işletme içi rollerle örtüşmesi sık anılan başlıklardır.

Bununla birlikte bazı koşullar bağlama özgüdür ve kırılganlığı artırma potansiyeli taşımaktadır. Kurucu figürün otoritesi karar merkezini tekleştirmektedir. Biçimsel yetki tanımı zayıf kaldığında halefin konumu belirsizleşmektedir. Miras hukukunun mülkiyeti bölmesi ise ikinci ve üçüncü kuşakta hissedar sayısını hızla artırmaktadır. Hissedar sayısındaki artış, Kellermanns ve Eddleston (2004) çerçevesindeki ilişki çatışması riskini yükseltmektedir.

Bu koşullar bir kader değildir. Yazın, yönetim yapılarının kurulması durumunda benzer risklerin yönetilebildiğini göstermektedir. Ancak Türkiye bağlamında konuya ilişkin sistematik ampirik çalışma sayısı sınırlıdır. Bu, gelecek araştırmalar için açık bir alandır.

KUŞAK DEVRİ

Devir Bir Olay Değil Süreçtir

Kuşak devri yazınının en önemli kavramsal katkılarından biri devrin bir an değil bir süreç olduğunun kabul edilmesidir. Handler (1994) alandaki araştırmaları derlediği çalışmasında beş araştırma damarı belirlemiştir. Bunlardan ilki devri bir süreç olarak ele alan damardır. Diğerleri kurucunun rolü, halefin bakış açısı, çok kuşaklı aile firmalarının dinamikleri ve devrin etkililiğini belirleyen etmenlerdir.

Süreç yaklaşımının temel önermesi şudur. Devir, kurucu ile halef arasında karşılıklı ve kademeli bir rol uyarlaması sürecidir. Kurucu yetkiyi bir günde bırakmaz. Halef sorumluluğu bir günde üstlenmez. Süreç yıllar alır ve genellikle halefin işletmeye gençlik döneminde girmesiyle başlar.

Etkili Devrin Belirleyicileri

Le Breton-Miller, Miller ve Steier (2004) devir yazınını bütünleştiren bir model önermiştir. Model dört bileşen içermektedir. Birincisi bağlamdır. Aile yapısı, sektör koşulları ve kültürel ortam devrin sınır koşullarını belirler. İkincisi devir sürecinin kendisidir. Halefin yetiştirilmesi, seçimi ve göreve hazırlanması bu bileşendedir. Üçüncüsü devir sonrası performanstır. Dördüncüsü ise bu bileşenler arasındaki geri besleme ilişkileridir.

Modelin uygulamaya dönük çıkarımı açıktır. Devir tek bir değişkenle açıklanamaz. Halefin yetkinliği önemlidir ancak yeterli değildir. Kurucunun devretme isteği, aile üyeleri arasındaki uyum ve dış paydaşların kabulü aynı derecede belirleyicidir.

Tablo 1: Kuşak Devri Sürecinin Aşamaları ve Temel Riskleri

Aşama	İçerik	Baskın Aktör	Temel Risk
Hazırlık	Halefin eğitimi, dış deneyim, işletmeye erken temas	Kurucu ve aile	Halefin bilinçli bir seçim yapmaması
Katılım	Halefin biçimsel bir görevle işletmeye girmesi	Halef	Rol belirsizliği ve meşruiyet açığı
Ortak yönetim	Yetkinin kademeli paylaşımı	Kurucu ve halef	Yetki çakışması, çift başlılık
Devir	Karar yetkisinin biçimsel aktarımı	Halef	Kurucunun geri dönüşü, gölge yönetim
Devir sonrası	Kurucunun yeni rolü, halefin konsolidasyonu	Halef	Kurumsal hafızanın kaybı

Kaynak: Handler (1994) ile Le Breton-Miller, Miller ve Steier (2004) çalışmalarından yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Başarısız Devrin Üç Örüntüsü

Devrin nasıl başarısız olduğu, nasıl başarılı olduğu kadar öğreticidir. Miller, Steier ve Le Breton-Miller (2003) devir sonrasında performansı bozulan ve halefin görevden alınması ya da iflasla sonuçlanan on altı vakayı incelemiştir. Yazarlara göre başarısızlıkların çekirdeğinde işletmenin geçmişi ile geleceği arasında kurulan uygunsuz ilişki yatmaktadır.

Yazarlar üç örüntü tanımlamaktadır. Muhafazakâr devirde halef, kurucu görevden ayrıldıktan hatta vefat ettikten sonra bile ona bağımlı kalmaktadır. Strateji ve örgüt yapısı geçmişe kilitlenmektedir. Kararsız devirde halef kendi izini bırakmak istemekte ancak bunu nasıl yapacağını bilememektedir. Kurucunun geleneklerine duyduğu saygı ile bağımsızlığını gösterme isteği arasında gidip gelmekte, kendi girişimlerini geri almaktadır. İsyankâr devirde ise halef önceki kuşağın mirasını topyekûn reddetmektedir. Geçmişin uygulamaları toptan tasfiye edilmektedir.

Bu üçlü sınıflandırma bölümün ilerleyen kısmında dijital dönüşüm tartışmasına doğrudan bağlanacaktır. Muhafazakâr halef dijital yatırımı erteleme eğilimindedir. İsyankâr halef ise dönüşümü bir kopuş aracı olarak kullanma eğilimindedir. Her iki uç da işletme açısından risklidir.

Girişimci Miras

Devir yazınının önemli bir sorusu şudur. Neden bazı aile işletmelerinde girişimcilik kuşaklar boyunca sürerken bazılarında sönmektedir? Jaskiewicz, Combs ve Rau (2015) bu soruya girişimci miras kavramıyla yanıt aramaktadır. Yazarlara göre bazı aileler geçmişteki girişimcilik başarılarını ve zorluklarını anlatılar yoluyla sonraki kuşağa aktarmaktadır. Bu aktarım, halefte girişimci davranışa yönelik bir eğilim üretmektedir.

Kavram bölümün konusu açısından doğrudan anlamlıdır. Dijital dönüşüm özünde bir girişimcilik davranışıdır. Belirsizlik altında kaynak taahhüt etmeyi gerektirir. Girişimci mirasın güçlü olduğu ailelerde halefin bu taahhüdü üstlenmesi daha olasıdır. Mirasın yalnızca varlık aktarımı olarak kurulduğu ailelerde ise halef koruyucu bir tutum benimseyebilir.

Devir Sürecinde Çatışma

Devir doğası gereği çatışma üretmektedir. Kaynak kıttır, yetki bölünemez ve taraflar duygusal bağlarla bağlıdır. Kellermanns ve Eddleston (2004) aile işletmelerinde çatışmayı üç türe ayırmaktadır. Görev çatışması işin ne olduğuna ilişkindir. Süreç çatışması işin nasıl yapılacağına ilişkindir. İlişki çatışması ise kişiler arası gerilimden doğmaktadır.

Yazarların modeli üç önerme sunmaktadır. Denetimin yoğunlaşma derecesi üç çatışma türünü farklı biçimde etkilemektedir. Kuşak katılımı, görev ve süreç çatışmasının işletme performansı açısından taşıdığı önemi değiştirmektedir. İlişki çatışması ise görev ve süreç çatışmasının sonuçlarını düzenlemektedir. Aile üyeleri arasındaki etkileşimi niteleyen özgecilik, ilişki çatışmasının düzeyini etkilemektedir.

Modelin uygulamaya dönük çıkarımı şudur. Çatışmanın varlığı değil türü ve bağlamı belirleyicidir. Görev çatışması işletmeye yarar sağlayabilir. Ancak ilişki çatışması yüksek olduğunda bu yarar kaybolmaktadır. Devir dönemi tam da ilişki çatışmasının yükselmeye açık olduğu dönemdir.

Yönetişim Yapıları ve Devrin Kurumsallaşması

Devir sürecinin kurumsallaşması, çatışmanın önlenmesinden çok yönetilmesiyle ilgilidir. Le Breton-Miller, Miller ve Steier (2004) modelinde bağlam bileşeni bu işlevi taşımaktadır. Aile yapısı, sektör koşulları ve yönetim düzenlemeleri devrin hangi sınırlar içinde yürüyeceğini belirlemektedir.

Yönetişim düzenlemeleri üç düzeyde kurulabilir. Mülkiyet düzeyinde hissedarlar sözleşmesi, pay devri ve oy hakkı konularını düzenler. Yönetim düzeyinde yönetim kurulu, aile dışı üye katılımını ve karar yetkisinin sınırlarını belirler. Aile düzeyinde ise aile konseyi ve aile anayasası, üyelerin işletmeye giriş koşullarını ve anlaşmazlık çözüm yollarını tanımlar.

Bu düzenlemeler kendiliğinden başarı üretmez. Chua, Chrisman ve Sharma (1999) tanım tartışmasında katılım bileşenlerinin niyetin zayıf yordayıcısı olduğunu göstermiştir. Aynı mantık yönetim için de geçerlidir. Belgenin varlığı, o belgenin gerektirdiği davranışın benimsendiği anlamına gelmemektedir.

Buna karşın yönetim yapılarının bir işlevi tartışmasıdır. Çatışma çıktığında tarafların başvuracağı bir zemin sunarlar. Zemin yoksa çatışma kişiselleşmekte ve ilişki çatışmasına dönüşmektedir. Kellermanns ve Eddleston (2004) modelinde bu dönüşüm, görev çatışmasının olası yararını da ortadan kaldırmaktadır.

AİLE İŞLETMELERİNDE DİJİTAL DÖNÜŞÜM

Kavramsal Çerçeve

Dijital dönüşüm, dijitalleşmeden farklı bir kavramdır. Dijitalleşme mevcut bir süreci elektronik ortama taşır. Dijital dönüşüm ise sürecin, ürünün ya da iş modelinin kendisini değiştirir. Vial (2019) bu ayrımı vurgulamakta ve dönüşümü bir varlığın özelliklerinde önemli değişiklikler tetikleyen bir süreç olarak tanımlamaktadır.

Aile işletmeleri açısından ayrım önemlidir. Muhasebe kayıtlarının yazılıma taşınması dijitalleşmedir ve nispeten sorunsuzdur. Satış kanalının bayi ağından doğrudan tüketiciye kaymaya başlaması ise dönüşümdür. İkincisi mevcut ilişkileri, gelir dağılımını ve aile üyelerinin görev tanımlarını doğrudan etkiler.

Üç Aşamalı Süreç Modeli

Soluk ve Kammerlander (2021) aile sahipliğindeki orta ölçekli işletmelerde dijital dönüşümün nasıl ilerlediğini nitel bir çalışmayla incelemiştir. Yazarlar üç aşamalı bir süreç modeli önermektedir.

Birinci aşama süreç dijitalleşmesidir. İşletme mevcut iş akışlarını yeniden yapılandırır ve temel teknik altyapıyı kurar. Bu aşamada gereken yetenekler büyük ölçüde işlevseldir.

İkinci aşama ürün ve hizmet dijitalleşmesidir. İşletme sunduğu değeri dijital bileşenlerle zenginleştirir. Bu aşama işlevsel yeteneklerin yanı sıra yeni dinamik yetenekler gerektirir. Stratejik karar alma biçiminin değişmesi, mevcut iş örüntülerinin yeniden yapılandırılması ve dış kaynaklardan gelen dijital bilginin içselleştirilerek ticari değere dönüştürülmesi bu yetenekler arasındadır.

Üçüncü aşama iş modeli dijitalleşmesidir. İşletmenin değer üretme ve değer yakalama mantığı değişir. Bu aşama en yüksek riski taşır çünkü mevcut gelir kaynağını tehdit edebilir.

Yazarlar ayrıca bu aşamalarda dinamik yeteneklerin gelişimini destekleyen ya da engelleyen etken bileşimleri tanımlamaktadır. Kaynak kısıtları ve aile işletmelerine özgü nitelikler dönüşümü zorlaştırabilmektedir.

Dönüşümün Önündeki Engeller

Aile işletmelerinde dijital dönüşümün önündeki engeller üç kümede toplanabilir. Birinci küme kaynak engelleridir. Orta ölçekli aile işletmeleri sınırlı sermaye ve sınırlı uzman kadroyla çalışmaktadır. Soluk ve Kammerlander (2021) kaynak kısıtlarını dönüşüm sürecinin belirleyici sınır koşulu olarak ele almaktadır.

İkinci küme bilişsel engellerdir. Kurucu kuşak, işletmenin başarısını belirli bir iş yapma biçimine bağlamaktadır. Bu biçim geçmişte işe yaramıştır ve bu nedenle güvenilirdir. Yeni teknoloji, kanıtlanmış olanı kanıtlanmamış olanla değiştirmeyi önermektedir. Miller, Steier ve Le Breton-Miller (2003) tarafından tanımlanan muhafazakâr örüntü tam da bu bilişsel bağlanmanın ürünüdür.

Üçüncü küme kimlik engelleridir. Aile işletmesinin ürünü ve yöntemi çoğu zaman ailenin kimliğiyle özdeşleşmiştir. Üretim biçiminin değişmesi, ailenin kendini tanımladığı anlatının da değişmesi anlamına gelmektedir. Gómez-Mejía ve diğerleri (2007) çerçevesinde bu, doğrudan bir sosyo-duygusal servet kaybı riskidir.

Üç küme birlikte değerlendirildiğinde şu görülmektedir. Kaynak engeli dışarıdan finansmanla aşılabılır. Bilişsel ve kimlik engelleri ise ancak içeriden aşılabılır. Bu nedenle dijital dönüşüm bir bütçe sorunu olarak ele alındığında çoğu zaman sonuç vermemektedir.

Aile Etkisi ve Dijital İş Modeli Yeniliği

Soluk, Miroshnychenko, Kammerlander ve De Massis (2021) aynı soruyu nicel yöntemle ele almıştır. Yazarlar aile etkisi bulunan ve bulunmayan bin dört yüzü aşkın Alman işletmesinden derlenen anket verisini kullanmıştır.

Bulgular iki noktada dikkat çekicidir. Birincisi, aile etkisi ile dijital iş modeli yeniliği arasındaki olumlu ilişki dinamik yetenekler aracılığıyla işlemektedir. Bilgi kullanımı, risk yönetimi ve pazarlama yetenekleri aracı rol üstlenmektedir. İkincisi ve yazarların da beklemediği bulgu şudur. Çevresel dinamizm bu olumlu ilişkiyi güçlendirmemekte, zayıflatmaktadır.

İkinci bulgu bölümün savı açısından anlamlıdır. Aile işletmeleri istikrarlı ortamlarda dijital yeniliğe yatkın görünmektedir. Belirsizlik arttığında ise korumacı refleksleri devreye girmektedir. Sosyo-duygusal servet çerçevesi bu davranışa tutarlı bir açıklama sunmaktadır (Gómez-Mejía vd., 2007).

KUŞAK DEVRİ İLE DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜN KESİŞİMİ

Zamanlama Çakışması

İki sürecin ilk kesişim noktası zamanlamadır. Türkiye'de aile işletmelerinin önemli bir bölümü kuruluşundan bu yana yirmi ile kırk yıl arasında bir süre geçirmiştir. Bu, kurucunun devir dönemine girdiği aralıktır. Aynı dönem, sektörlerin çoğunda dijital dönüşüm baskısının yoğunlaştığı dönemdir.

Çakışmanın sonucu, iki büyük kararın aynı anda alınmak zorunda kalınmasıdır. Bu durum örgütün karar kapasitesini zorlar. Kurucu, hem yetkiyi devretmeye hem de alışkın olmadığı bir teknoloji alanına yatırım yapmaya aynı anda karar vermek durumundadır. İki karar da belirsizlik içerir ve ikisi de geri alınması güçtür.

Çakışmanın ikinci sonucu, kararların birbirine bulaşmasıdır. Dijital yatırıma karşı çıkış, teknolojiye ilişkin bir değerlendirme olarak sunulabilir. Altında ise yetki devrine ilişkin bir çekince yatıyor olabilir. Aynı biçimde halefin dijital projelere yönelmesi, işletmeye katkı olarak sunulabilir. Altında ise kendine ait bir alan kurma çabası bulunabilir. Kellermanns ve Eddleston (2004) çerçevesinde bakıldığında bu, görev çatışması görünümü altında yürüyen bir ilişki çatışmasıdır.

Sosyo-Duygusal Servet ile Yatırım Kararı Arasındaki Gerilim

İkinci kesişim noktası yatırım kararıdır. Dijital dönüşüm üç tür bağımlılık üretmektedir. Birincisi teknolojik bağımlılıktır, sistem sağlayıcısına yöneliktir. İkincisi beşeri bağımlılıktır, aile dışından gelen uzman kadroya yöneliktir. Üçüncüsü şeffaflık bağımlılığıdır, verinin görünür hale gelmesiyle ilgilidir.

Üçüncüsü çoğu zaman göz ardı edilmektedir. Kurumsal kaynak planlama sistemi kurulduğunda maliyetler, stok devir hızı ve kârlılık ölçülebilir hale gelir. Aile üyeleri arasındaki gayriresmî düzenlemeler görünürleşir. Bu görünürlük yönetsel açıdan yararlıdır ancak aile içi dengeleri sarsabilir.

Gómez-Mejía ve diğerleri (2007) çerçevesinde bakıldığında bu bir sosyo-duygusal servet kaybı riskidir. İşletme, finansal getirisi olumlu görünen bir yatırımı reddedebilir. Ret gerekçesi finansal değildir. Denetimin ve kapalılığın korunmasıdır. Bu davranış dışarıdan bakıldığında irrasyonel görünür. Çerçeve içinde bakıldığında ise tutarlıdır.

Halefin Dijital Sermayesi ve Meşruiyet Kurma

Üçüncü kesişim noktası halefin konumuyla ilgilidir. Kuşak devrinde halefin karşılaştığı temel sorun meşruiyet açığıdır. Halef, kurucudan devraldığı biçimsel yetkiye sahiptir. Ancak kurucunun uzun yıllarda inşa ettiği enformel otoriteye sahip değildir. Çalışanlar, tedarikçiler ve müşteriler halefi kurucunun uzantısı olarak görme eğilimindedir.

Halef bu açığı kapatmak için ayırt edici bir katkı alanı arar. Dijital dönüşüm bu arayış için elverişli bir alandır. Üç nedenle elverişlidir. Birincisi, halef genellikle bu alanda kurucudan daha yetkindir. İkincisi, alanın sonuçları görünür ve ölçülebilirdir. Üçüncüsü, alan kurucunun geçmiş başarılarıyla doğrudan kıyaslanmaz.

Bu durum bir fırsat üretir. Halef, dijital projeler üzerinden kendi liderlik alanını kurabilir. Aynı zamanda bir risk de üretir. Dijital dönüşüm, işletmenin gerçek gereksinimlerinden bağımsız olarak bir meşruiyet aracına dönüşebilir. Miller, Steier ve Le Breton-Miller (2003) tarafından tanımlanan isyankâr devir örüntüsü burada devreye girmektedir. Geçmişin topyekûn reddi, teknolojik yenilik kılığında ilerleyebilir.

Bilgi Akışının Yön Değiştirmesi

Dördüncü kesişim noktası kuşaklar arası bilgi akışıdır. Klasik devir modelinde akış tek yönlüdür. Kurucu, birikimini halefe aktarır. Handler (1994) tarafından derlenen süreç yaklaşımı bu aktarımı devrin çekirdeği olarak tanımlamaktadır.

Dijital dönüşüm bu akışa ikinci bir yön eklemektedir. Halef, kurucunun sahip olmadığı bir bilgi kümesini işletmeye taşımaktadır. Böylece uzmanlık asimetrisi kısmen tersine dönmektedir. Bu tersine dönüş, devir sürecinin duygusal dinamiklerini etkiler.

Etki iki yönlü olabilir. Olumlu senaryoda karşılıklı bağımlılık doğar. Kurucu sektör bilgisini, halef teknik bilgiyi getirir. İkisi birbirine gereksinim duyar ve bu gereksinim işbirliğini kolaylaştırır. Olumsuz senaryoda ise

kurucu, uzmanlık kaybını otorite kaybı olarak yaşar. Tepki olarak dijital projelere direnç geliştirebilir. Miller, Steier ve Le Breton-Miller (2003) tarafından tanımlanan muhafazakâr devir örüntüsü bu ikinci senaryonun tipik sonucudur.

Tablo 2: Devir Hazırlığı ve Dijital Olgunluk Kesişiminde Dört Senaryo

	Düşük Dijital Olgunluk	Yüksek Dijital Olgunluk
Planlı devir	Gecikmeli uyum. İşletme istikrarlıdır ancak rekabet gücü aşınmaktadır. Dönüşüm halef döneminde başlar.	Kademeli yenilenme. Devir ve dönüşüm birbirini destekler. En elverişli senaryodur.
Plansız devir	Çifte kriz. Hem yetki boşluğu hem teknolojik gerilik vardır. En yüksek başarısızlık riski buradadır.	Parçalı dijitalleşme. Halefin bireysel girişimleri örgüte yayılmaz, meşruiyet açığı sürer.

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Devir Örüntüsü ile Dönüşüm Davranışının Eşleşmesi

Miller, Steier ve Le Breton-Miller (2003) tarafından tanımlanan üç başarısızlık örüntüsü, dijital dönüşüm davranışıyla düzenli biçimde eşleşmektedir. Eşleşme kuramsal bir öneri niteliğindedir ve ampirik olarak sınanmamıştır.

Muhafazakâr örüntüde halef kurucunun gölgesinde kalmaktadır. Dijital yatırım kararı ertelenmekte ya da yalnızca zorunlu kalınan alanlarla sınırlandırılmaktadır. İşletme süreç dijitalleşmesi aşamasında takılmakta, ürün ve iş modeli aşamalarına geçememektedir.

Kararsız örüntüde halef dönüşümü başlatmakta ancak sürdürememektedir. Proje açılmakta, bir süre sonra durdurulmakta, ardından yeniden başlatılmaktadır. Örgüt açısından en yıpratıcı sonuç budur. Çalışanlar her yeni girişimi geçici sayarak benimsememektedir.

İsyankâr örüntüde ise dönüşüm bir tasfiye aracına dönüşmektedir. Mevcut sistemler, yerlerine ne konacağı netleşmeden bırakılmaktadır. Habbershon ve Williams (1999) çerçevesinde bu, aileliliğin çekirdek kaynaklarının yeni bir yetkinlik kurulmadan yitirilmesi anlamına gelmektedir.

Tablo 3: Devir Örüntüleri ile Dijital Dönüşüm Davranışının Eşleşmesi

Devir Örüntüsü	Geçmişle Kurulan İlişki	Dijital Dönüşüm Davranışı	Baskın Risk
Muhafazakâr	Geçmişe aşırı bağlılık	Yatırımın ertelenmesi, süreç aşamasında takılma	Rekabet gücünün aşınması
Kararsız	Geçmiş ile bugünün tutarsız harmanlanması	Başlatılıp durdurulan projeler	Örgütsel yorgunluk ve benimsememe
İsyankâr	Geçmişin topyekûn reddi	Mevcut sistemlerin ikamesiz tasfiyesi	Kurumsal hafızanın kaybı

Kaynak: Miller, Steier ve Le Breton-Miller (2003) örüntü sınıflandırması ile Soluk ve Kammerlander (2021) aşama modeli birleştirilerek yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

RİSK ALANLARI

Yukarıdaki çözümleme dört risk alanı işaret etmektedir.

Birincisi, dijital dönüşümün devir çatışmasının aracına dönüşmesidir. Bu durumda teknoloji tartışması aslında yetki tartışmasıdır. Tarafların gerçek gerekçelerini dile getirmemesi, sorunun çözülmesini engellemektedir.

İkincisi, sembolik yatırımdır. Halefin meşruiyet kaygısıyla başlattığı, işletmenin gerçek gereksinimine dayanmayan projeler kaynak israfına yol açmaktadır. Başarısızlık aynı zamanda gelecekteki gerçek dönüşüm girişimlerine karşı örgütsel direnç üretmektedir.

Üçüncüsü, kurumsal hafızanın kaybıdır. Aile işletmesinin en değerli varlıklarından biri, kurucunun taşıdığı örtük bilgidir. Bu bilgi müşteri ilişkileri, tedarikçi güveni ve sektör sezgisi biçimindedir. Habbershon ve Williams (1999) çerçevesinde bu, aileliliğin çekirdek bileşenlerinden biridir. Devir sürecinde biçimselleştirilmezse kaybolur. Dijital sistemler bu biçimselleştirme için bir araç sunmaktadır. Ancak araç, ancak kurucunun katılımıyla işler.

Dördüncüsü, profesyonel kadro ile aile üyeleri arasındaki gerilimdir. Dijital dönüşüm aile dışından uzman istihdamını gerektirmektedir. Bu kadrolar yetki talep eder. Aile üyeleri ise yetkiyi paylaşmakta isteksiz olabilir. Sonuç, yüksek maliyetle işe alınan uzmanların kısa sürede ayrılmasıdır.

YÖNETSEL ÇIKARIMLAR

Bölümün çözümlemesi aile işletmeleri için beş öneri üretmektedir.

Birincisi, iki sürecin ayrıştırılarak yönetilmesidir. Devir planı ile dijital dönüşüm planı ayrı belgeler olmalıdır. Ayrı kurullarda görüşülmelidir. Bu ayırım, yetki tartışmasının teknoloji tartışmasına sızmasını azaltmaktadır.

İkincisi, halefe bağımsız bir sorumluluk alanı tanımlanmasıdır. Alan, ölçülebilir hedefleri ve kendine ait bütçesi olan bir birim biçiminde kurulmalıdır. Bu, halefin meşruiyetini sembolik projeler yerine sonuç üzerinden inşa etmesini sağlamaktadır.

Üçüncüsü, kurucunun örtük bilgisinin sistematik biçimde kayda geçirilmesidir. Müşteri geçmişi, tedarikçi koşulları ve sektöre özgü kabuller belgelenmelidir. Bu iş devir öncesinde başlamalıdır. Kurucunun katılımı olmadan yapılan kayıt eksik kalmaktadır.

Dördüncüsü, dijital dönüşümün Soluk ve Kammerlander (2021) modelindeki sıraya uygun ilerletilmesidir. Süreç dijitalleşmesi tamamlanmadan iş modeli dijitalleşmesine geçilmesi başarısızlık riskini artırmaktadır. Kademeli ilerleme aynı zamanda kurucunun sürece alışmasına zaman tanımaktadır.

Beşincisi, aile anayasası benzeri bir yönetim belgesinin hazırlanmasıdır. Belge, aile üyelerinin işletmeye giriş koşullarını, karar yetkilerini ve anlaşmazlık çözüm yollarını tanımlamalıdır. Bu tür bir belge çatışmayı ortadan kaldırmaz. Ancak çatışmanın yönetileceği zemini önceden kurar.

Kellermanns ve Eddleston (2004) çerçevesinde amaç, ilişki çatışmasını sınırlarken görev çatışmasının yararlı yanını korumaktır.

SONUÇ

Bu bölüm aile işletmelerinde kuşak devri ile dijital dönüşümü tek bir çerçevede ele almıştır. Üç temel çıkarım ortaya çıkmaktadır.

Birincisi, iki süreç zamansal olarak çakışmaktadır ve bu çakışma rastlantı değildir. Kurucu kuşağın devir dönemine girmesi ile sektörlerin dijital dönüşüm baskısına maruz kalması aynı döneme denk gelmektedir.

İkincisi, dijital dönüşüm kararı aile işletmesinde saf bir yatırım kararı değildir. Denetim, şeffaflık ve yetki dağılımına ilişkin sonuçlar doğurmaktadır. Bu nedenle karar, sosyo-duygusal servet mantığıyla değerlendirilmektedir.

Üçüncüsü, dijital dönüşümün başarısı teknolojik kapasiteden çok devir sürecinin niteliğine bağlıdır. Planlı ve kademeli devir süreçlerinde dönüşüm bir işbirliği alanı olmakta, plansız süreçlerde ise çatışmanın aracına dönüşmektedir.

Bölümün sınırlılıkları belirtilmelidir. Çalışma kuramsal bir derlemedir. Sunulan senaryo matrisi ampirik olarak sınanmamıştır. Ayrıca yararlanılan uluslararası çalışmaların önemli bölümü Almanya, İspanya ve Kuzey Amerika bağlamında yürütülmüştür. Bulguların Türkiye'ye aktarılması, miras hukuku, aile yapısı ve sermaye piyasası farklılıkları dikkate alınarak yapılmalıdır.

Gelecek araştırmalar için üç soru önerilmektedir. Devir aşaması ile dijital olgunluk düzeyi arasında sistematik bir ilişki var mıdır? Halefin dijital yetkinliği devir sonrası performansı yordamakta mıdır? Aile yönetim belgelerinin varlığı dijital yatırım kararlarının niteliğini değiştirmekte midir? Türkiye örnekleminde yürütülecek çok vakalı nitel çalışmalar bu sorulara yanıt üretebilir.

REFERANSLAR

- Chua, J. H., Chrisman, J. J., ve Sharma, P. (1999). Defining the family business by behavior. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 23(4), 19-39.
- Duran, P., Kammerlander, N., van Essen, M., ve Zellweger, T. (2016). Doing more with less: Innovation input and output in family firms. *Academy of Management Journal*, 59(4), 1224-1264.
- Gómez-Mejía, L. R., Haynes, K. T., Núñez-Nickel, M., Jacobson, K. J. L., ve Moyano-Fuentes, J. (2007). Socioemotional wealth and business risks in family-controlled firms: Evidence from Spanish olive oil mills. *Administrative Science Quarterly*, 52(1), 106-137.
- Habbershon, T. G., ve Williams, M. L. (1999). A resource-based framework for assessing the strategic advantages of family firms. *Family Business Review*, 12(1), 1-25.
- Handler, W. C. (1994). Succession in family business: A review of the research. *Family Business Review*, 7(2), 133-157.

- Jaskiewicz, P., Combs, J. G., ve Rau, S. B. (2015). Entrepreneurial legacy: Toward a theory of how some family firms nurture transgenerational entrepreneurship. *Journal of Business Venturing*, 30(1), 29-49.
- Kellermanns, F. W., ve Eddleston, K. A. (2004). Feuding families: When conflict does a family firm good. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 28(3), 209-228.
- Le Breton-Miller, I., Miller, D., ve Steier, L. P. (2004). Toward an integrative model of effective FOB succession. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 28(4), 305-328.
- Miller, D., Steier, L., ve Le Breton-Miller, I. (2003). Lost in time: Intergenerational succession, change, and failure in family business. *Journal of Business Venturing*, 18(4), 513-531.
- Soluk, J., ve Kammerlander, N. (2021). Digital transformation in family-owned Mittelstand firms: A dynamic capabilities perspective. *European Journal of Information Systems*, 30(6), 676-711.
- Soluk, J., Miroschnychenko, I., Kammerlander, N., ve De Massis, A. (2021). Family influence and digital business model innovation: The enabling role of dynamic capabilities. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 45(4), 867-905.
- Tagiuri, R., ve Davis, J. (1996). Bivalent attributes of the family firm. *Family Business Review*, 9(2), 199-208.
- Vial, G. (2019). Understanding digital transformation: A review and a research agenda. *The Journal of Strategic Information Systems*, 28(2), 118-144.
- Ward, J. L. (1987). *Keeping the family business healthy: How to plan for continuing growth, profitability, and family leadership*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Zahra, S. A., Hayton, J. C., ve Salvato, C. (2004). Entrepreneurship in family vs. non-family firms: A resource-based analysis of the effect of organizational culture. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 28(4), 363-381.

Aristoteles'in Erdem Etiği Perspektifinden Liderlik: Karakter, Erdemli Yönetici ve Kurumsal Kültür

Halil İbrahim KELEŞ¹

¹ Öğr. Gör.; Siirt Üniversitesi/ Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu /Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Programı, halilibrahimkeles@siirt.edu.tr , ORCID No: 0000-0003-0226-8054

GİRİŞ

Son yıllarda artan rekabet ile birlikte işletme yönetimi alanında yaşanan dönüşümler, liderlik anlayışının yalnızca örgütsel hedeflere ulaşmayı sağlayan yönetsel bir işlev olarak değil, aynı zamanda etik değerler, karakter gelişimi ve toplumsal sorumluluk çerçevesinde değerlendirilmesini zorunlu hâle getirmiştir. Küresel ölçekte yaşanan kurumsal skandallara bakıldığında, finansal krizler ve etik ihlaller, örgütlerin sürdürülebilir başarısının yalnızca teknik yeterliliklere veya stratejik planlamaya bağlı olmadığını; aynı zamanda yöneticilerin sahip olduğu ahlaki değerler ve karakter özellikleriyle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu gelişmeler doğrultusunda liderlik literatüründe etik liderlik, otantik liderlik, hizmetkâr liderlik ve erdem temelli liderlik gibi yaklaşımlar giderek daha fazla ön plana çıkmaya başlamış; özellikle karakter odaklı liderlik anlayışı hem akademik çalışmalarda hem de uygulamada dikkat çeken araştırma alanlarından biri hâline gelmiştir (Crossan ve diğerleri, 2017:12).

Erdem temelli liderlik yaklaşımının temel felsefi kökenleri büyük ölçüde Aristoteles'in ahlak anlayışına dayanmaktadır. Aristoteles, bireyin iyi bir yaşam sürebilmesi için yalnızca bilgi sahibi olmasının yeterli olamayacağını, bununla beraber erdemli davranışları alışkanlık hâline getirerek güçlü bir karakter geliştirmesi gerektiğini savunmuştur (Aristoteles, 2014:135). Bu liderlik yaklaşımı, liderliği yalnızca belirli becerilere veya yönetsel tekniklere indirgememekte; bunun yerine liderin karakterini, etik muhakeme yeteneğini ve pratik bilgeliğini liderlik sürecinin merkezine koymaktadır. Günümüzde işletmeler açısından bakıldığında bu anlayış, çalışan güveninin oluşturulması, örgütsel adaletin sağlanması ve güçlü bir kurumsal kültürün inşa edilmesi bakımından önemli bir kuramsal temel sunmaktadır.

Aristoteles'in öne sürdüğü erdem etiği, modern normatif etik kuramlarından farklı olarak bireyin tek tek eylemlerini değil, bu eylemleri ortaya çıkaran karakter yapısını merkeze almaktadır. Bu nedenle "Nasıl davranmalıyım?" sorusundan önce "Nasıl bir insan olmalıyım?" sorusuna cevap aramaktadır (Hackett ve Wang, 2012:869). İşletme yönetimi yönünden bakıldığında ise bu yaklaşım "Nasıl bir yönetici olunmalıdır?" sorusunu gündeme getirmektedir. Böylece liderlik, yalnızca performans göstergeleriyle değerlendirilen bir yönetsel faaliyet olmaktan çıkarak; dürüstlük, adalet, cesaret, ölçülülük ve bilgelik gibi erdemlerin davranışa dönüştüğü bütüncül bir süreç olarak ön plana çıkmaktadır.

Günümüz örgütlerinde çalışanların yöneticilerden beklentileri de önemli ölçüde değişmiştir. Çalışanlar artık yalnızca hedef belirleyen veya performansı yöneten liderler değil; güven veren, adil davranan, etik ilkelere bağlı kalan ve çalışanların gelişimini destekleyen yöneticiler görmek

istemektedir. Bu değişim, karakter temelli liderlik anlayışının işletme literatüründe yeniden ön plana çıkmasına neden olmuştur. Özellikle erdem temelli liderlik yaklaşımı, liderlerin kişisel değerlerinin örgütsel iklim üzerindeki etkisini açıklamada güçlü bir teorik açıklama sunmaktadır. Araştırmalar, erdemli liderlerin çalışan bağlılığını artırdığını, örgütsel güveni güçlendirdiğini, etik davranışları teşvik ettiğini ve uzun dönemli kurumsal performansa olumlu katkı sağladığını göstermektedir (Bright, ve diğerleri, 2006:249)

Aristoteles'in erdem etiğinde öne çıkan arete (erdem), phronesis (pratik bilgelik), eudaimonia (iyi yaşam) ve "altın orta" ilkesi, yalnızca bireysel ahlakın değil, aynı zamanda sosyal düzenin de temel yapı taşları olarak görölmektedir. Bu kavramlar işletme yönetimine uyarlandığında; liderin etik karar verme becerisi, örgütsel adalet anlayışı, çalışanlarla kurduğu güven ilişkisi ve kurumsal kültürün oluşumu açısından önemli açıklamalar sunmaktadır. Özellikle phronesis kavramı, yöneticilerin karmaşık ve belirsiz iş ortamlarında yalnızca teknik bilgiye dayanarak değil; deneyim, muhakeme ve etik değerlendirme süreçlerini birlikte kullanarak karar vermeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Benzer şekilde "altın orta" ilkesi, liderin aşırı otoriterlik ile aşırı serbestlik arasında dengeli bir yönetim anlayışı geliştirmesinin önemine işaret etmektedir (Tholen, 2023:533).

Kurumsal kültürün oluşumu da Aristoteles'in karakter anlayışıyla yakından ilişkilidir. Aristoteles'e göre erdemler doğuştan kazanılmaz; tekrar edilen doğru davranışlar sonucunda alışkanlığa dönüşür ve zamanla da karakteri oluşturur (Aristoteles, 2014:91). Aynı ilke örgütler açısından değerlendirildiğinde, kurumsal kültürün sadece yazılı kurallar veya etik kavramlarla değil, yöneticilerin sürekli olarak sergiledikleri davranışlar ve örgüt içinde oluşturdıkları değer sistemiyle oluştuğu söylenebilir. Bu nedenle erdemli yöneticiler yalnızca bireysel başarı sağlayan kişiler değil, aynı zamanda örgütte güven, adalet, iş birliği ve sorumluluk kültürünü geliştiren rol modeller olarak değerlendirilmektedir (Crossan ve diğerleri, 2017:60). Bu çalışmanın temel amacı, Aristoteles'in erdem etiğini liderlik ve işletme yönetimi bakış açısıyla ele alarak karakter odaklı liderlik anlayışını, erdemli yöneticinin temel özelliklerini ve bu yaklaşımın kurumsal kültür üzerindeki etkilerini kavramsal açıdan incelemektir.

1. ARISTOTELES'İN ERDEM ETİĞİNİN TEMELLERİ

1.1. Erdem (Arete)

Aristoteles'in ahlak felsefesinin temelini oluşturan erdem (arete) kavramı, bireyin sahip olduğu potansiyeli en iyi şekilde gerçekleştirmesini sağlayan karakter özelliklerini olarak tanımlanmaktadır. Aristoteles'e göre erdem, doğuştan kazanılan bir nitelik değil; eğitim, deneyim ve sürekli tekrar

edilen doğru davranışlar sonucunda alışkanlık hâline gelen ahlaki bir yetkinliktir. Bu nedenle erdemli birey, yalnızca doğruyu bilen değil, doğru davranışı istikrarlı biçimde uygulayan kişidir. Aristoteles, Nikomakhos'a Etik adlı eserinde ahlaki erdemlerin alışkanlık yoluyla geliştiğini ve bireyin karakterinin zaman içerisinde şekillendiğini belirtmektedir (Aristoteles, 2014:91). Bu tanıma göre, etik davranışın belirli kurallara uymaktan öte, bireyin karakterine yerleşmiş bir yaşam biçimi olduğunu göstermektedir. Günümüzde karakter temelli liderlik anlayışının yeniden önem kazanması, Aristoteles'in erdem kavramının çağdaş yönetim düşüncesi açısından hâlen güçlü bir teorik temel sunduğunu ortaya koymaktadır (Crossan ve diğerleri, 2017:7).

İşletme yönetimi açısından ele alındığında erdem kavramı, yöneticinin yalnızca teknik bilgiye veya yönetsel becerilere sahip olmasını yanında; dürüstlük, adalet, cesaret, ölçülülük ve sorumluluk gibi karakter özelliklerini karar alma süreçlerine dahil etmesini gerektirmektedir. Özellikle belirsizlik, kriz ve etik gibi ikilemlerin yoğun olduğu örgütlerde çalışanların yöneticilere duyduğu güven, büyük ölçüde liderin karakteri ile davranışları arasındaki tutarlılıkla paralellik göstermektedir. Bu nedenle erdemli liderlik, çalışanları yalnızca performans hedeflerine yönlendiren bir yönetim anlayışından farklı olarak, örgüt içerisinde güven, adalet ve ortak değerler oluşturmayı amaçlamaya çalışmaktadır. Araştırmalar incelendiğinde, karakter odaklı liderlerin çalışan bağlılığını artırdığını, etik örgüt kültürünü güçlendirdiğini ve sürdürülebilir kurumsal başarıya önemli katkılar sağladığını göstermektedir (Hackett ve Wang, 2012:889). Bu bağlamda Aristoteles'in erdem anlayışı, modern liderlik kuramlarının karakter, etik davranış ve kurumsal kültür ekseninde yeniden yorumlanmasına imkân veren temel felsefi yaklaşımlardan biri olarak değerlendirilebilir.

1.2. Altın Orta (Golden Mean)

Aristoteles'in erdem etiğinde önemli bir yere sahip olan altın orta (mesotes) ilkesi, erdemli davranışın iki aşırılık arasında akıl tarafından belirlenen uygun denge noktasında gerçekleştiğini ifade etmektedir. Aristoteles'e göre her davranışta eksiklik veya aşırılık insanı erdemden uzaklaştırırken, erdem bu iki uç arasında duruma uygun olan ölçülü tercihi yapabilme becerisidir (Aristoteles, 2014:48). Örneğin cesaret, korkaklık ile gözü karalık arasında; cömertlik ise cimrilik ile savurganlık arasında yer alan dengeli bir tutumdur. Ancak Aristoteles'in sözünü ettiği denge, cebirsel bir orta nokta değil, bireyin içinde bulunduğu koşulları içeren ve dikkate alan akılcı ve bilinçli bir muhakeme sürecidir. Dolayısıyla altın orta ilkesi, her durumda aynı davranışı sergilemeyi değil, koşullara uygun en doğru davranışı seçebilmeyi esas almaktadır (Aristotle, 2014:141).

İşletme yönetimi açısından değerlendirildiğinde altın orta ilkesi, liderlerin karşılaştıkları yönetsel ikilemlerde dengeli kararlar alabilmelerine rehberlik eden önemli bir yaklaşım olarak ön plana çıkmaktadır. Günümüz çağdaş örgütlerinde yöneticiler; otorite ile katılımcılık, risk alma ile temkinlilik, kısa vadeli finansal hedefler ile uzun vadeli sürdürülebilirlik ve performans baskısı ile çalışan refahı arasında sürekli denge bulmak zorundadır. Aşırı kontrol çalışanların yaratıcılığını ve motivasyonunu azaltırken, aşırı serbestlik ise koordinasyon ve hesap verebilirlik sorunlarına yol açmaktadır. Buna benzer şekilde, yalnızca kâr odaklı kararlar işletmenin toplumsal itibarını zedeleyebilirken, ekonomik gerçeklerden tamamen uzak etik yaklaşımlar da örgütün rekabet gücünü olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle Aristoteles'in altın orta ilkesi, liderlerin farklı paydaşların beklentilerini dengeleyen, ölçülü ve sürdürülebilir kararlar almalarını sağlayan bir yönetim anlayışının felsefi temelini oluşturmaktadır.

1.3. Phronesis (Pratik Bilgelik)

Aristoteles'in erdem etiğinde en önemli kavramlardan biri olan phronesis (pratik bilgelik), bireyin belirli bir durumda neyin doğru ve iyi olduğuna ilişkin isabetli kararlar alabilme ve bulunabilme yeteneğini ifade etmektedir. Aristoteles'e göre bilgi sahibi olmak tek başına erdemli davranış için yeterli olmamakla beraber; bireyin sahip olduğu bilgiyi doğru zamanda, doğru amaçla ve doğru yöntemle kullanabilmesi de gerekir (Aristoteles, 2014:12). Bu yönüyle pratik bilgelik, teorik bilgiden farklı olarak deneyim, muhakeme ve ahlaki duyarlılığın birlikte işlediği bir karar verme süreci olarak tanımlanmaktadır. Phronesis sahibi birey, yalnızca kuralları uygulayan değil, içinde bulunduğu koşulları değerlendirerek en uygun kararı alabilen kişidir. Bu nedenle Aristoteles, diğer erdemlerin doğru biçimde uygulanabilmesi için pratik bilgeliği temel bir erdem olarak görmektedir (Aristotle, 2014:12).

İşletme yönetimi açısından pratik bilgelik, liderlerin belirsizlik, kriz ve etik ikilemler karşısında doğru karar verebilme kapasitesini açıklayan önemli bir kavramsal değer sunmaktadır. Günümüz yöneticileri çoğu zaman yazılı prosedürlerin veya standart uygulamaların yetersiz olduğu durumlarla karşılaşmaktadır. Böyle zamanlarda başarılı liderleri diğerlerinden ayıran nokta, yalnızca teknik bilgi düzeyleri değil; farklı paydaşların beklentilerini değerlendirebilme, olası sonuçları öngörebilme ve etik ilkeler doğrultusunda dengeli kararlar alabilme becerileridir. Stratejik karar verme literatürü de etkili liderlerin analitik düşüncüyü deneyim ve etik muhakemeyle birleştirebildiklerini ortaya koymaktadır (Crossan ve diğerleri, 2017:43). Bu bağlamda Aristoteles'in phronesis kavramı, günümüzde stratejik liderlik, etik liderlik ve karakter temelli liderlik yaklaşımlarının temel bileşenlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Özellikle hızla değişen ve artan rekabet ortamında örgütlerin sürdürülebilir başarısı, yalnızca doğru stratejilerin geliştirilmesine değil, bu stratejilerin erdemli ve sorumlu liderler tarafından hayata

geçirilmesine bağı olarak değişkenlik göstermektedir (Hackett & Wang, 2012:887).

1.4. Eudaimonia (İyi Yaşam)

Aristoteles'in etik anlayışının asıl amacı olan eudaimonia, çoğu zaman "mutluluk" olarak çevrilse de, kavramın anlamı bundan daha geniş olarak karşımıza çıkmaktadır. Eudaimonia, bireyin sahip olduğu potansiyeli erdemli davranışlar aracılığıyla gerçekleştirmesi ve yaşamını anlamlı bir bütün hâline getirmesi olarak açıklanabilmektedir. Aristoteles'e göre iyi yaşam, hazza veya maddi kazanımlara indirgenemez; bireyin akla uygun yaşaması, erdemlerini geliştirmesi ve topluma katkı sağlayan bir yaşam sürmesiyle mümkündür (Aristoteles, 2014:31). Bu nedenle eudaimonia, anlık başarı veya kısa süreli mutluluk yerine uzun vadeli iyi oluşu ve insanın bütüncül gelişimi olarak tanımlanmaktadır. Erdem etiğinin temel amacı da bireyin bu iyi yaşama ulaşmasını sağlayacak karakter özelliklerini geliştirmektir (Aristotle, 2014:82).

İşletme yönetimi açısından bakılacak olursa eudaimonia kavramı, yalnızca finansal performansını önceleyen geleneksel yönetim anlayışının ötesine geçerek çalışanların gelişimini, örgütsel refahı ve sürdürülebilir başarıyı merkeze alan bir liderlik yaklaşımını destekleme olarak ön plana çıkmaktadır. Günümüzde başarılı işletmelerin yalnızca ekonomik değer üretmeleri değil, aynı zamanda çalışanlarının gelişimini destekleyen, anlamlı bir çalışma ortamı oluşturan ve toplumsal sorumluluklarını yerine getiren kurumlar olmaları beklenmektedir. Bu bağlamda erdemli liderler, çalışanları yalnızca üretim sürecinin bir parçası olarak değil, potansiyellerini geliştirebilecek bireyler olarak değerlendirmektedir. Çalışanların kendilerini değerli hissetmeleri, örgüte aidiyet geliştirmeleri ve yaptıkları işte anlam bulmaları; hem bireysel performansı hem de örgütsel bağlılığı artıran temel unsurlar arasında önemli bir yer tutmaktadır (Peterson ve Seligman, 2004:238). Dolayısıyla Aristoteles'in eudaimonia anlayışı, günümüzde pozitif örgütsel davranış, çalışan iyi oluşu, etik liderlik ve sürdürülebilir kurumsal performans literatürüyle önemli ölçüde örtüşmekte; işletmelerin uzun dönemli başarısının ekonomik göstergelerin yanı sıra insani ve etik değerlere de bağı olduğunu ortaya koymaktadır.

2. ARİSTOTELES'E GÖRE LİDERLİK

2.1. Karakterin Liderlikteki Rolü

Aristoteles'e göre iyi bir lideri diğerlerinden ayıran temel prensip, sahip olduğu güç veya yetkiden ziyade karakteridir. Erdem etiğı yaklaşımında bireyin davranışları, karakterinin doğal bir yansıması olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple liderlik, belirli yönetim tekniklerinin uygulanmasından çok, erdemli bir karakterin günlük yönetim uygulamalarına

yansımasıyla önem kazanmaktadır. Aristoteles, bireyin adil, dürüst, ölçülü ve cesur davranışlar sergilemesinin ancak bu erdemleri karakterinin bir parçası hâline getirmesiyle mümkün olacağını öne sürmektedir (Aristoteles, 2014:226). Dolayısıyla etkili liderlik, yalnızca hedef belirleyen veya karar alan bir yönetici profili olarak değil; davranışlarıyla güven oluşturan, etik ilkelere bağlı kalan ve çalışanlarına örnek olan bir karakter yapısını gerektirmektedir. Bu bakış açısı, günümüzde karakter temelli liderlik yaklaşımının temel varsayımlarıyla büyük ölçüde örtüşmektedir (Crossan ve diğerleri, 2017:12).

Modern işletmelerde liderlerin karşılaştıkları etik ikilemler ve belirsizlikler, karakterin yönetsel süreçlerdeki önemini daha ön plana çıkarmaktadır. Finansal performans baskısı, rekabet koşulları ve paydaş beklentileri arasında karar vermek zorunda kalan yöneticiler için teknik bilgi tek başına yeterli olmayabilir. Çalışanlar, sadece başarılı sonuçlar elde eden değil; aynı zamanda adaletli davranan, sözleri ile eylemleri arasında tutarlılık bulunan ve güven veren liderleri takip etme eğilimindedir. Bu nedenle karakter, lider ile çalışan arasındaki güven ilişkisinin temelini oluşturmakta olup; örgütsel bağlılık, iş birliği ve etik örgüt kültürünün gelişmesine önemli katkı sağlamaktadır. Araştırmalar, karakter odaklı liderlerin uzun vadede daha yüksek çalışan bağlılığı, daha güçlü etik iklim ve daha sürdürülebilir örgütsel performans oluşturduğunu da göstermektedir (Hackett ve Wang, 2012:888).

2.2. Erdemli Yönetici

Aristoteles'in liderlik anlayışında yönetici, yalnızca örgütsel amaçlara ulaşılmasını sağlayan bir otorite değil; aynı zamanda çalışanlarına davranışlarıyla örnek olan ahlaki bir rehberdir. Erdemli yönetici, kararlarını kişisel çıkarları doğrultusunda oluşturmayan, ortak iyiyi gözeterek alan ve örgüt içerisinde adalet, dürüstlük, ölçülülük ve sorumluluk gibi temel değerleri yaşatan kişi olarak tanımlanmaktadır. Aristoteles'e göre yöneticinin sahip olduğu makam veya yetki, onu iyi bir lider yapmaya yetmez; asıl belirleyici olan, bu yetkinin hangi ahlaki ilkeler doğrultusunda kullanıldığıdır (Aristoteles, 2014:134)). Bu nedenle erdemli yönetici, çalışanların yalnızca performansını değerlendirmeyen, onların gelişimini destekleyen, potansiyellerini ortaya çıkarmalarına yardımcı olan ve örgütte güven ortamı oluşturan kişidir.

Çağdaş işletmelerde erdemli yöneticilik anlayışı, etik liderlik ve sorumlu liderlik yaklaşımlarıyla büyük ölçüde paralellik göstermektedir. Özellikle kurumsal yönetim ilkeleri çerçevesinde, paydaş beklentileri ve sürdürülebilirlik anlayışının önem kazanması, yöneticilerin yalnızca ekonomik sonuçlardan değil, kararlarının toplumsal ve etik etkilerinden de sorumlu olduklarını göstermektedir. Erdemli yöneticiler; şeffaf karar alma süreçleri, adil performans değerlendirme sistemleri ve çalışanların görüşlerine

değer veren katılımcı yönetim anlayışları sayesinde örgütsel güveni artırmaktadır. Bunun sonucunda çalışan bağlılığı güçlenmektedir. Bununla birlikte etik ihlaller azalmakta ve kurumsal itibar olumlu yönde etkilenmektedir (Bright ve diğerleri, 2006:263). Aristoteles'in yaklaşık iki bin üç yüz yıl önce ortaya koyduğu erdemli yönetici anlayışı, bu yönüyle günümüz işletmelerinde etik ve sürdürülebilir liderlik tartışmalarına önemli katkılar sunmaktadır.

2.3. Karar Vermede Pratik Bilgelik

Aristoteles'in liderlik anlayışında karar verme süreci, yalnızca rasyonel analizlere veya teknik uzmanlığa dayanmamaktadır. Ona göre iyi bir yönetici, birçok seçenek arasından örgüt ve toplum açısından en doğru olanı belirleyebilmek için pratik bilgelik (phronesis) erdemine sahip olmalıdır. Pratik bilgelik, mevcut kuralları mekanik biçimde uygulamak yerine, her durumun sahip olduğu kendine özgü koşullarını dikkate alarak ahlaki açıdan en uygun kararı verebilme yeteneğidir (Aristoteles, 2014:12). Bu nedenden dolayı Aristoteles, doğru karar vermeyi sadece bilgi düzeyiyle değil, deneyim, muhakeme gücü ve karakter olgunluğuyla ilişkilendirmektedir. Lider, belirsizlik ve çatışma ortamlarında farklı paydaşların beklentilerini göz önünde bulundurarak kısa vadeli çıkarlar ile uzun vadeli kurumsal fayda arasında denge kurabilmelidir. Bu yönüyle pratik bilgelik, liderin yalnızca neyi yapacağını değil, neden ve hangi koşullarda yapacağını da belirleyen temel bir yönetsel yetkinliktir.

Modern işletmelerde yöneticiler; ekonomik dalgalanmalar, teknolojik değişimler, etik ikilemler ve paydaş baskıları nedeniyle daha fazla daha karmaşık karar ortamlarıyla karşı karşıya kalabilmektedir. Böyle bir ortamda yalnızca veri analizi veya finansal göstergelere dayalı kararlar, örgütün uzun dönemli başarısını garanti etmemektedir. Stratejik liderlik literatüründe de, başarılı yöneticilerin analitik düşünme becerisini etik muhakeme ve deneyimle birleştirebildiklerini ortaya koymaktadır (Crossan ve diğerleri, 2017:17). Özellikle çalışanları doğrudan etkileyen işten çıkarma, performans değerlendirme, ücretlendirme ve kriz yönetimi gibi konularda pratik bilgelik, yöneticilerin hem örgütsel hedefleri hem de insani değerleri gözeten dengeli kararlar almasına katkı sağlamaktadır. Bu nedenle Aristoteles'in phronesis kavramı, günümüzde stratejik karar verme, etik liderlik ve sürdürülebilir yönetim anlayışının temel bileşenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir (Kristjánsson, 2024:1036)

2.4. Adalet ve Etik Liderlik

Aristoteles, adaleti bireysel ve toplumsal yaşamı düzenleyen en kapsamlı ve önemli erdemlerden biri olarak değerlendirmektedir. Nikomakhos'a Etik adlı eserinde adalet, bireyin hem kendisine hem de

başkalarına karşı doğru ve hakkaniyetli davranmasını sağlayan temel erdem olarak tanımlanmaktadır (Aristoteles, 2014:107). Bu bağlamda liderin adalet anlayışı, yalnızca kuralları uygulamakla değil; çalışanların haklarını gözetmesi, fırsat eşitliğini sağlaması ve örgüt içinde tarafsız bir yönetim anlayışı benimsemesini de kapsamaktadır. Aristoteles'e göre adaletten uzaklaşan bir yönetim anlayışı, zamanla içinde güvenin zayıflamasına, iş birliğinin azalmasına ve toplumsal düzenin bozulmasına neden olmaktadır. Aynı ilke örgütler açısından değerlendirildiğinde, adalet duygusunun zayıfladığı ve zedelendiği işletmelerde çalışan bağlılığının azalması, çatışmaların artması ve kurumsal performansın olumsuz etkilenmesi kaçınılmaz hâle gelmektedir.

Çağdaş liderlik literatüründe ise etik liderlik, yöneticilerin karar alma süreçlerinde doğruluk, dürüstlük, tarafsızlık ve hesap verebilirlik ilkelerine bağlı kalmalarını ifade etmektedir. Etik liderler, yalnızca kendi davranışlarıyla örnek olmakla kalmaz; aynı zamanda örgüt içerisinde etik standartların yerleşmesini sağlayan bir kültür oluşturmaya yardımcı olurlar (Brown ve Trevino, 2006:597). Bu yönüyle etik liderlik yaklaşımı, Aristoteles'in adalet merkezli erdem anlayışıyla önemli ölçüde paralellik göstermektedir. Adil performans değerlendirme sistemleri, şeffaf iletişim, eşit kariyer fırsatları ve etik karar alma mekanizmaları, çalışanların yönetime duyduğu güveni artırarak güçlü bir kurumsal kültürün oluşmasına katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla Aristoteles'in adalet anlayışı, günümüz işletmelerinde etik yönetim, kurumsal güven ve sürdürülebilir liderlik uygulamalarının felsefi temellerinden biri olarak ön plana çıkabilmektedir.

3. ERDEM TEMELLİ LİDERLİK YAKLAŞIMI

3.1. Karakter Odaklı Liderlik

Karakter odaklı liderlik, liderin başarısını sadece sahip olduğu bilgi, beceri veya yönetsel yetkinliklerle değil; aynı zamanda karakterini oluşturan ahlaki değerler ve erdemlerle tanımlayan bir liderlik yaklaşımıdır. Bu anlayışın felsefi temelleri Aristoteles'in erdem etiğine dayanmaktadır. Aristoteles'e göre bireyin davranışlarını belirleyen temel unsur karakterdir ve bu karakter, tekrar edilen erdemli davranışlarla zaman içerisinde şekillenebilmektedir (Aristoteles, 2014:91). Bu nedenle iyi bir lider, yalnızca doğru kararlar veren kişi değil; dürüstlük, adalet, cesaret, ölçülülük ve sorumluluk gibi erdemleri davranışlarına sürekli olarak önplanda tutan kişidir. Karakter odaklı liderlik yaklaşımı da liderliğin sürdürülebilirliğini, liderin etik değerlere bağlılığı ve davranışlarındaki tutarlılık üzerinden açıklamaktadır (Crossan ve diğerleri, 2017:3).

Modern işletmelerde çalışanların yöneticilere duyduğu güven, büyük ölçüde liderlerin karakter özelliklerine ilişkin algılarıyla oluşmaktadır. Teknik

yeterliliği yüksek olmasına rağmen etik ilkelere bağlı olmayan yöneticilerin uzun vadede çalışan bağlılığı oluşturmakta zorlandıkları görülmektedir. Buna karşılık karakter sahibi liderler; şeffaf iletişim kurmaları, verdikleri sözleri yerine getirmeleri ve adaletli uygulamaları sayesinde örgütsel güveni daha da güçlendirmektedir. Yapılan araştırmalar da, karakter odaklı liderliğin çalışan memnuniyeti, etik iklim, örgütsel bağlılık ve kurumsal performans üzerinde olumlu etkiler oluşturduğunu göstermektedir (Peterson & Seligman, 2004: 626). Bu yönüyle Aristoteles'in karakter anlayışı, günümüzde liderlik araştırmalarında yeniden önem kazanan karakter temelli yönetim yaklaşımlarına güçlü bir teorik zemin sağlamaktadır.

3.2. Çalışan Güveni

Örgütsel güven, çalışanların yöneticilerinin kararlarının adil, tutarlı ve iyi niyetli olduğuna ilişkin geliştirdikleri inancı ifade olarak tanımlanmaktadır. Aristoteles'in erdem etiği açısından değerlendirildiğinde güven kavramı, liderin tek seferlik davranışlarından değil, uzun süre boyunca sergilediği erdemli tutumların doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Dürüstlük, adalet ve ölçülülük gibi erdemler, çalışanların liderlerini öngörülebilir ve güvenilir bireyler olarak algılamalarını sağlamaktadır (Aristoteles, 2014:43). Bu nedenle Aristoteles'in karakter anlayış kavramı, güvenin örgütlerde yalnızca yazılı kurallar veya denetim mekanizmalarıyla oluşmamakta, liderlerin günlük davranışları aracılığıyla inşa edildiğini göstermektedir.

Çağdaş yönetim araştırmaları da ön plana çıkan kavramlar, çalışan güveninin örgütsel bağlılık, bilgi paylaşımı, takım çalışması ve yenilikçilik üzerinde belirleyici etkileri olduğunu ortaya koymaktadır. Güven ortamının bulunduğu işletmelerde çalışanlar fikirlerini daha rahat ifade etmekte olup, hata yapmaktan daha az korkmakta ve örgütsel hedeflere daha yüksek düzeyde katkı sağlamaktadır. Buna karşılık adaletsiz uygulamalar, tutarsız kararlar ve etik dışı davranışlar çalışan güvenliğini zedeleyerek iş tatmini ve performans üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir (Brown ve Treviño, 2006: 606). Bu bağlamda Aristoteles'in erdem etiği, çalışan güveninin teknik yönetim araçlarından çok, liderin karakteri ve etik davranışları üzerine inşa edilmesi gerektiğini savunan güncel liderlik yaklaşımlarını destekleyen önemli bir kuramsal çerçeve sunmaktadır.

3.3. Örgütsel Adalet

Örgütsel adalet, çalışanların işletmede uygulanan kararların, süreçlerin ve sonuçların hakkaniyetli olduğuna ilişkin algılarını olarak ifade edilmektedir. Aristoteles'in adalet anlayışı, modern örgütsel adalet kavramının felsefi temellerinden biri olarak kabul edilmektedir. Nikomakhos'a Etik'te adalet, bireyin hem kendisine hem de başkalarına karşı hak ettiği ölçüde

davranmasını sağlayan en kapsamlı erdem olarak tanımlanmaktadır (Aristoteles, 2014:42). Bu yaklaşım, örgütlerde çalışanların ücretlendirme, terfi, ödüllendirme ve performans değerlendirme gibi süreçlerde eşitlik ve hakkaniyet beklentilerinin önemini açıklamaktadır. Liderin adil davranması sadece bireysel bir erdem değil, aynı zamanda örgüt içerisinde güven, iş birliği ve ortak değerlerin oluşmasını sağlayan stratejik bir yönetim unsurudur.

Günümüz işletmelerinde örgütsel adalet; dağıtımsal adalet, işlemsel adalet ve etkileşimsel adalet olmak üzere üç temel boyutta ele alınmaktadır. Çalışanların alınan kararların gerekçelerini anlayabilmeleri, süreçlere katılım sağlayabilmeleri ve yöneticileri tarafından saygılı biçimde muamele görmeleri, adalet algısını güçlendiren temel unsurlar olarak önplana çıkmaktadır (Colquitt ve diğerleri, 2001:427). Araştırmalar, yüksek örgütsel adalet algısına sahip çalışanların daha yüksek iş tatmini, örgütsel bağlılık ve performans sergilediklerini; buna karşılık adaletsizlik algısının işten ayrılma niyetini, tükenmişliği ve örgütsel çatışmaları artırdığını ortaya koymaktadır (Greenberg, 1990:425). Bu açıdan değerlendirildiğinde Aristoteles'in adalet anlayışı, çağdaş insan kaynakları yönetimi uygulamalarında etik ve sürdürülebilir yönetimin temel dayanaklarından biri olarak önemini artırmaktadır.

3.4. Etik Karar Verme

Etik karar verme, yöneticilerin yalnızca örgütsel amaçları değil, aynı zamanda ahlaki ilkeleri ve paydaşların haklarını dikkate alarak karar almalarını olarak ifade etmektedir. Aristoteles'in erdem etiğinde doğru karar, yalnızca kurallara uygun olan değil; pratik bilgelik, adalet ve ölçülülük gibi erdemlerin rehberliğinde alınan karardır (Aristoteles, 2014:40). Bu sebepten dolayı etik karar verme, liderin karakterinden bağımsız düşünülemez. Erdemli bir lider, karşılaştığı ikilemlerde kısa vadeli kazanç yerine uzun vadeli ortak yararı gözeterek hareket eder ve kararlarının çalışanlar, müşteriler, toplum ve diğer paydaşlar üzerindeki etkilerini dikkate alarak değerlendirir.

İşletmelerde etik karar verme; kurumsal itibarın korunması, çalışan güveninin artırılması ve sürdürülebilir rekabet avantajının sağlanması açısından kritik bir öneme sahiptir. Etik ilkeler doğrultusunda hareket eden yöneticiler, örgüt içerisinde şeffaflık, hesap verebilirlik ve sorumluluk kültürünün gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Özellikle artan rekabet ile birlikte dijital dönüşüm, yapay zekâ uygulamaları ve küresel rekabetin hız kazandığı günümüzde yöneticiler, yalnızca yasal düzenlemelere uygun değil, aynı zamanda etik açıdan savunulabilir kararlar almak durumundadır. Yapılan Araştırmalar, etik liderliğin çalışanların örgüte duyduğu güveni artırdığını, etik dışı davranışları azalttığını ve kurumsal performansı olumlu yönde etkilediğini göstermektedir (Trevino ve diğerleri, 2003: 34). Bu nedenle Aristoteles'in erdem etiği, günümüz işletmelerinde etik karar verme

süreçlerini açıklayan en güçlü felsefi yaklaşımlardan biri olmayı sürdürmektedir.

4. KURUMSAL KÜLTÜR AÇISINDAN ARİSTOTELES

4.1. Erdem Kültürü

Kurumsal kültür, örgüt üyeleri tarafından paylaşılan değerler, inançlar, normlar ve davranış kalıplarının bütünüdür. Aristoteles'in erdem etiği açısından değerlendirildiğinde ise güçlü bir kurumsal kültür, yalnızca yazılı kurallar veya prosedürlerle değil, çalışanların günlük davranışlarına yön veren ortak erdemler üzerine inşa edilmektedir. Aristoteles'e göre erdemler tekrar edilen davranışlarla alışkanlık hâline gelir ve zamanla bireyin karakterini oluşturur (Aristoteles, 2014:135). Aynı ilke örgütler için de geçerlidir. Liderlerin sürekli olarak adalet, dürüstlük, sorumluluk ve ölçülülük gibi erdemleri sergilemeleri, bu davranışların örgüt genelinde benimsenmesini sağlayarak kurumsal kültürün temelini oluşturmaya yardım etmektedir. Bu nedenle erdem kültürü, etik ilkelerin yalnızca belgelerde yer aldığı değil, günlük iş süreçlerinde yaşatıldığı örgütsel yapıyı da ifade etmektedir.

Çağdaş yönetim anlayışında güçlü kurumsal kültürün asıl belirleyicisi, liderlerin temsil ettiği değerlerdir. Özellikle etik liderlik ve pozitif örgütsel davranış araştırmaları, yöneticilerin davranışlarının çalışanların değer algıları üzerinde doğrudan etkili olduğunu göstermektedir (Cameron, 2011:32). Erdem kültürünün ileri olduğu işletmelerde çalışanlar etik dışı davranışlara karşı daha duyarlı olmakta, örgütsel amaçlarla kişisel değerler arasında daha güçlü bir uyum oluşmaktadır. Bunun sonucunda iş birliği, güven ve aidiyet duygusu güçlenmekle beraber, örgütsel çatışmalar azalmakta ve kurumsal itibar olumlu yönde etkilenmektedir. Bu yönüyle Aristoteles'in erdem anlayışı, kurumsal kültürün yalnızca yönetim sistemleriyle değil, liderlerin karakteri ve davranışlarıyla şekillendiğini ortaya koymaktadır (Bright, Cameron ve Caza, 2006:252).

4.2. Güven Kültürü

Güven, sürdürülebilir örgütsel ilişkilerin ve etkili liderliğin temel öğelerinden biridir. Aristoteles'in etik anlayışında güven, bireyin erdemli davranışlarının doğal sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Dürüstlük, adalet ve tutarlılık gibi erdemler, bireyler arasında karşılıklı güvenin oluşmasını sağlayan temel kavramlardır (Aristoteles, 2014:194). Bu nedenle güven, yalnızca yönetsel bir araç değil, erdemli karakterin örgütsel yaşama yansımaları da olabilmektedir. Liderlerin etik ilkelere bağlı kalmaları, verdikleri sözleri yerine getirmeleri ve çalışanlara karşı tutarlı davranışları, güven kültürünün oluşmasında belirleyici rol oynamaktadır.

İşletmeler açısından güven kültürü, çalışanların yönetime duydukları inanç sayesinde bilgi paylaşımını, takım çalışmasını ve yenilikçi davranışları destekleyen önemli bir örgütsel kavramdır. Güven ortamının bulunduğu işletmelerde çalışanlar hata yapmaktan korkmadan fikirlerini paylaşabilmekte, yöneticilerle daha açık iletişim kurabilmekte ve değişim süreçlerine daha kolay uyum sağlayabilmektedir. Buna karşılık güven eksikliği, örgütsel sessizlik, düşük bağlılık ve yüksek işten ayrılma niyeti gibi olumsuz sonuçlara yol açmaktadır (Brown ve Treviño, 2006: 600). Bu bağlamda Aristoteles'in karakter ve erdem anlayışı, güven kültürünün örgütlerde sürdürülebilir biçimde oluşturulabilmesi için liderlerin davranışlarının belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır.

4.3. Sorumluluk Kültürü

Aristoteles'in erdem etiğinde sorumluluk, bireyin sadece kendi davranışlarının sonuçlarını üstlenmesi değil, aynı zamanda içinde bulunduğu topluma karşı görevlerini bilinçli şekilde yerine getirmesi anlamı olarak tanımlanmaktadır. Erdemli birey, kararlarını kişisel çıkarları doğrultusunda değil, ortak iyiyi gözeterek alır ve bu kararların doğuracağı sonuçların sorumluluğunu da taşır (Aristoteles, 2014:27). Bu yaklaşıma liderlik açısından bakıldığında, yöneticilerin yalnızca işletmenin ekonomik performansından değil, çalışanların gelişiminden, örgütsel adaletin sağlanmasından ve işletmenin toplumsal etkilerinden de sorumlu olduklarını göstermektedir. Dolayısıyla sorumluluk, Aristoteles'in liderlik anlayışında yöneticinin temel karakter özelliklerinden biri olarak öne çıkmaktadır.

Modern işletmelerde sorumluluk kültürü; hesap verebilirlik, şeffaflık, etik yönetim ve kurumsal sosyal sorumluluk ilkeleriyle birlikte ele alınıp değerlendirilmektedir. Sorumluluk kültürünün benimsendiği işletmelerde yöneticiler karar alma süreçlerini açık biçimde yürütmekte, çalışanlar ise görev ve yetkilerinin bilinciyle hareket etmektedir. Böyle bir kültür, hata ve başarısızlıkların gizlenmesi yerine öğrenme fırsatı olarak değerlendirilmesini sağlayarak örgütsel gelişimi desteklemektedir. Araştırmalar, sorumluluk kültürünün çalışan bağlılığını artırdığını, etik ihlalleri azalttığını ve kurumsal itibarın güçlenmesine katkı sağladığını göstermektedir (Maak ve Pless, 2006:112). Bu bağlamda Aristoteles'in sorumluluk anlayışı, günümüz işletmelerinde hesap verebilir ve sürdürülebilir yönetim anlayışının felsefi temelini oluşturan önemli yaklaşımlardan biridir.

4.4. Sürdürülebilir Başarı

Aristoteles'in eudaimonia anlayışı, bireysel yaşamda olduğu gibi örgütsel yaşamda da başarının yalnızca kısa dönemli sonuçlarla ölçülemeyeceğini göstermektedir. Aristoteles'e göre gerçek başarı, erdemli davranışların sürekliliği sayesinde elde edilen kalıcı iyi oluş durumudur

(Aristoteles, 2014:141). Bu düşünce işletme yönetimine uyarlandığında, sürdürülebilir başarının yalnızca finansal performans göstergeleriyle değil; etik yönetim, çalışan gelişimi, kurumsal güven ve toplumsal değer üretimi gibi kavramlarla birlikte değerlendirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Kısa vadeli kazanımlar uğruna etik ilkelerden uzaklaşan işletmeler geçici ekonomik başarı elde edebilseler de uzun vadede itibar kaybı, çalışan bağlılığının azalması ve paydaş güveninin zedelenmesi gibi ciddi sorunlarla karşılaşabilmektedir.

Günümüzde sürdürülebilir yönetim anlayışı, ekonomik, sosyal ve çevresel sorumlulukların birlikte ele alındığı bütüncül bir yaklaşımı ifade etmektedir. Bu anlayışın başarılı biçimde uygulanabilmesi ise büyük ölçüde liderlerin benimsediği değerler ve oluşturdukları kurumsal kültürle ilişkilidir. Erdem temelli liderler, yalnızca hissedarların çıkarlarını değil; çalışanlar, müşteriler, tedarikçiler ve toplum gibi tüm paydaşların beklentilerini dikkate alarak uzun vadeli değer üretmeyi hedeflemektedir. Araştırmalar, etik değerlere dayalı yönetim anlayışının kurumsal dayanıklılığı artırdığını, çalışan bağlılığını güçlendirdiğini ve sürdürülebilir rekabet avantajı sağladığını ortaya koymaktadır (Cameron, 2011:27). Bu yönüyle Aristoteles'in erdem etiği, sürdürülebilir başarıyı yalnızca ekonomik bir sonuç olarak değil, karakter, etik ve ortak iyilik üzerine inşa edilen uzun dönemli bir yönetim anlayışı olarak ele almaktadır.

Sonuç

Liderlik literatürü uzun yıllar boyunca yöneticilerin bilgi düzeyi, teknik yeterlilikleri ve yönetsel becerileri üzerinde yoğunlaşmış olsa da, günümüzde karakter, etik değerler ve erdem temelli yönetim anlayışının örgütsel başarı üzerindeki belirleyici etkisi giderek daha fazla kabul görmektedir. Bu bölümde Aristoteles'in erdem etiği; arete, phronesis, altın orta ve eudaimonia kavramları çerçevesinde ele alınmış, söz konusu kavramların modern liderlik yaklaşımları ve işletme yönetimi açısından taşıdığı önem değerlendirilmeye çalışılmıştır. Yapılan kavramsal inceleme de, Aristoteles'in liderliği yalnızca yönetim becerileriyle açıklamadığını; liderin karakterini, ahlaki sorumluluğunu ve ortak iyiyi gözetken karar verme anlayışını liderliğin temel unsurları olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Bu yönüyle Aristoteles'in yaklaşımı, etik liderlik, karakter odaklı liderlik ve sorumlu liderlik gibi çağdaş yönetim yaklaşımlarının felsefi temellerini açıklamada güçlü bir kuramsal çerçeve sunmaktadır.

Bölümde ayrıca erdemli liderliğin yalnızca yöneticinin bireysel davranışlarını değil, örgütsel güveni, adalet algısını, çalışan bağlılığını ve kurumsal kültürü de doğrudan etkilediği vurgulanmıştır. Karakter sahibi liderlerin oluşturduğu örgütlerde etik davranışların kurumsallaştığı, çalışanların yönetime duyduğu güvenin arttığı ve sürdürülebilir başarının daha güçlü biçimde desteklendiği görülmektedir. Bu nedenle Aristoteles'in erdem

etiği, günümüz işletmelerinin karşı karşıya bulunduğu etik ikilemler, kurumsal güven sorunları ve sürdürülebilirlik tartışmalarına önemli katkılar sağlayabilecek bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Özellikle işletmelerin yalnızca ekonomik performanslarıyla değil, topluma ve paydaşlarına sağladıkları değerle de değerlendirildiği günümüzde, erdem temelli liderlik anlayışı stratejik bir gereklilik hâline gelmektedir.

Sonuç olarak Aristoteles'in yaklaşık iki bin üç yüz yıl önce ortaya koyduğu erdem etiği, yalnızca ahlak felsefesi açısından değil, çağdaş işletme yönetimi ve liderlik literatürü açısından da güncelliğini korumaktadır. Karakteri liderliğin merkezine yerleştiren bu yaklaşım, işletmelerde etik yönetim anlayışının geliştirilmesi, güvene dayalı kurumsal kültürün oluşturulması ve uzun dönemli sürdürülebilir başarının sağlanması bakımından önemli bir referans noktası sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aristoteles. (2014). Nikomakhos'a Etik (Çeviren: Furkan Akderin). 1. baskı: Say Yayınları, İstanbul
- Bright, D. S., Cameron, K. S., ve Caza, A. (2006). The amplifying and buffering effects of virtuousness in downsized organizations. *Journal of Business Ethics*, 64(3), 249–269
- Brown, M. E., ve Treviño, L. K. (2006). Ethical leadership: A review and future directions. *The Leadership Quarterly*, 17(6), 595–616. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2006.10.004>
- Cameron, K. S. (2011). Responsible leadership as virtuous leadership. *Journal of Business Ethics*, 98(Suppl. 1), 25–35.
- Colquitt, J. A., Conlon, D. E., Wesson, M. J., Porter, C. O. L. H., ve Ng, K. Y. (2001). Justice at the millennium: A meta-analytic review of 25 years of organizational justice research. *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 425–445. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.86.3.425>
- Crossan, M.M., Byrne, A., Seijts, G.H., Reno, M., Monzani, L. ve Gandz, J. (2017), Toward a Framework of Leader Character in Organizations. *Jour. of Manage. Stud.*, 54: 986-1018. <https://doi.org/10.1111/joms.12254>
- Greenberg, J. (1990). Organizational justice: Yesterday, today, and tomorrow. *Journal of Management*, 16(2), 399–432. <https://doi.org/10.1177/014920639001600208>
- Hackett, R. D., ve Wang, G. (2012). Virtues and leadership: An integrating conceptual framework founded in Aristotelian and Confucian perspectives on virtues. *Management Decision*, 50(5), 868–899.
- Kristjánsson, K.(2024). Aristotelian Practical Wisdom (Phronesis) as the Key to Professional Ethics in Teaching. *Topoi* 43, 1031–1042 (2024). <https://doi.org/10.1007/s11245-023-09974-7>
- Maak, T., ve Pless, N. M. (2006). Responsible leadership in a stakeholder society: A relational perspective. *Journal of Business Ethics*, 66(1), 99–115. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10551-006-9047-z>
- Peterson, C., ve Seligman, M. E. P. (2004). Character strengths and virtues: A handbook and classification. Oxford University Press; American Psychological Association.

Tholen, B. (2023). The virtues of the exemplary moral leader: Lessons from Aristotle's ethics. *Business Ethics, the Environment & Responsibility*, 32:532–543.
<https://doi.org/10.1111/beer.12504>

Treviño, L. K., Brown, M. E., ve Hartman, L. P. (2003). A qualitative investigation of perceived executive ethical leadership: Perceptions from inside and outside the executive suite. *Human Relations*, 56(1), 5–37.

DOI: <https://doi.org/10.1177/0018726703056001448>

Güvenden Aşırılığa: Tüketici Beklentilerinde Patlayıcı Dinamiklerin Tespiti

Kadir KARAGÖZ¹

1- Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonometri Bölümü.
kadir.karagoz@cbu.edu.tr ORCID No: 0000-0002-4436-9235

ÖZET

Bu çalışma, Phillips, Shi ve Yu (2015) tarafından geliştirilen Genelleştirilmiş Sağ-Kuyruklu Artırılmış Dickey-Fuller (GSADF) testini, geleneksel uygulama alanı olan finansal varlık fiyatlarının ötesine taşıyarak Türkiye Tüketici Güven Endeksi'ne (TGE) ve onu oluşturan on bir alt bileşene uygulamaktadır. 2012:01–2026:07 dönemini kapsayan verilerle yapılan analizde, genel endeks düzeyinde ve on bir bileşenin dokuzunda ne asimptotik ne de Phillips ve Shi'nin (2020) wild bootstrap kritik değerlerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir patlayıcı davranış tespit edilememiştir. Buna karşın, işsizlik beklentisi ve ücret değişim beklentisi bileşenlerinde her iki kritik değer setine göre de anlamlı patlayıcı dönemler bulunmuştur. Sağlık politikaları, ücret beklentisindeki bulgunun gecikme yapısı ve pencere genişliği seçimlerine karşı büyük ölçüde dayanıklı olduğunu, işsizlik beklentisindeki bulgunun ise spesifikasyona daha duyarlı olduğunu göstermektedir. Date-stamping analizi, işsizlik beklentisindeki dönemlerin seçim döngüleriyle örtüşen kısa ve keskin sıçramalar biçiminde, ücret beklentisindeki dönemin ise enflasyonist sarmal dönemine denk gelen uzun soluklu ve kesintisiz bir yapıda olduğunu göstermektedir.

Çalışmada ayrıca, zamanla-değişen Granger nedensellik (TVGC) testiyle işsizlik beklentisi ile gerçekleşmiş işsizlik oranı arasındaki ilişki sınanmış ve sağlık politikaları kontrolünden geçen, tek-yönlü ve asimetrik bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Beklenti gerçekleşen işsizliğin Granger-nedeni iken ters yöndeki ilişki ise sağlam biçimde desteklenmemektedir. Bulgular, patlayıcı davranışın tüketici güveninde homojen dağılmadığını, hanehalkının gelir/istihdam güvenliğine bağlı beklenti kanallarında yoğunlaştığını ve tetikleyici şokun niteliğine göre farklı davranış sergilediğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler – Tüketici güveni, GSADF testi, patlayıcı davranış, date-stamping, wild bootstrap, zamanla-değişen Granger nedensellik (TVGC) testi, Türkiye

GİRİŞ

Tüketici güveni ekonomik duyarlılık, beklentiler ve hane halkı karar alma süreçlerinin giderek daha önemli bir göstergesi haline gelmiştir. Mevcut ekonomik koşullara ilişkin algıları yansıtmanın ötesinde tüketici güveni anketleri, hane halklarının gelecekteki istihdam, gelir, tasarruf ve satın alma

beklentilerini nasıl değerlendirdikleri hakkında bilgi sağlar. Bu beklentiler, tüketimi ve diğer ekonomik kararları etkileyebilir ve bu nedenle geleneksel makroekonomik göstergelerde hemen gözlemlenemeyen bilgiler içerebilir. Aynı zamanda, beklentiler mutlaka yeni mevcut bilgilere düzgün ve orantılı bir uyum yoluyla oluşmaz. Siyasi belirsizlik, makroekonomik istikrarsızlık, enflasyon baskısı veya artan kamuoyu ilgisi dönemleri, ekonomik algılarda alışılmadık derecede güçlü değişiklikler yaratabilir. Bu tür olayların geçici dalgalanmaları mı yoksa daha kalıcı ve kendi kendini güçlendiren dinamikleri mi temsil ettiğini anlamak hem ekonomik analiz hem de politika oluşturma açısından önemlidir.

Ekonomi alanında giderek artan bir literatür, beklentilerin ve öznel inançların rasyonel güncellenmenin basit bir temsilinden ayrılabilirliğini vurgulamaktadır. Davranışsal yaklaşımlar, ekonomik beklentilerin oluşumunda sınırlı rasyonellik, duygu, dikkat, bilgi işleme ve psikolojik önyargıların rollerini vurgulamaktadır. Bu bakış açısıyla, tüketici güvenini güncel ekonomik temellerin pasif bir yansıması olarak görmemek gerekmektedir. Aksine, beklentiler kendi dinamiklerini sergileyebilir ve ekonomik veya siyasi sinyaller alışılmadık derecede güçlü bir ilgi gördüğünde geçici olarak artabilir. Bu tür bir artış, özellikle hane halklarının ekonomik güvenlik algılarını doğrudan etkileyen istihdam ve gelir beklentileri için geçerli olabilir.

Bununla birlikte, bu tür olayların ampirik olarak tanımlanması metodolojik bir zorluk teşkil etmektedir. Geleneksel birim kök ve durağanlık testleri öncelikle kalıcı durağan olmayışı durağanlıktan ayırmak için tasarlanmıştır ve bir serinin birim kök sürecinden daha kalıcı hale geldiği geçici bölümleri tanımlamak için özel olarak yapılandırılmamıştır. Phillips, Wu ve Yu (2011) tarafından geliştirilen ve Phillips, Shi ve Yu (2015) tarafından genişletilen yinelemeli sağ kuyruklu birim kök çerçevesi alternatif bir yaklaşım sunmaktadır. GSADF testi, özyinelemeli pencerelerin başlangıç ve bitiş noktalarının değişmesine izin verir ve bu nedenle, tek bir zaman serisi içindeki birden fazla patlayıcı davranış bölümünü tanımlamak için özellikle uygundur. Metodoloji başlangıçta, hafif patlayıcı davranışın balon dönemlerinin bir özelliği olarak yorumlandığı varlık fiyatı coşkusu ve finansal balonlar bağlamında geliştirilmiştir.

Mevcut çalışma, bu çerçevenin ankete dayalı tüketici beklentilerindeki patlayıcı dinamikler hakkında da yararlı bilgiler sağlayıp sağlayamayacağını araştırmaktadır. Bu soru önemli bir kavramsal ayırım gerektirmektedir. Tüketici güveni bileşeninde patlayıcı bir dönemin tanımlanması tek başına beklentilerin irrasyonel, gerçekçi olmadığı veya varlık fiyatı balonuna benzer olduğu anlamına gelmez. Özellikle tüketici güven endeksinin bileşenleri, temel bir değerden süresiz olarak sapabilen varlık fiyatlarından ziyade sınırlı anket ölçümleridir. Buna göre, bu çalışmadaki patlayıcı davranış terimi, bir beklenti serisinin dinamiklerinin birim kök kıyaslamasının ima ettiğinden daha kalıcı hale geldiği ve hızla geliştiği geçici bir istatistiksel rejimi ifade

etmektedir. Beklenti aşırılığı kavramı, geleneksel bir finansal balonun varlığını ima etmekten ziyade, beklentilerin alışılmadık derecede güçlü bir şekilde büyümesini tanımlamak için daha geniş bir davranışsal anlamda kullanılmaktadır.

Bu ayrım özellikle önemlidir çünkü son araştırmalar, anket tabanlı beklentilerin ekonomik piyasalardaki coşku/aşırılık dönemlerini belirlemede bilgilendirici olabileceğini göstermeye başlamıştır. Örneğin, Martínez García ve Pavlidis (2025), ABD konut piyasasındaki spekülasyon dinamikleri incelemek için tüketici anket beklentilerini kullanmış ve aşırılığı izlemek için öznel beklentilerin potansiyel değerini göstermiştir. Mevcut çalışmanın katkısı önemli bir açıdan farklılaşmaktadır. Temel bir varlık piyasasında aşırılığı tespit etmek için tüketici beklentilerini kullanmak yerine, beklentilerin kendilerinin dönemsel patlayıcı dinamikler sergileyip sergilemediğini araştırmaktadır.

Çalışma ayrıca, belirlenen beklenti kanallarının daha sonraki gerçekleşen ekonomik sonuçlar hakkında tahmin edici bilgi içerip içermediğini incelemektedir. İşsizlik beklentileri ve gerçekleşen işsizlik ile ücret beklentileri ve sonraki ücret dinamikleri için zamana bağlı Granger nedensellik testleri kullanılmıştır. Sonuçlar, işsizlik beklentilerinden gerçekleşen işsizliğe doğru güçlü bir yönlü tahmin edici ilişki olduğunu gösterirken, ters yöndeki kanıt güçlü değildir. Ücret beklentileri ve sonraki ücret dinamikleri arasında benzer bir yönlü ilişki ortaya çıkmaktadır. Bu bulgular yapısal ekonomik nedenselliği ortaya koymasa da beklenti değişkenlerinin eş zamanlı hareketlerinin ötesinde, sonraki işgücü piyasası gelişmelerine ilişkin bilgiler içerdiğini göstermektedir.

Bu çalışmanın katkısı üç yönlüdür. Birincisi, özyinelemeli sağ kuyruklu birim kök yöntemlerinin kullanımını geleneksel varlık fiyat serileri ötesinde tüketici beklentilerinin analizine genişletmektedir. İkincisi, toplam güven endeksini on bir bileşeniyle birlikte inceleyerek, patlayıcı dinamiklerin belirli beklenti kanallarında oldukça yoğunlaşmış olabileceğini ve bu nedenle toplam düzeyde görünmez kalabileceğini göstermektedir. Üçüncüsü, GSADF tarih damgalama yöntemini zamanla değişen Granger nedenselliği ile birleştirerek, çalışma sadece patlayıcı olayları belirlemenin ötesine geçmekte ve bunların zamansal bağlamını ve tahmin edici önemini araştırmaktadır.

İLGİLİ LİTERATÜR

Rasyonel Balonlar ve Patlayıcı Davranış Testlerinin Gelişimi

Fiyat serilerinde rasyonel balonların varlığını sınama girişimi, Diba ve Grossman'ın (1988) temel değer-fiyat ayrışmasını eşbütünleşme çerçevesinde test etmesiyle başlamıştır. Ancak Evans (1991), periyodik olarak çöken (periodically collapsing) balon süreçlerinin, standart birim kök ve eşbütünleşme testleri tarafından sıklıkla tespit edilemediğini göstermiştir; zira çökme aşamaları örneklem içinde durağan bir görünüm yaratarak balonun

varlığını istatistiksel olarak gizleyebilmektedir. Bu bulgu, literatürde uzun süre çözülmemiş bir metodolojik açık olarak kalmıştır.

Bu açığı gidermeye yönelik dönüm noktası, Phillips vd. (2011; PWY) sağ-kuyruklu genişleyen pencere ADF (SADF) testini önermesiyle atılmıştır. SADF, örneklem içindeki patlayıcı alt-dönemleri, sabit bir başlangıç noktasından itibaren genişleyen pencerelerde hesaplanan ADF istatistiklerinin supremumu olarak tanımlayarak Evans (1991) eleştirisine kısmi bir çözüm sunmuştur. Ancak Phillips vd. (2015; PSY), SADF'ın sabit başlangıç noktası varsayımının, örneklem içinde birden fazla balon dönemi olduğunda veya patlama örneklemin ortasında başladığında testin gücünü düşürdüğünü göstermiş ve hem başlangıç hem bitiş noktalarının serbestçe kaydığı Genelleştirilmiş SADF (GSADF) testini ve buna eşlik eden date-stamping prosedürünü önermiştir. Homm ve Breitung (2012), SADF dâhil çeşitli balon tespit yöntemlerini karşılaştırmalı olarak değerlendirmiş ve genişleyen/esnek pencere yaklaşımlarının izleme (monitoring) amaçlı diğer yöntemlere kıyasla üstün performans sergilediğini bulmuştur.

GSADF çerçevesinin bir diğer sınırlılığı, kritik değerlerin koşulsuz homoskedastisite varsayımı altında türetilmiş olmasıdır. Harvey vd. (2016), fiyat serilerinde sıklıkla gözlenen kalıcı volatilité kaymalarının (permanent volatility shifts) standart testlerin boyutunu bozabileceğini göstererek heteroskedastisiteye dayanıklı alternatif test istatistikleri önermiştir. Bu doğrultuda Phillips ve Shi (2020), GSADF çerçevesi içinde kalarak wild bootstrap tabanlı bir kritik değer hesaplama prosedürü geliştirmiş; bu yöntem, orijinal regresyon kalıntılarını rastgele ağırlıklarla yeniden örnekleyerek heteroskedastisiteye karşı sağlam kritik değerler üretmektedir. Mevcut çalışma, hem PSY (2015) GSADF çerçevesini hem de Phillips-Shi (2020) wild bootstrap prosedürünü birlikte kullanarak bu metodolojik gelişim çizgisini takip etmektedir.

GSADF'nin Ampirik Uygulama Alanları

GSADF ve türevi testler, önerildiği tarihten bu yana geniş bir finansal varlık yelpazesine uygulanmıştır. PSY (2015), yöntemi S&P 500 endeksine uygulayarak 1990'lar dot-com balonu dâhil tarihsel dönemleri başarıyla tarihlendirmiştir. Konut piyasalarında Engsted vd. (2016), OECD ülkelerinin konut fiyat serilerinde patlayıcı davranışı sınamış ve temel değerlerle (kira gelirleri) ilişkilendirilmiş bir çerçevede balon dönemlerini tespit etmiştir. Emtia piyasalarında Etienne, Irwin ve Garcia (2014), dört on yıllık bir dönemde gıda emtia fiyatlarında patlayıcı davranışı incelemiş; Figuerola-Ferretti vd. (2015) ise metal piyasalarında benzer bir analiz yürütmüştür. Daha yakın dönemde Corbet vd. (2018), kripto para piyasalarında (Bitcoin ve Ethereum) date-stamping prosedürünü uygulayarak yöntemin yeni ve yüksek oynaklığa sahip varlık sınıflarına genişletilebilirliğini göstermiştir.

Bu uygulamaların ortak paydası, GSADF'nin neredeyse istisnasız biçimde fiyat veya fiyat-benzeri finansal değişkenlere (hisse senedi endeksleri, konut fiyatları, emtia fiyatları, döviz kurları, kripto para birimleri)

uygulanmış olmasıdır. Bunun teorik gerekçesi açıktır: yöntemin motivasyonu, gözlenen fiyatın teorik bir temel değerden (fundamental value) sistematik olarak saptığı rasyonel balon hipotezine dayanmaktadır. Davranışsal/anket-temelli göstergeler -tüketici güveni, iş güveni, yatırımcı duyarlılık endeksleri gibi- literatürde GSADF tipi testlerin doğrudan uygulama nesnesi olarak neredeyse hiç ele alınmamıştır; bu değişkenler literatürde daha çok, fiyat balonlarını açıklayan bir bağımsız değişken (örn. yatırımcı duyarlılığının hisse senedi getirilerini öngörmesi) olarak konumlandırılmıştır.

Tüketici Güveni, Beklentiler ve Davranışsal İktisat Literatürü

Tüketici güveni ölçümünün kökleri, George Katona'nın (1975) öncü "psikolojik iktisat" (psychological economics) çalışmasına dayanmaktadır; Katona, hanehalkı harcama kararlarının yalnızca gelir ve servet gibi nesnel değişkenlerle değil, öznel beklenti ve tutumlarla da şekillendiğini öne sürmüştür. Carroll vd. (1994), tüketici duyarlılığının hanehalkı harcamalarını öngörme gücünün, yalnızca gelir ve servete ilişkin bilgiyi yansıtmadığını, bağımsız bir açıklayıcı içerik taşıdığını göstermiştir. Ludvigson (2004), bu literatürü kapsamlı biçimde gözden geçirerek tüketici güveninin gelecekteki tüketim harcamaları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ancak iktisadi büyüklük açısından mütevazı bir açıklayıcı güce sahip olduğu sonucuna varmıştır. Barsky ve Sims (2012), tüketici güvenindeki yeniliklerin (innovations) ne ölçüde "animal spirits" (temel değerlerden bağımsız, kendiliğinden oluşan iyimserlik/kötümserlik dalgaları) yansıttığını, ne ölçüde ise gelecekteki temel ekonomik koşullara ilişkin gerçek bilgiyi (information) taşıdığını ayırtırmaya çalışmış ve iki bileşenin de bulunduğunu göstermiştir.

Finansal ekonometri tarafında, Baker ve Wurgler (2006), yatırımcı duyarlılığının (investor sentiment) hisse senedi getirilerinin kesitini sistematik olarak etkilediğini göstererek duyarlılık-fiyat ilişkisini ampirik olarak belgelemiştir. Bu literatür, duyarlılık göstergelerini bir açıklayıcı/öngörücü değişken olarak konumlandırırken, duyarlılık göstergesinin kendi iç dinamiğinin -bu çalışmada olduğu gibi- patlayıcı/aşırı-tepkisel bir yapı sergileyip sergilemediği sorusunu doğrudan ele almamaktadır. Shiller'in (2000) "irrasyonel aşırılık" (irrational exuberance) kavramsallaştırması ise yatırımcı/tüketici psikolojisindeki kendini besleyen iyimserlik dalgalarının varlık fiyatlarında balonlara yol açabileceğini öne sürmüş, ancak bu kavramın kendisi doğrudan istatistiksel olarak sınanmamış, çoğunlukla niteliksel bir çerçeveye olarak kullanılmıştır.

Bu çalışmada işsizlik ve ücret beklentilerinin -diğer dokuz bileşenden farklı olarak- neden patlayıcı davranış sergilediği sorusuna daha spesifik bir davranışsal mekanizma önerilebilir. Akerlof ve Shiller (2009), "animal spirits" çerçevesini genişleterek güven (confidence), adalet algısı (fairness) ve anlatıların (stories) ekonomik karar alma üzerindeki etkisini tartışmış ve özellikle iş güvencesi ve gelir kaybı gibi somut, kişisel olarak deneyimlenebilir tehditlerin, soyut/genel ekonomik değerlendirmelere kıyasla duygusal tepkiselliği daha güçlü tetiklediğini öne sürmüştür. Bu çerçeve,

salience (belirginlik) ilkesiyle örtüşmektedir: işsizlik ve ücret kaybı riski, hanehalkı için doğrudan ve somut bir tehdit oluşturduğundan, genel ekonomik durum veya dayanıklı tüketim malı satın alma gibi daha soyut/uzak değerlendirmelere kıyasla haber ve söylentilere karşı orantısız biçimde güçlü tepki üretebilir. Bu yorumu destekleyen bir diğer literatür, ekonomik haberlere karşı tüketici tepkisinin asimetrik olduğunu gösteren çalışmalardır: Soroka (2006), olumsuz ekonomik haberlerin kamuoyu algısı üzerindeki etkisinin olumlu haberlere kıyasla sistematik olarak daha güçlü olduğunu bulmuş; Hollanders ve Vliegenthart (2011), Hollanda örneğinde olumsuz gazete haberciliğinin tüketici güveni üzerinde ölçülebilir ve orantısız bir olumsuz etkisi olduğunu göstermiştir. İşsizlik ve ücret beklentileri, doğaları gereği kayıp-çerçevesi (loss-framed) haberlere (işten çıkarma duyuruları, zam oranı tartışmaları) en yoğun maruz kalan bileşenler olduğundan, bu asimetrik/negativite-yanlı tepki mekanizması, söz konusu iki bileşenin neden diğerlerinden ayrıştığına dair makul bir açıklama sunmaktadır. Bununla birlikte, bu mekanizmanın doğrudan test edilmesi (örneğin haber tonu verisiyle eşleştirilmiş bir analiz), mevcut çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır ve gelecekteki araştırmalar için bir yön olarak değerlendirilmelidir.

Siyasi/Ekonomik Belirsizlik ve Beklenti Oluşumu

Bu çalışmanın date-stamping bulgularının -özellikle işsizlik beklentisindeki (Y06) seçim-dönemli dönemlerin- yorumlanmasında, siyasi belirsizlik literatürü doğrudan bir referans noktası oluşturmaktadır. Julio ve Yook (2012), çok sayıda ülkeyi kapsayan bir örneklemede, firmaların ulusal seçim dönemlerinde yatırım harcamalarını, seçim sonucu netleşene kadar sistematik biçimde azalttığını göstermiştir; yazarlar bu davranışı, siyasi belirsizliğin çözülmesini bekleme ("wait-and-see") güdüsüne bağlamaktadır. Baker vd. (2016), gazete haberlerine dayalı Ekonomi Politikası Belirsizliği (EPU) endeksini geliştirmiş ve bu endeksin özellikle sıkı/rekabetçi seçim dönemlerinde ve büyük mali-siyasi krizlerde belirgin sıçramalar gösterdiğini belgelemiştir. Bu iki çalışma, seçim dönemlerinin yalnızca kurumsal yatırım kararlarında değil, geniş tabanlı ekonomik beklenti oluşum sürecinde de sistematik bir belirsizlik kaynağı olduğuna dair kanıt sunmakta ve bu çalışmada işsizlik beklentisi bileşeninde tespit edilen 2015 ve 2023 dönemlerinin, hanehalkı düzeyinde benzer bir siyasi-belirsizlik mekanizmasının yansıması olabileceği yorumuna zemin hazırlamaktadır.

Türkiye'den elde edilen son veriler, siyasi gelişmelerin tüketici güvenini etkileyebileceğini de göstermektedir. Örneğin Öztürk (2024), seçim dönemlerinin Türk Tüketici Güven Endeksi üzerinde önemli etkileri olduğunu, tüketici beklentilerinin ise güven dağılımının farklı kantillerinde heterojen etkiler gösterdiğini belirtmektedir. Bu bulgular, seçimle ilgili belirsizliğin, belirli beklenti bileşenlerinde alışılmadık derecede güçlü hareketlerle örtüşüp örtüşmediğini değerlendirmek için faydalı bir zemin oluşturmaktadır.

Çalışmanın Literatürdeki Konumu

Yukarıdaki üç alt-literatür -patlayıcı davranış ekonometrisi, tüketici güveni/davranışsal iktisat ve siyasi belirsizlik- birbirinden büyük ölçüde bağımsız biçimde gelişmiştir. Patlayıcı davranış literatürü metodolojik olarak gelişkin ancak neredeyse tamamen fiyat serilerine odaklanmışken, tüketici güveni literatürü davranışsal olarak zengin ancak GSADF tipi sağ-kuyruklu patlayıcılık testlerini kullanmamış, bunun yerine doğrusal öngörü regresyonlarına (Ludvigson, 2004; Carroll ve ark., 1994) veya yapısal ayırıştırma modellerine (Barsky ve Sims, 2012) dayanmıştır; siyasi belirsizlik literatürü ise büyük ölçüde firma-düzeyi yatırım kararlarına ve toplu belirsizlik endekslerine odaklanmış, hanehalkı beklenti bileşenlerini doğrudan sınınamamıştır. Bu çalışma, üç literatür arasında bir köprü kurarak PSY (2015) GSADF çerçevesini -Phillips ve Shi'nin (2020) belirttiği gibi genel bir "aşırı-tepkisel otoregresif davranış" tespit aracı olarak- doğrudan bir tüketici güveni endeksine ve bileşenlerine uygulamakta ve tespit edilen dönemleri siyasi/makroekonomik olay takvimiyle sistematik biçimde eşleştirmektedir. Bu yaklaşım, yalnızca yöntemin uygulama alanını genişletmekle kalmamakta, aynı zamanda Katona (1975) ve Shiller'in (2000) niteliksel olarak öne sürdüğü "kendini besleyen beklenti dalgaları" fikrine somut, tarihlenmiş ve istatistiksel olarak sınanabilir bir ampirik karşılık sunmayı amaçlamaktadır.

YÖNTEM

Sağ-Kuyruklu Birim Kök Testleri: ADF, SADF ve GSADF

Bir zaman serisinde patlayıcı davranışın varlığını sınamak için başlangıç noktası, aşağıdaki birinci dereceden otoregresif süreçtir:

$$y_t = \mu + \delta y_{t-1} + \varepsilon_t \quad \varepsilon_t \sim iid(0, \sigma^2)$$

Standart Dickey-Fuller çerçevesinde $H_0: \delta = 1$ (birim kök) hipotezi, $H_1: \delta < 1$ (durağanlık) alternatifine karşı sol-kuyruklu olarak sınanır. Ancak bir seri patlayıcı bir alt-dönem yaşıyorsa ($\delta > 1$), ilgilenilen alternatif hipotez $H_1: \delta > 1$ 'dir ve bu nedenle test istatistiğinin dağılımı sağa çarpıktır; standart ADF testi bu durumda düşük güce sahiptir, özellikle patlayıcı davranış tüm örneklemi değil örneklemin yalnızca bir alt-aralığını kapsıyorsa.

PWY (2011), bu sorunu genişleyen (recursive) pencere yaklaşımıyla ele almıştır. SADF istatistiği, sabit bir başlangıç noktasından ($r_1 = 0$) itibaren pencere sonu r_2 'yi, minimum pencere genişliği r_0 'dan örneklem sonuna ($r_2 = 1$) kadar adım adım genişleterek hesaplanan ADF istatistiklerinin ($ADF_{-}(r_2)$) supremumu olarak tanımlanır:

$$SADF(r_0) = \sup_{r_2 \in [r_0, 1]} ADF_0^{r_2}$$

PWY prosedürünün temel sınırlılığı, başlangıç noktasının örneklem başına sabitlenmiş olmasıdır; bu, örneklem içinde birden fazla patlayıcı dönem varsa veya patlama örneklemin ortasında başlıyorsa testin gücünü

azaltmaktadır. PSY (2015), bu sınırlılığı gidermek amacıyla hem başlangıç (r_1) hem de bitiş (r_2) noktalarının örneklem içinde serbestçe kaydığı Genelleştirilmiş SADF (GSADF) istatistiğini önermiştir:

$$GSADF(r_0) = \sup_{\substack{r_2 \in [r_0, 1] \\ r_1 \in [0, r_2 - r_0]}} ADF_{r_1}^{r_2}$$

Burada r_0 , minimum pencere genişliğinin örneklem uzunluğuna oranını; r_1 ve r_2 ise sırasıyla değerlendirilen alt-pencerenin başlangıç ve bitiş noktalarının örneklem başına oranını temsil etmektedir. GSADF istatistiği, örneklem içindeki tüm olası $[r_1, r_2]$ alt-pencere kombinasyonları üzerinden hesaplanan ADF istatistiklerinin en büyüğü olarak tanımlandığından, birden fazla ve örneklemin herhangi bir noktasında başlayabilen patlayıcı dönemlerin tespitinde SADF'a kıyasla daha yüksek güce sahiptir. Bu çalışmada, tüm seriler için hem SADF hem de GSADF istatistikleri raporlanmakta, ancak esas değerlendirme kriteri olarak -yukarıda belirtilen üstünlüğü nedeniyle- GSADF istatistiği esas alınmaktadır.

Minimum pencere genişliği (r_0), PSY'nin (2015) önerdiği ampirik kural ile belirlenmiştir:

$$r_0 = 0.01 + 1.8/\sqrt{T}$$

$T = 175$ aylık gözlem için bu kural, minimum pencere genişliğini yaklaşık 26 gözleme ($r_0 \cong 0,146$) karşılık gelecek şekilde vermektedir. Ana model spesifikasyonunda, test regresyonlarındaki gecikme sayısı sabit olarak 4 alınmıştır; bu seçim, aylık frekanslı bir yıllık dinamik yapıyı (mevsimsel/yıllık döngü etkilerini kapsayacak ölçüde) test regresyonuna dâhil etme amacı taşımaktadır. Alternatif gecikme yapıları (sabit 1, sabit 2 ve Akaike bilgi kriterine [AIC] dayalı veri-güdümlü seçim) ile alternatif pencere genişlikleri (20 ve 36 gözlem), aşağıda sunulan sağlamlık kontrollerinde ayrıca sınanmıştır.

Sabit gecikme sayısının AIC-tabanlı veri-güdümlü seçime tercih edilmesinin gerekçesi şudur: GSADF prosedürü her recursive alt-pencerede ayrı bir ADF regresyonu tahmin etmektedir; eğer gecikme sayısı da her alt-pencerede yeniden ve bağımsız olarak AIC ile seçilirse, alt-pencereden alt-pencereye değişen bir model spesifikasyonu ortaya çıkar ve bu durum testin boyutunu (size) öngörülemez biçimde etkileyebilecek bir tür veri-güdümlü arama (data-mining) riski taşır. Bu nedenle ana model spesifikasyonunda gecikme sayısı tahminden önce (a priori) ve tüm alt-pencereelerde sabit tutulacak şekilde belirlenmiştir; AIC-tabanlı seçim ise yalnızca alternatif bir sağlamlık kontrolü olarak aşağıda ayrıca raporlanmaktadır.

Sınırlı (bounded) bir serinin GSADF çerçevesinde yer alması konusunda bir metodolojik hususu da açıkça belirtmek gerekir: GSADF testinin asimptotik teorisi, sınırsız (unbounded) bir stokastik süreç için türetilmiştir ve $[0, 200]$ aralığında tanımlı bir endeksin literal anlamda sonsuza ıraksayan bir otoregresif kök sergilemesi matematiksel olarak mümkün

değildir. Bu çalışmada test, Phillips ve Shi'nin (2020) önerdiği biçimde, gözlemlenen örneklem içinde ortalamaya-dönmeyen, yerel ve geçici bir "aşırı-tepkisel otoregresif davranış" (locally explosive autoregressive behavior) tespit aracı olarak yorumlanmaktadır; bu, sınırsız bir sürecin varlığını iddia eden güçlü bir iddia değil, örneklem içi göreceli bir sapmanın istatistiksel tespitidir. Benzer bir yorumlama stratejisi, sınırlı olmasa da açık bir temel değere bağlı olmayan anket-tabanlı beklenti verilerine testi uygulayan Martínez García ve Pavlidis'in (2025) çalışmasında da benimsenmiştir. Bununla birlikte, testin sınırlı süreçler altında boyut ve güç özelliklerini biçimsel olarak doğrulayan bir Monte Carlo simülasyon çalışması bu makalenin kapsamı dışında kalmaktadır ve ileride ele alınması gereken bir metodolojik genişleme olarak aşağıda ayrıca not edilmektedir.

Date-Stamping Prosedürü

GSADF testinin sadece örneklem genelinde patlayıcı davranışın varlığına ilişkin bir sonuç vermesinin ötesinde, PWY (2011) ve PSY (2015), örneklem içindeki patlayıcı dönemlerin başlangıç ve bitiş tarihlerinin belirlenmesine yönelik bir date-stamping prosedürü de önermiştir. Bu prosedür, her r_2 için hesaplanan geriye dönük (backward) SADF istatistiğinin -BSADF(r_2)- ilgili kritik değeri aştığı ilk noktayı dönemin başlangıcı, ardından bu istatistiğin kritik değerin altına indiği ilk noktayı ise dönemin bitiş olarak tanımlar:

$$\hat{r}_e = \inf_{r_2 \in [r_0, 1]} \{r_2 : ADF_{r_2} > cv_{r_2}^\alpha\}$$

$$\hat{r}_f = \inf_{r_2 \in [\hat{r}_e, 1]} \{r_2 : ADF_{r_2} < cv_{r_2}^\alpha\}$$

Bu çalışmada, BSADF istatistik dizisi ile %90 ve %95 kritik değer dizileri karşılaştırılarak her bir anlamlı alt bileşen için dönem tarihleri sayısal olarak listelenmiş ve grafiksel biçimde sunulmuştur.

Wild Bootstrap Kritik Değerler

PSY'nin (2015) önerdiği asimptotik ve Monte Carlo simülasyonuna dayalı kritik değerler, hata terimlerinin koşulsuz homoskedastik olduğu varsayımı altında geçerlidir. Ancak makro-fınansal zaman serilerinde sıklıkla gözlenen değişen varyans (heteroskedastisite), bu kritik değerlerin gerçek boyutunu bozarak testin aşırı-red (over-rejection) eğilimine yol açmasına neden olabilir. Phillips ve Shi (2020), bu soruna karşı sağlam bir alternatif olarak wild bootstrap prosedürünü önermiştir. Bu yöntemde, orijinal regresyon kalıntıları rastgele bir ağırlık dizisiyle (genellikle Rademacher dağılımından üretilen ± 1 ağırlıklarla) çarpılarak yapay örneklemeler türetilir ve GSADF istatistiğinin dağılımı bu yapay örneklemeler üzerinden yeniden hesaplanır. Bu çalışmada, Phillips ve Shi'nin (2020) önerdiği wild bootstrap kritik değerleri 499 replikasyonla (seed=123) hesaplanmış ve asimptotik sonuçların sağlamlığını sınamak amacıyla asimptotik kritik değerlerle karşılaştırmalı olarak raporlanmıştır.

Sağlamlık Kontrolleri ve Ekonometrik Uygulama

Ana model bulgularının gecikme yapısı ve pencere genişliği seçimine duyarlılığını değerlendirmek amacıyla, anlamlı bulunan bileşenler için dokuz alternatif spesifikasyon (üç gecikme yapısı: sabit 1, sabit 2, AIC-tabanlı $\times$ üç pencere genişliği: 20, 26, 36) ek olarak tahmin edilmiştir. Tüm ampirik analizler, Baum ve Otero (2021) tarafından geliştirilen ve *radf* komutu kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu komut, ADF, SADF ve GSADF istatistiklerinin yanı sıra hem simülasyon-tabanlı hem de wild bootstrap kritik değerlerini ve date-stamping için gerekli BSADF dizilerini üretmektedir.

Zaman-Değişken Granger Nedenselliği (TVGC)

Tespit edilen patlayıcı dönemlerin, gerçekleşmiş makroekonomik sonuçlarla öngörülebilir bir ilişkisi olup olmadığını sınamak amacıyla, çalışma Shi vd. (2018) ile Shi vd.'nin (2020) önerdiği zamanla-değişken Granger nedensellik (time-varying Granger causality, TVGC) çerçevesiyle tamamlanmıştır. Bu çerçeve, GSADF/date-stamping prosedürüyle aynı metodolojik aileden gelmektedir: örneklem içinde kayan alt-pencereler üzerinden yinelemeli olarak hesaplanan bir dizi Wald istatistiği üretilmekte ve nedensellik ilişkisinin zaman içinde sabit olup olmadığı, tek bir tam-örneklem testi yerine bu dizinin tamamı üzerinden değerlendirilmektedir. Üç farklı yinelemeli algoritma kullanılmaktadır: (i) ileri-genişleyen (forward expanding, FE) pencere, başlangıç noktası sabit tutularak pencerenin sona doğru genişletildiği klasik yinelemeli tahmin (Thoma, 1994); (ii) kayan (rolling, RO) pencere, sabit genişlikte bir pencerenin örneklem boyunca kaydırılması; ve (iii) yinelemeli-evrilen (recursive evolving, RE) pencere, hem başlangıç hem bitiş noktalarının serbestçe kaydığı, GSADF'nin kendisiyle doğrudan analog en esnek ve en yüksek güce sahip prosedür (PSY, 2015).

Y06 ve işsizlik serilerinin her ikisi de düzey formunda $I(1)$ 'e yakın bir davranış sergilediğinden, VAR modeli Toda ve Yamamoto (1995) ile Dolado ve Lütkepohl'un (1996) önerdiği gecikme-artırma (lag-augmentation) yaklaşımıyla genişletilmiş bir Lag-Augmented VAR (LA-VAR) spesifikasyonunda tahmin edilmiştir. Bu, olası eş-bütünleşme ilişkilerinin test istatistiklerinin asimptotik dağılımını bozmasını önlemektedir. VAR gecikme sayısı (p), Akaike (AIC), Hannan-Quinn (HQIC) ve Schwarz (SBIC) bilgi kriterlerinin üçünün de ortak biçimde işaret ettiği $p = 1$ olarak belirlenmiş, gecikme-artırma parametresi $d = 1$ olarak ayarlanmıştır. Ana model minimum pencere genişliği olarak, GSADF analizindeki r_0 kuralıyla tutarlılık amacıyla 26 gözlem kullanılmış; sağlamlık kontrolü olarak 34 gözlemlilik alternatif bir pencere genişliği ile sonuçlar tekrar üretilmiştir. Wald istatistikleri heteroskedastisiteye dayanıklı (robust) biçimde hesaplanmış, %90/%95/%99 kritik değerleri Shi vd. (2018, 2020) tarafından önerilen bootstrap prosedürüyle (499 replikasyon, seed=123, 12 dönemlik boyut kontrolü) üretilmiştir. Analizler, Baum vd.'nin (2022) geliştirdiği *tvgc* komutu kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

VERİ

Çalışmada kullanılan tüketici güveni serileri, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden elde edilmiştir. Serilerin nihai kaynağı TÜİK Tüketici Eğilim Anketi'dir. Örneklem, Avrupa Komisyonu Ekonomik ve Finansal İşler Genel Müdürlüğü'nün tavsiyeleri doğrultusunda TÜİK'in endeks hesaplama yöntemini uluslararası karşılaştırılabilirlik amacıyla güncellediği 2012 yılından itibaren başlamakta olup, 2012:01–2026:07 dönemini kapsamaktadır (T = 175 gözlem).

TVGC analizi için ayrıca, TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi'ne dayalı ve TCMB-EVDS üzerinden elde edilen gerçekleşmiş işsizlik oranı serisi kullanılmıştır. Bu seri 2012:01–2026:03 dönemini kapsamakta olup (T = 171), Y06 ile ortak örneklem aralığında eşleştirilmiştir. Analiz, Genel Tüketici Güven Endeksi (Y01) ile onu oluşturan on bir alt bileşeni içermektedir. Bileşenlerin tanımı Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1. Değişken Tanımları

Kod	Değişken
Y01	Tüketici Güven Endeksi (genel)
Y03	Hanenin maddi durum beklentisi (gelecek 12 ay)
Y05	Genel ekonomik durum beklentisi (gelecek 12 ay)
Y06	İşsizlerin sayısı beklentisi (gelecek 12 ay)
Y07	Yarı-dayanıklı tüketim malı harcama düşüncesi
Y08	Mevcut dönemin dayanıklı tüketim malı satın almak için uygunluğu
Y09	Dayanıklı tüketim malı harcama düşüncesi (gelecek 12 ay)
Y10	Mevcut dönemin tasarruf etmek için uygunluğu
Y11	Hanenin içinde bulunduğu mali durum
Y12	Tasarruf etme ihtimali (gelecek 12 ay)
Y13	Tüketim finansmanı amacıyla borç kullanma ihtimali
Y14	Tüketici fiyatlarının değişimine ilişkin düşünce (geçmiş 12 ay)
Y15	Tüketici fiyatlarının değişimine ilişkin beklenti (gelecek 12 ay)
Y16	Ucretlerin değişimine ilişkin beklenti (gelecek 12 ay)
Y17	Otomobil satın alma ihtimali (gelecek 12 ay)
Y19	Konut satın alma/inşa ettirme ihtimali (gelecek 12 ay)

Kaynak: TCMB-EVDS (TP.TG2 seri grubu), TÜİK Tüketici Eğilim Anketi.

Tüm seriler 0-200 aralığında tanımlı sınırlı (bounded) endekslerdir. 100 üzeri değerler iyimser, 100 altı değerler kötümser algıyı ifade etmektedir. Örneklem dönemine ait tanımlayıcı istatistikler Ek-Tablo 9'da sunulmuştur. Standart sapmalar arasındaki belirgin farklılık dikkat çekicidir: Y14 (geçmiş fiyat algısı, std=24.10) ve Y08 (dayanıklı tüketim malı satın alma uygunluğu, std=20.59) en yüksek değişkenliği gösterirken, Y09 ve Y11 gibi bileşenler

görece durağan bir seyir izlemektedir. Bu ön gözlem, ileride raporlanan GSADF sonuçlarıyla doğrudan örtüşmemektedir. Örneğin en yüksek standart sapmaya sahip Y14, GSADF testinde yalnızca marjinal ve sağlamlık kontrolünden geçemeyen bir sinyal vermiştir, ki bu da patlayıcı davranışın basit varyans büyüklüğünden ziyade serinin zamansal örüntüsüyle (ortalamaya-dönmeyen, kümülatif sapma) ilişkili olduğunu akla getirmektedir.

Analiz öncesinde tüm seriler düzey (level) formunda kullanılmış, herhangi bir farklılık veya mevsimsel düzeltme uygulanmamıştır. Zira GSADF prosedürünün amacı, serinin düzey formundaki dinamiğinde ortalamaya-dönmeyen alt-dönemlerin varlığını tespit etmektir.

Serilerin dağılımsal özelliklerini daha ayrıntılı karakterize etmek amacıyla çarpıklık (skewness), basıklık (kurtosis), Jarque-Bera normallik testi ve birinci gecikme otokorelasyonu (ACF(1)) katsayıları hesaplanmış, sonuçlar Ek-Tablo 9'da sunulmuştur. Tablodaki bulgular, Y06 ve Y16 arasındaki dağılımsal farkı belirginleştirmektedir: Y16 (ücret beklentisi) belirgin biçimde sağa çarpık (0.29 çarpıklık = 1.08) ve normal dağılımdan güçlü biçimde sapmaktadır (JB=36.49, $p<0.001$) – bu, GSADF'nin arayacağı türde asimetrik/patlayıcı bir dağılım şeklidir ve ana bulguyu desteklemektedir. Buna karşın Y06 (işsizlik beklentisi) neredeyse simetrik bir dağılıma sahiptir (çarpıklık=0.21) ve normallikten anlamlı sapma göstermemektedir (JB $p=0.280$). Bu durum, Y06'daki patlayıcı sinyalin Y16'ya kıyasla spesifikasyona daha duyarlı çıkmasıyla tutarlıdır. Y14 ise düşük çarpıklığa (0.08) rağmen çok yüksek bir ACF(1) değeri (0.989) sergilemektedir. Bu, serinin patlayıcı değil ama son derece kalıcı/yapışkan (persistent) bir dinamik izlediğine işaret etmekte ve GSADF testinde yalnızca marjinal bir sinyal vermesini açıklamaya yardımcı olmaktadır.

Standart doğrusal birim kök testlerinin GSADF öncesi temel entegrasyon özelliklerini belgelemesi literatürde yaygın bir uygulamadır. Bu amaçla tüm seriler için tam-örneklem Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF, sabit terim ve 4 gecikmeyle) ve Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS, sabit terim ile) testleri uygulanmış, sonuçlar Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Birim Kök Ön Testleri (Tam Örneklem)

Değişken	ADF	ADF (p)	KPSS	KPSS (p)
Y01	-1.950	0.309	1.278	<0.01
Y03	-2.190	0.210	1.063	<0.01
Y05	-2.514	0.112	1.422	<0.01
Y06	-2.350	0.156	0.517	0.038
Y07	-2.356	0.154	0.470	0.048
Y08	-2.015	0.280	1.372	<0.01
Y09	-1.243	0.655	0.227	0.100
Y10	-3.004	0.034	0.473	0.048

Y11	-2.678	0.078	0.367	0.091
Y12	-0.785	0.823	1.501	<0.01
Y13	0.346	0.979	1.289	<0.01
Y14	-1.225	0.663	1.668	<0.01
Y15	-0.695	0.848	1.873	<0.01
Y16	-1.473	0.547	1.302	<0.01
Y17	0.200	0.972	1.072	<0.01
Y19	-0.722	0.841	0.548	0.031

On altı seriden on beşi için ADF testi %5 düzeyinde birim kökü reddedememekte (yalnızca Y10 sınırda bir istisna oluşturmaktadır) ve KPSS testi neredeyse tüm serilerde düzey-durağanlığı reddetmektedir ($p < 0.05$ veya $p < 0.10$). Bu örüntü, serilerin $I(1)$ sürece yakın bir davranış sergilediği yönünde tutarlı bir resim çizmektedir. Bu bulgu, çalışmanın metodolojik motivasyonunu doğrudan desteklemektedir. Standart doğrusal birim kök testleri örneklem genelinde birim kökü reddedemese de bu durum örneklem içinde yerel/geçici patlayıcı alt-dönemlerin bulunmadığı anlamına gelmemektedir. GSADF prosedürünün geliştirilme gerekçesi de tam olarak budur (PWY, 2011).

Son olarak, aylık anket verilerinde mevsimsel örüntülerin varlığı, aylık kukla değişkenli bir regresyon (F-testi) ile sınanmıştır. Y01, Y06 ve Y16 için ay kuklalarının bir bütün olarak anlamlılığı reddedilmiş (sırasıyla $F=0.289$, $p=0.987$; $F=0.139$, $p=0.999$; $F=0.276$, $p=0.990$; $R^2 < 0.02$ her üç seride de), yani istatistiksel olarak anlamlı bir mevsimsel örüntü tespit edilmemiştir. Bu sonuç, serilerin ham (mevsimsel düzeltilmemiş) hâliyle kullanılmasının GSADF sonuçlarını sistematik olarak etkilemediğini göstermektedir.

BULGULAR

GSADF Test Sonuçları

Tablo 3'te, Genel Tüketici Güven Endeksi (Y01) ve on bir alt bileşen için ana model spesifikasyonu (sabit gecikme=4, minimum pencere=26) hesaplanan GSADF istatistikleri sunulmaktadır.

Tablo 3. GSADF Test Sonuçları, Tüm Bileşenler (sabit gecikme=4, window=26)

Değişken	GSADF	Sonuç
Y01	1.1614	Anlamsız
Y03	0.6730	Anlamsız
Y05	1.5026	Anlamsız
Y06	2.6809	%99'da anlamlı
Y07	0.1887	Anlamsız
Y08	1.0012	Anlamsız

Y09	0.6262	Anlamsız
Y10	0.9094	Anlamsız
Y11	-0.0327	Anlamsız
Y12	0.5592	Anlamsız
Y13	1.0386	Anlamsız
Y14	1.8561	Marjinal (%90)
Y15	0.7121	Anlamsız
Y16	4.2305	%99'da güçlü anlamlı
Y17	1.2413	Anlamsız
Y19	1.0296	Anlamsız

Not: %1, %5 ve %10 hata payları için kritik değerler sırasıyla 2,61; 2,12 ve 1,85 dir. Kritik değerler Vasilopoulos, Pavlidis, Spavound ve Martínez-García (2020) tarafından üretilen simülasyon-tabanlı tablolardan alınmıştır.

Sonuçlar, on altı seriden yalnızca ikisinde -işsizlik beklentisi (Y06) ve ücret değişim beklentisi (Y16) – istatistiksel olarak anlamlı patlayıcı davranış olduğunu göstermektedir. Genel endeks (Y01) dâhil geri kalan on üç seride, asimptotik %90 düzeyinde H_0 reddedilememektedir; Y14 bileşeni yalnızca sınırda bir sinyal göstermiş olup bu bulgu aşağıda ayrıca ele alınmaktadır. Sonuçlar, tanımlayıcı istatistiklerdeki değişkenlik büyüklüğünün patlayıcı davranışın doğrudan bir göstergesi olmadığını, asıl belirleyicinin serinin zamansal örüntüsü (kalıcı/kümülatif sapma vs. gürültülü dalgalanma) olduğunu doğrulamaktadır.

Wild Bootstrap Sağlamlığı

Asimptotik kritik değerlere dayalı sonuçların heteroskedastisiteye karşı sağlamlığını sınamak amacıyla, anlamlı ya da marjinal anlamlı çıkan üç bileşen (Y06, Y14, Y16) için Phillips ve Shi'nin (2020) wild bootstrap prosedürü 499 replikasyonla (seed=123) uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 4'te sunulmaktadır.

Tablo 4. Wild Bootstrap Sağlamlık Kontrolü (boot=499, seed=123)

Değişken	GSADF	RTMC90	RTMC95	RTMC99	Asimptotik	Bootstrap
Y06	2.6809	2.6154	3.0037	3.8041	%99	%90
Y14	1.8561	2.6491	3.0835	3.8637	%90	Anlamsız
Y16	4.2305	3.0062	3.3346	4.6124	%99	%95

Wild bootstrap kritik değerleri, beklendiği gibi asimptotik değerlerin belirgin biçimde üzerinde çıkmıştır; bu durum, serilerde koşulsuz heteroskedastisitenin varlığına işaret etmektedir ve asimptotik testin bu durumda aşırı-red eğilimi taşıyabileceğini göstermektedir. Sağlamlık kontrolü sonucunda Y06'nın anlamlılığı korunmakla birlikte güven düzeyi %99'dan %90'a gerilemiş; Y16'nın güven düzeyi %99'dan %95'e gerilese de görece

olarak en sağlam sonucu vermeye devam etmiştir. Y14'teki marjinal asimptotik sinyal ise bootstrap %90 kritik değerinin altında kalarak tamamen ortadan kalkmış ve bu nedenle anlamlı patlayıcı davranış kanıtı olarak değerlendirilmemiştir. Bu sonuç, çalışmanın yalnızca asimptotik kritik değerlere dayanmasının, özellikle Y14 örneğinde olduğu gibi, sahte-pozitif bir bulguya yol açabileceğini göstermektedir.

Y14 (geçmiş 12 aydaki fiyat değişimine ilişkin algı) bileşeninin kırılğan durumu yalnızca istatistiksel bir ayrıntı değil, Türkiye'nin enflasyon dinamikleriyle doğrudan ilişkili olduğu için ayrıca tartışılmayı hak etmektedir. Y14, gerçekleşmiş (backward-looking) bir algı ölçüsüdür ve Tablo 2'de görüldüğü gibi son derece yüksek bir kalıcılık ($ACF(1)=0.989$) sergilemektedir. Bu durum, serinin ani/patlayıcı sıçramalar yerine yavaş, kümülatif ve kalıcı bir sürüklenme (drift) izlediğini düşündürmektedir. Buna karşın Y16 (ücret beklentisi) ileriye dönük (forward-looking) bir beklenti ölçüsüdür ve haber/politika duyurularına (asgari ücret zam tartışmaları gibi) çok daha ani ve keskin tepki verebilmektedir. Bu ayrım, geçmişe dönük algı ile geleceğe dönük beklenti serilerinin GSADF çerçevesinde farklı davranması gerektiğini düşündürmekte ve Y14'ün marjinal/kırılğan sonucunun metodolojik bir aksaklıktan değil, serinin kendi davranışsal doğasından kaynaklandığına işaret etmektedir. Bu nedenle Y14 bulgusu, Y06 ve Y16'daki patlayıcı davranış iddiasını zayıflatan değil, aksine ileriye-dönük beklenti ile geriye-dönük algı serileri arasındaki ayrımı destekleyen bir kontrast örneği olarak konumlandırılmaktadır.

Gecikme ve Pencere Genişliği Sağlamlık Kontrolleri

Ana modelde (sabit gecikme=4, window=26) elde edilen bulguların spesifikasyon değişikliklerine karşı ne ölçüde dayanıklı olduğunu değerlendirmek amacıyla, Y06 ve Y16 için dokuz alternatif gecikme-pencere kombinasyonu (üç gecikme yapısı: sabit 1, sabit 2, AIC-tabanlı ve üç pencere genişliği: 20, 26, 36) ayrıca tahmin edilmiştir. Sonuçlar Tablo 5'te sunulmaktadır.

Tablo 5. Robustness Kontrolü: Alternatif Gecikme ve Pencere Genişliği Spesifikasyonları

Panel A: Y06 (İşsizlik Beklentisi)

Gecikme Yapısı	window=20	window=26	window=36
Sabit gecikme = 1	1.4321	0.5859	0.5859
Sabit gecikme = 2	2.5243**	1.9929*	1.3989
AIC (veri-güdümlü)	2.5243**	1.9929*	1.3989
Sabit gecikme = 4 (ana model)	—	2.6809***	—

Panel B: Y16 (Ücret Değişim Beklentisi)

Gecikme Yapısı	window=20	window=26	window=36
----------------	-----------	-----------	-----------

Sabit gecikme = 1	1.8368	1.8368	1.8368
Sabit gecikme = 2	3.2260***	3.2260***	3.2260***
AIC (veri-güdümlü)	4.2305***	4.2305***	4.2305***
Sabit gecikme = 4 (ana model)	—	4.2305***	—

*Notlar: Tabloda raporlanan değerler GSADF test istatistikleridir. Asimptotik kritik değerler: %90=1.8467, %95=2.1182, %99=2.6112 ($T \approx 170-173$). *, **, *** sırasıyla %90, %95 ve %99 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir. Ana model spesifikasyonu (sabit gecikme=4, window=26) yalnızca bir kombinasyon olduğundan tek hücrede gösterilmiştir. Minimum pencere genişliği için PSY (2015) kuralı $r0 \approx 26$ gözlem önermektedir; window=20 ve window=36 alternatif olarak sırasıyla dar ve geniş pencere senaryolarını temsil etmektedir.*

Tablo 5, iki bulgunun spesifikasyona duyarlılık açısından belirgin biçimde farklılaştığını göstermektedir. Y16 (ücret değişim beklentisi), sabit gecikme = 1 dışındaki tüm spesifikasyonlarda ve her üç pencere genişliğinde de %99 düzeyinde anlamlılığını korumakta, bu da bulgunun yüksek düzeyde sağlam olduğuna işaret etmektedir. Sabit gecikme = 1'deki anlamsızlık, aylık frekanslı makroekonomik serilerde tek gecikmenin genellikle yetersiz bir dinamik yapı öngördüğü bilgisiyyle tutarlı olup, bulgunun geçerliliğini zayıflatan bir kanıt olarak değerlendirilmemektedir.

Y06 (işsizlik beklentisi) için tablo daha karma bir görünüm sunmaktadır. Anlamlılık, sabit gecikme = 2 ve AIC ile veri-güdümlü seçimde dar ve orta pencere genişliklerinde (20 ve 26) korunurken, geniş pencere (36) ve düşük gecikme (1) spesifikasyonlarında kaybolmaktadır. Bu durum, Y06'daki patlayıcı sinyalin Y16'ya kıyasla model spesifikasyonuna daha duyarlı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Y06 bulgusu, ana model spesifikasyonunda ve makul bir spesifikasyon aralığında anlamlı kalmakla birlikte, Y16 bulgusuna kıyasla daha temkinli bir dille –“güçlü kanıt” yerine “orta düzeyde, spesifikasyona kısmen duyarlı kanıt” şeklinde değerlendirilmelidir.

Yapısal Kırılma Kontrolü (Bai-Perron)

Türkiye ekonomisinin 2012-2026 döneminde çok sayıda yapısal kırılma yaşadığı (2018 döviz kuru krizi, 2021 para politikası dönüşü, 2023 deprem ve seçim süreci gibi) dikkate alınarak, Y01, Y06 ve Y16 serilerinde çoklu yapısal kırılma noktaları ayrıca sınanmıştır. Bai ve Perron'un (1998, 2003) önerdiği prosedür, kırılma noktalarını dinamik programlama ile hata kareler toplamını (SSR) global olarak minimize edecek şekilde belirlemekte ve optimal kırılma sayısını bilgi kriteriyle (BIC) seçmektedir; bu çalışmada aynı dinamik-programlama mantığı (Python ruptures kütüphanesi, L2 maliyet fonksiyonu) kullanılarak, her seri için 0-10 kırılma aralığında BIC-minimize eden model seçilmiştir. Sonuçlar Tablo 6'da sunulmaktadır.

Tablo 6. Bai-Perron Çoklu Yapısal Kırılma Testi Sonuçları

Değişken	Kırılma Sayısı	Kırılma Tarihleri
Y01	4	2018-09, 2021-10, 2023-01, 2025-03
Y06	7	2013-05, 2014-10, 2016-08, 2018-10, 2020-12, 2022-10, 2024-12
Y16	5	2013-07, 2015-10, 2021-03, 2022-06, 2024-06

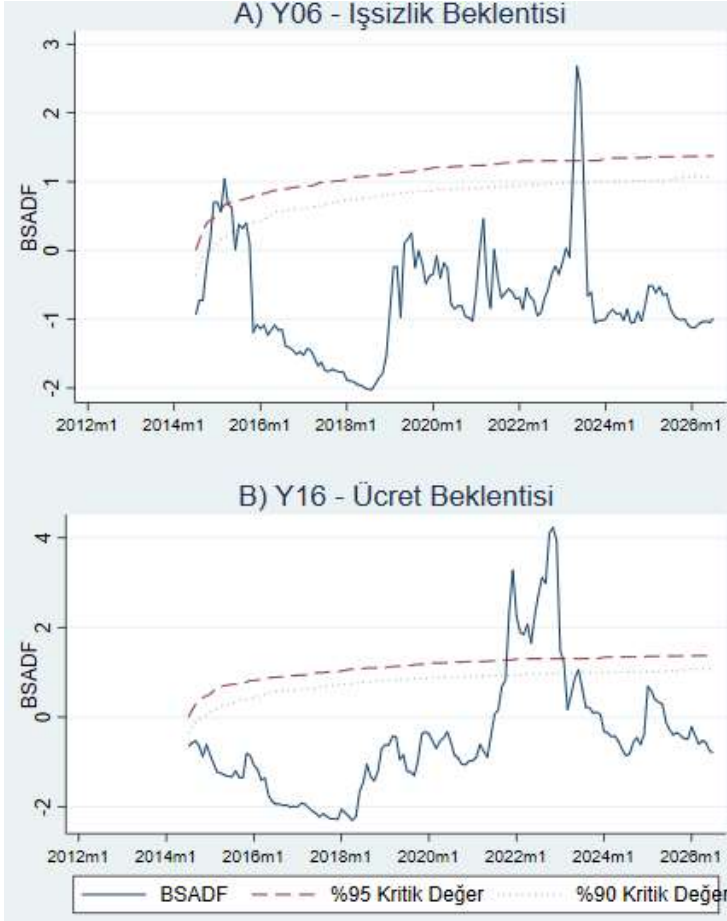
Not: Kırılma noktaları, ortalama-kayması (mean-shift) modeli altında dinamik programlama ile global SSR minimizasyonu (Bai ve Perron, 1998, 2003 ile matematiksel olarak eşdeğer algoritma) ve BIC-tabanlı model seçimiyle belirlenmiştir. Minimum segment uzunluğu 15 gözlem olarak sınırlandırılmıştır.

Sonuçlar iki açıdan dikkat çekicidir. İlk olarak, Y01 için tespit edilen kırılma tarihleri (2018-09, 2021-10, 2023-01), bilinen makro-siyasi şoklarla (2018 kur krizi, 2021 para politikası dönüşü, 2023 deprem/seçim dönemi) doğrudan örtüşmektedir. Bu, serilerin gerçekten de dışsal şoklara duyarlı olduğunu ve kullanılan yöntemin bu şokları başarıyla yakaladığını doğrulamaktadır. İkinci olarak ve daha önemlisi, Y06 ve Y16'daki kırılma noktaları, aşağıda raporlanan GSADF date-stamping dönemlerini sistematik biçimde "parantez içine almaktadır": Y06'da 2014-10 tarihli kırılma, GSADF'nin tespit ettiği ilk dönemin başlangıcıyla (2014m11) neredeyse birebir örtüşmekte; Y16'da ise 2021-03 ve 2022-06 tarihli kırılmalar, GSADF döneminin (2021m11-2023m1) hemen öncesindeki ve ortasındaki dönemleri işaret etmektedir. Bu örtüşme, GSADF ile tamamen bağımsız bir yöntemle (yapısal kırılma tespiti) elde edilen kanıtın, ana bulguları desteklediğini göstermekte ve tespit edilen patlayıcı dönemlerin rastlantısal bir istatistiksel artefakt olmadığına dair önemli bir çapraz-doğrulama sağlamaktadır.

Date-Stamping: Patlayıcı Dönemlerin Zamanlaması

Ana model spesifikasyonu altında anlamlı bulunan iki bileşen için BSADF date-stamping prosedürü uygulanmış, sonuçlar Şekil 1'de sunulmuştur.

İşsizlik beklentisi (Y06): %95 kritik değer eşliğinde iki ayrı ve kısa süreli dönem tespit edilmiştir: 2014m12–2015m3 ve 2023m5–2023m6. %90 eşliğinde bu dönemler sırasıyla 2014m11–2015m9 ve 2023m4–2023m6 olarak genişlemektedir. Her iki dönem de, tesadüfi olmayan biçimde, Türkiye'nin yakın dönem seçim takvimiyle örtüşmektedir: ilki 2015 Haziran genel seçimi ve ardından gelen Kasım 2015 erken seçim sürecine, ikincisi ise 2023 Mayıs Cumhurbaşkanlığı ve genel seçimlerine denk gelmektedir. Dönemlerin görece kısa (birkaç aylık) ve keskin (dar tepe noktalı) yapısı, bu sapmaların siyasi belirsizliğin çözülmesiyle hızla normalleştiğine işaret etmektedir.

Şekil 1. İşsizlik ve ücret beklentisine ilişkin BSADF date-stamping grafikleri

Ücret değişim beklentisi (Y16): %95 kritik değer eşğinde, 2021m11–2023m1 arasında kesintisiz uzanan ve on beş ayı kapsayan tek bir dönem tespit edilmiştir; pik değer 2022m11'de (BSADF=4.23) gözlenmektedir. Bu dönem, Aralık 2021'deki döviz kuru krizini, 2022 boyunca süren ve Ekim 2022'de zirveye ulaşan yüksek enflasyon sürecini ve ardışık asgari ücret zam beklentilerini kapsamaktadır. Serinin Ocak 2023'te -tam da yılın ilk asgari ücret zammının yürürlüğe girdiği dönemde- kritik değer altına inmesi, belirsizliğin somut bir politika kararıyla çözülmesinin beklenti sapmasını sonlandırdığı yönünde yorumlanabilir.

İki dönemin karşılaştırmalı yapısı, patlayıcı davranışın tetikleyici şokun karakterine göre farklı zamansal imzalar taşıdığını göstermektedir: siyasi/seçim kaynaklı belirsizlik kısa ve keskin sıçramalara yol açarken, enflasyonist bir sarmala bağlı yapısal belirsizlik daha uzun soluklu ve kalıcı bir sapma örüntüsü üretmektedir. Bu ayrım, aşağıda raporlanan sağlamlık farkıyla da tutarlıdır: uzun ve kalıcı dönem (Y16), kısa ve keskin döneme

(Y06) kıyasla istatistiksel olarak daha kolay ve daha tutarlı biçimde tespit edilebilmektedir.

Tamamlayıcı Nedensellik Analizi: Zamanla-Değişen Granger Nedenselliği

Bölüm 5.1-5.3'te raporlanan GSADF bulgularının, tespit edilen dönemlerin gerçekleşmiş makroekonomik sonuçlarla öngörülebilir bir ilişki taşıyıp taşımadığı sorusunu yanıtsız bıraktığı açıktır. Bu boşluğu doldurmak amacıyla, işsizlik beklentisi (Y06) ile gerçekleşmiş işsizlik oranı (unemp) arasındaki ilişki, daha önce tanımlanan TVGC çerçevesiyle her iki yönde de sınanmıştır. VAR gecikme yapısı (varsoc ile $p=1$, tüm bilgi kriterlerinde tutarlı) ve gecikme-artırma ($d = 1$, unemp için ADF testi $Z(t) = -1,472$, $p = 0,547$ ile birim kökün reddedilememesi temelinde) önceden belirlenmiş, ana model minimum pencere genişliği ($win=26$) GSADF analiziyle tutarlı tutulmuş ve $win = 34$ ile bir sağlamlık kontrolü ayrıca uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 7'de özetlenmiştir.

Tablo 7. TVGC Sonuçları: Y06 ve Gerçekleşmiş İşsizlik Oranı Arasındaki Nedensellik

Yön / Pencere	Algoritma	Max Wald	%90 KD	%95 KD	%99 KD
unemp → Y06 (win=26)	Forward	10.916*	10.657	13.096	17.618
	Rolling	14.817**	10.318	12.661	16.424
	Recursive	15.910**	11.080	13.569	18.227
unemp → Y06 (win=34)	Forward	4.131	10.657	13.096	17.618
	Rolling	7.633	10.318	12.661	16.424
	Recursive	9.024	11.080	13.569	18.227
Y06 → unemp (win=26)	Forward	31.843***	10.804	14.182	20.940
	Rolling	31.843***	10.485	13.727	20.959
	Recursive	32.345***	11.113	14.182	20.959
Y06 → unemp (win=34)	Forward	7.269	10.804	14.182	20.940
	Rolling	25.100***	10.485	13.727	20.959
	Recursive	25.100***	11.113	14.182	20.959

Not: ***/**/* sırasıyla %1/%5/%10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. Wald istatistikleri heteroskedastisiteye dayanıklı (robust) biçimde hesaplanmıştır. Kritik değerler, Shi vd. (2018, 2020) prosedürüyle 499 bootstrap replikasyonu ($seed=123$, $sizecontrol=12$) kullanılarak üretilmiştir.

Sonuçlar belirgin bir asimetri ortaya koymaktadır. unemp → Y06 yönündeki nedensellik bulgusu, win = 26 spesifikasyonunda üç algorithma da anlamlı görünmesine rağmen, win = 34'e geçildiğinde her üç algorithma da tamamen kaybolmaktadır. Bu örüntü, win = 26 sonucunun büyük ölçüde

örneklem başlangıcındaki bir kenar (boundary) etkisinden kaynaklandığına işaret etmekte olup, bu yön sağlamlık kontrolünden geçememiştir ve nedensel bir kanıt olarak değerlendirilmemektedir.

Buna karşılık, Y06 → unemp yönündeki bulgu belirgin biçimde daha sağlamdır. Forward algoritması win = 34'te anlamlılığını kaybetse de (bu da yine bir kenar etkisiyle tutarlıdır, zira Forward algoritması sabit başlangıç noktası kullandığından örneklem başındaki etkilere en duyarlı prosedürdür), Rolling ve Recursive algoritmaları her iki pencere genişliğinde de %99 düzeyinde anlamlılığını korumakta, hatta win = 34'te dahi yüksek düzeyde (Max Wald ≈ 25) kalmaktadır. Date-stamping incelendiğinde bu sinyalin büyük ölçüde 2024 sonu-2026 başı gibi örneklem en güncel döneminde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu örneklem-sonu yoğunlaşma iki şekilde yorumlanabilir: (i) işsizlik beklentilerinin, gerçekleşen işsizlik dinamiklerini güncel dönemde giderek daha güçlü biçimde öngördüğü henüz devam etmekte olan bir dönem, ya da (ii) örneklem bu noktada sona ermesi nedeniyle dönemin henüz "kapanmamış" olması. Veri güncellendikçe bu dönemin kalıcılığının yeniden sınanması önerilir.

Sağlamlık kontrolünden geçen bu tek-yönlü bulgu -işsizlik beklentisinin gerçekleşen işsizliği Granger-nedenlemesi, tersinin ise sağlam biçimde desteklenmemesi- çalışmanın genel tezini güçlendirmektedir: tüketici güveninin işsizlik beklentisi bileşeni, yalnızca gerçekleşen koşulların pasif bir yansıması değil, kendi başına öngörü değeri taşıyan bir davranışsal göstergedir. Bu asimetri, kendini-gerçekleştiren beklenti (self-fulfilling expectations) mekanizmasıyla ya da beklentilerin gerçekleşen işgücü piyasası kararlarını (işe alım/işten çıkarma zamanlaması, tüketim ve tasarruf tercihleri üzerinden dolaylı biçimde) etkileme kanalıyla tutarlıdır; ancak bu çalışmanın kapsamı, ilişkinin yönünü ve zamanlamasını istatistiksel olarak belgelemekle sınırlı olup, altta yatan davranışsal mekanizmanın doğrudan test edilmesi ayrı bir araştırma konusu olarak kalmaktadır.

Aynı çerçeve, ücret değişim beklentisi (Y16) ile gerçekleşmiş ücret artış hızı (dwage) arasındaki ilişkiyi sınamak için de uygulanmıştır. İlk denemede, varsoc kriterlerinin tam örneklem için önerdiği $p=4$ gecikme ($d=1$ ile toplam 5 gecikme, 11 parametre) kullanıldığında, win=26 alt-pencerelerinde aşırı derecede yüksek Wald istatistikleri (34-184 aralığında, kritik değerlerin 10 katına varan büyüklükte) elde edilmiştir. Bu değerlerin gerçek bir nedensellik sinyali mi yoksa sayısal bir kararsızlık mı yansıttığını sınamak amacıyla, alt-pencerelerin tasarım matrisi için durum sayısı (condition number) hesaplanmış ve ortalama 18.810, maksimum 48.174 gibi aşırı yüksek değerler bulunmuştur (bu değerler, ekonometride ciddi çoklu-doğrusallık göstergesi sayılan eşiklerin çok üzerindedir). Bu, win=26 gibi dar bir pencerede 11 parametrenin güvenilir biçimde tahmin edilemediğini göstermektedir. Pencere genişliğini artırmanın (win=80'e kadar) durum sayısını yeterince düşürmediği, ancak gecikme sayısını $p = 1$ 'e indirmenin ($d = 1$ ile toplam 2 gecikme, unemp-Y06 analizindeki spesifikasyonla tutarlı)

durum sayısını makul bir düzeye (ortalama 3.232) çektiği belirlenmiştir. Bu nedenle Y16-dwage çifti için nihai spesifikasyon olarak $p = 1$, $d = 1$ kullanılmış ve tam örneklem üzerinde durağan bir VAR(2) referans testiyle çapraz doğrulanmıştır.

Tablo 8. TVGC Sonuçları: Y16 ve Gerçekleşmiş Ücret Artışı (dwage) Arasındaki Nedensellik ($p=1$, $d=1$)

Yön / Pencere	Algoritma	Max Wald	%90 KD	%95 KD	%99 KD
dwage → Y16 (win=26)	Forward	5.260	6.580	8.419	13.167
	Rolling	20.205***	7.483	8.924	13.700
	Recursive	23.544***	7.722	9.177	14.097
dwage → Y16 (win=34)	Forward	5.260	6.580	8.419	13.167
	Rolling	16.675***	7.483	8.924	13.700
	Recursive	23.544***	7.722	9.177	14.097
Y16 → dwage (win=26)	Forward	32.229***	6.979	8.861	15.202
	Rolling	45.398***	7.770	9.867	16.476
	Recursive	45.398***	8.169	10.396	16.476
Y16 → dwage (win=34)	Forward	32.229***	6.979	8.861	15.202
	Rolling	33.062***	7.770	9.867	16.476
	Recursive	38.029***	8.169	10.396	16.476

Not: ***/**/* sırasıyla %1/%5/%10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. Wald istatistikleri heteroskedastisiteye dayanıklı (robust) biçimde hesaplanmıştır. Kritik değerler, Shi vd. (2018, 2020) prosedürüyle 499 bootstrap replikasyonu (seed=123, sizecontrol=12) kullanılarak üretilmiştir. $p=4$ spesifikasyonu ile elde edilen ve sayısal kararsızlık nedeniyle güvenilir bulunmayan sonuçlar (Max Wald 34-184 aralığında) burada raporlanmamıştır.

$p = 1$ spesifikasyonu ile elde edilen sonuçlar makul büyüklükte ve tutarlıdır. dwage → Y16 yönünde, Forward algoritması her iki pencere genişliğinde de anlamsız kalırken ($5.260 < \text{kritik değerler}$), Rolling ve Recursive algoritmaları her iki pencerede de %99 düzeyinde anlamlıdır (win=26'da 20.205 ve 23.544; win=34'te 16.675 ve 23.544). Forward'ın tutarlı biçimde anlamsız kalması -bir pencereden diğerine anlamlılığın kaybolması değil- bu sonucun bir kenar artefaktı olmadığını, aksine algoritmanın doğası gereği (sabit başlangıçlı genişleyen pencere, yerel/güncel değişimlere daha az duyarlı) bu ilişkiyi yakalamakta zayıf kaldığını düşündürmektedir.

Y16 → dwage yönü ise her üç algoritmada ve her iki pencere genişliğinde kesintisiz biçimde %99 düzeyinde anlamlıdır (win=26'da 32.229-45.398 aralığında; win=34'te 32.229-38.029 aralığında), kritik değerlerin (yaklaşık 15-16) belirgin ve tutarlı biçimde üzerindedir. Bu, tam örneklem üzerinde durağan bir VAR(2) referans testiyle de doğrulanmaktadır: dwage'in Y16'yı Granger-nedenlemediği hipotezi sınırda reddedilirken (Wald=9.55, $p=0.008$), Y16'nın dwage'i Granger-nedenlemediği H_0 'ı çok güçlü biçimde reddedilmektedir (Wald=119.90, $p<0.001$) – yön ve göreceli güç bakımından TVGC bulgusuyla tam olarak örtüşmektedir.

İki bağımsız değişken çiftinden (Y06-unemp ve Y16-dwage) elde edilen bulgular çarpıcı biçimde tutarlı bir örüntü sergilemektedir: her iki çiftte de “beklenti → gerçekleşen” yönü (Y06 → unemp; Y16 → dwage), “gerçekleşen → beklenti” yönünden (unemp → Y06; dwage → Y16) daha güçlü ve daha sağlamdır. Y06-unemp çiftinde bu asimetri keskindir (ters yön sağlamlık kontrolünü tamamen kaybetmektedir). Y16-dwage çiftinde ise asimetri kısımdır (ters yön iki algoritmada anlamlılığını korumakta, yalnızca Forward'da kaybolmaktadır) ancak yön ve göreceli büyüklük bakımından aynı örüntüyü izlemektedir. İki bağımsız çiftte tekrarlanan bu asimetric örüntü, çalışmanın merkezi tezini -tüketici güveni bileşenlerinin yalnızca gerçekleşen koşulların pasif bir yansıması olmadığı, kendi başlarına öngörü/nedensellik değeri taşıyan davranışsal göstergeler olduğu- önemli ölçüde güçlendirmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada, Türkiye'deki tüketici beklentilerinin dönemsel patlayıcı dinamikler sergileyip sergilemediği ve bu dinamiklerin tüketici güveninin belirli bileşenlerinde yoğunlaşıp yoğunlaşmadığı incelenmiştir. 2012:01–2026:07 dönemini kapsayan aylık veriler kullanılarak, Phillips, Shi ve Yu'nun (2015) GSADF çerçevesi, asimptotik ve wild-bootstrap kritik değerleriyle birlikte uygulanmış ve analiz, tarih damgalama ve zamana bağlı Granger nedensellik testleriyle tamamlanmıştır. Bulgular, toplam Tüketici Güven Endeksi'nde ve on bir bileşeninden dokuzunda istatistiksel olarak anlamlı patlayıcı davranışa dair herhangi bir kanıt sunmamaktadır. Bununla birlikte, işsizlik beklentileri ve ücret değişim beklentileri önemli patlayıcı dinamikler sergilemektedir.

İki beklenti kanalı, zamansal özelliklerinde önemli ölçüde farklılık göstermektedir. İşsizlik beklentileri, büyük seçim döngüleriyle örtüşen 2015 ve 2023 yılları civarında nispeten kısa ve keskin epizotlar sergilemektedir. Öte yandan, ücret beklentileri, yoğun enflasyon baskısı ve hızlı ücret ayarlaması dönemiyle aynı zamana denk gelen 2021-2023 yılları arasında uzun süreli bir patlayıcı dönem sergilemektedir. Bu bulgular, patlayıcı dinamiklerin tüketici güveninin genel bir özelliği olmadığını göstermektedir. Aksine, bunlar ekonomik açıdan önemli beklenti kanallarında yoğunlaşmaktadır ve altta yatan ortamın doğasına bağlı olarak farklı zamansal özelliklere sahip olabilirler.

Zamanla değişen Granger nedensellik sonuçları, bu beklenti değişkenlerinin sonraki ekonomik gelişmeler hakkında bilgi içerdiğine dair daha fazla kanıt sağlamaktadır. Özellikle, işsizlik beklentileri gerçekleşen işsizliği güçlü bir şekilde tahmin ederken, ters yönlü ilişki güçlü değildir. Ücret beklentileri de benzer şekilde sonraki ücret dinamikleri için tahmin edici içerik sergilemektedir.

Daha geniş anlamda, tüketici beklentilerinin zaman zaman, toplam güven düzeyinde görünmez kalan alışılmadık derecede güçlü bir amplifikasyon döneminden geçebileceği anlaşılmaktadır. Bu tür dönemler, siyasi belirsizlik, enflasyon baskısı ve işgücü piyasası koşullarına artan ilgiyle ilişkili olabilir. Bu bakış açısından, sağ kuyruklu özyinelemeli birim kök yöntemleri, yalnızca finansal balonları tespit etme araçları olarak değil, beklentilerdeki dönemsel patlayıcı dinamikleri belirleme potansiyel araçları olarak da yorumlanabilir.

Bununla birlikte, birkaç önemli husus bulunmaktadır. Birincisi, sınırlı bir anket endeksindeki patlayıcı davranış, kelimenin tam anlamıyla sapma veya geleneksel bir varlık fiyat balonu olarak yorumlanmamalıdır. İkincisi, istatistiksel patlayıcılık, irrasyonelliği veya gerçekçi olmayan beklentileri ortaya koymaz. Üçüncüsü, patlayıcı olaylar ile seçimler veya enflasyon dönemleri arasındaki zamansal örtüşme, nedensel etkileri ortaya koymaz. Son olarak, Granger nedenselliği, yapısal ekonomik nedensellikten ziyade tahmin edici içeriği gösterir.

Bu nedenle, gelecekteki araştırmalar, GSADF tabanlı tespiti, beklenti hatalarının, siyasi belirsizliğin, enflasyon beklentilerinin, medya ilgisinin ve bireysel düzeydeki anket özelliklerinin açık ölçümleriyle birleştirebilir. Bu yaklaşım, araştırmacıların patlayıcı beklenti rejimlerini belirlemekten, onları üreten davranışsal mekanizmaları test etmeye geçmelerini sağlayacaktır.

Bu bakımdan mevcut çalışmanın başlıca katkısı daha mütevazı ancak aynı zamanda daha geneldir: Tüketici beklentilerinin boyutlar arasında homojen bir şekilde davranması gerekmez ve olağanüstü artış dönemleri, hanehalklarının ekonomik güvenlik algılarıyla en yakından bağlantılı beklentilerde yoğunlaşabilir. Bu tür olayların belirlenmesi, tüketici psikolojisi, siyasi belirsizlik, makroekonomik şoklar ve bunların sonucunda ortaya çıkan ekonomik sonuçlar arasındaki etkileşimi anlamak için faydalı bilgiler sağlayabilir.

REFERANSLAR

- Akerlof, G. A. ve Shiller, R. J. (2009). *Animal Spirits: How Human Psychology Drives the Economy, and Why It Matters for Global Capitalism*. Princeton University Press.
- Bai, J. ve Perron, P. (1998). Estimating and testing linear models with multiple structural changes. *Econometrica*, 66(1), 47-78.
- Bai, J. ve Perron, P. (2003). Computation and analysis of multiple structural change models. *Journal of Applied Econometrics*, 18(1), 1-22.
- Baker, M. ve Wurgler, J. (2006). Investor sentiment and the cross-section of stock returns. *The Journal of Finance*, 61(4), 1645-1680.
- Baker, S. R., Bloom, N. ve Davis, S. J. (2016). Measuring economic policy uncertainty. *The Quarterly Journal of Economics*, 131(4), 1593-1636.
- Barsky, R. B. ve Sims, E. R. (2012). Information, animal spirits, and the meaning of innovations in consumer confidence. *American Economic Review*, 102(4), 1343-1377.

- Baum, C. F., ve Otero, J. (2021). Unit-root tests for explosive behavior: The Stata module radf. *The Stata Journal*, 21(4), 999-1020.
- Baum, C. F., Hurn, S., ve Otero, J. (2022). Testing for time-varying Granger causality. *The Stata Journal*, 22(2), 355-378.
- Carroll, C. D., Fuhrer, J. C., ve Wilcox, D. W. (1994). Does consumer sentiment forecast household spending? If so, why? *American Economic Review*, 84(5), 1397-1408.
- Corbet, S., Lucey, B., ve Yarovaya, L. (2018). Datestamping the Bitcoin and Ethereum bubbles. *Finance Research Letters*, 26, 81-88.
- Diba, B. T., ve Grossman, H. I. (1988). Explosive rational bubbles in stock prices? *American Economic Review*, 78(3), 520-530.
- Dolado, J. J., ve Lütkepohl, H. (1996). Making Wald tests work for cointegrated VAR systems. *Econometric Reviews*, 15(4), 369-386.
- Engsted, T., Hviid, S. J., ve Pedersen, T. Q. (2016). Explosive bubbles in house prices? Evidence from the OECD countries. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 40, 14-25.
- Etienne, X. L., Irwin, S. H., ve Garcia, P. (2014). Bubbles in food commodity markets: Four decades of evidence. *Journal of International Money and Finance*, 42, 129-155.
- Evans, G. W. (1991). Pitfalls in testing for explosive bubbles in asset prices. *American Economic Review*, 81(4), 922-930.
- Figuerola-Ferretti, I., Gilbert, C. L., ve McCrorie, J. R. (2015). Testing for mild explosivity and bubbles in LME non-ferrous metals prices. *Journal of Time Series Analysis*, 36(5), 763-782.
- Harvey, D. I., Leybourne, S. J., Sollis, R., ve Taylor, A. M. R. (2016). Tests for explosive financial bubbles in the presence of non-stationary volatility. *Journal of Empirical Finance*, 38(B), 548-574.
- Hollanders, D., ve Vliegthart, R. (2011). The influence of negative newspaper coverage on consumer confidence: The Dutch case. *Journal of Economic Psychology*, 32(3), 367-373.
- Homm, U., ve Breitung, J. (2012). Testing for speculative bubbles in stock markets: A comparison of alternative methods. *Journal of Financial Econometrics*, 10(1), 198-231.
- Julio, B., ve Yook, Y. (2012). Political uncertainty and corporate investment cycles. *The Journal of Finance*, 67(1), 45-83.
- Katona, G. (1975). *Psychological Economics*. Elsevier.
- Kwiatkowski, D., Phillips, P. C. B., Schmidt, P., ve Shin, Y. (1992). Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root. *Journal of Econometrics*, 54(1-3), 159-178.
- Ludvigson, S. C. (2004). Consumer confidence and consumer spending. *Journal of Economic Perspectives*, 18(2), 29-50.
- Martínez García, E., ve Pavlidis, E. G. (2025). Bubbling up? What consumer expectations reveal about U.S. housing market exuberance. Federal Reserve Bank of Dallas, Working Paper No. 2521.
- Öztürk, Z. (2024). Election and Wallet: The Effect of Election Periods and Consumer Expectations on Consumer Confidence with ARDL and QARDL Model Approach. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 9(3), 953-982.
- Pavlidis, E., Yusupova, A., Paya, I., Peel, D., Martínez-García, E., Mack, A., ve Grossman, V. (2016). Episodes of exuberance in housing markets: In search of

- the smoking gun. *Journal of Real Estate Finance and Economics*, 53(4), 419-449.
- Phillips, P. C. B., ve Shi, S. (2020). Real time monitoring of asset markets: Bubbles and crises. In H. D. Vinod ve C. R. Rao (Eds.), *Handbook of Statistics*, Vol. 42: Financial, Macro and Micro Econometrics Using R (pp. 61-80). Elsevier.
- Phillips, P. C. B., Shi, S., ve Yu, J. (2015). Testing for multiple bubbles: Historical episodes of exuberance and collapse in the S&P 500. *International Economic Review*, 56(4), 1043-1078.
- Phillips, P. C. B., Wu, Y., ve Yu, J. (2011). Explosive behavior in the 1990s Nasdaq: When did exuberance escalate asset values? *International Economic Review*, 52(1), 201-226.
- Shi, S., Hurn, S., ve Phillips, P. C. B. (2020). Causal change detection in possibly integrated systems: Revisiting the money-income relationship. *Journal of Financial Econometrics*, 18(1), 158-180.
- Shi, S., Phillips, P. C. B., ve Hurn, S. (2018). Change detection and the causal impact of the yield curve. *Journal of Time Series Analysis*, 39(6), 966-987.
- Shiller, R. J. (2000). *Irrational Exuberance*. Princeton University Press.
- Soroka, S. N. (2006). Good news and bad news: Asymmetric responses to economic information. *The Journal of Politics*, 68(2), 372-385.
- Toda, H. Y. ve Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66(1-2), 225-250.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). Tüketici Eğilim Anketi, Tüketici Güven Endeksi ve Hanehalkı İşgücü Anketi. <https://data.tuik.gov.tr>
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB). Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS), TP.TG2 Tüketici Güven Endeksi ve TP.TIG07/TP.TIG08 Temel İşgücü Göstergeleri seri grupları. <https://evds2.tcmb.gov.tr>
- Vasilopoulos, K., Pavlidis, E., Spavound, S. ve Martínez-García, E. (2020). exuber: Recursive right-tailed unit root testing with R. Federal Reserve Bank of Dallas, Globalization Institute Working Paper 393.

EK

Tablo 9. Tanımlayıcı İstatistikler (2012:01–2026:07, T = 175)

Değişken	Ortalama	Std. Sapma	Min	Maks	Çarpıklık	Basıklık	Jarque-Bera	JB (p)	ACF(1)
Y01	84.97	7.22	63.41	97.37	-0.47	2.62	7.60	0.022	0.924
Y03	83.82	7.48	59.87	95.66	-0.71	2.96	14.83	0.001	0.893
Y05	85.73	10.72	61.58	107.30	0.12	1.99	7.79	0.020	0.884
Y06	73.48	9.85	53.76	96.06	0.21	2.57	2.55	0.280	0.930
Y07	107.72	4.53	95.49	117.35	-0.52	2.66	8.68	0.013	0.821
Y08	60.28	20.59	26.64	102.14	0.40	2.03	11.57	0.003	0.970
Y09	96.61	3.57	87.45	105.91	0.20	3.40	2.28	0.319	0.827
Y10	66.37	7.41	51.66	86.47	0.44	2.69	6.31	0.043	0.891
Y11	74.75	3.58	66.55	82.02	-0.14	2.31	4.09	0.130	0.789
Y12	28.07	7.64	16.68	45.42	0.78	2.36	20.74	0.000	0.936
Y13	44.50	10.44	28.99	69.31	0.51	2.12	13.37	0.001	0.969
Y14	47.39	24.10	13.11	89.11	0.08	1.43	18.26	0.000	0.989
Y15	73.35	12.27	48.29	96.01	-0.29	1.89	11.40	0.003	0.950
Y16	101.66	9.92	86.73	131.90	1.08	3.56	36.49	0.000	0.955
Y17	13.96	4.47	7.25	27.29	1.52	4.44	82.31	0.000	0.935
Y19	9.58	2.47	4.83	17.39	0.83	3.50	21.84	0.000	0.870

Kültürel Zekânın İş Performansına Etkisi: Kültürlerarası İletişim Etkililiğinin Düzenleyici Rolü Üzerine Bir Araştırma*

Cemile TURALI¹
Mehmet DİNÇ²

* Bu çalışma, Doç. Dr. Mehmet DİNÇ'in danışmanlığında Cemile TURALI tarafından hazırlanan “Kültürel zekânın iş performansına etkisinde kültürlerarası iletişim etkililiğinin düzenleyici rolü” isimli Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Bilim Uzmanı; Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Lisanüstü Eğitim Enstitüsü Ekonomi ve Yönetim (Disiplinlerarası) ABD. nazliturali@gmail.com ORCID No: 0009-0001-4966-9712.

² Doç. Dr.; Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Büyükkutlu Uygulamalı Bilimler Fakültesi Muhasebe ve Finans Yönetimi Bölümü. mehmetdinc@isparta.edu.tr ORCID No: 0000-0001-9871-3532.

ÖZET

Kültürel Zekâ (KZ), kültürlerarası iletişim etkililiği ve iş performansına yönelik geçmiş araştırmalardan yola çıkarak mevcut çalışma; turizm çalışanlarının kültürel zekâ düzeylerinin (meta-bilişsel, bilişsel, motivasyonel ve davranışsal kültürel zekâ) onların iş performansına (görev ve bağlamsal performans) etkisini ve ayrıca bu etkide kültürlerarası iletişim etkililiğinin düzenleyici rolünü incelemektedir. Anket verileri Kültürel Zekâ Ölçeği, Kültürlerarası İletişim Etkililiği Ölçeği ve İş Performansı Ölçeği yardımıyla Antalya'daki dört ve beş yıldızlı otellerde çalışan 213 sınır birimi çalışanlarından toplanmıştır. Ölçekleri oluşturan yapılar arasındaki ilişkiler korelasyon analizi ile değerlendirilmiş ve ilişkileri kapsayan ölçüm modelinin güvenilirlik ve geçerliliği AMOS 25 paket programında doğrulayıcı faktör analizi ile incelenmiştir. Çalışmanın hipotezleri aynı paket programı yardımıyla gerçekleştirilen yol analizi ile test edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda, kültürel zekâ alt boyutlarının ve kültürlerarası iletişim etkililiğinin iş performansının iki boyutu (iş ve bağlamsal performans) üzerinde anlamlı bir etki gösterdiği bulunmuştur. Ayrıca analizler, kültürel zekâ ile görev performansı ve bağlamsal performans arasındaki ilişkilerde kültürlerarası iletişim etkililiğinin düzenleyici rolünün olduğunu saptamıştır. Bulgular, turizm sektörü bağlamında yöneticilere, uygulayıcılara ve çalışanlara yönelik önerilere dönüştürülmüştür.

Anahtar Kelimeler – Kültür, Kültürel Zekâ, İş Performansı, Kültürlerarası İletişim Etkililiği, Turizm Çalışanları

GİRİŞ

Turizm ve ağırlama sektörü, konukların seyahat öncesi, sırası ve sonrasında dahil oldukları iletişim etkinlikleri ile şekillenir. Tussyadiah ve Pesonen'e (2016) göre, gezginlerin çalışanlar ve yerel halkla anlamlı sosyal etkileşimler kurma arzusu, daha sık seyahat etme, daha uzun kalma ve daha fazla aktiviteye katılma eğilimini artırmaktadır. Ferraro (2002) iletişim etkililiğinin kültürel değerler, tutumlar ve davranış kalıpları hakkında bilgi sahibi olmayı gerektirdiğini vurgulamış; Bennett (2009) ve Byram (2008) gibi birçok araştırmacı ise turizm profesyonellerinin farklı dilsel ve kültürel geçmişleri anlamalarının etkili iletişim için ön koşul olduğunu belirtmiştir.

Uluslararası turizmdeki artan kültürel ve dilsel çeşitlilik, bu engelleri aşacak çözümleri zorunlu kılmaktadır. Örgütsel başarı, büyük ölçüde çalışanların yabancı konuklarla doğrudan iletişim kurabilme becerilerine bağlıdır. Bu bağlamda öne çıkan yetkinliklerden biri, kültürel zekâ (KZ) olmaktadır (Kiryakova-Dineva ve Kitkova, 2016; Yang ve Kang, 2015). KZ kavramı, 1960'lardaki kültür ve zekâ araştırmalarına dayanır. Ng ve Earley'e (2006) göre, bu alanda iki yaklaşım bulunmaktadır: Zekânın kültürel

çeşitliliğine odaklanan yaklaşım ve KZ'yi merkeze alan yaklaşım. Berry ve Ward (2006), kültürel çeşitlilik teorisinin zekâyı kültürel bağlama yerleştirdiğini, ancak KZ'nin farklı bağlamlarda etkili uyumu vurgulayan kültürden bağımsız bir kavram olduğunu ifade etmiştir. Bu çalışma, ikinci yaklaşımı benimsemekte ve insan sermayesinin sektörün en önemli varlığı olduğu görüşüne dayanarak (Matveev, 2017; Kuslivan, 2003), KZ'nin işletme performansına katkısını incelemektedir.

Earley ve Ang (2003) KZ'yi, kişinin yeni kültürel bağlamlara uyum sağlama yeteneği olarak tanımlamış; başlangıçta bilişsel, motivasyonel ve davranışsal olmak üzere üç boyut önermiştir. Ang vd., (2015) bu modeli dört boyuta çıkararak metabilişsel, bilişsel, motivasyonel ve davranışsal KZ ayrımını yapmıştır. Van Dyne vd. (2012) bu boyutların göstergelerini geliştirmiş; Rockstuhl ve Van Dyne (2018) ise meta-analiz çalışmasıyla dört boyutlu modelin geçerliliğini doğrulamıştır.

Literatürde üç temel boşluk göze çarpmaktadır. Birincisi, önceki çalışmalar KZ'yi daha çok yurtdışında görev yapan çalışanlar (expatriate) bağlamında ele almış (Fang vd., 2018; Ott ve Michailova, 2018), yerel işyerinde farklı kültürlerden konuklarla etkileşimi ihmal etmiştir. İkincisi, araştırmalar ağırlıklı olarak görev performansına odaklanmış, KZ'nin bağlamsal performansla (rol dışı davranışlar) ilişkisi yeterince irdelenmemiştir (Hui vd., 2000; MacKenzie vd., 1998; Schlaegel vd., 2021). Üçüncüsü, KZ'nin nasıl geliştiği konusu büyük ölçüde yabancı deneyimler çerçevesinde ele alınmış, yerel bağlamda gelişim süreci göz ardı edilmiştir (Ott ve Michailova, 2018).

Bu çalışma, söz konusu boşlukları doldurmayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda, turizm çalışanlarının kültürel zekâ düzeylerinin (meta-bilişsel, bilişsel, motivasyonel ve davranışsal) iş performanslarına (görev ve bağlamsal performans) etkisi ve bu etkileşimde kültürlerarası iletişim etkililiğinin düzenleyici rolü incelenecektir.

2. KAVRAMSAL ve KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu araştırmada öncelikle kültür kavramının tanımı ve bileşenleri, ardından kültürel zekânın ortaya çıkışı, boyutları ve kuramlarını ele almak, sonrasında iş performansı ve kültürlerarası iletişim etkililiğini tüm boyutlarıyla inceleyerek bu kavramların birbirleriyle ilişkisini önceden yürütülmüş araştırmalar kapsamında değerlendirmek fayda sağlayacaktır.

Kültür, insanın doğaya kattığı her şeyi kapsayan, insana özgü bir etkinliktir (Doğu, 2020). Buzdağı metaforuyla açıklanan kültürün görünen yüzü davranış, dil ve semboller; görünmeyen yüzü ise değerler, inançlar ve varsayımlardır (Yeşil, 2009). Toplumlari ayıran ve karakterini yansıtan bir miras olan kültür (Üzüm, 2022); gelenek, görenek, bilgi, beceri ve alışkanlıkları kapsayan karmaşık bir yapıdır (Dinç, 2018). Sosyal hayatın çıktısı olarak ele alınan kültür (Öğüt, 2017), kendi normlarını oluşturarak

diğerlerinden farklılaşır ve sürekli yenilenir (Kartarı, 2014). Değişen koşullara uyum sağlamayan kültür varlığını sürdüremez (Arslanoğlu, 2013).

Kültürel farklılık, bireylerin farklı kültürel değerler sebebiyle benzerlik taşınamaması ve bu durumun insan ilişkilerini etkilemesidir (Köse, 2016). Çok kültürlülük kavramı, kökleri Avrupa'nın farklı kültürlerle karşılaşmasına ve modernizmin başlangıcına uzanan tarihi bir süreçtir (Aksoy, 2012; Akosmanoğlu, 2023). Tarih boyunca hiçbir kültür tamamen bağımsız olmamış, toplumlar etkileşim içinde olmuş ya da asimilasyonla karşılaşmıştır (Akosmanoğlu, 2023). Farklı kültürel grupların kendi kültürlerini geliştirmesi, asimilasyonu önleyerek çok kültürlülüğü korur (Kartarı, 2014). Çok kültürlü ortamlar, farklı toplumsal geçmişlerden gelen bireyleri bir araya getirir ve kültürel farklılıkların yeni bir sentez oluşturması gerektiği düşüncesini doğurur (Mercan, 2016). Küreselleşmeyle birlikte bu ortamlarda anlaşmazlıklar ve çatışmalar yaşanabildiği gibi (İbiş, 2018), aktif iletişim ortamı da sağlanabilmekte; toplumların “biz ve diğerleri” anlayışıyla birlikte yaşamayı öğrenmesi gerekmektedir (Gencer, 2011).

2.1. Kültürel Zekâ Kavramı

Zekâ, bireyin algılama, kavrama, öğrenme ve akıl yürütme gibi zihinsel faaliyetlerini kapsayan, bu süreçlerin uyumlu etkileşimiyle işleyen bir bileşendir (Akosmanoğlu, 2023). İnsanı diğer canlılardan ayıran bu yeti, kültürel olgulardan etkilenmekte ve bireyler arasında farklılık göstermektedir (Mercan, 2016; Özdemir, 2019). Zekânın farklı görev alanlarından biri olan kültürel zekâ, farklı kültürlerden insanların birbirlerini algılama, anlama ve etkili iletişim kurma yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Demir, 2015).

Kültürel zekâ kavramı ilk kez Soon Ang ve Christopher Earley (2003) tarafından “bir kişinin yeni kültürel bağlamlara etkin şekilde uyum sağlama yeteneği” (s. 9) olarak ortaya konmuştur. Küreselleşmeyle birlikte insan ilişkilerinin kültür kavramıyla birlikte incelenmesi gerekliliği, kültürel zekâyı önemli kılmıştır. Kültürel zekâ, bireylerin birbirlerinin kültürünü, dilini ve dinini öğrenme, ayrımcılık yapmadan hoşgörü ve anlayış çerçevesinde yaklaşma yeteneğidir (Özdemir, 2019). Bilişsel esneklik gerektiren bu yeti, hızla değişen koşullara uyum sağlamayı mümkün kılar (Durmuş, 2022). Kültürel zekâ, eğitimle geliştirilebilen ve kültürel çeşitlilik gösteren ortamlarda etkili olmayı sağlayan çok faktörlü bir yetenektir (Özdemir, 2019). Yüksek kültürel zekâyı sahip bireyler, farklı kültürlerin düzenlerine hızla uyum sağlayabilmekte (Çelik ve Eflatun, 2020), liderlik ve kendini ifade etme becerilerinde başarılı olmaktadır (Akdemir vd., 2016).

Çok kültürlü örgütlerde kültürel farklılıkların yönetilmesinde bireysel stratejilerden biri kültürel zekâdır (Yeşil, 2009). KZ, Earley ve Ang (2003)'e göre kültürlerarası bağlamlarda etkin işlev görebilme yeteneğidir. Araştırmacılar kültürel zekâyı farklı şekillerde tanımlamıştır. Örneğin, Earley ve Musakowski (2004) bu kavramı, bireyin jestleri karşısındaki gibi

yorumlaması; Thomas ve Inkson (2005) kültür hakkında bilgi sahibi olma, düşünceyi sempatik hale getirme ve davranışları esnek kılması; Thomas (2006) ise kültürel açıdan farklı insanlarla etkin etkileşim kurma yetkinliği olarak tanımlamıştır. Kültürel zekâ, ırk, etnik köken ve ulusal farklılıklardan kaynaklanan etkileşimleri içeren çok boyutlu bir yapıdır. Zihinsel beceriler üstbilişsel, bilişsel ve motivasyonel; somut eylemler ise davranışsal boyutu oluşturur (Akosmanoğlu, 2023).

Kültürel zekâ, özellikle iş bağlamında önem kazanmıştır. Çalışanlar, kendi ülkeleri dışındaki müşteri, tedarikçi ve iş arkadaşlarıyla etkileşime girmektedir (Crowne, 2008). Schlaegel vd. (2017) meta-analizinde kültürel zekânın işe uyum, küresel görevlerde başarı, iş tatmini, iş performansı ve liderlik etkinliğinde önemli rol oynadığı bulunmuştur. Rockstuhl ve Van Dyne (2018) de 167 çalışmayı inceledikleri meta-analizde benzer sonuçlara ulaşmıştır.

Kültürel zekâ dört boyuttan oluşur (İbiş, 2018). Üstbilişsel kültürel zekâ, bireyin kültürlerarası deneyimleri anlama ve yorumlama sürecinde stratejik planlama, farkındalık ve kontrolü içerir (Yeşil, 2010). Bu boyuta sahip bireyler, farklı kültürlerle etkileşimde bilinçli olarak kültürel tercihlerinin farkındadır (Yeşil, 2009). Bilişsel kültürel zekâ, eğitim ve deneyimle kazanılan farklı kültürlerin normları, değerleri ve uygulamaları hakkındaki bilgiyi kapsar (Mercan, 2016). Bu bilgi, kültürler arası benzerlik ve farklılıkları anlamayı sağlar (Yeşil, 2010; Köse, 2016). Motivasyonel kültürel zekâ, bireyin farklı kültürleri anlama ve etkileşim kurma isteği ile bu süreçte gösterdiği çabanın yönü ve miktarını ifade eder (Demir, 2015). Yüksek motivasyonel kültürel zekâyı sahip bireyler, kültürlerarası etkililiğe ilgi ve güven duyarak enerjilerini bu yönde kullanır (Göktürk, 2023). Davranışsal kültürel zekâ ise bireyin sözlü ve sözsüz davranışlarını içinde bulunduğu kültürel çevreye göre uyarlayabilme yeteneğidir (Yeşil, 2010). Bu boyut, motivasyonel ve bilişsel unsurların davranışa dönüşmesini sağlar (Demir, 2015). Dört boyut bir arada, bireyin farklı kültürleri anlamasını, öğrenmeye istekli olmasını ve öğrendiklerini davranışa aktarmasını mümkün kılar (Üzüm, 2022).

Zekâ, soyut düşünme, eleştirme ve zihinsel faaliyetleri amaçlar doğrultusunda kullanabilme yeteneğidir. Günümüz kuramları, zekânın geliştirilebilir ve yaşamsal temellere sahip olduğunda hemfikirdir (Çuhadar, 2017). Kültürel zekâyı açıklayan başlıca kuramlar şunlardır:

Thorndike'in (1920) zekâ sınıflandırması, zekâyı soyut, sosyal ve mekanik olarak üçe ayırır. Soyut zekâ sembolleri, sosyal zekâ insanları anlama ve etkili iletişim kurma, mekanik zekâ ise araç-gereç kullanma yeteneğidir. Thorndike ayrıca zekânın seviye, genişlik ve hız boyutlarından söz etmiştir.

Gardner'in (1983) Çoklu Zekâ Kuramı, zekânın tek bir nedene indirgenemeyeceğini, insan beyninde farklı zekâ bölümleri bulunduğunu ve bunların geliştirilebilir olduğunu savunur. Gardner sekiz zekâ türü

tanımlamıştır: dilsel, mantıksal-matematiksel, müzikal, uzamsal, bedensel-kinestetik, doğacı, kişilerarası ve içsel zekâ (Aksoy, 2015).

Sternberg'in (1985) Üçlü Zekâ Kuramı, zekâyı analitik, yaratıcı ve pratik olarak üç boyutta ele alır. Analitik zekâ değerlendirme ve eleştirmeyi, yaratıcı zekâ keşfetmeyi, pratik zekâ ise uygulama ve çözüm üretmeyi içerir. Sternberg, bu üç zekâ türünün özellikle yönetim alanında başarı için gerekli olduğunu ileri sürmüştür.

Earley ve Ang'ın (2003) Kültürel Zekâ Kuramı, bireyin yeni kültürel bağlamlara uyum sağlama yeteneğini dört boyutta tanımlar: bilişsel (kültürel bilgi), üstbilişsel (bilgiyi anlama ve işleme), motivasyonel (öğrenme dürtüsü) ve davranışsal (kültüre uygun davranış sergileme). Bu kuram, kültürel zekânın çok boyutlu yapısını ortaya koyarak, farklı kültürlerde etkili iletişim ve uyum için gerekli yetenekleri sistematik biçimde açıklamaktadır.

2.2. İş Performansı

Performans, bireyin kurum hedeflerine ulaşma derecesini gösteren değerlendirmelerdir ve hedef kavramıyla doğrudan ilişkilidir (Akosmanoğlu, 2023). Çalışanın hedeflere ulaşmak için harcadığı çabanın sonucu olan iş performansı, görevlerin amaca uygun şekilde yerine getirilmesidir (Paşa, 2007; Dikmen ve Peynirci, 2010). İşletmelerde stratejik hedeflere ulaşma durumunu ifade eden performans, çalışanların kişisel özellikleri, zihinsel yetenekleri ve değerlerine bağlı olarak şekillenir (Tutar ve Altınöz, 2010; Çakıl ve Güney, 2019).

İş performansı, çalışanın iş tanımında belirtilen görevleri karşılama derecesidir (Campbell, 1990; Yener, 2018). Motowidlo'ya (2003) göre, kuruluşun çalışanlardan beklediği değerdir. Viswesvaran ve Ones (2000) ise örgütsel hedeflere katkı sağlayan davranış ve sonuçlar olarak tanımlamıştır. İş performansı; görev performansı ve bağlamsal performans olmak üzere iki temel boyuttan oluşur (Motowidlo, 2003).

Campbell vd. (1990) performansı; görev, bağlamsal ve uyarlanabilir performans olarak sınıflandırmıştır. Borman ve Motowidlo (1997) ise iş performansını görev performansı ve bağlamsal performans olarak iki boyutta incelemiştir. Blumberg ve Pringle (1982) performansı; gerçekleştirme kapasitesi, isteği ve fırsatı boyutlarıyla açıklamıştır.

Görev (rol içi) performansı, çalışanın iş tanımında resmen tanınan faaliyetleri yerine getirme becerisidir (Borman ve Motowidlo, 1993). Teknik çekirdeğe katkı sağlayan bu boyut, iş bilgisi ve deneyimle ilişkilidir (Özdevecioğlu ve Kanıgür, 2009). Bağlamsal (rol dışı) performans ise, görev kapsamı dışında kalan ancak örgütsel etkinliğe katkıda bulunan davranışları içerir (Öcel, 2013). Başkalarına yardım, işbirliği, kurallara uyma ve ekstra çaba gösterme bu kapsamdadır (Borman ve Motowidlo, 1993). Coleman ve Borman (2000) bağlamsal performansı; kişilerarası vatandaşlık, örgütsel vatandaşlık ve iş-görev sorumluluğu olarak üç boyutta ele almıştır.

Görev performansı yeteneğe, bağlamsal performans ise motivasyona dayanır. Görev performansı rol içi davranışken, bağlamsal performans gönüllülük esasına dayanır ve resmi ödül sistemlerinin dışındadır (Sonnentag vd., 2008). Her iki boyut da örgütsel başarıya farklı şekillerde katkıda bulunur (Boz vd., 2021). Kültürel zekânın iş performansı üzerindeki etkisini inceleyen araştırmalar, bu ilişkinin karmaşık yapısını ortaya koymaktadır (Ott ve Michailova, 2018).

Örgütlerin başarısı çalışan performansına bağlıdır; performans arttıkça kurum performansı da artmaktadır (Sarpkaya, 2023). Performans, bireysel ve örgütsel düzeyde karşılıklı etkileşim halinde gerçekleşir (Taştanur, 2018). Bireysel faktörler; yaş, cinsiyet, dil gibi demografik özellikler, beceriler gibi rekabetçi özellikler ile biliş, tutum, arzu ve eğilimler gibi psikolojik özellikleri kapsar (Gümüştekin ve Öztaniz, 2005). Bireysel performans, çalışanın kurum amaçlarına katkısını ifade eden gözlemlenebilir davranışlardır (Taştanur, 2018). Kişisel özellikler ve deneyimler, hedeflere ulaşmada kullanılan araçların etkinliğini belirler (Dikmen ve Özyeñirci, 2010).

Örgütsel faktörler arasında iş bölümü, yetersiz araç-gereçler, yardımlaşma eksikliği, otorite sorunları, stres düzeyi, ahlaki unsurlar ile denetim ve disiplin politikaları yer alır. Yüksek stres performansı düşürürken, düşük stres performansı artırır. Sıkı denetim verimsizliğe yol açabildiği gibi aşırı serbestlik de olumsuz etki yaratabilir (Gümüştekin ve Öztaniz, 2005; Dikbaş, 2019).

Çevresel faktörler; teknolojik gelişmeler, sosyal olaylar, hükümet düzenlemeleri gibi dış çevre unsurları ile iş ortamı iyileştirmelerini içerir (Yılmaz, 2012). İyileştirmeler verimliliği artırırken, işten kaynaklı şikâyet ve devamsızlıklar verimliliği azaltır (Çelik, 2019).

2.3. Kültürlerarası İletişim Etkililiği

İletişim, insanın yaşamının her anında bilgi, duygu ve düşüncelerin aktarılmasını sağlayan temel süreçtir (Erdoğan, 2011; Dinç, 2018). Sözlü, yazılı ve sözsüz iletişim olarak sınıflandırılır; hikâye anlatımı örgütsel bağlılığı artırmada etkili bir yöntemdir (McCarthy, 2008). Etkililik, amaçların beklenen düzeyde gerçekleştirilmesidir (Karatepe, 2005). İletişim etkililiği ise mesajın gönderici ve alıcı arasında doğru biçimde anlamlandırılmasına bağlı olup dışsal (ortam, yöntem) ve içsel (yeterlilik, dinleme) faktörlerden etkilenir (Ruben vd., 2019; Barry ve Fulmer, 2004; Marinescu, 2020).

Kültürlerarası iletişim, farklı kültürlerden bireylerin maddi ve manevi değerleriyle etkileşimini ifade eder (Güven, 2015). Turizm sektörü, bu etkileşimin en görünür olduğu alanlardan biridir (Şahin ve Gürbüz, 2012). Kültürlerarası iletişimin temel amacı, farklı kültürlerden insanlar arasında etkili iletişim kurmaktır. Etkili kültürlerarası iletişim, yanlış anlamaları en

aza indirerek iletişim davranışlarını ve becerilerini kullanabilme yeteneğidir (Gudykunst ve Kim, 1992). Bu yetenek; empati kurma, sözsüz davranışları yorumlama, duyguları ve bakış açılarını anlama gibi unsurları kapsar (Redmond ve Bunyi, 1993).

Kültürlerarası iletişimin önündeki başlıca engeller; dil farklılıkları, sözsüz mesajların yanlış yorumlanması, kaygı, önyargılar ve erken değerlendirmelerdir (Barna, 1994). Ayrıca bireylerin kendi kültürel iletişim kalıplarını karşı tarafa dayatma eğilimi de sorunlara yol açabilmektedir (Bozkaya ve Aydın, 2010; Kaya, 2016). Bu engelleri aşmak ve farklı kültürlerden bireylerle sağlıklı iletişim kurabilmek için kültürlerarası iletişim yetkinliği gereklidir.

2.4. Değişkenler Arası İlişkiler ve Hipotezlerin Geliştirilmesi

2.4.1. Kültürel Zekâ – İş Performansı İlişkisi

Kültürel zekâ (KZ) ile iş performansı arasındaki ilişki, Gardner'in (1983) Çoklu Zekâ Teorisi ve Motowidlo vd. (1997) tarafından önerilen Bireysel Farklılıklar Teorisi'ne dayanmaktadır. Gardner'in teorisi, bireylerin farklı alanlarda farklı zekâ düzeylerine sahip olduğunu ve çeşitli sorunları çözmek için farklı zekâ türlerine ihtiyaç duyulduğunu ileri sürmüştür. Ancak duygusal, sosyal ve pratik zekâ kültürlerarası bağlamlarda işlev görmeye odaklanmadığından, Earley ve Ang (2003) bu boşluğu doldurmak üzere KZ kavramını geliştirmiştir. Motowidlo vd. (1997) ise bireysel iş performansının görev ve bağlamsal performans boyutlarından oluştuğunu belirtmiş; bilişsel yeteneğin görev performansı, kişilik özelliklerinin ise bağlamsal performansla ilişkili olduğunu ortaya koymuştur.

Ampirik çalışmalar da KZ ile iş performansı arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Chen vd. (2011), Tayvan'daki Filipinli işçiler üzerinde yaptıkları araştırmada KZ'nin performansla pozitif, kültür şokuyla negatif ilişkili olduğunu ve kültür şokunun kısmi aracılık rolü üstlendiğini bulmuştur. Malek ve Budhwar (2013), Malezya'daki uluslararası çalışanlarda KZ farkındalığı ve etkileşiminin uyum ve performansla ilişkisini incelemiş; KZ etkileşiminin bağlamsal performansla pozitif yönde ilişkili olduğunu, ancak görev performansı ile anlamlı bir ilişki göstermediğini tespit etmiştir. Barakat vd. (2015), Brezilya'daki yöneticilerde KZ'nin iş doyumuyla pozitif ilişkili olduğunu ve iş doyumunun KZ-performans ilişkisinde düzenleyici rol oynadığını belirlemiştir.

Wang (2016) ile Nam ve Park (2019) KZ ile iş performansı arasında pozitif ilişki bulurken, Jyoti ve Kour (2017) Hindistan'daki banka yöneticilerinde KZ ile iş performansı arasındaki ilişkide kültürlerarası uyumun aracılık, sosyal desteğin ise düzenleyici rol üstlendiğini saptamıştır. Masrek vd. (2021), Endonezya'daki akademik kütüphanecilerde KZ'nin tüm alt boyutlarının iş performansını anlamlı şekilde etkilediğini ortaya koymuştur. Akosmanoğlu (2023) ise Konya'daki ihracat firmaları

çalışanlarında KZ'nin iş performansını olumlu yönde etkilediğini ve yüksek KZ'ye sahip bireylerin yeniliklere hızlı uyum sağladığını göstermiştir.

Bazı çalışmalar KZ'nin belirli boyutlarının farklı etkilerine işaret etmektedir. Burakova ve Filbien (2020), Fransız göçmenlerde motivasyonel ve davranışsal KZ'nin iş performansı ile pozitif ilişkili olduğunu, ancak üstbilişsel KZ'nin anlamlı bir etkisinin bulunmadığını belirlemiştir. Akpan ve Inyang (2022) ise Nijerya'daki akademisyenlerde KZ'nin bağlamsal ve uyum performansı ile pozitif ilişkili olduğunu, ancak davranışsal KZ dışındaki boyutların görev performansı ile ilişkisiz olduğunu bulmuştur. Gündoğan ve Özgener (2022), tekstil çalışanlarında KZ'nin role dayalı performans üzerinde etkili olduğunu ve C tipi kişiliğin bu ilişkide düzenleyici rol oynadığını tespit etmiştir. Köksal vd. (2023) ise otel çalışanlarında proaktif kişilik ile iş performansı arasındaki ilişkiye KZ'nin aracılık ettiğini göstermiştir.

Tüm bu teorik ve ampirik bulgular, KZ'nin iş performansı üzerindeki etkisini desteklemekte ve bu ilişkide çeşitli aracı ve düzenleyici mekanizmaların rol oynadığına işaret etmektedir. Söz konusu literatür temelinde aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H₁: Turizm çalışanlarının kültürel zekâ düzeyleri onların görev performansını etkiler.

H₂: Turizm çalışanlarının kültürel zeka düzeyleri onların bağlamsal performansını etkiler.

H_{1a}: Turizm çalışanlarının meta-bilişsel kültürel zekâ düzeyleri onların görev performansını etkiler.

H_{1b}: Turizm çalışanlarının bilişsel kültürel zekâ düzeyleri onların görev performansını etkiler.

H_{1c}: Turizm çalışanlarının motivasyonel kültürel zekâ düzeyleri onların görev performansını etkiler.

H_{1d}: Turizm çalışanlarının davranışsal kültürel zekâ düzeyleri onların görev performansını etkiler.

H_{2a}: Turizm çalışanlarının meta-bilişsel kültürel zekâ düzeyleri onların bağlamsal performansını etkiler.

H_{2b}: Turizm çalışanlarının bilişsel kültürel zekâ düzeyleri onların bağlamsal performansını etkiler.

H_{2c}: Turizm çalışanlarının motivasyonel kültürel zekâ düzeyleri onların bağlamsal performansını etkiler.

H_{2d}: Turizm çalışanlarının davranışsal kültürel zekâ düzeyleri onların bağlamsal performansını etkiler.

2.4.2. Kültürel Zekâ – Kültürlerarası İletişim Etkililiği İlişkisi

Kültürlerarası etkileşimlerde iletişim, karşılıklı anlayışın temel sürecidir (Tung, 1993). Uluslararası iş dünyasının karmaşıklaşmasıyla birlikte, farklı kültürlerden gelen insanlar arasında etkili iletişim kurabilme becerisi başarılı yönetimin ön koşulu haline gelmiştir (Limaye ve Victor,

1991; Ulijn ve Strother, 1995). Kültürel zekânın (KZ) kültürlerarası iletişim etkililiğini belirlediğine ilişkin teorik temel, Bandura'nın (1977) Sosyal Öğrenme Teorisi'ne dayanmaktadır. Bu teori, bireyin davranışlarının bilişsel, davranışsal ve çevresel faktörler arasındaki sürekli etkileşim sonucu oluştuğunu vurgular. Kültürlerarası iletişim sürecinde karşılaşılan engeller, bu öğrenme süreci vasıtasıyla aşılmakta ve etkileşim işlerlik kazanmaktadır (Black ve Mendenhall, 1991).

Literatürdeki görgül çalışmalar, KZ'nin kültürlerarası iletişim etkililiği için önemli olduğunu göstermektedir. Kültürel farklılıkların bilgisi, bireyleri uluslararası etkileşimlerde uygun sözlü ve sözsüz iletişim için hazırlar. KZ, bireyleri yabancılarla etkileşime girmeye motive eder, iletişimdeki kültürel farklılıkları yorumlama ve uygun tepki verme fırsatı sunar. Bilişsel esnekliğe sahip bireyler durumu gözlemleyebilir, başkalarının algısını anlayabilir ve iletişimi başarılı kılmak için gerekli ayarlamaları yapabilir. Meta-bilişsel beceriler ise iletişimin zamanlamasını, konuların tartışılacağı ortamı ve fiziksel mesafeyi belirlemeyi sağlar (Holopainen ve Björkman, 2005).

Peng vd. (2015), kısa dönemli yurtdışı eğitim programına katılan bireylerde motivasyonel KZ'nin kültürel etkililik üzerindeki etkisini incelemiştir. Araştırmacılar, motivasyonel KZ'nin başlangıç düzeylerinin katılımcıların kültürel refahı ve akranların yurtdışı çalışma uygunluğuna ilişkin algılarındaki artışlarla pozitif ilişkili olduğunu bulmuştur. Ayrıca kültürel kimliğin, motivasyonel KZ ile akran değerlendirmeleri arasındaki ilişkiyi güçlendirdiği tespit edilmiştir. Skaria ve Montayre (2023) ise Yeni Zelanda'daki hemşire eğitimcileri üzerinde yürüttükleri çalışmada, katılımcıların yüksek düzeyde kültürel zekâ ve kültürlerarası etkililiğe sahip olduğunu belirlemiştir. Özellikle yüksek motivasyonel KZ'ye sahip hemşire eğitimcilerinin, kültürel açıdan farklı durumlarda etkili olma ve farklı geçmişlere sahip öğrenci ve meslektaşlarıyla etkileşimleri başarıyla yönetme konusunda yetkin oldukları görülmüştür.

Bu teorik ve ampirik bulgular ışığında, kültürel zekânın kültürlerarası iletişim etkililiği üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Dolayısıyla aşağıdaki hipotez önerilebilir.

H₃: Turizm çalışanlarının kültürel zekâ düzeyleri onların kültürlerarası iletişim etkililiğini etkiler.

2.4.3. Kültürlerarası İletişim Etkililiği – İş Performansı İlişkisi

Uluslararası çalışanların performansını inceleyen araştırmalar, bireylerin yeni kültürel çevre, davranış normları ve ev sahibi ülkenin düşünce biçimleri hakkında bilgi edinme ve bu bilgileri kullanma becerisinin belirsizliği azaltarak uyumu ve iş performansını artırdığını öne sürmektedir (Black, 1990). Turizm ve ağırlama sektöründe farklı kültürlerden konuklarla etkileşim halinde çalışanların kültürlerarası iletişim etkililiğinin iş performansına etkisi, Bandura'nın (1977) Sosyal Öğrenme Teorisi ve Allport'un (1954) Sosyal Temas Teorisi ile açıklanabilir. Bu teoriler, günlük

işyeri etkileşimlerinin çalışanların görev ve bağlamsal performansını şekillendirdiğini savunur.

Holopainen ve Björkman (2005), kültürel etkililiği ilişkisel ve iletişimsel yetenekler olarak iki boyutta ele almıştır. İlişkisel yetenek, farklı gruplarla etkili etkileşim kurma ve ev sahibi ülke vatandaşlarıyla yakın ilişkiler geliştirme kapasitesidir (Tung, 1981). Bu ilişkiler sayesinde edinilen bilgi, davranışların yerel normlara uyarlanmasını sağlar, belirsizliği azaltır ve uyumu artırır (Mendenhall ve Oddou, 1985). İletişim yeteneği ise yabancılarla etkileşim başlatma, anlamlı diyalog kurma ve iletişim yanlış anlamalarıyla başa çıkma becerisidir (Holopainen ve Björkman, 2005). Dil akıcılığından ziyade iletişim kurma isteği ve katılımı, kültürel anlayışı geliştirerek performansı olumlu etkiler.

Mol vd. (2005), ilişkisel ve iletişimsel yeteneklerin uluslararası çalışanların performansı üzerinde doğrudan etkisi olduğunu göstermiştir. Holopainen ve Björkman (2005) ile Lee ve Sukoco (2008) de benzer şekilde, yerel halkla iletişim ve ilişki geliştirme becerisi yüksek olan çalışanların daha iyi performans sergilediğini bulmuştur. Engle ve Schlaegel (2023), bir iş gününde daha fazla müşteriyle etkileşim kuran çalışanların ekstra rol performansının arttığını saptamıştır. Pettigrew ve Tropp (2006), farklı kültürel gruplar arasındaki temasın önyargıyı azalttığını; Engle ve Crowne (2014) ise yapılandırılmış sosyal temasın kültürel zekâyı geliştirdiğini ortaya koymuştur.

Bu teorik ve ampirik bulgular ışığında aşağıdaki hipotezler önerilebilir.

H₄: Turizm çalışanlarının kültürlerarası iletişim etkililiği onların görev performanslarını etkiler.

H₅: Turizm çalışanlarının kültürlerarası iletişim etkililiği onların bağlamsal performanslarını etkiler.

2.4.4. Kültürel Zekâ - İş Performansı İlişkisinde Kültürlerarası İletişim Etkililiğinin Düzenleyici Rolü

Araştırmalar, kültürel etkililiğin uluslararası çalışanların görev performansını olumlu yönde etkilediğini ve bu etkinin kültürel zekânın etkisinden daha güçlü olabileceğini göstermektedir (Simkhhvcy, 2009; Lee ve Sukoco, 2010; Setti vd., 2022). Yüksek kültürel zekâyı sahip bir çalışan, yerel iş arkadaşlarıyla etkili iletişim kuramıyorsa, kültürel açıdan daha etkili meslektaşları kadar yüksek performans gösteremeyebilir. Bu durum, kültürlerarası iletişim etkililiğinin (KİE) düzenleyici rolünü önemli kılmaktadır.

Allport'un (1954) Sosyal Temas Teorisi ve Bandura'nın (1977) Sosyal Öğrenme Teorisi, KİE'nin düzenleyici rolüne ilişkin kuramsal çerçeve sunmaktadır. Allport, farklı kültürel gruplar arasındaki artan temasın, uygun koşullar altında (eşit statü, işbirliği, kurumsal destek) gruplar arası ilişkileri iyileştireceğini öne sürmüştür (Brewer ve Brown, 1998). Sosyal Öğrenme Teorisi ise öğrenmenin en etkili yolunun somut deneyim olduğunu vurgular.

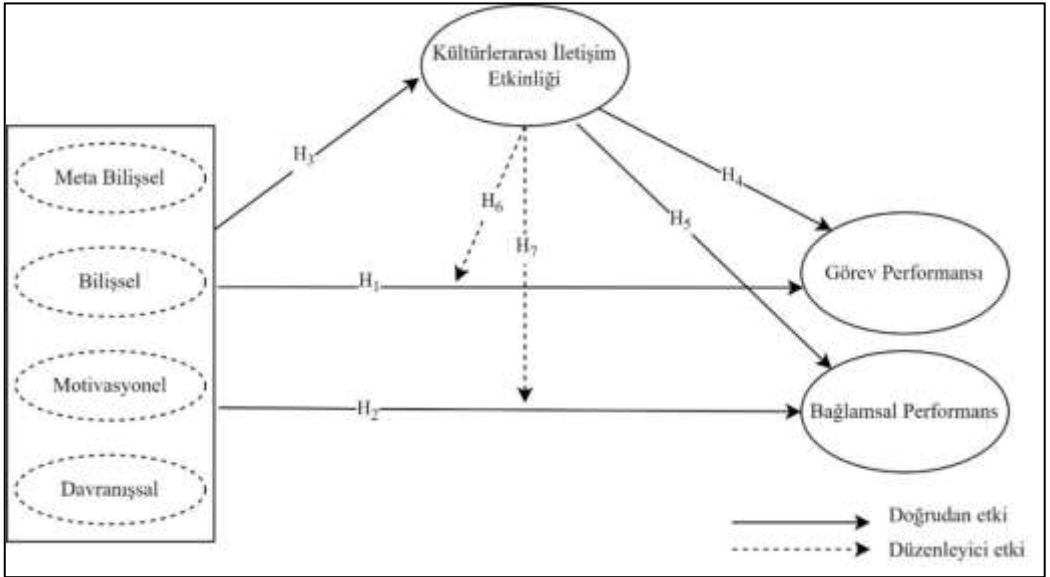
Kültürlerarası etkileşim deneyimi, bireyin varsayımlarını ve düşüncelerini zorlayarak öğrenmeyi tetikler (Earley ve Peterson, 2004).

Turizm ve ağırlama çalışanları, farklı kültürlerden konuklarla etkileşim sürecinde kültürel açıdan uygun davranışları öğrenebilir. Bu deneyimler, kültürel maruziyet yoluyla kültürel anlayışı geliştirir ve KZ'nin tüm boyutlarını (üstbilişsel, bilişsel, motivasyonel, davranışsal) iyileştirebilir (Crowne, 2013). Kültürlerarası iletişim etkililiği, bireyin uygun iletişim araçlarını seçmesine ve davranışlarını gerektiğinde değiştirmesine olanak tanır (Johnson vd., 2006). Kültürlerarası temas, psikolojik değişikliklere yol açarak KZ düzeyini yükseltebilir ve dolayısıyla iş performansını artırabilir (Peng ve Wu, 2016).

Sosyal Temas ve Sosyal Öğrenme Teorileri ile ampirik bulgular ışığında aşağıdaki hipotezler önerilebilir.

H₆: Turizm çalışanlarının kültürel zekâ düzeyleri ile onların görev performansı arasındaki ilişkide kültürlerarası iletişim etkililiğinin düzenleyici rolü vardır.

H₇: Turizm çalışanlarının kültürel zekâ düzeyleri ile onların bağlamsal performansı arasındaki ilişkide kültürlerarası iletişim etkililiğinin düzenleyici rolü vardır.

Şekil 1. Araştırmanın hipotezleri ve modeli

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Antalya’da faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı tüm otellerde çalışanlar oluşturmaktadır. Antalya’da yaklaşık toplamda dört ve

beş yıldızlı 812 otel faaliyet göstermektedir. Bu otellerde de özellikle literatürde sınır birimi çalışanları olarak ifade edilen ve farklı kültürden gelen konuklarla yüz yüze ve sıklıkla temas kuran çalışanlar görev yapmaktadır. Bu otellerin çoğuna e-posta ile mesaj iletilmiş ve otel işletmelerinden geri dönüş sağlanamadığı için kişisel ağ ve ilişkileri üzerinden otel yetkilileriyle temas kurulmuştur. Bu yetkililerden bazılarının sağladığı yardım ve referanslar neticesinde 9 otel işletmesi yöneticileri veri toplama izni ve yardımı sağlamıştır. Bu otellerin yetkililerinden temin edilen bilgilere göre, söz konusu işletmelerde yaklaşık 2900 sınır birimi çalışanı personel görev yapmaktadır ve bu personel araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Bu çalışanların tümünü ulaşabilmenin zorluğu sebebiyle tesadüfı olmayan yöntemlerden kolayda örnekleme tekniği ile toplamda 213 veri sağlanmıştır.

Veriler toplanmadan önce 06.11.2023 tarihinde ISUBÜ Etik Kurulları Başkanlığı'ndan gerekli izinler alınmıştır. Araştırmanın verileri Mart 2024 ile Haziran 2024 tarihleri arasında toplanmıştır.

Tablo 1 incelendiğinde, araştırmaya katılan otel çalışanlarının %51,2'si kadın, %48,8'i erkektir. Katılımcıların %45,9'u evli olup, %51,2'si bekarıdır. Yaş gruplarına bakıldığında, çoğunluğu 36 yaş ve üstü grup (%31,8) oluşturmaktadır. Bu grubu sırasıyla 21-25 yaş (%21,4), 26-30 yaş (%20,6), 31-35 yaş (%18,7) ve 20 yaş altı (%7,5) grup takip etmektedir. Katılımcıların çoğunluğunu (%36,1) lise mezunları oluşturmaktadır. Bu grubu sırasıyla lisans (%30,9), önlisans (%26,4) ve lisansüstü (%6,7) eğitim grupları takip etmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların kişisel özellikleri

Cinsiyet	n	%	Medeni Durum	n	%
Erkek	104	48,8	Evli	94	45,9
Kadın	109	51,2	Bekar	105	51,2
			Diğer	6	2,9
Toplam	213	100	Toplam	205	100
Yaş	n	%	Eğitim Düzeyi	n	%
20 yaş ve altı	16	7,5	Lise	75	36,1
21-25 yaş	46	21,4	Önlisans	55	26,4
26-30 yaş	44	20,6	Lisans	64	30,9
31-35 yaş	40	18,7	Yüksek lisans	10	4,8
36 yaş ve üstü	68	31,8	Doktora	4	1,9
Toplam	205	100	Toplam	208	100
Cinsiyet	n	%	Medeni Durum	n	%
Erkek	104	48,8	Evli	94	45,9
Kadın	109	51,2	Bekar	105	51,2
			Diğer	6	2,9
Toplam	213	100	Toplam	205	100
Yaş	n	%	Eğitim Düzeyi	n	%
20 yaş ve altı	16	7,5	Lise	75	36,1

21-25 yaş	46	21,4	Önlisans	55	26,4
26-30 yaş	44	20,6	Lisans	64	30,9
31-35 yaş	40	18,7	Yüksek lisans	10	4,8
36 yaş ve üstü	68	31,8	Doktora	4	1,9
Toplam	205	100	Toplam	208	100

Tablo 2 incelendiğinde çalışanların %37,4'ü yiyecek içecek departmanında çalışmaktadır. Bu departmanı sırasıyla önbüro (%14,8), yönetim (%12,6), insan kaynakları (%9,5), kat hizmetleri (%7,9) ve satış/pazarlama (%5,2) departman çalışanları takip etmektedir. Geri kalan %12,6'sı ise güvenlik, teknik servis, animasyon ve satın alma gibi departmanlarda görev yapmaktadır. Katılımcıların %60,6'sı turizm eğitimi aldığını, %31,8 de uluslararası iş deneyimine sahip olduğunu beyan etmiştir.

Büyük bir çoğunluk (%53,6) otel işletmesinde 1-3 yıldır çalışmaktadır. Bu grubu sırasıyla 4-6 yıl (%18,5), 7-9 yıl (%11,7), 10-12 yıl (%5,2) ile 13 yıldan fazla (%10,9) çalışan katılımcılar takip etmektedir. Turizm sektöründe çalışma sürelerine bakıldığında, katılımcıların %45'i 1-5 yıldır sektörde çalıştığını beyan etmiştir. 6-10 yıl arası çalışanların oranı %24,6 iken 11-15 yıl arası çalışanları oranı %13,3'tür. Geri kalan %17,1'i 16 yıldan fazla sektörde çalışmıştır.

Tablo 2. Katılımcıların iş ile ilgili özellikleri

Çalışılan departman	n	%	Otelde çalışma süresi	n	%
Yiyecek-İçecek	71	37,4	1-3 yıl	113	53,6
Önbüro	28	14,8	4-6 yıl	39	18,5
Yönetim	24	12,6	7-9 yıl	25	11,7
İnsan Kaynakları	18	9,5	10-12 yıl	11	5,2
Kat Hizmetleri	15	7,9	13 yıl ve üzeri	23	10,9
Satış ve pazarlama	10	5,2	Toplam	211	100
Diğer	15	12,6	Sektörde çalışma süresi	n	%
Toplam	190	100	1-5 yıl	95	45
Turizm Eğitimi	n	%	6-10 yıl	52	24,6
Evet	129	60,6	11-15 yıl	28	13,3
Hayır	84	39,4	16-20 yıl	20	9,5
Toplam	213	100	20 yıl ve üzeri	16	7,6
Uluslararası deneyim	n	%	Toplam	211	100
Evet	67	31,8			
Hayır	144	68,2			
Toplam	211	100			

3.2. Ölçüm Araçları

Kültürel Zekâ Ölçeği: Araştırmada bağımsız değişken olarak düşünülen kültürel zekâyâ ilişkin Ang vd. (2007), tarafından geliştirilen 20 maddelik ölçek kullanılmıştır. Söz konusu ölçek Şahin vd. (2013), tarafından güvenilirliği ve geçerliliği test edilerek yerli literatüre kazandırılmıştır. Bu ölçek, bu alanda yapılan ve yaygın olarak kullanılan bir ölçektir ve bundan dolayı seçilmiştir. Üstbilişsel KZ için dört madde, bilişsel KZ için altı madde, motivasyonel KZ için beş madde ve davranışsal KZ için beş madde içermektedir. Tüm maddeler 7’li Likert ölçeğinde derecelendirilmektedir (1 = kesinlikle katılmıyorum, 7 = kesinlikle katılıyorum). Puanlamaya göre, yüksek puan, bir bireyin yeni kültürlerle daha iyi uyum sağlayabildiğini, yerel faaliyetleri anlayabildiğini ve kendi dışındaki diğer kültürlerde uygun ve etkili davranabileceği anlamına gelmektedir. Üstbilişsel KZ’ye örnek olarak “Kültürlerarası etkileşimlerde kullandığım kültürel bilginin farkındayım”; Bilişsel KZ’ye örnek olarak “Başka kültürlerin değer ve dini inançları hakkında bilgi sahibiyim”; Motivasyonel KZ’ye örnek olarak “Başka kültürlerden insanlarla bir arada olmaktan hoşlanırım” ve Davranışsal KZ’ye örnek olarak ise “Kültürlerarası iletişimde ne kadar gerekliyse sözel olmayan davranışlarımı ona göre değiştiririm” ifadeleri gösterilebilir.

Kültürlerarası İletişim Etkililiği Ölçeği: Kültürlerarası iletişim etkililiği Bücken vd. (2014) tarafından geliştirilen kültürlerarası iletişim etkililiği ölçeğinden uyarlanan 6 maddeli ölçek kullanılmak suretiyle ölçülmüştür. Ölçek 5’li Likert tipinde derecelendirilmiştir (1 = kesinlikle katılmıyorum, 5 = kesinlikle katılıyorum). Bu ifadelere örnek olarak, “Farklı kültürlerle mensup müşterilerle anlamlı diyaloglar kurabilirim” ve “Farklı kültüre mensup müşteriler arasında iletişimde yanlış anlamalarla başa çıkabilirim”. Bu ölçek aynı zamanda Ratasuk’un (2020) çalışmasında da kullanılmıştır. Bu ölçek için Brislin (1970) tarafından önerilen geri çeviri (back-translation) yöntemi kullanılmış ve Türkçeye uyarlanmıştır. Bu amaçla, ölçek öncelikle araştırmanın amacına uygun olarak alanında uzman iki akademisyen tarafından Türkçeye çevrilmiş, ardından farklı bir akademisyen tarafından tekrar İngilizceye çevrilmiştir. Daha sonra, bir yönetim profesörü orijinal İngilizce ölçek ile geri çevrilen İngilizce metin arasındaki tutarlılığı ve olası farklılıkları değerlendirmiştir. Bu aşamada, maddelerin ilgili kavramları ölçüp ölçemediği kontrol edilmiş ve gerekli küçük düzeltmeler yapıldıktan sonra ölçekler kullanılmıştır.

İş Performansı Ölçeği: Katılımcıların iş performansını ölçmek amacıyla Karakurum (2005) tarafından kullanılan Performans Ölçeği tercih edilmiştir. Ölçek; görev performansı (6 madde) ve bağlamsal performans (5 madde) olmak üzere iki alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçek maddeleri 5’li Likert tipinde derecelendirilmiştir (1 = kesinlikle katılmıyorum, 5 = kesinlikle katılıyorum). Karakurum (2005), PÖ’nün görev performansının maddelerini Beffort ve Hattrup (2003)’un geliştirmiş olduğu ölçekten elde

etmiştir. 6 maddenin 4'ü Beffort ve Hattrup (2003)'un ölçeğinde yer alan görev performansı alt boyutundan 2'si iletişim alt boyutundan alınarak görev performansı boyutu elde edilmiştir. Bağlamsal performans boyutunu ise aynı ölçeğin uyum ve ekstra çaba alt boyutundan alınan 5 madde oluşturmaktadır. Görev performansını ölçen ifadelerle örnek olarak, “İşimin esasını oluşturan ana görevlerimi başarıyla yerine getirmekteyim” verilebilir. Bağlamsal performansını yansıtan ifadelerle örnek olarak ise, “Kendi işimin bir parçası olmayan işleri de yapmak için gönüllü oluştayım” verilebilir.

Demografik Değişkenler: Çalışmada cinsiyet, yaş, otelcilik eğitimi, uluslararası deneyim ve yerellik olmak üzere beş demografik değişken kontrol değişkeni olarak ele alınmıştır.

3.3. Verilerin Analizleri

Çalışmaya katılanların demografik özellikleri ile ölçek maddelerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler sosyal bilimler için geliştirilmiş olan SPSS 25 istatistik paket programı yardımıyla açıklanmıştır. Kültürel zekâ, kültürlerarası iletişim etkililiği ve iş performansı yapıları arasındaki ilişkileri kapayan ölçüm modelinin güvenilirlik ve geçerliliği AMOS 25 istatistik paket programı yardımıyla gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile incelenmiştir. Araştırmanın hipotezleri ise yine AMOS 25 istatistik paket yardımıyla gerçekleştirilen yol analizi ile test edilmiştir. Ancak öncesinde yapılar arasında ilişkinin olup olmadığı korelasyon analizi ile değerlendirilmiştir.

4. BULGULAR

4.1. Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri

Kültürel zekâ, kültürlerarası iletişim etkililiği ve iş performansı değişkenleri arasındaki ilişkileri kapsayan ölçüm modelinin geçerlilik ve güvenilirliğinin değerlendirmesinde doğrulayıcı faktör analizinden (DFA) yararlanılmıştır. DFA için AMOS 25 istatistik paket programı kullanılmıştır. Ölçüm modelinin geçerliliği Bollen ve Long (1993) tarafından önerilen uyum iyiliği indekslerine göre değerlendirilmiştir. Nihai ölçüm modelini uyum iyiliği değerleri Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Ölçüm Modelinin Uyum İndeksleri

	χ^2	Df	χ^2/df	GFI	CFI	TLI	RMSEA
Model	919,063	537	1,711	,808	,923	,915	,058
Kabul Edilebilir Değerler*			≤ 5	$\geq 0,80$	$\geq 0,90$	$\geq 0,90$	$\leq 0,08$

Veri setinin analize uygunluğunu değerlendirmek amacıyla öncelikle normallik varsayımı incelenmiştir. Bu kapsamda hesaplanan çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerlerinin $\pm 1,5$ sınırları içerisinde yer aldığı belirlenmiştir. Söz konusu bulgular, sosyal bilimler alanında kabul gören kriterler doğrultusunda verilerin normal dağılım gösterdiğine işaret

etmektedir. Bu nedenle veri setinin parametrik analizler açısından uygun olduğu değerlendirilmiştir. Ayrıca modelde yer alan değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı problemi olup olmadığı da test edilmiş; tolerans değerlerinin .32'nin üzerinde ve VIF değerlerinin 3'ün altında olması, çoklu doğrusal bağlantı sorununun bulunmadığını ortaya koymuştur.

Sonraki adımda ölçüm modelinin geçerlilik ve güvenilirliği değerlendirilmiştir (Tablo 4). Ölçüm modelinin geçerli olup olmadığı Fornell ve Larcker (1981) tarafından önerilen faktör yükleri ve ortalama açıklanan varyans (AVE) değerleri baz alınarak test edilmiştir. Modeldeki yapılarla ilişkin tüm maddelerin faktör yükleri ,001 seviyesinde anlamlı olup ,646 ile ,880 arasında değişmektedir. Bu değerler Hair vd. (2010), tarafından önerilen ve genel kabul gören ,50 eşik değerini aşmaktadır. Modelde yer alan yapılarla (meta bilişsel, bilişsel, motivasyonel, davranışsal, kültürlerarası iletişim etkililiği, görev performansı ve bağlamsal performans) ilişkin AVE değerleri ,54 ile ,71 arasında değişmekte olup, yakınsak geçerliliği sağlamak için minimum ,50 kriterini karşılamaktadır (Fornell ve Larcker, 1981).

Tablo 4. Ölçüm modelinin geçerlilik ve güvenilirliği

Değişkenler		İfadeler	Faktör Yükleri	AVE	CR	Cronbach Alpha
Kültürel Zekâ	Meta Bilişsel	MB1	,860	,71	,91	,902
		MB2	,874			
		MB3	,862			
		MB4	,792			
	Bilişsel	BİL1	,716	,57	,89	,892
		BİL2	,770			
		BİL3	,817			
		BİL4	,758			
		BİL5	,713			
		BİL6	,758			
	Motivasyonel	MOT1	,735	,57	,84	,815
		MOT2	,804			
		MOT3	,761			
		MOT5	,712			
	Davranışsal	DAV1	,806	,66	,91	,895
		DAV2	,833			
		DAV3	,843			
		DAV4	,797			
		DAV5	,777			
	Kültürlerarası İletişim Etkililiği	KIE1	,707	,60	,90	,898
		KIE2	,730			
		KIE3	,793			
		KIE4	,884			
		KIE5	,831			
		KIE6	,687			
Ölçüm	Görev Performansı	GP1	,764	,54	,87	,871

		GP2	,824			
		GP3	,738			
		GP4	,697			
		GP5	,743			
		GP6	,616			
	Bağlamsal Performans	BP2	,818	,54	,82	,830
		BP3	,713			
		BP4	,709			
		BP5	,701			

4.2. Korelasyon Analizi Sonuçları

Tablo 5'te, araştırmada yer alan tüm değişkenler arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler olduğu görülmektedir ($p < ,001$). Kültürel zekâ boyutları (meta bilişsel, bilişsel, motivasyonel ve davranışsal) hem kültürlerarası iletişim etkililiği hem de performans değişkenleri ile orta ve yüksek düzeyde pozitif ilişki göstermektedir. Özellikle motivasyonel ve davranışsal boyutların diğer değişkenlerle daha güçlü korelasyonlara sahip olduğu dikkat çekmektedir. Kültürlerarası iletişim etkililiği ile görev ve bağlamsal performans arasındaki ilişkilerin de anlamlı ve orta düzeyde olduğu görülmektedir. Ayrıca görev performansı ile bağlamsal performans arasındaki yüksek korelasyon ($r = ,744$) bu iki performans boyutunun birbirleriyle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Genel olarak bulgular, değişkenler arasında beklenen yönlerde ve anlamlı ilişkiler bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 5. Değişkenlere ait korelasyonlar

Değişkenler	MB	BİL	MOT	DAV	KIE	GP	BP
Meta Bilişsel	1						
Bilişsel	,371**	1					
Motivasyonel	,632**	,574**	1				
Davranışsal	,530**	,623**	,634**	1			
Kültürlerarası İletişim Etkililiği	,477**	,514**	,591**	,588**	1		
Görev Performansı	,680**	,258**	,544**	,412**	,499**	1	
Bağlamsal Performans	,677**	,212**	,492**	,399**	,530**	,744**	1

** $p < ,001$; MB: Meta Bilişsel; BİL: Bilişsel; MOT: Motivasyonel; DAV: Davranışsal; KIE: Kültürlerarası İletişim Etkililiği; GP: Görev Performansı; BP: Bağlamsal performans

4.3. Hipotez Testi Sonuçları

Araştırmanın hipotezleri iki aşamalı olarak test edilmiştir. İlk aşamada kültürel zekâ ölçeği ikinci düzey yapı olarak modele dâhil edilerek ana hipotezler, ikinci aşamada kültürel zekâ ölçeği birinci düzey yapı olarak modele dâhil edilerek alt hipotezler test edilmiştir. İlk olarak gerçekleştirilen yol analiz sonucunda elde edilen uyum indeksleri her iki aşamada

oluşturulan modelin kabul edilebilir bir uyum gösterdiğini ortaya koymuştur (Tablo 6).

Tablo 6. Model Uyum İndeksleri

	χ^2	df	χ^2/df	GFI	CFI	TLI	RMSEA
1.AŞAMA							
Ölçüm modeli	1005,775	547	1,839	,797	,908	,899	,063
Kabul Edilebilir Değerler			≤ 5	$\geq 0,80$	$\geq 0,90$	$\geq 0,90$	$\leq 0,08$
2.AŞAMA							
Ölçüm modeli	972,436	540	1,801	,801	,913	,904	,062
Kabul Edilebilir Değerler			≤ 5	$\geq 0,80$	$\geq 0,90$	$\geq 0,90$	$\leq 0,08$

Tablo 7’de, kültürel zekânın ikinci düzey yapı olarak modele dâhil edildiği yapısal model sonuçları sunulmaktadır. Bulgular incelendiğinde, tüm hipotezlerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve desteklendiği görülmektedir. Kültürel zekânın görev performansı üzerindeki etkisinin güçlü ve pozitif olduğu ($\beta = ,787$; $p < 0,001$) belirlenmiş olup, bu değişkenin görev performansını yüksek düzeyde açıkladığı anlaşılmaktadır ($R^2 = ,758$). Benzer şekilde kültürel zekânın bağlamsal performans üzerindeki etkisi de anlamlı ve pozitif bulunmuştur ($\beta = ,625$; $p < 0,001$) ve modelin açıklayıcılığı yüksektir ($R^2 = ,722$).

Kültürlerarası iletişim etkililiğinin hem görev performansı ($\beta = ,295$; $p = ,005$) hem de bağlamsal performans ($\beta = ,197$; $p = ,025$) üzerindeki etkileri de pozitif ve anlamlıdır. Bununla birlikte, bu etkilerin kültürel zekâyı kıyasla daha düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Öte yandan kültürel zekânın kültürlerarası iletişim etkililiği üzerindeki etkisi oldukça güçlü ve anlamlıdır ($\beta = ,648$; $p < 0,001$) ve modelin açıklayıcılık düzeyi yüksektir ($R^2 = ,628$).

Genel olarak değerlendirildiğinde, kültürel zekânın hem doğrudan performans çıktıları üzerinde hem de kültürlerarası iletişim etkililiği aracılığıyla dolaylı olarak etkili olduğu ve modelin yüksek açıklayıcılık düzeylerine sahip olduğu söylenebilir. Bu bulgular, araştırma modelinin ampirik olarak güçlü biçimde desteklendiğini göstermektedir.

Tablo 7. Ana hipotez test sonuçları

Hipotezler		β	S.E.	C.R.	p	R ²	Sonuç
H ₁	KZ → GP	,787	,106	7,456	***	,758	Desteklendi
H ₄	KIE → GP	,295	,104	2,836	,005		Desteklendi
H ₂	KZ → BP	,625	,091	6,864	***	,722	Desteklendi
H ₅	KIE → BP	,197	,088	2,235	,025		Desteklendi
H ₃	KZ → KIE	,648	,076	8,486	***	,628	Desteklendi
KZ: Kültürel zekâ; GP: Görev performansı; BP: Bağlamsal performans; KIE: Kültürlerarası iletişim etkililiği							

Tablo 8’de kültürel zekâ boyutlarının (meta bilişsel, bilişsel, motivasyonel ve davranışsal) bağımlı değişkenler üzerindeki etkilerine ilişkin alt hipotez test sonuçları sunulmaktadır. Bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, kültürel zekânın boyutları arasında etkilerin farklılaştığı görülmektedir.

Görev performansı açısından, meta bilişsel ($\beta = ,404$; $p < 0,001$), bilişsel ($\beta = ,148$; $p = ,012$) ve motivasyonel ($\beta = ,221$; $p = ,004$) boyutların anlamlı ve pozitif etkileri bulunurken, davranışsal boyutun etkisi anlamlı değildir ($\beta = ,013$; $p = ,825$). Modelin görev performansını açıklama gücü oldukça yüksektir ($R^2 = ,690$). Benzer şekilde bağlamsal performans üzerinde de meta bilişsel ($\beta = ,343$; $p < 0,001$), bilişsel ($\beta = ,159$; $p = ,004$) ve motivasyonel ($\beta = ,148$; $p = ,033$) boyutların anlamlı etkileri tespit edilmiş, davranışsal boyutun etkisi ise anlamlı bulunmamıştır ($\beta = ,039$; $p = ,449$). Bu modelin açıklayıcılık düzeyi de yüksektir ($R^2 = ,668$).

Kültürlerarası iletişim etkililiği açısından ise farklı bir örüntü ortaya çıkmaktadır. Meta bilişsel ve bilişsel boyutların etkileri anlamlı değilken (sırasıyla $p = ,328$; $p = ,436$), motivasyonel ($\beta = ,290$; $p = ,003$) ve davranışsal ($\beta = ,174$; $p = ,016$) boyutların pozitif ve anlamlı etkileri bulunmaktadır. Modelin açıklayıcılık düzeyi orta düzeydedir ($R^2 = ,536$).

Genel olarak bulgular, kültürel zekânın özellikle meta bilişsel ve motivasyonel boyutlarının performans üzerinde belirleyici olduğunu; buna karşılık kültürlerarası iletişim etkililiğinde daha çok motivasyonel ve davranışsal boyutların ön plana çıktığını göstermektedir. Bu durum, kültürel zekânın çok boyutlu yapısının farklı çıktılar üzerindeki etkilerinin boyutlara göre değiştiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 8. Araştırmanın alt hipotez test sonuçları

Hipotezler		β	S.E.	C.R.	p	R^2	Sonuç
H _{1a}	MB $\longrightarrow$ GP	,404	,060	6,688	***	,690	Desteklendi
H _{1b}	BİL $\longrightarrow$ GP	,148	,059	2,513	,012		Desteklendi
H _{1c}	MOT $\longrightarrow$ GP	,221	,077	2,873	,004		Desteklendi
H _{1d}	DAV $\longrightarrow$ GP	,013	,057	,221	,825		Desteklenmedi
H _{2a}	MB $\longrightarrow$ BP	,343	,056	6,107	***	,668	Desteklendi
H _{2b}	BİL $\longrightarrow$ BP	,159	,055	2,893	,004		Desteklendi
H _{2c}	MOT $\longrightarrow$ BP	,148	,069	2,136	,033		Desteklendi
H _{2d}	DAV $\longrightarrow$ BP	,039	,052	,756	,449		Desteklenmedi
H _{3a}	MB $\longrightarrow$ KIE	,066	,068	,979	,328	,536	Desteklenmedi
H _{3b}	BİL $\longrightarrow$ KIE	,056	,072	,778	,436		Desteklenmedi
H _{3c}	MOT $\longrightarrow$ KIE	,290	,097	2,974	,003		Desteklendi
H _{3d}	DAV $\longrightarrow$ KIE	,174	,073	2,401	,016		Desteklendi
MB: Meta Bilişsel; BİL: Bilişsel; MOT: Motivasyonel; DAV: Davranışsal; GP: Görev performansı; BP: Bağlamsal performans; KIE: Kültürlerarası iletişim							

Bir sonraki aşamada, kültürel zekâ ile görev performansı ve bağlamsal performans arasındaki ilişkilerde kültürlerarası iletişim etkililiğinin düzenleyici rolü olup olmadığını test etmek amacıyla her bir yol için ayrı bir analiz gerçekleştirilmiştir. Analiz öncesinde kültürel zekâ ve kültürlerarası iletişim etkililiğine ilişkin standartlaştırılmış değerler elde edilmiş, ardından standartlaştırılmış değerlere sahip düzenleyici ve bağımsız değişkenler çarpılarak etkileşim terim değişkeni oluşturulmuştur. Analiz sonuçları Tablo 9'da verilmiştir.

Tabloda yer alan bulgular, kültürel zekânın görev performansı ve bağlamsal performans üzerindeki etkisinde kültürlerarası iletişim etkililiğinin düzenleyici rolünü test eden hiyerarşik regresyon analizi sonuçlarını göstermektedir. İlk olarak görev performansına ilişkin model incelendiğinde, kültürel zekânın görev performansı üzerinde pozitif ve anlamlı bir ana etkisi olduğu ($\beta = 0,234$; $p < 0,01$), benzer şekilde kültürlerarası iletişim etkililiğinin de görev performansını pozitif yönde ve anlamlı düzeyde etkilediği görülmektedir ($\beta = 0,124$; $p < 0,05$).

Bununla birlikte, kültürel zekâ ile kültürlerarası iletişim etkililiği arasındaki etkileşim değişkeninin görev performansı üzerindeki etkisi negatif ve anlamlıdır ($\beta = -0,085$; $p < 0,05$). Bu sonuç, kültürlerarası iletişim etkililiğinin kültürel zekâ ile görev performansı arasındaki ilişkide negatif yönlü bir düzenleyici role sahip olduğunu göstermektedir; başka bir ifadeyle, kültürlerarası iletişim etkililiği arttıkça kültürel zekânın görev performansı üzerindeki olumlu etkisi zayıflamaktadır. Modele ilişkin R^2 değeri 0,352 olup, kültürel zekâ, kültürlerarası iletişim etkililiği ve etkileşim değişkeninin görev performansındaki varyansın yaklaşık %35'ini açıkladığını ortaya koymaktadır.

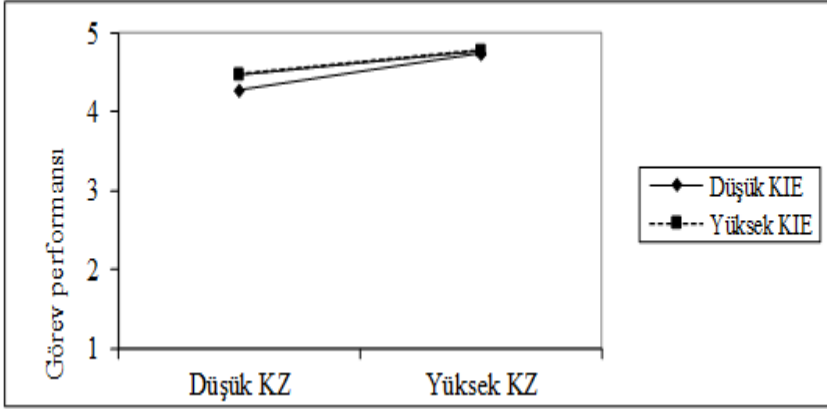
Bağlamsal performans için kurulan modelde de benzer bir örüntü gözlenmektedir. Kültürel zekânın bağlamsal performans üzerindeki ana etkisi pozitif ve anlamlıdır ($\beta = 0,178$; $p < 0,01$). Kültürlerarası iletişim etkililiğinin ana etkisi tabloda anlamlılık işareti ile gösterilmemiş olmakla birlikte t değeri (4,281) ve ilgili katsayı dikkate alındığında bu etkinin de anlamlı olduğu söylenebilir ($p < 0,01$). Düzenleyici etkiyi test eden etkileşim değişkeni ise negatif ve anlamlı bulunmuştur ($\beta = -0,118$; $p < 0,05$). Bu bulgu, kültürlerarası iletişim etkililiğinin kültürel zekâ ile bağlamsal performans arasındaki ilişkide de negatif yönlü bir düzenleyici rol üstlendiğini göstermektedir. Diğer bir deyişle, kültürlerarası iletişim etkililiği yüksek olan bireylerde kültürel zekânın bağlamsal performans üzerindeki olumlu etkisi azalmaktadır. Modelin açıklama gücü $R^2 = 0,362$ olarak hesaplanmıştır; bu da bağımsız değişkenlerin bağlamsal performanstaki varyansın yaklaşık %36'sını açıkladığını ifade etmektedir.

Her iki modelde elde edilen negatif etkileşim katsayıları, kültürlerarası iletişim etkililiğinin beklendiğinin aksine kültürel zekânın performans üzerindeki olumlu etkisini güçlendirmek yerine zayıflatığına işaret etmektedir. Bu durum, ilgili yazın çerçevesinde tartışılmayı gerektirmektedir. Bulguların raporlanmasında, Tablo 9'da sunulan β katsayıları, standart hatalar, t değerleri ve R^2 değerleri standart akademik yazım kurallarına uygun biçimde metin içinde verilmiş; anlamlılık düzeyleri ise dipnotta (* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$) belirtilmiştir.

Tablo 9. Kültürlerarası iletişim etkililiğinin düzenleyici rolü

KZ ve GP arasında	β	S.H	t	R^2
KZ $\longrightarrow$ GP	,234	,047	4,993**	,352
KIE $\longrightarrow$ GP	,124	,045	2,746*	
Etkileşim değişkeni (KZ X KIE)	-,085	,034	-2,486*	
KZ ve BP arasında				
KZ $\longrightarrow$ BP	,178	,051	3,514**	,362
KIE $\longrightarrow$ BP	,209	,049	4,281	
Etkileşim değişkeni (KZ X KIE)	-,118	,037	-3,177*	
*p<0.05; **p<0.01 KZ: Kültürel zekâ; KIE: Kültürlerarası iletişim etkililiği; GP: Görev performansı; BP: Bağlamsal performans				

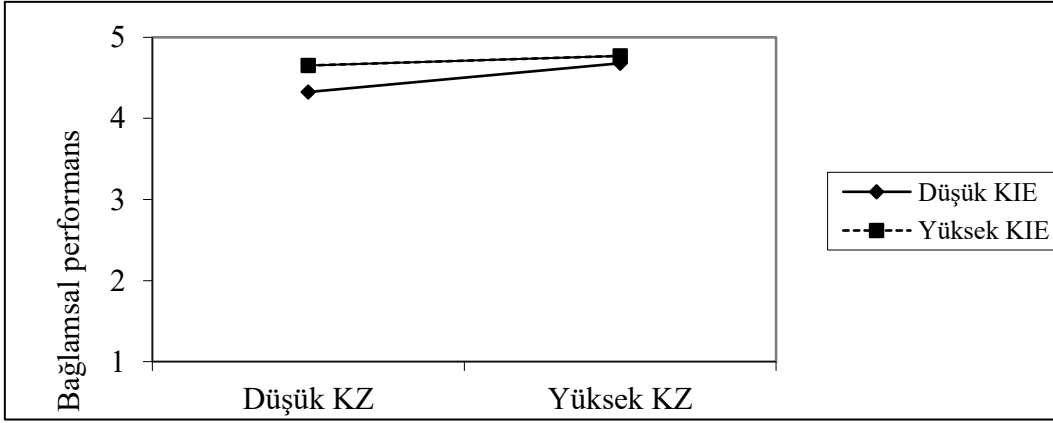
Düzenleyiciliğin daha net anlaşılabilmesi için eğim grafikleri hazırlanmıştır. İlk grafikte düşük ve yüksek kültürlerarası iletişim etkililiği (KIE) koşullarında, kültürel zekânın (KZ) performans üzerindeki etkisi incelenmektedir. Düşük KIE düzeyinde (kesikli çizgi), kültürel zekâ düşükten yükseğe doğru hareket ettikçe performans değerlerinde belirgin bir artış gözlenmektedir. Buna karşılık, yüksek KIE düzeyinde (düz çizgi), kültürel zekânın performans üzerindeki etkisi neredeyse yatay seyretmekte ve iki KZ grubu arasındaki fark minimal düzeyde kalmaktadır. Bu desen, literatürde “buffer etki” (yumuşatıcı etki) olarak adlandırılan etkileşim türüyle örtüşmektedir. Yüksek KIE, kültürel zekânın görev performansına olan olumlu katkısını zayıflatarak, bu iki kaynağın birbirinin ikamesi (substitution) işlevi görebileceğine işaret etmektedir. Başka bir ifadeyle, kültürlerarası iletişim becerisi yüksek olan bireylerde, kültürel zekânın sağladığı ek avantaj sınırlanmaktadır.

Şekil 2. KZ ve GP arasında KIE'nin düzenleyici etkisi

İkinci grafik incelendiğinde düşük KIE koşulunda, kültürel zekâ düzeyindeki artış performansı yükseltirken; yüksek KIE koşulunda aynı artış çok daha sınırlı bir etki yaratmakta ve hatta yüksek KZ grubunda performans düzeyi düşük KIE koşulunun gerisinde kalmaktadır. Bu grafik, Tablo 9'da raporlanan negatif etkileşim katsayısının ($\beta = -0,118$) görsel karşılığıdır. Uluslararası yazında bu tür bir desen, düzenleyici değişkenin (KIE) odak değişkenin (KZ) etkisini “bastırdığı” veya “ters yönde dönüştürdüğü” durumlarda tartışılmaktadır.

Her iki grafikte ortak olan bulgu, kültürlerarası iletişim etkililiğinin yüksek olduğu durumlarda kültürel zekâ düzeyleri arasındaki performans farklarının belirgin biçimde daralmasıdır. Bu durum, ampirik bulguların beklenen yönde (KIE'nin güçlendirici rolü) olmadığını, aksine KZ ve KIE'nin performans üzerindeki etkilerinin birbirini ikame ettiğini göstermektedir.

Şekil 3. KZ ve BP arasında KIE'nin düzenleyici etkisi

SONUÇ

Kültürel zekâ, insan zihnini anlamada son dönemde ortaya çıkan bir kavram ve gelişme biçimi olarak ele alınmalıdır. Açıkçası, kültürel zekânın kavramsallaştırılmasından ortaya çıkan teorik çerçeve büyüleyicidir. Bu gerilim beraberinde birçok akademik teorik, ampirik ve metodolojik uzantıyı da getirmiştir. Çağın hızlı sosyal ve kültürel değişimleri, artan kitlesel değişimler, dijitalleşme, teknolojiler ve değişimin tüm kaynakları zekânın yeniden düşünülmesini ve değerlendirilmesini gerektirmektedir. Zekâyı analitik bir faktör olarak kullanma çalışması, kültürün zekâyı açıklamada belirleyici bir faktör olarak kabul edildiği dönemde önemli bir itici güçtür (Göktürk, 2023).

Herhangi bir iş alanında çalışan bir lider, yönetici veya profesyonel olan birinin temel özelliklerinden biri, yüksek düzeyde kültürel zekâyı sahip olmasıdır. Uluslararası şirketlerin yöneticilerinin katıldığı toplantı ve etkinliklerde gösterdiği anlayış ve hassasiyet, işlerin daha iyi yönetilmesini ve iş performansının proaktif olarak gelişmesine yardımcı olacaktır. Bu alanlarda çalışanlarda kültürel zekâyı ihtiyaç vardır. Müşteriler, çalışanlar, ortak ve rakipler farklı kültürlerden ve dünyanın farklı yerlerinden bireyler olabilirler. Dolayısıyla gösterilen anlayış ve saygı, her ülkenin rekabet gücünü kanıtlar ve yüksek düzeyde kültürel zekâ sayesinde işin profesyonelce sürdürülmesini sağlar. Bazı açılardan kültürel zekâ iş başarısının anahtarıdır.

Her ülke içinde küçük veya büyük olan her topluluğun kendine özgü bir kültürü vardır. Toplumda kişilerin farklı her kültürel ortama girdiklerinde diğer kültüre ait normları anlamlandırması ve ona uygun davranış kalıpları göstermesi hemen olamamaktadır. Toplumdaki kültürel büyüklük arttıkça bunlara ait alt kültürlerde kendini gösterebilmektedir. Bu kültürlerin de kendilerine özgü kavram anlayışları, ortak geçmiş ve değerleri olup bunları

anlamakta yüksek bir kültürel zekâyı gerektirmektedir (Akdemir vd., 2016). Bu tespitlerden hareketle bu çalışmada; Türkiye'nin turizm başkenti olarak bilinen Antalya şehrinde faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı otel çalışanlarının kültürel zekâ düzeylerinin onların iş performansına etkisini incelenmektedir. Ayrıca çalışma bu etkileşimde kültürlerarası iletişim etkililiğinin düzenleyicilik rolünü tespit etmeyi de amaçlamaktadır.

Araştırmanın analiz bölümünde kullanılan korelasyon analizi sonuçlarına göre KZ'nin dört alt boyutu (meta-bilişsel, bilişsel, motivasyonel ve davranışsal KZ) ile turizm ve ağırlama çalışanlarının iş performansının iki alt boyutu (görev performansı ve bağlamsal performans) arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yine KZ'nin dört alt boyutu ve kültürlerarası iletişim etkililiği arasında; pozitif yönlü ve orta derecede bir ilişki olduğu bulunmuştur. Son olarak, kültürlerarası iletişim etkililiği ile iş performansının iki alt boyutu arasında; pozitif yönde ve orta derecede bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Ayrıca yapısal eşitlik modellemesi üzerinden ilk iki ana hipotezin (H1 ve H2) test edilmesi sonucuna göre, turizm çalışanlarının bir bütün olarak KZ düzeyleri onların görev performansını ve bağlamsal performansını olumlu yönde etkilemiştir. Bu yöndeki bulgu, KZ'den yüksek puan alan turizm çalışanlarının farklı bir kültürden gelen konuklara hizmet sunumu görevini ve bu görev haricinde gönüllü davranışlarından oluşan iş performansını daha iyi gösterme eğiliminde oldukları anlamına gelmiştir. Başka bir deyişle, turizm çalışanları davranışlarını ve zihinsel modellerini ayarlayarak farklı kültürel geçmişlere sahip bir konuk veya müşteri beklentilerine uyum sağlama becerilerine ve yeteneklerine sahip olarak görünmüşlerdir.

Çalışmanın bu yöndeki bulgusu; i) Gardner'in (1983) Çoklu Zekâ Teorisi'nin ve Motowidlo vd. (1997) tarafından önerilen Bireysel Farklılıklar Teorisi'nin (Individual Differences Theory) varsayımlarını doğrulamıştır. Şöyle ki, Çoklu Zekâ Teorisi; her kişinin farklı alanlarda farklı zekâ seviyelerine sahip olduğunu ileri sürmüştür. Bu teori ayrıca, farklı türden sorunları çözmek için (akademik ve bilişsel sorunlara yönelik geleneksel odaklanmanın ötesinde) çeşitli zekâ biçimlerinin gerekli olduğunu belirtmiş ve kültürlerarası iletişimin gerekli olduğu ortamlarda duygusal zekâ, sosyal zekâ ve pratik zekânın yerine KZ gibi işlev görme ve sorun çözme becerisinin vazgeçilmez olduğunu ileri sürmüştür (Gardner, 1993).

Motowidlo vd. (1997), bireysel iş performansının ölçümünün görev performansı ve bağlamsal performans olmak üzere iki boyut kümesini içermesi gerektiği fikrini içeren Bireysel Farklılıklar Teorisinde, bireylerin kişilik ve bilişsel yetenek açısından farklılık gösterdiğini öne sürmektedir. Onlar ayrıca, bilişsel yeteneklerin görev performansı ile güçlü bir şekilde ilişkili olduğunu, kişilik özelliklerinin ise bağlamsal performansla daha fazla bağlantı gösterdiğini vurgulamıştır. Çalışmanın bu yöndeki bulgusu ayrıca; ii) ilgili yazında önceden yürütülmüş birkaç çalışmanın (Ang vd., 2007;

Rose vd., 2010; Chen vd., 2011; Hartini ve Islam, 2019; Gu, 2023) bulguları ile tutarlılık gösterirken bazı çalışmaların (Duff vd., 2012) bulguları ile tutarlılık göstermemiştir.

KZ ile kültürlerarası iletişim etkililiğine ilişkin hipotez (H3) açısından bu çalışma bulguları; KZ'nin dört alt boyutunun da (meta-bilişsel, bilişsel, motivasyonel ve davranışsal KZ) kültürlerarası iletişim etkililiği üzerinde farklı derecelerde de olsa etkide bulunduğunu doğrulamıştır. Bir başka ifadeyle, turizm çalışanlarının KZ düzeyi farklı kültürden gelen konuklarıyla olan iletişimlerinde etkili olmasını sağlamıştır. Bu çalışanların kültürel farklılıklara dair bilgisi onları kültürlerarası etkileşimlerde en uygun sözlü ve sözsüz iletişim davranışına hazırlamış, kendilerini ifade etmede inisiyatif almaya sevk etmiş, yabancı konukları dinleme cesareti vermiştir. KZ düzeyi yükseldikçe turizm çalışanları kültürel farklılıktan doğan zorlukları yorumlama, uygun çıkarımlarda bulunma ve en uygun iletişim yoluyla tepki verebilme fırsatını yakalayabilmiştir. Çalışmanın bu yöndeki bulgusu; i) Bandura'nın (1977) Sosyal Öğrenme Teorisi'nin varsayımlarını doğrulamıştır ve ii) ilgili yazında önceden yürütülmüş birçok çalışmanın (Ulijn ve Strother, 1995; Holopainen ve Björkman, 2005; Ang vd., 2014; Skaria ve Montayre, 2023) bulguları ile tutarlılık göstermiştir.

Kültürlerarası iletişim etkililiğinin görev performansı ve bağlamsal performansa olan etkisine odaklanan hipotezlerin (H4 ve H5) test edilmesine yönelik olarak bu çalışmanın bir başka bulgusu; turizm çalışanlarının KİE'nin onların görev ve bağlamsal performanslarını etkilediğini tespit etmiştir. Bir başka ifadeyle bu çalışma bulgusu, turizm çalışanlarının normal bir iş gününde mesaj yeteneğine, iletişim ve ilişki geliştirime yeteneğine, kimlik geliştirme yeteneğine ve davranışsal esneklik yeteneğine dayalı olarak daha fazla sayıda konukla etkili iletişim kurabildiği ölçüde daha fazla iş performansı gösterdiği bulunmuştur. Çalışmanın bu yöndeki bulgusu; i) Bandura (1977)'nin Sosyal Öğrenme Teorisi'nin varsayımlarını doğrulamıştır. Sosyal Öğrenme Teorisi; Bandura'nın yaptığı çalışmalarla gelişen ve günümüzde eğitim ve psikoloji alanında büyük ölçüde kabul edilmiş bir öğrenme kuramıdır. Sosyal öğrenme kuramının temelinde gözlem ve başkalarının yaptığı davranışları model almaya dayalı dolaylı bir öğrenmedir (Bandura, 1977). Çalışmanın bu yöndeki bulgusu; ii) ilgili yazında önceden yürütülmüş birkaç çalışmanın (Mendenhall ve Oddou, 1985; Black, 1990; Holopainen ve Björkman, 2005; Mol vd., 2005; Lee ve Sukoco, 2008; Engle ve Schlaegel, 2023) bulguları ile tutarlılık göstermiştir.

Kültürel zekânın dört alt boyutunun görev performansına olan etkisini ele alan hipotezlerin (H1a, H1b, H1c ve H1d) ve bağlamsal performansa olan etkisine odaklanan hipotezlerin (H2a, H2b, H2c ve H2d) test edilmesine yönelik bu çalışmanın bir başka bulgusu; meta-bilişsel, bilişsel ve motivasyonel KZ boyutlarının hem görev performansı hem de bağlamsal performans üzerinde anlamlı bir etki gösterdiğini ancak davranışsal KZ boyutunun ise böyle anlamlı bir etki göstermediğini tespit etmiştir.

Dolayısıyla davranışsal KZ haricinde KZ'nin iş performansının her iki alt boyutu üzerindeki olumlu etkisi bu çalışmada da teyit edilmiştir. Bir başka ifadeyle, yüksek KZ eğiliminde olan turizm çalışanları, hizmet sunduğu ve etkileşim kurduğu konukların kültürel göstergeleri bakımından ilgili verileri toplama ve kontrol etme, uygun çıkarımlar yapma, bilişsel ve duygusal adımlar atma becerisine sahip görünmüştür. Ancak aynı kültürel göstergelere dair davranışsal girişimlerde bulunma becerisi gösterememişlerdir.

KZ'nin dört alt boyutlu modeline göre, meta-bilişsel ve bilişsel KZ, turizm çalışanlarını iş ortamında belirlenen hedeflere ulaştıracak şekilde farklı kültürlere mensup konuklarının davranışlarını daha iyi anlamasına yardım edebilmiştir ve bu davranışları kültürlerarası bir bakış açısıyla değerlendirebilmiştir. Farklı kültürel geçmişe sahip konuklarıyla etkileşim kurduğunda meta-bilişsel ve bilişsel KZ puanı yüksek turizm çalışanları söz konusu kültürel farklılıklara duyarlı olabilmıştır ve kültürel bilgi modellerini bu farklılıklara uygun biçimde düzenleyebilmiştir. Ayrıca turizm çalışanları, diğer kültürler veya medeniyetlere dair benzerlik ve farklılıkları anlayabilme potansiyeline sahip görünmüşlerdir. Böylece farklı kültürel geçmişten gelen konuklarıyla etkileşim kurmaya dayalı iş ortamlarında görev yapan ve meta-bilişsel ve bilişsel KZ puanı yüksek turizm çalışanları, kültürlerarası iletişim ve etkileşimle ilgili tanımlayıcı uzmanlığa daha çok sahip görünmüş, işinden kaynaklı görevini yürütürken kültürel engellerin oluşturduğu etkisizlikten başarıyla kaçınabilmiş ve nihayetinde iş performansını artırılabilmıştır. Benzer şekilde, turizm çalışanlarının motivasyonel KZ'si de iş performansını olumlu şekilde etkilemiştir. Motivasyonel KZ puanı yüksek olan turizm çalışanları kültürlerarası şartlara daha iyi odaklanabilmiş, görev performansına yönelik davranışlarından kaynaklı farklılıklara ustalıkla anlayışlı olabilmıştır ve ayrıca işle ilgili faaliyetlerini gerçekleştirirken özyeterlilik duygusuna daha fazla sahip olabilmıştır.

Ancak çalışmanın bu yöndeki bulgusu; görev performansının çalışanın bilgi, becerisi ve belli bir işe dair uzmanlığına bağlı olduğu gerçeğinden hareketle, davranışsal KZ puanı yüksek turizm çalışanlarının farklı kültürel geçmişe sahip konuklarının sorunlarını çözemediğini, bu konukların beklenti içinde olduğu sözlü ve sözsüz davranışları yeterince tatmin edemediğini ve nihayetinde görevleri olan işleri etkili bir şekilde yerine getiremediğini göstermiştir. Çalışmanın bu yöndeki bulgusu; i) Gardner'in (1983) Çoklu Zeka Teorisi'nin ve Motowidlo vd. (1997) tarafından önerilen Bireysel Farklılıklar Teorisi'nin (Individual Differences Theory) varsayımlarını doğrulamıştır. Çalışmanın bu yöndeki bulgusu ayrıca; ii) ilgili yazında önceden yürütülmüş birkaç çalışmanın (Barakat vd., 2015; Wang, 2016; Nam ve Park, 2019; Masrek, 2021; Yeşil ve Akben, 2010; Akosmanoğlu, 2023; Köksal vd., 2023) bulguları ile tutarlılık gösterirken bazı çalışmaların (Lee ve Sukoco, 2010; Şahin ve Gürbüz, 2012; Malek ve Budhwar, 2013; Burakova ve Filbien, 2020; Akpan ve Inyang, 2022) bulguları ile tutarlılık göstermemiştir.

Kültürel zekanın dört alt boyutunun kültürlerarası iletişim etkililiğine olan etkisini ele alan hipotezlerin (H3a, H3b, H3c ve H3d) sınanmasına yönelik bu çalışmanın bir başka bulgusu; motivasyonel ve davranışsal KZ boyutlarının kültürlerarası iletişim etkililiği üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğunu ancak meta-bilişsel ve bilişsel KZ boyutlarının ise anlamlı bir etkide bulunmadığını açığa çıkarmıştır. Kültürlerarası iletişim etkililiği üzerinde motivasyonel KZ, beta katsayıları bakımından en büyük etkiyi göstermiştir.

Tek bir değişken olarak (ikinci düzey açımlayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen) KZ'nin görev performansı ve bağlamsal performansla olan etkileşiminde kültürlerarası iletişim etkililiğinin düzenleyici rolüne ilişkin hipotezlerin (H6 ve H7) test edilmesine yönelik çalışma; KZ ile görev performansı ve bağlamsal performans arasındaki etkileşimde KİE'nin düzenleyici etkisinin anlamlı olduğunu bulmuştur. Bu bulgu doğrultusunda, turizm çalışanlarının KİE algısı ve davranışı yükseldiğinde onların KZ düzeyinin hem görev performansı hem de bağlamsal performansları üzerindeki pozitif etkisinin arttığı söylenebilmektedir. Bir başka anlatımla, KİE azalan turizm çalışanlarının KZ düzeylerinin onların görev ve bağlamsal performansında bir düşüşe yol açtığı ortaya çıkmıştır. Elde edilen bulgular, KZ'nin farklı kültürlere mensup konuklarla kurulan ve sürdürülen etkileşimlerde daha etkili olan turizm çalışanlarının rol içi ve rol dışı olarak da ifade edilen iş performanslarını performansını olumlu etkilediğini göstermiştir. Farklı kültürlerle ait konuklarla mesaj oluşturmada, kimlik oluşturmada, etkileşimi yönetme, davranışsal esneklik gösterme ve ilişki geliştirmede etkili davranışlar sergileyebilen turizm çalışanlarının büyük bir üstünlüğe sahip olacağı görülmüştür.

Ayrıca çalışmanın bulgusu, kültürel olarak zeki turizm çalışanlarının, kültürel zekanın temel özelliklerini (örneğin, motivasyonel zeka ve davranışsal zeka), kültürlerarası iletişim etkililiğini davranışlarına dönüştürerek ve ayrıca stres, ruh hallerini yönetme için temel kişilerarası becerileri içeren kişisel kaynakları kullanarak iş zorluklarıyla daha iyi başa çıkabildiklerini göstermiştir. Bu nitelikler de bu çalışanların iş performanslarını artırmaya yardımcı olmuştur. Çalışmanın bu yöndeki bulgusu; i) Allport'un (1952) Sosyal Temas Teorisi'nin ve Bandura'nın (1997) Sosyal Öğrenme Teorisi'nin varsayımlarını doğrulayacak sonuçlar üretmiştir. Sosyal Temas Teorisi, turizm çalışanları gibi nispeten kendi kültüründen ve farklı kültürlerden gelen bireylerle çalışma ortamında ortalama etkileşimi olan işlerde çalışanların, görev ve ekstra rol performansı gösterme fırsatına sahip olabileceklerini ve ayrıca işyeri etkileşimlerine dayalı potansiyel olarak KZ geliştirme fırsatını bulabileceklerini öne sürmektedir. Sosyal Öğrenme Teorisi ise, başka bir kültürden gelen konuk statüsündeki kişilerle etkileşim kurma fırsatının, kişinin bilgi düzeyini geliştirebileceğini ve konunun kültürü hakkında bir miktar anlayış

sağlayabileceğini öne sürmektedir. Ayrıca, bu teori turizm ve ağırlama çalışanlarının farklı kültürlerle mensup konuklarıyla etkileşime geçme bağlamında en uygun ve en etkili bilgi, tutum ve davranışın ne olduğunu öğrenebileceğini ifade etmektedir.

Yine çalışmanın bu yöndeki bulgusu; ii) hizmet sunumu görevini yürütürken dil ve davranış özelinde gerekli iletişim ve etkileşim sürecini yönetebilen kişilerin görevlerini ve rollerini anlamalarına, uygun iş değerlerini benimsemelerine, kuruluşun kültürünü anlamalarına ve iş yerinde uygun şekilde davranmalarına yardımcı olabileceğini bulan bir çok çalışmanın (Takeuchi vd., 2002; Caliguri vd., 2009; Hanifi vd., 2020) bulgusuyla tutarlılık göstermiştir.

Çalışmanın bulguları KZ gibi durum-temelli yapılar, kültürlerarası etkileşim ve iletişim etkililiği ile iş çıktılarını incelemek suretiyle turizm ve ağırlama sektöründe sınır birimlerinde görev alan çalışanlara yönelik ilgili yazına birçok açıdan katkı sağlayabilir. İlk olarak, KZ'nin turizm sektörü sınır birimi çalışanlarının iş performansı etkinliğine yönelik çalışma, çalışanların KZ'sinin turizm ve ağırlama bağlamındaki önemini vurgulamıştır. Dahası, bu çalışma turizm çalışanlarının etkinliğini davranışsal çıktılarından (yani görev performansı ve bağlamsal performans) ve kültürlerarası etkililik davranışının (kültürlerarası iletişim etkililiği) düzenleyiciliği üzerinden ölçmüştür; bu da turizm çalışanlarının etkinliğinin mevcut anlayışını genişletmektedir. Çünkü önceki çalışmalar KZ üzerinden genellikle turizm çalışanlarının performansına bir sonuç değişkeni olarak odaklanırken bu çalışanların kültürlerarası bir yetenek alanını temsil eden kültürlerarası iletişim etkililiğini ihmal etmiştir (Ratasuk, 2020). Sonuçlar, KZ'nin turizm çalışanlarının iş çıktılarını (görev performansı ve bağlamsal performans) oluşturmada önemli rolünü açıklayan ve kültürlerarası iletişim etkililiğinin düzenleyici etkileri ile katkıda bulunduğunu göstermiştir.

İkinci olarak, bu çalışma Sosyal Temas Teorisi ve Sosyal Öğrenme Teorisi'nden yararlanarak kültürlerarası iletişim etkililiğinin düzenleyici rolünü incelemiştir ve KZ'nin turizm ve ağırlama sektöründeki sınır birimi çalışanlarını iş sonuçları üzerindeki etkilerine ilişkin önceki araştırmaları genişletmiştir.

Yürütülen bu çalışmanın kendi bağlamına uygun olarak turizm ve ağırlama işletmeleri yöneticileri, politika yapıcılar ve çalışan bireyleri adına uygulamaya dair çıkarımları olduğu ileri sürülebilir. İlk olarak, turizm ve ağırlama işletmelerindeki İK uygulayıcıları, çalışanların KZ'sinin onların iş performansı ve kültürel etkililik göstergelerine olan etkileri konusuna göreli olarak az ilgi göstermiştir. KZ'nin turizm ve ağırlama sektörü çalışanlarının görev ve bağlamsal performansı ile ilişkili olduğu bulgusu, işe alımcıların bu sektörde çalışabilmesi için kültürel olarak zeki adayları seçmeleri ve işe almaları gerektiğini göstermektedir. Bu nedenle, İK yöneticileri titiz değerlendirme prosedürlerinden en iyi şekilde yararlanmalı ve geleneksel yetenek testlerinin yanı sıra, KZ değerlendirmesini, farklı kültürlerle mensup

konuk veya müşteriye hizmet sunma görevinin iş gereksinimlerini turizm çalışanlarının nitelikleriyle eşleştirmek için dahil etmelidir. Ayrıca, KZ'nin kültürlerarası eğitimle güçlendirilebileceği göz önüne alındığında (Le vd., 2020), turizm ve ağırlama işletmeleri özellikle sınır birimi çalışanlarına, farklı kültür repertuarına sahip konukların çeşitli öncelikleri, durumları ve sorunlarıyla yüzleşmek için yeterli KZ ile donatılmaları için işe giriş ve iş yapma sürecinde eğitim programları sağlamalıdır. Çeşitlilik, saygı, anlayış ve iş birliği gibi kurumsal değerler gibi diğer önlemler, çalışanların KZ'lerini geliştirmelerine yardımcı olabilir. Açık iletişim ve diğer kültürlerden öğrenmeyi teşvik etme gibi politikalar, çalışanların farklı kültürleri anlamalarını ve kültürel etkileşimlere katılımlarını artırabilir (Gabel-Shemueli vd., 2019).

İkinci olarak, turizm ve ağırlama işletmelerindeki İK temsilcileri, her çalışanın KZ'sine göre insan kaynaklarının dağıtımını optimize etmelidir. Çünkü bu sektörde özellikle sınır biriminde çalışanların KZ'si, konukların içinde yetiştiği ülkenin kültürel mesafesiyle sinerjik bir etkiye sahiptir. Özellikle, ev sahibi konumundaki turizm çalışanları ve konukların ülkeleri arasındaki kültürel mesafe arttıkça, turizm çalışanları işe katılma ve hizmet sağlama görevlerini tamamlama konusunda daha büyük bir zorlukla karşı karşıya kalır. Bu nedenle, turizm ve ağırlama işletmeleri, daha yüksek kültürel mesafeye sahip ülkelerden gelen konuklara yönelik hizmet sunma görevlerini tamamlamaları için daha kültürel olarak zeki çalışanları görevlendirmeli ve bu çalışanları konuklarla sürekli temas sağlayan sınır birimlerinde istihdam etmelidir. İnsan kaynaklarının böyle bir dağıtımı, her çalışanın KZ'inden en iyi şekilde yararlanabilmesine, çalışanın görev ve kültürlerarası etkililiğini artırabilmesine fayda sağlayabilir.

Çalışmanın diğer pek çok çalışmaya benzer şekilde bazı sınırlılıklara sahip olduğu ileri sürülebilir. Gelecekte kurgulanacak çalışmalara yönelik öneriler biçiminde bu sınırlılıklar şu şekilde değerlendirilebilir. Birincisi bu çalışmada, dört ve beş yıldızlı otel işletmesi çalışanlarından veri toplandığı için çalışma turizm ve ağırlama hizmet sektörü ile sınırlılık göstermiştir. Bu yüzden gelecek çalışmalar eğitim kuruluşları, finansal kuruluşlar, ticaret hizmeti kuruluşları, ulaştırma kuruluşları, lojistik ve dış ticaret kuruluşları ile sağlık kuruluşları gibi diğer hizmet sektörlerini inceleyebilir.

İkincisi, bu çalışma sadece turizm ve ağırlama çalışanlarından oluşan katılımcıların öz bildirimlerine dayanarak ölçüm araçlarına dair cevaplarını almıştır. Dolayısıyla gelecek çalışmalar, çalışmada tercih edilen değişkenleri ölçerken turizm ve ağırlama sektörü işletmelerinde görev alan çalışan bildirimlerinin yanı sıra iş arkadaşlarının ve yöneticilerinin de derecelendirilmesine yer verebilir. Ayrıca çalışanların, iş arkadaşlarının ve yöneticilerinin cevaplarında bu etkiyi kontrol altına alabilecek Sosyal Beğenilirlik Ölçeğini de uygulayabilirler.

Üçüncüsü, çalışma kesitsel bir araştırma tasarımına uygun gerçekleştirilmiştir. Buna göre, katılımcıların belli bir konuya dair algısı

sadece belli bir zaman diliminde değerlendirilmiştir. Hal böyle olunca bu sınırlılık, nedensel çıkarımların yapılmasını zorlaştırmaktadır. Bu yüzden gelecek çalışmalar söz konusu değişkenlere dair ölçüm tasarımıyla boylamsal biçimi kullanabilir ve farklı zaman dilimlerinde (t1, t2, t3 gibi) veriler toplayabilir.

Dördüncüsü, çalışmada iş performansının sadece iki alt boyutu (görevsel ve bağlamsal) ele alınmış, kültürlerarası iletişim etkililiği ise tek boyutu üzerinden tek bir değişken olarak analizlere dahil edilmiştir. Buradan hareketle gelecek çalışmalar iş performansının adaptif performans alt boyutunu ve ayrıca kültürlerarası iletişim etkililiğinin ise uzun formu aracılığıyla toplamda altı boyutu dikkate alınarak analizlere dönüştürebilir.

Beşincisi, çalışma bir bağımsız bir bağımlı ve bir düzenleyici değişken olmak üzere üç değişkenli bir kurguyu benimsemiştir. Bu yüzden gelecek çalışmalar, özellikle turizm ve ağırlama sektörü çalışanlarının çalışma değerlerinin ve çalışanların çok kültürlü kişilik özelliklerinin de onların görev performansını ve diğer kültürlerarası etkinlik alanlarını iyileştirmede nasıl bir rol üstlenebileceğini de irdeleyebilir.

Altıncısı, bu çalışma Türkiye’de turizmin başkenti sayılan Antalya’da faaliyet gösteren dört ve beş yıldızlı otel işletmeleri ile sınırlı tutulmuştur. Bu yüzden gelecek çalışmalar turizm sektörü dinamik bir ivmelenme gösteren Türkiye’nin diğer bölge illerinde de dört ve beş yıldızlı otel işletmelerine odaklanabilir.

Son olarak, bu çalışmada sadece bir ülkenin bir ilindeki otel işletmeleri incelemeye alınmıştır. Bu nedenle gelecek araştırmacılar iki veya daha fazla kültürel açıdan farklılık gösteren ülkelerin çalışanlarından veri toplamak suretiyle karşılaştırmalı kültürel çalışmalar yürütebilir.

REFERANSLAR

- Abe, H., & Wiseman, R. L. (1983). A cross-cultural confirmation of the dimensions of intercultural effectiveness. *International Journal of Intercultural Relations*, 7(1), 53-67.
- Adler, N.J. (1974). Beyond cultural identity: Reflections upon cultural and multicultural man. *Topics in Cultural Learning* 2, 22-41.
- Akdemir, B. & Duman, M. Ç. & Tunahılar, T. T. (2016) Uluslararası İşgücü Pazarının Yeni Rolü: Kültürel Zekâ. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(25), 29-47.
- Akosmanoğlu, E. (2023). Kültürel Zekânın İş Performansı Üzerindeki Etkisi: Konya’ daki İhracat Yapan Firmalar Üzerine Araştırma. (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Ticaret Anabilim Dalı Uluslararası Ticaret Bilim Dalı).
- Akpan, A. P., & Inyang, A. B. (2022). Academic staff cultural intelligence and job performance in Nigerian universities. *International Journal of Management Science and Business Administration*, 8(3), 7-14.
- Aksoy, N. (2012). Postmodernizm ve Çokkültürlülük. *Studien Zur Deutschen Sprache Und Literatur*, (13), 3-10.

- Aksoy, Z. (2015). *Kültürel Zekâ- CQ- Kültürlerarası İletişim ve Yönetimde Çağdaş Bir Yaklaşım*. Beta Yayın Basım.
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Reading, MA: Addison Wesley.
- Ang, S., Van Dyne, L., Koh, C., Ng, K. Y., Templer, K. J., Tay, C., & Chandrasekar, N. A. (2007). Cultural intelligence: Its measurement and effects on cultural judgment and decision making, cultural adaptation and task performance. *Management and organization review*, 3(3), 335-371.
- Ang, S., Van Dyne, L. and Rockstuhl, T. (2015). Cultural intelligence: origins, conceptualization, evolution, and methodological diversity. In Gelfand, M.J., Chiu, C.Y. and Hong, Y.Y. (eds), *Handbook of Advances in Culture and Psychology*. New York, NY: Oxford University Press, pp. 273–323.
- Arsılanoğlu, İ. (2013). Kültür ve Medeniyet Kavramları. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. (29),104.
- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-hall.
- Barakat, L. L., Lorenz, M. P., Ramsey, J. R., & Cretoiu, S. L. (2015). Global managers: An analysis of the impact of cultural intelligence on job satisfaction and performance. *International Journal of Emerging Markets*, 10(4), 781-800.
- Barna, L. M. (1994). Stumbling blocks in intercultural communication. *Intercultural communication: A reader*, 6, 345-353.
- Barry, B., & Fulmer, I. S. (2004). The medium and the message: The adaptive use of communication media in dyadic influence. *Academy of Management Review*, 29(2), 272-292.
- Befort, N., & Hattrup, K. (2003). Valuing task and contextual performance: Experience, job roles, and ratings of the importance of job behaviors. *Applied HRM Research*, 8(1), pp. 17-32.
- Bennett, M. J. (2009). Defining, measuring, and facilitating intercultural learning: a conceptual introduction to the Intercultural Education double supplement. *Intercultural Education*, 20(1), 1-13.
- Berry, J. W., & Ward, C. (2006). Commentary on “Redefining interactions across cultures and organizations”. *Group & Organization Management*, 31(1), 64-77.
- Black, J. S. (1990). The relationship of personal characteristics with the adjustment of Japanese expatriate managers. *MIR: Management International Review*, 119-134.
- Black, J. S., & Mendenhall, M. (1991). The U-curve adjustment hypothesis revisited: A review and theoretical framework. *Journal of international business studies*, 22, 225-247.
- Blumberg, M., & Pringle, C. D. (1982). The missing opportunity in organizational research- some implications for a theory of work performance. *Academy of Management Review*, 7(4), 560 – 569.
- Bochner, A. P., & Kelly, C. W. (1974). Interpersonal competence: Rationale, philosophy, and implementation of a conceptual framework.
- Bollen, K. A. & Long, J. S. (1993). *Testing structural equation models* (Vol. 154). Sage.
- Borman, W.C. and Motowidlo, S.M. (1993), “Expanding the criterion domain to include elements of contextual performance”, in Schmitt, N. and Borman, W.C. (Eds), *Personnel Selection in Organizations*, Jossey-Bass, San Francisco, CA, p. 71.

- Boz, D. Duran, C. & Uğurlu, E. (2021). Örgütsel Bağlılığın İş Performansına Etkisi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 345-355.
- Bozkaya, M. ve Erdem Aydın, İ. (2011). Kültürlerarası İletişim Kaygısı: Anadolu Üniversitesi Erasmus Öğrencileri Değişim Programı Örneği. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 1(39), 29-42. <https://doi.org/10.17064/iüifhd.66045>
- Brewer, M., and R. Brown. (1998). "Intergroup Relations." In *The Handbook of Social Psychology*. Vol. 2, edited by D. T. Gilbert, S. T. Fisk and G. Lindzey, 574-594. Boston, MA: McGraw-Hill.
- Brislin, R. W. (1970). Back-translation for cross-cultural research. *Journal of cross-cultural psychology*, 1(3), 185-216.
- Burakova, M., & Filbien, M. (2020). Cultural intelligence as a predictor of job performance in expatriation: The mediation role of cross-cultural adjustment. *Pratiques Psychologiques*, 26(1), 1-17.
- Bücker, J. J., Furrer, O., Poutsma, E., & Buyens, D. (2014). The impact of cultural intelligence on communication effectiveness, job satisfaction and anxiety for Chinese host country managers working for foreign multinationals. *The International Journal of Human Resource Management*, 25(14), 2068-2087.
- Byram, M. (2008). Intercultural citizenship and foreign language education. *Recuperado El*, 20, 122-132.
- Caligiuri, P., Tarique, I., & Jacobs, R. (2009). Selection for international assignments. *Human Resource Management Review*, 19(3), 251-262.
- Campbell v.d., (1990). Modeling Job Performance In a Population Of Jobs. *Personnel Psychology*, (43).
- Chen, A. S.-Y., Lin, Y.-C., and Sawangpattanakul, A. (2011). The Relationship Between Cultural Intelligence and Performance with The Mediating Effect of Culture Shock: A Case From Philippine Labrosu in Taiwan. *International Journal of Intercultural Relations*, 35 (2), 246-258.
- Coleman, V. I., & Borman, W. C. (2000). Investigating the underlying structure of the citizenship performance domain. *Human resource management review*, 10(1), 25-44.
- Crowne, K. A. (2013). An Empirical Analysis of Three Intelligences. *Canadian Journal of Behavioural Science/Revue canadienne des sciences du comportement*, 45: 105.
- Çakıl, R. & Güney, S. (2019). İşletmelerde Performans Değerlendirmenin Çalışanların İş Tatminine Etkisi ve Bir Uygulama. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 14(53), 45-60.
- Çelik, G. (2019). Örgütsel bağlılık ve iş tatmininin iş performansı üzerine etkileri: Gümrük muhafaza teşkilatı örneği: (Yüksek Lisans Tezi, Tarsus Üniversitesi Uluslararası Ticaret ve Lojistik Anabilim Dalı).
- Çelik, M. & Eflatun, M. (2020). Kültürel Zekânın Sosyo-Kültürel Uyum Üzerine Etkisi: Çok Kültürlü Bir Araştırma. *Antalya Bilim Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 62-78.
- Demir, G. (2015). Kültürel Zekâ ve Tükenmişlik İlişkisi: Konaklama İşletmelerinde Bir Araştırma. (Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Dikbaş, T. (2019). Otantik İşletmenin Çalışan Performansının Etkisinde Psikolojik Sermayenin Aracı Rolü. (Yüksek Lisans Tezi Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü)

- Dikmen, B. & Özpeynirci, Ö. (2010). Matris Tipi Örgütlerde Bireysel Performans Değerlendirme: 360 Derece Yöntemi Ve Hedeflerle Yönetim Teknikleri İle Melez Bir Yöntem Uygulaması. Hacettepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 28(1), 71-104.
- Dinç, M. (2018). Farklı Kültürlerde İletişim ve Algılama Süreci. Hiperlink Yayınları.
- Doğu, S. (2020). Sosyoloji. Meb Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü Yayınları. Ankara.
- Duff, A. J., Tahbaz, A., & Chan, C. (2012). The interactive effect of cultural intelligence and openness on task performance. *Research & Practice in Human Resource Management*, 20(1).
- Durmuş, Ş. (2022). Örgütlerde Kültürel Farklılıkların Yönetimi Bağlamında Çalışanların Kültürlerarası Duyarlılığı İle Kültürel Zekâ İlişkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. 11th International Conference On Social Sciences. August 19-20, Ataturk University, Erzurum, Turkey.
- Earley, P. C. (2002). Redefining interactions across cultures and organizations: Moving forward with cultural intelligence. *Research in organizational behavior*, 24, 271-299.
- Earley, P. C. ve Ang, S. (2003). *Cultural Intelligence: Individual Interactions Across Cultures*. Stanford, Calif: Stanford Üniversitesi Yayınları.
- Earley, P. C. ve Mosakowski, E. (2004). Cultural Intelligence, *Harvard Business Review*, 82 (10): 139-146.
- Earley, P. C. ve Peterson, R. (2004). The Elusive Cultural Chameleon: Cultural Intelligence as a New Approach to Intercultural Training for the Global Manager, *Academy of Management Learning & Education*, 3 (1): 100-115.
- Engle, R. L., & Crowne, K. A. (2014). The impact of international experience on cultural intelligence: An application of contact theory in a structured short-term programme. *Human Resource Development International*, 17(1), 30-46.
- Engle, R., & Schlaegel, C. (2023). Cross-Cultural Impacts in the Domestic Workplace: Multicultural Work Environment, Cultural Intelligence, And Extra-Role Performance. In *Handbook of Cultural Intelligence Research* (pp. 267-285). Edward Elgar Publishing.
- Erdoğan, İ. (2011). İletişimi Anlamak. Pozitif Matbaacılık.
- Evers, A. T., Yamkovenko, B., & Van Amersfoort, D. (2017). How to keep teachers healthy and growing: The influence of job demands and resources. *European Journal of Training and Development*, 41(8), 670-686.
- Fang, F., Schei, V., & Selart, M. (2018). Hype or hope? A new look at the research on cultural intelligence. *International Journal of Intercultural Relations*, 66, 148-171.
- Ferraro, P. J. (2002). The local costs of establishing protected areas in low-income nations: Ranomafana National Park, Madagascar. *Ecological Economics*, 43(2-3), 261-275.
- Fornell, C. & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.
- Gabel-Shemueli, R., Westman, M., Chen, S., & Bahamonde, D. (2019). Does cultural intelligence increase work engagement? The role of idiocentrism-allocentrism and organizational culture in MNCs. *Cross Cultural & Strategic Management*, 26(1), 46-66.

- Gardner, H. (1983). *Frames of Mind : The theory of multiple intelligences*. New York: Basic Books.
- Gardner, H. (1993). *Multiple Intelligences: The Theory in Practice*. New York: Basic Books.
- Gencer, Ö. Z. T. (2011). Çok Kültürlü Toplumlarda İletişim: Divriği Örneği. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 1(1).
- Göktürk, I. (2023). Kültürel Zekâ: Zekânın Kültürel Olarak Kavramsallaştırılması yada Kültürel Bağlam İçinde Zekâ. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(88), 1939-1957.
- Gu, G. (2023). Exploring the Relationship of Cultural Intelligence, Employee Performance, and Cross-cultural Adjustment in the Context of Transnational Operations. *Journal of Education, Humanities and Social Sciences*, 23, 316-322.
- Gudykunst, W. B., & Kim, Y. Y. (1992). *Communicating with strangers: An approach to intercultural communication* (Vol. 19). New York: McGraw-Hill.
- Gudykunst, W. B., & Nishida, T. (2001). Anxiety, uncertainty, and perceived effectiveness of communication across relationships and cultures. *International journal of intercultural relations*, 25(1), 55-71.
- Gudykunst, W. B., Nishida, T., & Chua, E. (1986). Uncertainty reduction in Japanese-North American dyads. *Communication Research Reports*, 3(1), 39-46.
- Gudykunst, W. B., YANG, S. M., & Nishida, T. (1985). A cross-cultural test of uncertainty reduction theory: Comparisons of acquaintances, friends, and dating relationships in Japan, Korea, and the United States. *Human Communication Research*, 11(3), 407-454.
- Gümüştekin, Y. E. & Öztemiz, A. B. (2005) Örgütlerde Stresin Verimlilik ve Performansla Etkileşimi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 271-288.
- Gündoğan, K., & Özgencer, Ş. (2022). Kültürel zeka ve işkolikliğın role dayalı performans üzerindeki etkileri: C Tipi kişiliğın düzenleyici rolü (Master's thesis, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi).
- Güven, M. (2015). Kültürler Arası İletişim Engelleri: 1991'den Günümüze Türkiye-Ermenistan İlişkileri Örneği. *Uluslararası Spor Kültürü ve Bilimi Dergisi*, 3(Özel Sayı 4), 105-111. <https://doi.org/10.14486/IJSCS363>
- Hair, J. F. Black, W. C. Babin, B. J. & Anderson, R. E. (2010). *Multivariate data analysis*. USA: Prentice Hall.
- Hammer, M. R. (1987). Behavioral dimensions of intercultural effectiveness: A replication and extension. *International Journal of Intercultural Relations*, 11(1), 65-88.
- Hammer, M. R., Gudykunst, W. B., & Wiseman, R. L. (1978). Dimensions of intercultural effectiveness: An exploratory study. *International Journal of Intercultural Relations*, 2, 382-392.
- Hanifi, N., Baratipour, M., & Amini, K. (2020). The relationship between the cultural intelligence, communication skills, and social interactions of emergency department staff: A cross-sectional study.
- Hartini, H., Fakhrorazi, A., & Islam, R. (2019). The effects of cultural intelligence on task performance and contextual performance: An empirical study on public sector employees in Malaysia. *Humanities & Social Sciences Reviews*, 7(1), 215-227. <https://doi.org/10.53434/gbesbd.973673>

- Holopainen, J., & Björkman, I. (2005). The personal characteristics of the successful expatriate: A critical review of the literature and an empirical investigation. *Personnel review*, 34(1), 37-50.
- Hui, C., Lam, S. S. K., & Law, K. K. S. (2000). Instrumental values of organizational citizenship behavior for promotion: A field quasi-experiment. *The Journal of Applied Psychology*, 85(5), 822-828.
- Hunt, S. T. (1996). Genel Çalışma Davranışı: Giriş Seviyesinde Saatlik İş Performansı Boyutları Üzerine Bir İnceleme. *Personel Psikolojisi*, 49, 51-83.
- Inkaew, M. (2016). An analysis of intercultural communicative competence: Hotel front office personnel in Bangkok. *Pasaa*, 51(1), 185-214.
- İbiş, T. (2018). Kültürel Zekâ. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Düşünceler Hakemli E-Dergisi*, (10), 20-35.
- Johnson, J. P., T. Lenartowicz, and S. Apud. (2006). Cross-cultural Competence in International Business: Toward a Definition and a Model. *Journal of International Business Studies*, No 37 (4): 525-43.
- Jyoti, J., & Kour, S. (2017). Cultural intelligence and job performance: An empirical investigation of moderating and mediating variables. *International Journal of Cross Cultural Management*, 17(3), 305-326.
- Karafakı, S. (2014). Sağlık Çalışanlarında Stresin Bireysel Performans Üzerindeki Etkileri ve Bir Uygulama. (Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Karakurum, M. (2005). The effects of person-organization fit employee job satisfaction, performance and organizational commitment in a Turkish public organization. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara.
- Karatepe, S. (2005). Yönetmel etkililik: okul yönetiminde yönetmel etkililiğin astlarla ilişkiler boyutu. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 307-326.
- Kartarı, A. (2014). Kültür, Farklılık ve İletişim, İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- Kaya, N. (2016). Kültürlerarası İletişim Etkinliği: Kilis Esnaf ve Sanatkarlarının Suriyeli Müşterilerle Olan Etkileşimi Üzerine Bir Alan Araştırması: (Yüksek Lisans Programı, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim dalı).
- Kiryakova-Dineva, T., & Kitkova, M. (2016). Intercultural dialogue: A prerequisite for successful tourist adaptation. In XII International May Conference on Strategic Management IMKSM (pp. 593-603).
- Kusluvan, S. (2003). Characteristics of employment and human resource management in the tourism and hospitality industry. *Managing employee attitudes and behaviors in the tourism and hospitality industry*, 1, 3-24.
- Köksal, O., Güler, M., Çetin, F., & Şahin, F. (2023). Proactive personality and job performance during cross-cultural service encounters: a moderated mediation model. *Baltic Journal of Management*, 18(2), 157-172.
- Köse, N. (2016). Erasmus Programının kültürel Zekâ Üzerinde Etkisinde Demografik Özelliklerinin Rolü. (Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi)
- Le, H., Jiang, Z. & Radford, K. (2020) Leader-member exchange and subjective well-being: The moderating role of metacognitive cultural intelligence. *Personnel Review*, 50(3), 954-970. <https://doi.org/10.1108/PR-02-2020-0065>

- Lee, L. Y., & Sukoco, B. M. (2008). The mediating effects of expatriate adjustment and operational capability on the success of expatriation. *Social Behavior and Personality: an international journal*, 36(9), 1191-1204.
- Lee, L. Y., & Sukoco, B. M. (2010). The effects of cultural intelligence on expatriate performance: The moderating effects of international experience. *The international journal of human resource management*, 21(7), 963-981.
- Limaye, M. R., & Victor, D. A. (1991). Cross-cultural business communication research: State of the art and hypotheses for the 1990s. *The Journal of Business Communication* (1973), 28(3), 277-299.
- MacKenzie, S. B., Podsakoff, P. M., & Ahearne, M. (1998). Some possible antecedents and consequences of in-role and extra-role salesperson performance. *Journal of marketing*, 62(3), 87-98.
- Malek, M. A., & Budhwar, P. (2013). Cultural intelligence as a predictor of expatriate adjustment and performance in Malaysia. *Journal of world business*, 48(2), 222-231.
- Marinescu, V. (2020). Communication and NGOs in Romania - A case study. *Revista De Stiinte Politice*, (68), 12-21. They were retrieved from <https://www.proquest.com/scholarlyjournals/communication-NGOs-Romania-case-study/doc-view/2475532797/se2?accountid=28844>.
- Masrek, M. N., Yuwinanto, H. P., Atmi, R. T., Soesantari, T., & Mutia, F. (2021). Cultural intelligence and job performance of academic librarians in Indonesia. *The Journal of Academic Librarianship*, 47(5), 102394.
- Matveev, A. (2017). Intercultural competence in organizations. *Management for Professionals*, 10, 978-3.
- McCarty, T. L. (2008). Schools as strategic tools for Indigenous language revitalization: Lessons from Native America. In *Can schools save indigenous languages? Policy and practice on four continents* (pp. 161-179). London: Palgrave Macmillan UK.
- Mendenhall, M., & Oddou, G. (1985). The dimensions of expatriate acculturation: A review. *Academy of Management Review*, 10, 39-47.
- Mercan, N. (2016). Çok Kültürlü Ortamlarda Kültürel Zekânın Kültürlerarası Duyarlılık İle İlişkisine Yönelik Bir Araştırma. *Niğde Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 1-13.
- Mol, S. T., Born, M. P., Willemssen, M. E., & Van Der Molen, H. T. (2005). Predicting expatriate job performance for selection purposes: A quantitative review. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 36(5), 590-620.
- Motowidlo, S. J., & Van Scotter, J. R. (1994). Evidence that task performance should be distinguished from contextual performance. *Journal of Applied psychology*, 79(4), 475.
- Motowidlo, S.J. (2003). Job performance. In W.C. Borman, D.R. Ilgen & R.J. Klimoski (Eds.). *Handbook of psychology*, 12: Industrial and Organizational Psychology, 39-53. John Wiley & Sons: New York.
- Motowidlo, SJ, Borman, WC ve Schmit, MJ (1997). Görev ve bağlamsal performanstaki bireysel farklılıklar teorisi. *İnsan Performansı*, 10 (2), 71-83.
- Nam, K. A., & Park, S. (2019). Factors influencing job performance: organizational learning culture, cultural intelligence, and transformational leadership. *Performance Improvement Quarterly*, 32(2), 137-158.

- Ng, K. Y., & Earley, P. C. (2006). Culture+ intelligence: Old constructs, new frontiers. *Group & Organization Management*, 31(1), 4-19.
- Ott, D. L., ve Michailova, S. (2018). Cultural intelligence: A review and new research avenues. *International Journal of Management Reviews*, 20(1), 99-119.
- Öcel, H. (2013). Örgüt Kimliğinin Gücü, Algılanan Örgütsel Prestij ve Kişi-Örgüt Uyumu ile Bağlamsal Performans Arasındaki İlişkiler: Örgütsel Bağlılığın Aracı Rolü. *Türk Psikoloji Dergisi*, 28 (71), 37-53.
- Öğüt, N. (2017). Kültürlerarası Duyarlılık Düzeyi İle Etnikmerkezcilik, Yaşam Doyumu ve Mutluluk Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. (Yayımlanmış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü)
- Özdemir, K. (2019). Kültürel Zekânın Kültürlerarası Duyarlılık Üzerindeki Etkisi. (Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi).
- Özdevecioğlu, M., & Kanigür, S. (2009). Çalışanların İlişki ve Görev Yönelimli Liderlik Algılamalarının Performansları Üzerindeki Etkileri. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2009(1), 53-82.
- Paşa, M. (2007). Stresin bireysel performans üzerindeki etkileri ve bir uygulama. (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Peng, A. C., Van Dyne, L., & Oh, K. (2015). The influence of motivational cultural intelligence on cultural effectiveness based on study abroad: The moderating role of participant's cultural identity. *Journal of Management Education*, 39(5), 572-596.
- Peng, R. Z., ve Wu, W. P. (2016). Measuring intercultural contact and its effects on intercultural competence: A structural equation modeling approach. *International Journal of Intercultural Relations*, 53, 16-27.
- Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of personality and social psychology*, 90(5), 751.
- Putterill, M.S., & Rohrer.T.C. (1995).A causal model of employee commitment in a manufacturing setting. *International Journal of Manpower*, 16 (5/6), 56-69.
- Ratasuk A (2020) Contribution Of Cultural İntelligence To Job Performance Of Domestic Hotel Employees İn Thailand: The Mediating Roles Of Communication Effectiveness And Job Stress. *Thammasat Review* 23(2): 170-191.
- Redmond, M. V., & Bunyi, J. M. (1993). The relationship of intercultural communication competence with stress and the handling of stress as reported by international students. *International Journal of Intercultural Relations*, 17(2), 235-254.
- Rockstuhl, T., & Van Dyne, L. (2018). A bi-factor theory of the four-factor model of cultural intelligence: Meta-analysis and theoretical extensions. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 148, 124-144.
- Rose, R. C., Ramalu, S. S., Uli, J., & Kumar, N. (2010). Expatriate performance in international assignments: The role of cultural intelligence as dynamic intercultural competency. *International Journal of Business and Management*, 5(8), 76.
- Ruben, B. D. & Gigliotti, R. A. (2019). Leadership, Communication, and Social Influence: A Theory of Resonance, Activation, and Cultivation. Emerald Publishing Limited.

- Ruben, B. D. (1977). Guidelines for cross-cultural communication effectiveness. *Group & Organization Studies*, 2(4), 470-479.
- Ruben, B. D., & Kealey, D. J. (1979). Behavioral assessment of communication competency and the prediction of cross-cultural adaptation. *International journal of intercultural relations*, 3(1), 15-47.
- Sarpkaya, E. (2023). Covid-19 Pandemi Döneminde Esnek Çalışmanın İş Performansına Etkisi: İş Özelliklerinin Aracılık Rolü: (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Schlaegel, C., Richter, N. F., & Taras, V. (2017). Cultural intelligence and work-related outcomes: A meta-analytic review. In *Academy of Management Proceedings* (Vol. 2017, No. 14152). Academy of Management.
- Schlaegel, C., Richter, N. F., & Taras, V. (2021). Cultural intelligence and work-related outcomes: A meta-analytic examination of joint effects and incremental predictive validity. *Journal of World Business*, 56(4), 101209.
- Setti, I., Sommovigo, V., ve Argentero, P. (2022). Enhancing expatriates' assignments success: the relationships between cultural intelligence, cross-cultural adaptation and performance. *Current Psychology*, 41(7), 4291-4311.
- Simkhovich, D. (2009). The relationship between intercultural effectiveness and perceived project team performance in the context of international development. *International Journal of Intercultural Relations*, 33(5), 383-390.
- Skaria, R., & Montayre, J. (2023). Cultural intelligence and intercultural effectiveness among nurse educators: A mixed-method study. *Nurse Education Today*, 121, 105714.
- Spitzberg, B. H., & Changnon, G. (2009). Conceptualizing intercultural competence. *The SAGE Handbook Of Intercultural Competence*, 2-52.F
- Sternberg, R. J. (1985). *Beyond IQ: A triarchic theory of human intelligence*. New York, USA: Cambridge University Press.
- Şahin, F., & Gürbüz, S. (2012). Kültürel Zekâ ve Öz-Yeterliliğin Görev Performansı ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerinde Etkisi: Çokuluslu Örgüt Üzerinde Bir Uygulama. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 14(2), 123-140.
- Takeuchi, R., Yun, S., & Tesluk, P. E. (2002). An Examination Of Crossover And Spillover Effects Of Spousal And Expatriate Cross-Cultural Adjustment On Expatriate Outcomes. *Journal of Applied Psychology*, 87(4), 655.
- Taştemur, B. (2018). Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Algılanan İş Performansı Üzerindeki Etkisinde Psikolojik Sermayenin Aracı Rolü: Özel Sektör Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Thomas, D. C. & Inkson, K. (2005). Cultural Intelligence: People Skills For a Global Workplace. *Consulting to Management*, 16(1), 5-9.
- Thomas, D. C. (2006). Domain and development of cultural intelligence: the importance of mindfulness. *Group and Organization Management*, 31, pp.78-99.
- Thorndike, E.L. (1920). A constant error in psychological ratings. *Journal of Applied Psychology*, 4(1), 25-29.
- Ting-Toomey, S. (1999) *Communicating across Cultures*. The Guilford Press, New York, 261.

- Triandis, H. C. (1977). Theoretical framework for evaluation of cross-cultural training effectiveness. *International Journal of Intercultural Relations*, 1, 195-213.
- Tung, R. L. (1981). Selection and training of personnel for overseas assignments. *Columbia Journal of World Business*, 16, 68.
- Tung, R. L. (1993). Managing cross-national and intra-national diversity. *Human resource management*, 32(4), 461-477.
- Tussyadiah, I. P., & Pesonen, J. (2016). Impacts of peer-to-peer accommodation use on travel patterns. *Journal of travel Research*, 55(8), 1022-1040.
- Tutar, H., & Altınöz, M. (2010). Örgütsel İklimin İşgören Performansı Üzerine Etkisi: Ostim İmalat İşletmeleri Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(02), 196-218. https://doi.org/10.1501/SBFder_00000002162
- Ulijn, J. M., & Strother, J. D. B. (1995). Technical and business negotiation: the listening and speaking processes in international communication. In *Communicating in business and technology: from psycholinguistic theory to international practice* (pp. 249-273). Lang.
- Üzüm, B. (2022). Güncel Kavramlarla Örgütsel Davranış. Eğitim Yayınevi, Konya.
- Van Dyne, L., Ang, S., Ng, K. Y., Rockstuhl, T., Tan, M. L., & Koh, C. (2012). Sub-dimensions of the four factor model of cultural intelligence: Expanding the conceptualization and measurement of cultural intelligence. *Social and personality psychology compass*, 6(4), 295-313.
- Van Dyne, Linn, Soon, Ang, (2008). The Sub-Dimensions of the Four Factor Model of Cultural Intelligence. Technical Report, Cultural Intelligence Center.
- Viswesvaran, C., & Ones, D. S. (2000). Perspectives on models of job performance. *International Journal of Selection and Assessment*, 8(4), 216-226.
- Wang, M. (2016). Effects Of Expatriates' Cultural Intelligence On Cross-Cultural Adjustment And Job Performance. *Revista De Cercetare Si Interventie Sociala*, sayı:55, s.231-243.
- Webster, C., & Sundaram, D. S. (2009). Effect of service provider's communication style on customer satisfaction in professional services setting: the moderating role of criticality and service nature. *Journal of services marketing*, 23(2), 103-113.
- Yang, K. C., & Kang, Y. (2015). Exploring big data and privacy in strategic communication campaigns: A cross-cultural study of mobile social media users' daily experiences. *International Journal of Strategic Communication*, 9(2), 87-101.
- Yener, S. (2018). Teknostresin İş Performansı Üzerindeki Etkisi; Tükenmişliğin Aracı Rolü. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 85-101. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.403114>
- Yeşil, S. (2009). Kültürel Farklılıkların Yönetimi ve Alternatif Bir Strateji: Kültürel Zekâ, *KMU İİBF Dergisi*, 11 (16): 100-131.
- Yeşil, S. (2010). 21. Yüzyılın Küresel Örgütleri İçin Kültürel Zekâ Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 19, Sayı 2, Sayfa 147 – 168.
- Yeşil, S., & Akben, İ. (2010). Bilgi toplumu uluslararası işletmelerinde kültürel zekâ ve iş tatmini: çatışma ve performans üzerine etkileri. *Uluslararası 8. bilgi, ekonomi ve yönetim kongresi bildiriler kitabı*, 1191-1208.

Yılmaz, A. (2014). Yerel Yönetimlerde Kurumsal Bağlılığın Bireysel Performansa Etkisine İlişkin Bir Araştırma: Sakarya Büyükşehir Belediyesi Örneği. Akademik İncelemeler Dergisi, 7(1), 313-336.

Gazzeli Bir Annenin Şiirlerinde Yas: Âlâ el-Katrâvî

Muhammed AŞANTOĞRUL^{1*}

1- Arş. Gör. Dr.; Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı. muhammed.asantogrul@hby.edu.tr ORCID No: 0000-0003-1024-6293

* Bu çalışma, 05-06 Ağustos 2026 tarihlerinde düzenlenen IX. Bilsel Uluslararası Gordion Bilimsel Araştırmalar Kongresi'nde sunulan “Gazzeli Bir Annenin Şiirlerinde Yas: Âlâ el-Katrâvî” başlıklı özet bildirinin genişletilmiş halidir.

ÖZET

Bu çalışmada, Gazze doğumlu Filistinli şair ve yazar Dr. Âlâ el-Katrâvî'nin 7 Ekim 2023'te başlayan Aksa Tufanı sürecinde bir anne olarak şiirlerinde dile getirdiği yas ele alınmaktadır. Nuseyrat Mülteci Kampı'nda doğup büyüyen, Gazze İslam Üniversitesi'nde doktorasını tamamlayan ve eserleriyle çeşitli uluslararası edebiyat ödüllerine layık görülen el-Katrâvî, çağdaş Filistin edebiyatının önemli kadın figürlerinden biridir. el-Katrâvî, Gazze soykırımında pek çok Filistinli anne gibi derin bir evlat acısına maruz kalmış ve bu sarsıcı trajediyi şiirlerinin merkezine yerleştirmiştir. Zira şair, düzenlenen bir hava saldırısında dört evladını (Yâmin, Kinân, Orkide, Kermel) birden kaybetmiş ve arama-kurtarma ekiplerinin enkaz bölgesine girmesi engellendiği için çocuklarının naaşlarını dahi görememiştir. el-Katrâvî'nin bu zorlu süreci işlediği birçok şiiri, bir annenin ağdı (risâ) olmanın sınırlarını aşarak kolektif bir çılgılığa dönüşmüş ve şair, klasik Arap edebiyatının ünlü yas şairi el-Hansâ'ya atıfla “Çağdaş bir Hansâ” olarak anılmıştır. Söz konusu çalışmada, el-Katrâvî'nin şehit kızı Orkide'ye ithaf ettiği “Birakın Onu Göreyim” (دَعُونِي أَرَاهَا) ile Gazze'deki insani dramı odağına alan “İyi Değilim” (لَسْتُ بِخَيْرٍ) başlıklı şiirleri örneklem alınarak metin analizi yöntemiyle muhteva, şekil ve üslup açısından incelenmektedir. Çalışmada tespit edildiğine göre şair, ilk şiirinde enkaz altında nefessiz kalan kızına kendi ciğerlerini vermek istemesi gibi imgeler üzerinden bireysel yasa odaklanmaktadır. İkinci şiirinde ise bu hususi acıyı; enkazların, şehit cenazelerinin ve yerinden edilen insanların tasvir edildiği sahnelerle toplumsal bir boyuta taşımaktadır. el-Katrâvî, iki şiirinde de feryadının o kesik ve düzensiz ritmini yansıtabilmek amacıyla klasik aruz ölçüsünün yerine modern Arap şiirinde daha yaygın olan serbest vezin formunu tercih etmiştir. Şiirlerinde isyan eden ve bağırarak bir tondan uzak duran şair, son derece lirik, yalın ama okuyucuda ani duygusal kırılmalar ve şok etkisi yaratan sarsıcı bir üslup kullanmıştır. Çalışma, Âlâ el-Katrâvî'nin şiirlerinin Gazze trajedisine edebi bir tanıklık sunarken İsrail'in yarattığı dehşeti insanlığın ortak vicdanına ve tarihin sayfalarına kaydeden “canlı bir arşiv” işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çağdaş Filistin Şiiri, Gazze, Âlâ el-Katrâvî, Anne, Yas.

GİRİŞ

Filistin coğrafyasında edebiyat, tarih boyunca sürgünün, kuşatmanın ve direnişin en somut estetik hafızası olmuştur. 7 Ekim 2023 sonrasında Gazze'de yaşanan insani felaketle birlikte bu durum tarihsel bir dönüm noktasına ulaşmıştır. Yıkımın, kitlesel ölümlerin ve mekân kırımının ortasında ağıt olmanın ötesine geçerek, doğrudan enkaz altından yükselen hayati bir

tanıklık belgesine dönüşmüştür. Bu süreçte Gazzeli şairler, felaketin pasif birer izleyicisi değil, acının ve direnişin bizzat merkezinde yer alan, “şimdi ve burada” olmanın dehşetini edebi birer hafıza nesnesine dönüştüren canlı tanıklardır.

Bu çalışma, Aksa Tufanı sürecinde evlatlarını enkaz altında kaybeden Gazzeli akademisyen ve şair Dr. Âlâ el-Katrâvî’nin iki şiirini tematik olarak ele almaktadır. 1990 Gazze doğumlu olan el-Katrâvî, edebiyat alanında doktora yapmış ve UNRWA okullarında öğretmenlik yapmış bir isimdir. İsrail’in evlerini kuşatıp bombalaması sonucu dördü de şehit olan çocuklarının naaşlarına dahi ulaşamayan el-Katrâvî’nin şiirleri, olayı dışarıdan izleyen entelektüel bir bakışın değil, bir annenin ruhunda ve bedeninde gerçekleşen yıkımın doğrudan edebi ifadesidir. Bu çalışmada temel amaç, Abdullatîf el-La’bî ve Yasin Adnan tarafından derlenen “*Gazze: Ölümünden Önce Hayat Var mı?*” (غزة: أهلك حياة قبل الموت؟) başlıklı antolojide yer alan “*Bırakın Göreyim Onu*” ve “*İyi Değilim*” başlıklı iki şiirde “yas” olgusunun nasıl işlendiğini çeşitli boyutlarıyla analiz etmektir.

Çalışmanın kuramsal ve kavramsal çerçevesi, klasik Arap edebiyatında el-Hansâ’ (ö. 645) ismiyle simgeleşen geleneksel mersiye biçimi ile modern edebiyat ve psikoloji kuramlarındaki yas anlatıları üzerine kurulmuştur. İncelemede bireyin ve toplumun kayıplar karşısındaki tepkileri çözümlenirken iki temel hedef merkeze alınmıştır. Bunlar, annelik bedeninin ölen evlat için feda nesnesine dönüştüğü ve içsel vicdan azabıyla şekillenen bireysel yas ile bireysel acının Gazze halkının ortak kaderi, mülteci deneyimi ve tarihsel-dini hafızayla birleştiği toplumsal yas boyutlarıdır. Edebi gelenek açısından ise çalışma, el-Hansâ’dan bu yana varlığını sürdüren köklü kadın ağıt modelinin Dr. Âlâ el-Katrâvî tarafından serbest şiir, somut beden dili ve canlı tanıklıkla modern dönemde nasıl yeniden yaşatıldığını ve dönüştürüldüğünü ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Tamamen edebi metin incelemesine ve nitel değerlendirmelere dayalı olarak kurgulanan bu araştırmanın ana malzemesini şairin adı geçen iki eseri oluşturmaktadır. İnceleme sürecinde şiirlerin Arapça orijinalleri ile Türkçe çevirileri eş zamanlı olarak göz önünde bulundurulmuştur. Araştırma üç temel aşamada yürütülmüştür: İlk aşamada metinler bir araya getirilmiş; ikinci aşamada ifadeler taranarak bireysel ve toplumsal yas tezahürleri gruplandırılmış; son aşamada ise el-Katrâvî’nin üslubu, dili ve acıyı ele alış biçimi el-Hansâ’nın şiir anlayışıyla karşılaştırılarak analiz edilmiştir.

1. YASTA İKİ ORTAK: ÂLÂ EL-KATRÂVÎ VE EL-HANSÂ

Arap şiir geleneğinde ağıt (mersiye), tarihin kırılma noktalarında kadın şairlerin estetik ve duygusal tanıklığıyla biçimlenmiş köklü bir türdür. Bu geleneğin imgeleşmiş en büyük figürü olan Câhiliye ve erken İslam dönemi

şairi el-Hansâ' (ö. 645), kardeşleri Sakhr ve Muâviye'nin kayıpları üzerine yaktığı ağıtlarla kadın yas dilinin kurucu omurgasını inşa etmiştir. Yüzyıllar sonra, 21. yüzyılın en büyük insani yıkımlarından birine Gazze'de tanıklık eden Dr. Âlâ el-Katrâvî ise evlatlarının şehadetiyle sarsılan modern bir anne ve şair olarak bu kadim mirasın doğrudan mirasçısına dönüşmüştür. Her iki şair de kişisel kayıplarının yarattığı yıkımı pasif bir feryatla sınırlamamış; acıyı dile getirerek, bedenleşen bir yas ve sarsılmaz bir metanet üzerinden toplumsal bir direniş ve hafıza nesnesi haline getirmiştir. Bu bölümde, el-Hansâ'nın klasik mersiye modelinden el-Katrâvî'nin çağdaş tanıklık şiirine uzanan tarihsel ve edebi çizgi, dil, üslup, beden sembolizmi ve felakete karşı sergilenen tavır açısından mukayeseli bir yaklaşımla ele alınmaktadır.

1.1. Âlâ El-Katrâvî'nin Hayatı ve Eserleri

Filistinli şair, yazar ve akademisyen Dr. Âlâ el-Katrâvî (علاء القطراوي), 3 Kasım 1990 tarihinde Gazze Şeridi'nde yer alan ve mülteci nüfusun yoğun olarak yaşadığı tarihi Nuseyrat Mülteci Kampı'nda doğup büyümüştür. Mülteci kampının getirdiği sosyo-ekonomik zorluklar, işgal, kuşatma şartları ve sürekli devam eden çatışma ortamı, onun çocukluk ve gençlik yıllarının yanı sıra edebi kimliğinin de ana hatlarını belirlemiştir.

Eğitime ve edebiyata olan tutkusu sayesinde erken yaşlarda yazmaya başlayan el-Katrâvî, lisans eğitiminin ardından akademik çalışmalarını Gazze İslam Üniversitesi (الجامعة الإسلامية بغزة) Edebiyat Fakültesi bünyesinde sürdürmüştür. İlk olarak Arap Dili ve Edebiyatı alanında yüksek lisans derecesini tamamlayan şair, ardından aynı fakültede Edebiyat ve Eleştiri (الأدب والنقد) alanında hazırladığı tezle doktora unvanını almıştır. Akademik çalışmalarında ağırlıklı olarak çağdaş Arap şiiri, Filistin edebiyatında kimlik, sürgün, hafıza ve kadın yazarların edebi söylemleri üzerine yoğunlaşmıştır. Aynı zamanda Gazze'deki çeşitli eğitim ve kültür kurumlarında edebiyat araştırmacısı olarak görev almıştır (Rafif İslim, 2026).

Mesleki ve toplumsal katkılarını eğitim alanında sürdüren el-Katrâvî, Birleşmiş Milletler'in Filistinli Mültecilere Yardım ve Bayındırlık Ajansı'na (UNRWA / الأونروا) bağlı okullarda öğretmenlik yaparak Gazze'deki mülteci çocukların eğitime ve gelişimine uzun yıllar katkıda bulunmuştur (el-Eşkar, 2024, s. 90).

İsrail ordusunun Gazze Şeridi'ne yönelik başlattığı kara ve hava harekâtı, bölgeyi dış dünyadan tamamen izole ederek sistematik bir soykırıma dönmüştür. Âlâ el-Katrâvî, 13 Aralık 2023 tarihinde Han Yunus'un el-Satru's-Şarkî bölgesinde babalarının yanında kalan dört çocuğuyla (8 yaşındaki Yâmin, 6 yaşındaki ikizler Kinân ve Orkide ile 3 yaşındaki Kermel) iletişimin tamamen kesildiğini duyurmuştur. İsrail işgal güçlerinin eve girerek

babayı tutuklaması, telefonlara el koyması ve bölgeyi kapalı askeri bölge ilan etmesi nedeniyle anne 44 gün boyunca evlatlarından tek bir haber alamamıştır. Kızılay ve Kızılhaç örgütlerinin dahi koordinasyon kurmasının engellendiği bu tecrit süreci, dört çocuğun da saldırılarda hayatını kaybettiği ve enkaz altında şehit düştüğü acı tabloyu ortaya çıkarmıştır (*Âlâ' el-Katrâvî: Curhu'l-umûmeti 'llezi len yelte'im*, 2025).

Evlatlarını kaybetmenin yarattığı bu ağır yasa rağmen Gazze'deki soykırımın ortasında yaşam mücadelesini sürdürmeye çalışan el-Katrâvî, 8 Haziran 2024'te Nuseyrat Mülteci Kampı'nda 210'dan fazla sivilin hayatını kaybettiği katliamdan kıl payı kurtulmuştur. Yaşadıklarını belgelerken, kimliksiz bir ölüme kurban gitmemek için kimlik kartını ve 10 yıllık emeğinin ürünü olan diplomalarını yanına aldığını belirtmektedir. el-Katrâvî, o günleri şu sözleriyle tasvir etmektedir (el-Eşkar, 2024, s. 99): “*Allah'a yemin ederim ki, o günler çekilmesi ve tahammül edilmesi imkansız günlerdi. Vallahi, kılıçların boynumuzu vurması bile, yaşadıklarımızdan daha hafifti.*”

el-Katrâvî, şahsi dünyasında kelimelerle tarif edilemez bir evlat acısını dile getirdiği “*İşgal Güçleri Çocuklarını Benden Çaldı!*” başlıklı yazısında trajedinin detaylarını aktarmaktadır. Çocuklarının enkaz altında kaldığı günden itibaren bölgedeki tankların varlığı ve askeri kuşatma sebebiyle naaşlarına ancak aylar sonra ulaşılabilindiğini acıyla ifade eden şair, çocuklarının doğum müjdelерinden karakterlerine ve gelecek hayallerine kadar pek çok ayrıntıya yer verir. Evlatlarının son anlarında enkaz altında aç, susuz ve korku içinde can vermiş olabilecekleri gerçeğiyle yüzleşen el-Katrâvî, yaşadığı bu ağır yası sonraki tüm edebi üretiminin merkezine yerleştirmiştir (ez-Zu'bût, 2025, ss. 343-345).

Dr. Âlâ el-Katrâvî, edebiyatın şiir ve belgesel/mektup gibi farklı türlerinde kaleme aldığı eserlerle dikkat çekmiştir. Yazarın Aksa tufanı öncesi öne çıkan basılı eserleri şunlardır:

1. **Hîne Yertecifu'l-Havâ** (حين يرتجف الهواء – *Hava Titrediğinde*, 2011): Şairin erken dönem şiirsel birikimini yansıtan ve edebi kamuoyunda tanınmasını sağlayan ilk divanlarından biridir.
2. **Mine'l-Mesâfeti Sıfır: Resâil Tahte'l-Harb** (من المسافة صفر – رسائل – *Sıfır Mesafesinden: Savaş Altından Mektuplar*, 2015): Yazar Rana el-Ali ile birlikte kaleme aldığı bu eser, 2014 yılındaki İsrail-Gazze savaşı esnasında, doğrudan saldırıların ve kuşatmanın altındayken yazılmış edebi mektuplardan oluşmaktadır. Eser, savaş tanıklığının edebi bir arşive dönüştürülmesinin nitelikli bir örneğidir.
3. **Sâkiyetun Tuhâvilu'l-Ganâ** (ساقية تحاول الغناء – *Şarkı Söylemeye Çalışan Bir Su Çarkı*, 2021): el-Katrâvî'ye gençlik kategorisinde “En İyi Şiir Divanı” unvanını ve Suud el-Babteyn Uluslararası Kültür

Ödülü'nü kazandıran, imge dünyası zengin ve lirik tonu yüksek şiir kitabıdır.

4. **el-Asâfiru Tesriku Hubzî** (العصافير تسرق خبزي – *Kuşlar Ekmeğimi Çalıyor*, 2022): Şairin bireysel varoluş, sürgün duygusu, bekleyiş ve gündelik hayatın hüznünlü detaylarını zengin imgelerle işlediği öne çıkan bir diğer şiir divanıdır.

7 Ekim 2023 sonrası başlayan Gazze Soykırımı döneminde ise şairin yaşadığı derin evlat acısı ve anne yası, sonraki tüm edebi üretiminin merkezi eksenini oluşturmuştur. Bu süreçte yayımlanan eserleri şunlardır:

1. **Haymetun fi's-Semâ** (خيمة في السماء – *Gökyüzünde Bir Çadır*, 2025): Dar Suad el-Sabah Yayınları'ndan çıkan ve şaire *Suad el-Sabâh Filistin Yaratıcılık Ödülü*'nü kazandıran; enkaz altındaki çocuklarına ithaf ettiği ağıtları ve çadır yaşamının trajedisini işleyen 166 sayfalık özel divanıdır.
2. **Ferâşetî elletî Lâ Temût** (فراشتي التي لا تموت – *Ölmeyen Kelebeğim*, 2025): Şairin enkaz altında kaybettiği dört evladına yaktığı ağıtları ve “Eğer ölürsem” vasiyet şiirlerini toplayan divanıdır.
3. **Yukellimunî Kinân** (يكلمني كنان – *Kinân Benimle Konuşuyor*, 2025): Şehit düşen oğlu Kinân'ın hatırasına adanmış, anne-oğul arasındaki manevi bağ anlatan edebi metin ve mektup kitabıdır.
4. **Orkîde** (أوركيدا – *Orkide*, 2025): Şehit kızı Orkide'nin anısına kaleme aldığı, *Antoun Saadeh Edebiyat Ödülü* kazanan şiirsel tiyatro/oyun metnidir.
5. **Urûcu'l-Ferâşe** (عروج الفراشة – *Kelebeğin Yükselişi*, 2026): Yas ve ölüm temasından diriliş, umut ve “Eğer yaşarsam” vurgusuna geçişi işleyen şiir divanıdır.

Genç yaşlardan itibaren yazın dünyasında varlık gösteren Âlâ el-Katrâvî, çağdaş Filistin edebiyatının öne çıkan kadın şair ve yazarlarından biridir. Kitap çalışmalarının yanı sıra Sotour (سطور) gibi dijital platformlarda çeşitli makale, deneme ve yazılarını yayımlamaya devam etmektedir (https://sotour.net/author_الآاء-القطراوي/). Eserlerinde Filistin halkının kolektif hafızasını, savaşın insani boyutunu, kadın ve çocuk figürlerini duru ve lirik bir dille işleyen şair, ulusal ve uluslararası düzeyde birçok prestijli ödüle layık görülmüştür (*Âlâ' Nu' aym el-Katrâvî .. Hânâ'u Filasţîn*, 2025):

- Filistin Gençlik Yaratıcılık Ödülü - 2011 (جائزة فلسطين للإبداع الشبابي)
- Filistin En İyi Kaside Ödülü - 2017 (جائزة أفضل قصيدة في فلسطين)
- Suad el-Babteyn Uluslararası Kültür Ödülü - 2022 (جائزة سعود البابطين الثقافية الدولية)
- Fedvâ Tûkân Şiir Ödülü – 2024 (جائزة فدوى طوقان للشعر)

1.2. Kadın Yas Şairi el-Hansâ' Kimdir?

Klasik Arap edebiyatında mersiye (risâ') türü, ölen kişinin erdemlerini ve iyiliklerini öven, onun ardından tutulan yası dile getiren ve yaşanan acıyı toplumsal hafızaya aktaran köklü bir şiir formudur. Bu ağıt geleneğinin tarih boyunca en tanınmış temsilcisi, Câhiliye ve İslam'ın ilk dönemlerinde yaşamış olan (Muhadram), özellikle kardeşi Sahr'ın ölümü üzerine kaleme aldığı sarsıcı mersiyeyle ün kazanan kadın şair el-Hansâ'dır (ö. 645). el-Hansâ', bireysel kaybını edebi bir anıta dönüştürerek Arap edebiyatında "yas ve ağıt şiirinin ana figürü" haline gelmiştir (Ergin, 1997, s. 46).

el-Hansâ'yı edebiyat tarihinin en büyük yas şairi yapan süreç, Câhiliye döneminde kabile savaşlarında art arda kaybettiği iki kardeşi -özellikle de kabilenin cömertliği ve liderliğiyle tanınan reisi Sahr- için yaktığı ağıtlardır. Kardeşi Sahr'ın ölümünden sonra derin bir ruhsal çöküntü yaşayan şair, ömrünün sonuna kadar siyah giysiler giymiş, saçlarını kesmiş ve Arap yarımadasının panayırlarında (Ukâz Panayırı gibi) okuduğu sarsıcı mersiyeyle dönemin en büyük şairlerinin takdirini kazanmıştır (Ayyıldız, 2020, ss. 214-215). el-Hansâ'nın şiirlerinde yas, sadece bireysel bir gözyaşı değil, doğanın ve toplumun da katıldığı evrensel bir mateme dönüşür. Onun mersiyeleindeki ritmik tekrarlar, imgeler ve feryat dolu dil, Arap edebiyatında "anne ve kadın yasının" biçimsel ve tematik şablonunu oluşturmuştur.

Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) ile görüşen el-Hansâ', şiirlerini Peygamberimizin de takdirle dinlediği bir şair konumuna yükselmiştir. İslam öncesi dönemde kardeşi Sahr için feryat edip felsefi bir kabulleniş gösteremeyen şair, Müslüman olduktan sonra Kâdisiye Savaşı'nda (636) dört oğlunu birden şehit vermiştir. Bu olayda gösterdiği tavır, onun hayatındaki ve yas anlayışındaki dönüşümü açıkça ortaya koyar: Oğullarının şehadet haberini aldığı anda *"Onların şehadetiyle beni şereflendiren Allah'a hamdolsun, beni de rahmetinin gölgesinde onlarla buluşturmasını dilerim"* diyerek Câhiliye'deki isyankâr ağıt anlayışının aksine, metanet ve teslimiyet dolu dini bir duruş sergilemiştir (Ergin, 1997, s. 47). Sonuç olarak el-Hansâ', Câhiliye'nin eylemsel ve tutkulu acısıyla İslam'ın vakur ve sabırlı duruşunu şahsında birleştiren, Arap şiirinde "kolektif kadın acısının ve abidesi haline gelmiş yas şiirinin" tarihsel ana omurgasıdır.

1.3. Çağdaş Bir Hansâ' Olarak Âlâ El-Katrâvî

Dr. Âlâ el-Katrâvî'nin şiirlerinde beliren yas söylemi, klasik Arap edebiyatının "yas abidesi" kabul edilen el-Hansâ'nın mersiye geleneğiyle biçimsel, tematik ve psiko-sosyal düzeylerde doğrudan etkileşim içerisinde. Şair, bir yandan köklü kadın yas dilinin tarihsel mirasını devralırken diğer yandan 21. yüzyıl Gazze Soykırımı'nın getirdiği somut

yıkım, serbest nazım yapısı ve organ imgelemiyile bu geleneği dönüştürmüştür.

Biçim ve yapı açısından değerlendirildiğinde el-Hansâ', klasik Arap şiirinin tek kafiye ve tek vezin disiplinine dayanan dikey kaside formunu kullanmıştır. Âlâ el-Katrâvî ise modern serbest nazım (şi'ru't-tef'île) yapısını tercih ederek kafiye ve vezin bağlayıcılığından sıyrılmış, dizelerini duygu dalgalanmalarının ritmine göre şekillendirmiştir. Ancak el-Katrâvî, ölçü serbestisine rağmen el-Hansâ'nın mersiyelerindeki ritmik iç musikîyi ve nakarat benzeri nida tekrarlarını koruyarak biçimsel bir devamlılık sağlamıştır.

Yasın yönü ve zamansal boyutu incelendiğinde iki şair arasında belirgin bir yaklaşım farkı görülmektedir. el-Hansâ'nın mersiyeleri kayıptan sonraki zaman dilimine aittir. el-Hansâ, ölen kardeşinin (Sahr) cömertliğini, cesaretini ve kişiliğini geçmişe dönük anıtsal bir anma anlatısıyla yüceltir. Buna karşılık el-Katrâvî'nin yası, şimdiki zamana odaklanan eylemsel bir tanıklıktır. Şair, kaybın ardındaki hatıralardan ziyade sığağı sığağına enkaz altında devam eden somut ve fiziksel acıyı dile getirir.

Beden sembolizmi noktasında el-Hansâ', Câhiliye geleneğine uygun olarak saç kesme, elbise yırtma ve yüzü tırmalama gibi dışsal yas göstergelerini kullanır. el-Katrâvî ise bedeni dışsal bir yas göstergesi olmaktan çıkarp içsel bir feda nesnesine dönüştürür. Annenin enkaz altındaki evladına kendi dudaklarını, ciğerlerini ve saçlarını teklif etmesi, yasa bedensel bir feda ve eylemsellik kazandırır.

İnanç ve metanet duruşu bakımından her iki şair de bireysel yıkımı vakur bir duruşla nihayete erdirir. el-Hansâ', Câhiliye döneminde kardeşi için yaktığı yıkıcı ve isyankâr ağıtlardan sonra, Müslüman olup Kâdisiye Savaşı'nda dört oğlunu birden şehit verdiğiinde *"Bize bu şerefi bahşeden Allah'a hamdolsun"* diyerek yüksek bir teslimiyet göstermiştir. el-Katrâvî de şiirlerinde enkaz altındaki evladına kendi bedenini teklif edecek kadar sarsıcı bir ruhi yıkım yaşarken bile metinlerin finalinde çaresizliğe teslim olmaz. Filistin direniş edebiyatının ana damarı olan vakur bir sabır ve inanç zemininde karar kılar.

Âlâ el-Katrâvî'nin evlatlarının şehadet haberini aldıktan sonra sergilediği tutum, katı bir çaresizlik değil, Nebevi mirasa sığınan derin bir teslimiyettir. Şair, oğulları Yâmin, Kinân, Kermel ve kızı Orkide'nin ölümünü öğrenince feryat edip saçını başını yolmadığını, Nebevi acıyı hatırlayarak teselli bulduğunu ifade eder. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) henüz 1,5 yaşındaki oğlu İbrahim'i kaybettiğinde yaşadığı derin hüznü okuyan şair, kendi acısını Resûlullah'ın acısıyla kıyaslayarak şu dizeleri kaleme almıştır (el-Eşkar, 2024, s. 92):

يُعْزِي مُصَابِي بَأَنِّ مُصَابِي مُصَابِ الرَّسُولِ
وَكُلُّ مُصَابٍ بِنَا زَائِلٌ وَكُلُّ مُصَابٍ بِهِ لَا يَزُولُ

“Acımı hafifleten şey, Peygamber’in acısının bir yankısı olduğunu bilmemdir. Çektiğimiz tüm kederler yok olup gidecek, fakat O’nun kederi daima baki kalacaktır.”

Tarihsel ve dini arketip kullanımında el-Hansâ’, kardeş acısını Câhiliye kabile erdemleriyle ve kahramanlık imgeleriyle kutsallaştırmaktadır. el-Katrâvî ise kişisel annelik acısını İslam tarihinin kadim çile ve adanmışlık sembolü olan Ehlibeyit ve Kerbela anlatısıyla ilişkilendirir. Şair, acısını *“Peygamber Ehlibeyti’nin kadim kıldığı bir nur”* ve *“sancılı bir kurban ediliş”* ifadeleriyle tarihsel-manevi bir direniş mirasına bağlar.

Doğadaki imgelerin kullanımı açısından el-Hansâ’da tabiat, ağlayan gözler ve kararan gökyüzü gibi klasik benzetmelerle insana eşlik eden bir fondur. el-Katrâvî’nin şiirlerinde ise gözyaşı ve feryat insani sınırları aşarak kozmik bir kıyamet boyutuna ulaşır; bir damla gözyaşı “dağların eriyip yok oluşu”, “ovaların kükremesi” ve “galaksilerin kişnemesi” olarak betimlenir.

Son olarak ses harmonisi açısından el-Hansâ’nın panayırlarda okuduğu mersiyelerdeki feryat ritmi, el-Katrâvî’nin *“Bırakın onu göreyim”* (دَعُونِي أَرَاهَا) şeklindeki vurucu nida tekrarlarında yeniden hayat bulmaktadır (Graham, 2025, ss. 180-183). Tüm bu edebi ve tematik bulgular göstermektedir ki Dr. Âlâ el-Katrâvî, el-Hansâ’ ile başlayan köklü ağıt geleneğini edilgen bir taklit olarak sürdürmemiş, serbest nazım estetiği, somut beden imgelemi, hayatta kalma suçluluğu ve Gazze felaketinin sıcak tanıklılığıyla birleştirerek 21. yüzyılın özgün yas ve direniş söylemini inşa etmiştir.

2. “BIRAKIN GÖREYİM ONU” ŞİİRİNDE BİREYSEL YAS

Aralık 2023 ortalarında evin bombalanması sonucu dört çocuğun enkaz altında can verdiği kesinleşmiş, ancak işgal güçlerinin bölgeye girişleri engellemesi nedeniyle arama-kurtarma ekipleri ve anne dört ay boyunca enkaz alanına yaklaşamamıştır. Çocukların bedenleri taş ve beton yığınlarının altında çözülmeye terk edilmiş, bir annenin en temel hakkı olan evlatlarının naaşına sarılma ve onları defin hakkı elinden alınmıştır. el-Katrâvî’nin *“Bırakın Onu Göreyim”* şiiri, enkazın ağırlığı altında nefessiz kalan kızı Orkide’ye ulaşamayan bir annenin feryadı olarak bu somut ve yıkıcı enkaz gerçeğini edebi boyuta taşır.

2.1. Şiirin Şekil, Muhteva ve Üslup Analizi

Dr. Âlâ el-Katrâvî'nin “*Bırakın Göreyim Onu*” (دَعُونِي أَرَاهَا) başlıklı şiiri, şekil, muhteva ve üslup boyutlarıyla klasik Arap şiir geleneği ile modern edebi anlayışın iç içe geçtiği sarsıcı bir trajedidir (el-Ķatrâvî, 2025a, ss. 106-107). Şiir, geleneksel kaside biçimi yerine modern dönemde daha yaygın olan serbest nazımla yazılmıştır. Tek bir kafiye ya da vezne bağlı kalmayan bu yapı, şairin duygu dünyasındaki dalgalanmaları ritmik bir şekilde yansıtır. Metin boyunca sıkça tekrarlanan “*Bırakın göreyim onu*” feryadı ise şiire nakarat benzeri bir iç ses ve derin bir ritim katarak anne yakarışının şiddetini güçlendirir.

Şiirin ana temasını ve duygu evrenini oluşturan içerik (muhteva) boyutu, klasik Arap şiirindeki ağıt türünün modern ve trajik bir yorumudur. Ancak burada geleneksel ağıt anlayışındaki pasif kabulleniş veya soyut yas ögeleri yerini, evladını enkaz altında kaybeden bir annenin somut, eylemsel ve feryat dolu acısına bırakır. İçerikteki en belirgin dönüşüm, annenin “*Verin dudaklarımı ona*” (وأعطوا لها), “*Ve verin ona akciğerlerimi*” (وأعطوا لها شعر رأسي الطويل) (رثتي) ve “*Verin ona başımın uzun saçlarını*” (فيه حزن قديم), “*sancılı bir boğazlanış*” (و ذبح سقيم) ve “*Peygamber Ehlibeyti'nin mirasıyla olgunlaşan bir nur*” (و نور يعتقه آل بيت النبي) dizeleriyle Hz. Hüseyin ve Ehlibeyit'in çilesine telmih yapar. Böylece Gazze'deki anne yası, kadim ve kutsal bir direniş mirasından beslenen kolektif bir hüznün ifadesine dönüşür.

Üslup ve belâgat bakımından metin, duygu yükünü taşıyan zengin sanatlarla örülmüştür. Şair, “*kalbim kurudu Mart'ın ortasında / artık güvercinler için dallar yeşermiyor içinde*” (فقد يبس القلب في نصف آذار / ما عاد ينمو) (به شجر للحمام) ifadesiyle ruh halini doğayla özdeşleştiren istiare sanatına başvurur. Kendi organlarını insani işlevlerinin ötesinde nesneleştirerek kızına aktarma isteğinde mübalağa ve teşhis görülür. Çocuğun geleceğe dair kurduğu “*büyüdüğüm zaman saçlarım senin saçlarından daha uzun olacak*” (سأكبر حيناً) (بشعر قصير) hayali ile savaşın bıraktığı “*kısa saçlar*” (يصبغ شعري أطول منك) ve yarım ömür arasındaki zıtlık üzerinden tıbak (karşıtlık) sanatı icra edilmiştir. Şiirin finalinde bir damla gözyaşının dağların çöküşü (ضمور جبال), avarların kükreyişi (زئير سهول) ve galaksilerin kişnemesi (صهيل المجرات) olarak betimlenmesi ise teşbih-i belîğ ve doğayı insani çılgılığa ortak eden bir üslup zirvesidir.

2.2. Şiirin Arapça Metni ve Türkçe Çevirisi

Yukarıdaki tahlilde ele alınan imge, duygu ve anlatım unsurlarının şiirin bütünü içindeki yerini görebilmek adına, Dr. Âlâ el-Katrâvî'nin “Bırakın Göreyim Onu: Şehit kızım Orkide'ye” *دَعُونِي أَرَاهَا* (دَعُونِي أَرَاهَا) başlıklı şiirinin tamamı Arapça aslı ve Türkçe çevirisiyle aşağıda verilmiştir (el-Katrâvî, 2025a, ss. 106-107):

دَعُونِي أَرَاهَا
وَلَوْ مَرَّةً وَاحِدَةً
فَقَدْ يَبَسَ الْقَلْبُ فِي نِصْفِ آذَانِ
مَا عَادَ يَنْمُو بِهِ
شَجَرُ الْحَمَامِ

Bırakın göreyim onu,
Bir kez olsun, sadece bir kez.
Çünkü kalbim kurudu Mart'ın ortasında,
Artık güvercinler için dallar yeşermiyor
içinde.

فَاعْطُوا شِفَاهِي لَهَا
كَيْ تَقْبِلَهَا...
وَلَوْ قُبْلَةً بَارِدَةً

Verin dudaklarımı ona,
Öpsün diye onu...
Soğuk bir öpücükle de olsa.

وَأَعْطُوا لَهَا رَيْتِي
رُبَّمَا اخْتَنَقَتْ ذَوْنَهَا
رُبَّمَا مَا اسْتَطَاعَتْ مُنَادَاةَ اسْمِي
فَكَانَ الرُّكَامُ ثَقِيلًا عَلَيْهَا
وَكُنْتُ أَحْسَنَ بِهَا
فَاتِي وَرَثَتُ دَمًا
فِيهِ حُرْنٌ قَدِيمٌ
وَسَمٌّ عَتِيقٌ
وَدَبْحٌ سَقِيمٌ
وَنُورٌ يَعِيقُهُ أَلْ بَيْتِ النَّبِيِّ
عَلَى سُبْحَتِي الزَّاهِدَةِ

Ve verin ona akciğerlerimi,
Belki de nefessiz kaldı o olmadan,
Belki de adımı seslenmeye gücü yetmedi,
Enkaz öyle ağırdı ki üzerinde...
Ben onu hissediyordum;
Çünkü ben öyle bir kan miras aldım ki,
İçinde kadim bir hüznün var,
Çok eski bir zehir,
Sancılı bir boğazlanış...
Ve Peygamber Ehlibeyti'nin, zahit tespihimde,
Mirasıyla olgunlaşan bir nur.

وَأَعْطُوا لَهَا شَعْرَ رَأْسِي
الطَّوِيلِ
أَجِبْ أَصَابِعَهَا حِينَ تَلْمِسُهُ
وَتَقُولُ: (سَأَكْبُرُ حِينًا وَيَصْبِحُ
شَعْرِي أَطْوَلَ مِنْكَ)
فَقَصُودُ شَعْرِي لَهَا
لَكِي لَا تَمُوتَ حَبِيبَةُ عُمْرِي
بِشَعْرِ قَصِيرٍ
وَأُمْنِيَّةٍ نَاهِدَةٍ

Verin ona başımın uzun saçlarını,
Severdim parmaklarının saçlarıma
dokunmasını
Ve şöyle demesini: “Büyüdüğüm zaman,
Saçlarım senin saçlarından daha uzun
olacak.”
Öyleyse kesin saçlarımı onun için;
Ölmesin diye ömrümün sevgilisi
Kısa saçlarla ve can çekişen bir umutla.

فَاتِي أَخَافُ عَلَيْهَا إِذَا
رَحَلَتْ
بِشَعْرِ قَصِيرٍ وَأُمْنِيَّةٍ بَانِدَةٍ

Korkuyorum onun için gidince;
Kısa saçlarla ve eski bir umutla göçüp
gitmesinden.

دَعُونِي أَرَاهَا
لَأُخْبِرَهَا أَنْ شَوْقِي لَهَا لَيْسَ
سَهْلًا
وَأَنَّ الْخَنَاجِرَ أَهْوَنُ فِي طَعْنِهَا
مِنْ جُنُونِ الْغِيَابِ
وَأَنَّ عُيُونِي فِي خَزَنِهَا الْمَلْحَمِيِّ
طُبُولُ زُنُوجِ
ضُمُورُ جِبَالِ
زَنْبِيرُ سُهُولِ
بُكَاءُ أَسُودِ
عَوَاءُ تِلَالِ
صَهِيلُ الْمَجْرَاتِ
فِي دَمْعَتِي الْمَارِدَةِ

Bırakın göreyim onu,
Ona özlemimin kolay olmadığını söyleyeyim.
Ve hançerlerin saplanması,
Yokluğunun deliliğinden daha hafif
olduğunu...
Ve o destansı hüznün içindeki gözlerimin;
Siyahilerin davulları,
Dağların çöküşü,
Ovaların kükreyişi,
Aslanların ağlaması,
Tepelerin uluyuşu,
Galaksilerin kişnemesi gibi olduğunu,
Galeyana gelmiş gözyaşımında...

دَعُونِي أَرَى وَجْهَ
أَرْكَبَتِي فَقَطْ مَرَّةً وَاحِدَةً
دَعُونِي أَقْبِلَهَا
وَلَوْ قُبْلَةً بَارِدَةً

Bırakın göreyim Orkide'min yüzünü,
Sadece bir kez!
Bırakın öpeyim onu,
Soğuk bir öpücükle de olsa...

3. “İYİ DEĞİLİM” ŞİİRİNDE KOLEKTİF YAS

Gazze'deki yıkım ve abluka, bireysel kayıpların ötesine geçerek tüm toplumu devasa bir kuşatma ve toplu travma altında birleştirmiştir. 8 Haziran 2024'te Nuseyrat Mülteci Kampı'nda gerçekleşen ve 210'dan fazla sivilin katledildiği saldırı gibi kitlesel yıkımlar, hayatta kalan her bireyi kolektif bir felaketin ve sığınmacı gerçekliğinin parçası haline getirmiştir. el-Katrâvî'nin "İyi Değilim" şiiri, şairin kişisel evlat acısını Gazze halkının ortak kaderi, mülteci kamplarının dar sokaklarında geçen yaşamlar ve hayatta kalma suçluluğu ile buluşturarak bireysel yası kitlesel ve toplumsal bir direniş boyutuna taşır.

3.1. Şiirin Şekil, Muhteva ve Üslup Analizi

Dr. Âlâ el-Katrâvî'nin “İyi Değilim” (لست بخير) başlıklı şiiri, ilk şiirindeki (*Bırakın Göreyim Onu*) bireysel anne yası ve beden odaklı trajediye kıyasla, acıyı toplumsal tanıklığa ve varoluşsal bir çığlığa dönüştüren yapısıyla öne çıkar. Biçimsel açıdan (şekil) yine serbest nazım formu tercih edilmiş; dikey kaside kalıpları yerine metnin ruh haline göre şekillenen serbest bir ritim benimsenmiştir. İlk şiirdeki “*Bırakın göreyim onu*” nidasında olduğu gibi, bu metinde de bir nakarat düzeninde tekrarlanan “*İyi değilim*” (لست بخير) ifadesi, dizeler arası iç musikîyi sağlarken şairin yaşadığı psikolojik kırılmanın ritmik vurgusuna dönüşür.

Şiirin ana temasını oluşturan içerik (muhteva) boyutu, bireysel ağıt sınırlarını aşarak mülteci kampı gerçekliğini ve kuşatma altındaki Gazze'nin

toplumsal travmasını işler. İlk şiirde kızı Orkide üzerinden somutlaşan anne acısı, burada “keşke yanağını bıraksalardı da onu sessizce öpseydim / bombardımanla erittiler onu” (لَيْتَهُمْ تَرَكَوا خَدَهُ كَيْ أَقْبَلَهُ بِهَدْوٍ / أَذَابُوهُ بِالْقَصْفِ) diyen çaresiz bir babanın feryadıyla birleşerek kolektif bir yasa dönüşür. İlk metindeki organ transferi ve fiziksel feda teması, yerini bu şiirde savaştan bedenen kurtulmuş görünmenin bir aldatmaca olduğunu gösteren “hayatta kalma suçluluğuna” bırakır.

Üslup ve belâgat bakımından metin, ilk şiirdeki kozmik imgelere kıyasla daha somut ve gündelik gerçekliğe dayanan sarsıcı sanatlarla örülmüştür. Şair, “gururun dikenleri üzerinde yürüyorum” (وَإِنِّي أُسِيرُ عَلَى إِبْرٍ) diyerek soyut hisleri somutlaştıran istiare sanatına başvurur. “Mülteci kampının yanağında süzülen bir gözyaşı” (وَدَمْعٌ عَلَى وَجْنَتِي الْمَخِيمِ) imgesiyle kampı insani hisleri olan bir varlık gibi kurgulayarak teşhis sanatı yapar. Annenin çaresizliğini aktaran “annem gözyaşlarını kurusun diye kaynatıyor” (تَطْبِخُ أُمِّي مَدَامِعَهَا كَيْ تَجِفَ) dizisinde ve “Gazze denizinin tuzunu yudumluyorum” (وَأَرْشَفُ مِنْ بَحْرِ غَزَّةٍ مِلْحَ الْمَآسِي) ifadesinde sarsıcı bir mübalağa görülür. İlk şiirde saç uzunluğu/kısalığı üzerinden kurulan tezat (tıbak) sanatı, bu metinde dış dünyaya karşı sergilenen gururlu duruş ile aynadaki gerçeklik arasında “birak artık bu kibirli duruşu ve yandığını söyle / evet ben kül oldum” (أَقْلَى التَّعَالَى قَلِيلًا) dizeleri üzerinden yürütülür. Şiirin finalinde yer alan “savaştan kurtulduğumu sanmıştım / oysa ben o savaşın içinde defalarca öldüm” (لَأَنِّي ظَنَنْتُ بِأَنِّي نَجَوْتُ مِنَ الْحَرْبِ / لَكِنْ حَقِيقَةُ هَذَا بِأَنِّي قَدْ مِتُّ) vurgusu ise tezatlık üzerinden kurulan ironik bir duygu zirvesidir.

3.2. Şiirin Arapça Metni ve Türkçe Çevirisi

Şairin bireysel yas duygusunu toplumsal tanıklık ve varoluşsal çığlıkla birleştirdiği bu eserin dize arası bağlarını, nakarat vurgularını ve duygu evrenini bütüncül biçimde takip edebilmek amacıyla “İyi Değilim” (لَسْتُ بِخَيْرٍ) başlıklı şiirin tamamı ve Türkçe tercümesi şu şekildedir (el-Ḳaṭrâvî, 2025b, ss. 108-109):

لَسْتُ بِخَيْرٍ وَإِنِّي أُسِيرُ عَلَى إِبْرٍ الْكُبْرِيَاءِ أَطُوفُ عَلَى الشَّهَدَاءِ أَصَابُ بِحُمَى الْعَزَاءِ وَأَكْبُرُ أَكْثَرَ مِنْ شَجَرِ عَمْرَةٍ أَلْفِ عَامٍ	İyi değilim. Gururun dikenleri üzerinde yürüyorum, Şehitlerin etrafında dönüyorum, Taziye hummasına yakalanıyorum... Sanki bin yıllık ağaçtan bile daha büyüğüm.
---	---

لَسْتُ بِخَيْرٍ وَبَحْرٍ فِرَاقٍ وَكَيْفَ أَكُونُ بِخَيْرٍ وَإِنِّي رَأَيْتُ أَبَا فِي الدُّبُولِ	İyi değilim; Ayrılık denizindeyim. Nasıl iyi olabilirim ki? Solup giden bir babanın, elindeki bir
--	--

يُنَادِي عَلَى صُورَةٍ فِي يَدَيْهِ
لِطِفْلِ يُشَابِهُهُ فِي الْمَلَامِحِ
كَأَن يَقُولُ لَهُ كُلَّ صَبْحٍ:

حَبِيبِي
وَصَارَ يُعَلِّقُهُ صُورَةً
إِذ يَقُولُ لَنَا:
لِيَتَهُمْ تَرْكُوا خَدَّهُ
كَيْ أَقْبِلَهُ بِهِدْوٍ
أَذَابُوهُ بِالْقُصْفِ
كَمْ أَشْتَهِي ضَمَّهُ
فَمَا زِلْتُ أَشْغُرُ بِالْجُوعِ
إِذَا مَا يُجْنُ بِصَدْرِي الْعَنَاقُ

لَسْتُ بِخَيْرٍ
وَفِي التَّحَامُ الْجَنَازَاتِ
فِي شَارِعِ ضَيْقٍ
وَنَظَرَةِ طِفْلِ يُطِيلُ الْوَدَاعَ
وَصَوْتِ تَذَوُّبٍ بِبُحْتِهِ مَذُنْ
صَارَ يَتْبَعُهَا الْإِشْتِيَاقُ

لَسْتُ بِخَيْرٍ
وَفِي ارْتِجَافِ الْعَصَافِيرِ
بَيْنَ الرَّصَاصِ
وَفِي اخْتِصَارِ السَّنَابِلِ
إِذ حَاصَرُوا حَقْلَنَا بِالْقَنَابِلِ
لَا يَعْلَمُونَ بَأَنَّا نُجِيدُ النَّفْسَ فِي
الِاخْتِنَاقِ

لَسْتُ بِخَيْرٍ
يَقُولُ: بَأَنِّي كَصَحْرَاءَ
أَيْدُو لَهُ قَاحِلَةٌ!
وَمَا كَانَ يَعْلَمُ
أَنَّ سَمَائِي تُغَطِّي الْبَسِيطَةَ بِالْغَيْمِ
أَنَّ سِلَالِي تُوزَعُ وَرْدًا عَلَى الْبُسْطَاءِ
وَأَنَّ بِصَدْرِي مَنَاتُ الْفَرَاشَاتِ
لَوْ كَانَ يَعْلَمُ ذَلِكَ
لَوْ كَانَ يَعْلَمُ
رُبَّمَا مَا بَكَيتُ

لَسْتُ بِخَيْرٍ
وَبِي شَالٍ نَازِحَةٍ لَا يُغْنِي
وَدَمْعٌ عَلَى وَجْنَتِي الْمُخَيِّمِ
تَطْبُخُ أُمِّي

fotoğrafa seslendiğini görmüşken...
Yüz hatları kendisine benzeyen bir çocuğun
fotoğrafına.

Her sabah ona “sevgilim” derdi,
Şimdi ise o fotoğrafı asıyor duvara,
Ve bize diyor ki:
“Keşke yanağını bıraksalardı da onu
sessizce öpseydim,
Bombardımanda erittiler onu...
Ona sarılmayı nasıl da arzuluyorum, hâlâ o
açlığı hissediyorum. Göğsümde sarılma
arzusu çıldırdığı zaman.”

İyi değilim.
İçimde dar bir sokakta birbirine karışan
cenazeler var,
Vedayı uzatan bir çocuğun bakışı var,
Ve sesindeki çatallaşmada şehirlerin
eridiği, özlemin artık yorduğu bir çılgılık...

İyi değilim.
İçimde kuşların titreyişi var,
Kurşunların arasında.
Ve başakların can çekişmesi...
Çünkü tarlamızı bombalarla kuşattılar.
Bilmiyorlar ki biz boğulurken bile nefes
almayı iyi biliriz.

İyi değilim.
Diyor ki: “Ona çorak bir çöl gibi
görünüyormuşum!”
Oysa bilmiyordu, gökyüzümün yeryüzünü
bulutlarla kapladığını.
Sepetlerimin yoksullara güller dağıttığını,
Ve göğsümde yüzlerce kelebeğin
olduğunu...
Eğer bilseydi bunu,
Eğer bilseydi, belki de ağlamazdım.

İyi değilim.
Üstümde şarkı söylemeyen sığınmacı bir
kadın şalı ve mülteci kampının yanağında
süzülen bir gözyaşı var.

مَدَامَعَهَا كَيْ تَجُفَّ
وَأَرْشُفُ مِنْ بَحْرِ غَرَّةِ الْمَاسِي
وَأَبْسَمُ
تَفْضُحْنِي صُورَةً فِي الْمَرَايَا
تَقُولُ لِعَيْنِي:
أَقْلِي التَّعَالِي قَلِيلًا
وَقُولِي بَأَنِّي احْتَرَقْتُ
أَقُولُ لَهَا:
إِنِّي قَدْ حُرَقْتُ

Annem yemek pişiriyor, gözyaşları kurusun diye.

Bense Gazze denizinin acılarla dolu tuzunu yudumluyorum ve gülümsüyorum...

Aynadaki bir fotoğraf ele veriyor beni, Gözlerime bakıp diyor ki: “Bırak artık bu kibirli duruşu ve yandığımı söyle!”

Ben de ona diyorum ki:
“Evet, ben kül oldum...”

لَسْتُ بِخَيْرٍ
لَأَنِّي ظَنَنْتُ بِأَنِّي نَجَوْتُ مِنَ الْحَرْبِ
لَكِن حَقِيقَةُ هَذَا
بَأَنِّي قَدْ مِتُّ فِيهَا كَثِيرًا
وَأَنْ حَسِبُوا أَنَّي قَدْ نَجَوْتُ!

İyi değilim.

Çünkü savaştan kurtulduğumu sanmıştım, Oysa işin aslı şu ki;

Ben o savaşın içinde defalarca öldüm, Her ne kadar hayatta kaldığımı sansalar da!

SONUÇ

Bu çalışmada, 7 Ekim 2023 sonrası başlayan Gazze Soykırımı sürecinde dördü enkaz altında kalan evlatlarını kaybeden akademisyen ve şair Dr. Âlâ el-Katrâvî'nin iki şiiri üzerinden yas olgusunun işleniş biçimi ve bu söylemin klasik Arap edebiyatındaki köklü mersiye geleneğiyle olan bağı incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda, şairin yaşadığı derin insani travmayı pasif bir kabulleniş veya çaresiz bir ağlayış olarak değil; eyleme geçen, bedende hissedilen, vakur bir tanıklık ve direniş biçimi olarak şiirleştirdiği tespit edilmiştir.

Çalışmanın ana hipotezine uygun olarak edebi metinlerden elde edilen bulgular doğrultusunda, incelemeye konu olan yas temasının iki temel ekseninde tezahür ettiği görülmüştür:

1. Bireysel Yas (Bedenleşen Anne Yası): “Bırakın Göreyim Onu” şiirinde merkeze alınan bu katmanda, şair enkaz altında nefessiz kalan kızı Orkide üzerinden hususi anne acısını işlemektedir. Annenin çaresizliği kabullenmeyip evladına kendi dudaklarını, ciğerlerini ve saçlarını teklif etmesi, yasa somut ve bedensel bir feda niteliği kazandırır. Ayrıca bu hususi acı, Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim'in vefatında duyduğu Nebvi hüzn ve Ehlibeyit'in kadim çilesiyle ilişkilendirilerek kişisel kayıp manevi-tarihsel bir zemine oturtulur.
2. Toplumsal Yas (Kolektif ve Varoluşsal Yas): “İyi Değilim” şiirinde ise bireysel anne acısı mülteci kampı gerçekliği, abluka şartları ve savaş felaketiyle birleşerek toplumsal bir boyuta taşınmaktadır. Şair, kendi feryadını evladının resmine sarılan çaresiz bir babanın acısıyla, yerinden edilen insanların trajedisıyla ve mülteci kampının ortak

kaderiyle buluşturur. Bu boyutta öne çıkan en vurucu öge ise savaştan bedenen kurtulmuş görünse de ruhen enkaz altında kaldığını belirten hayatta kalma suçluluğudur.

Tartışma boyutunda öne çıkan en önemli husus, şairin her iki şiirinde de dış dünyaya karşı metanetli ve gururlu bir duruş sergilemesine rağmen, iç dünyasında yaşadığı yıkımı “kül olmak” ifadesiyle dışa vurmasıdır. Buna karşın el-Katrâvî’nin şiirinde yas, çaresiz bir pes edişle noktalanmaz, aksine “boğulurken bile nefes almayı bilmek” ifadesinde vücut bulan kitlesel bir direnç bilincine ve direniş estetiğine dönüşür.

Karşılaştırmalı edebi analiz boyutuyla değerlendirildiğinde ise Âlâ el-Katrâvî’nin, Arap edebiyatında ağıt türünün simge ismi olan el-Hansâ’nın açtığı kadın yas söylemi yolunu doğrudan takip ettiği tespit edilmiştir. Ancak şair, bu kadim mirası taklit etmekle kalmamış, klasik dikey kaside kalıpları yerine serbest şiir formunu seçerek, dışsal yas göstergeleri yerine canlı beden dilini öne çıkararak ve olayın bizzat içinden sunduğu anlık tanıklıkla bu ağıt geleneğini 21. yüzyılın direniş estetiğine dönüştürmüştür.

Sonuç olarak Dr. Âlâ el-Katrâvî, kişisel anne acısını Filistin halkının kolektif hafızasıyla birleştirerek geleneksel mersiye anlayışını günümüz şartlarında yeniden üretmiştir. Şairin eserleri, modern dünyanın tanık olduğu büyük bir insani trajediyi tarihe not düşen, acıyı direniş bilincine çeviren ve klasik ağıt kültürünü günümüz edebiyatında yaşatan çok kıymetli birer edebi tanıklık belgesidir.

Bu sonuç ve tartışmalar ışığında, öncelikle Dr. Âlâ el-Katrâvî’nin soykırım sürecinde kaleme aldığı “*Gökyüzünde Bir Çadır*”, “*Ölmeyen Kelebeğim*” ve “*Kinân Benimle Konuşuyor*” gibi diğer divanlarının bütüncül olarak Türkçeye kazandırılması ve edebi incelemelere konu edilmesi önerilmektedir. Bunun yanı sıra Filistinli kadın şairlerin eserlerinin, “anne yası” ve “tanıklık edebiyatı” ekseninde diğer Arap ülkelerindeki direniş edebiyatı örnekleriyle karşılaştırmalı olarak ele alınması gerekmektedir. Son olarak ise metinlerde öne çıkan “hayatta kalma suçluluğu” ve “toplumsal travma” unsurlarının, edebiyat biliminin yanı sıra psikoloji ve sosyoloji disiplinlerinin verileriyle ortaklaşa incelenmesi faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Âlâ’ el-Katrâvî: *Curhu’l-umûmeti’llezî len yelte’im*. (2025). filistinpost. <https://ppost.ps/share/14712>
- Âlâ’ Nu’aym el-Katrâvî .. *Ĥansâ’u Filasţîn*. (2025, Mart 4). mc-doualiya. <https://mc-d.co/26NB>

- Ayyıldız, E. (2020). El-Hansâ' Bint 'Amr: Eski Arap Şiirinde Öncü Bir Mersiye Şairi Hanım. *Mütefekkir*, 7(13), 201-224.
<https://doi.org/10.30523/mutefekkir.757993>
- el-Eşkar, 'Usâme Cum'a. (2024). *Ervâhu't-Tûfân*. Merkezu'z-Zeytûne.
- el-Ğaţrâvî, Â. (2025a). De'ûnî erâhâ. İçinde A. La'bî & Y. Adnân (Ed.), *Ğazze: Ehunâke hayâtun kable'l-mevî?* (ss. 106-107). Dâru'r-Râfideyn.
- el-Ğaţrâvî, Â. (2025b). Lestu bi-ğayr. İçinde A. La'bî & Y. Adnân (Ed.), *Ğazze: Ehunâke hayâtun kable'l-mevî?* (ss. 108-109). Dâru'r-Râfideyn.
- Ergin, A. Ş. (1997). Hansâ. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 16, ss. 46-47). TDV.
- ez-Zu'bût, V. (2025). *Etesme'unî? Min Ğazze ilâ'l-âlem*. Dâru Hurûf Mensûra li'n-Neşr ve't-Tevzî'.
- Graham, J. (Ed.). (2025). Ala'a al-Qatrawi [E-kitap]. İçinde *You Must Live: New Poetry from Palestine*. Copper Canyon Press.
- Rafîf İslîm. (2026). *Eş-Şâ'ira Âlâ' el-Ğaţrâvî tuveşşiku'l-eleme'l-Filisîni min ħilâli kitâbetihâ*. Vekâletu enbâ'i'l-mer'eh. Jinha.
<https://jinhaagency.com/ar/althqaft-w-alfn/alshart-ala-alqtrawy-twthq-alalm-alflstyny-mn-khlal-ktabtha-54205>

Muhammed Hüseyin B. Tabâtabâî'nin Nübüvvet Anlayışı

**Muhammet Çağrı İSMAİLOĞLU¹
Muhammet AYDIN²**

¹ Yüksek Lisans, Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri ABD (Kelâm), muhammetcagriismail@gmail.com , Orcid ID: 0009-0009-3540-835X.

² Doç. Dr. Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kelâm ABD, maydin@gumushane.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-0099-9024.

GİRİŞ

Allah, insanlığa ilahi mesajın iletilmesi ve hidayete erdirmeye misyonu yüklediği peygamberleri vasıtasıyla onlarla iletişime geçmiş, bu münasebetle de nübüvvet müessesesi İslam inanç esaslarının en temel taşlarından birisi olmuştur. Önemi bu denli büyük olan nübüvvet kavramının İslam düşünce tarihi boyunca felsefe, kelam ve tefsir gibi farklı disiplinler, peygamberlik kurumunu kendi metodolojik perspektifleriyle ele almışlardır. (Yavuz, 2007) Modern dönem Şîa düşüncesinin ve tefsir geleneğinin önde gelenlerinden Muhammed Hüseyin b. Tabâtabâî de bu köklü meseleyi, tefsir kitabı olan *el-Mîzân fî Tefsîri 'l-Kur'ân*'da ele almış ve bu kavrama özgün bir bakış açısı kazandırmıştır. Tabâtabâî, aldığı güçlü mantık ve felsefe eğitimi sayesinde nübüvvet bahsini yalnızca kelamî bir dogma veya teolojik bir zorunluluk olarak görmez; aksine konuyu beşerî hayatın idamesi ve fitratın bir gereği olarak sosyal ve felsefî bir zeminde temellendirir. Ona göre, bencillikle dolu olan insan fitratı, menfaat çatışmasına girmiş, her ne kadar bir arada yaşasa da zamanla kaçınılmaz olarak toplumsal kaosa sebebiyet vermiştir. Beşer akli ortaya çıkan kaosu yine beşer akli ile çözüme kavuşturmaya çalışmış ancak bu karmaşayı tek başına çözmede yetersiz kaldığından, insanın dünya ve ahiret mutluluğunu amaçlayan yüce Allah için hatasız bir kurum olan vahiy ve nübüvvet varlıksal bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. (Tabatabâî, 2017)

1. Muhammed Hüseyin b. Tabâtabâî'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği

Doğumu Meşrutiyet Hareketine rastlayan ve Seyyid bir aileye mensup olan Muhammed Hüseyin b. Tabâtabâî, 29 Zilhicce 1321 (milâdî 17 Mart 1903) tarihinde etkili ve siyasi bir şehir olan Tebriz'de dünyaya gelmiştir. Babası ona Seyyid Muhammed Hüseyin ismini vermiştir. Beş yaşında annesini, dokuz yaşında babasını kaybetmiş ve kardeşiyle birlikte babasının vasisi olan Seyyid Muhammed Hasan Bey'in vesayeti altına girmiştir. (Horasânî, 2004) Dindarlıklarıyla bilinen, Akkoyunlu devletinden İslam Cumhuriyetine kadar din alimi, kâdî ve şeyhülislam gibi görevlerle öne çıkan bir soya mensuptur. Yedinci kuşaktaki atası olan Muhammed Ali Kâdî bu aileye mensup kişilerin görev yapıp yapmadığına bakılmaksızın kâdî ünvanı özel bir isim olarak bu aileye vermiştir.

Eğitimine amcası Seyyid Muhammed Ali Kadî'nin yanında geleneksel usullere uygun olarak Kur'an ezberiyle başlayan Tabâtabâî, bunun yanında Farsça metinleri incelemiş ve hat sanatını öğrenmiştir. Ardından geçen on yılda da İslam için gerekli olan Arapça dil bilgisi ve Arapça ilimler

üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu onun ilim dünyasına attığı ilk adım olmuştur. Başlangıçta isteksiz çalışma, okuduklarını anlayamama durumu yaşamıştır ve şevki kırılmıştır. Suyuti'nin ünlü dilbilgisi üzerine yazdığı bir sınavında başarısız olunca öğretmeni tarafından azarlanmış, bu olay kendisinin dönüm noktası olmuş ve öğrenmeye karşı tutkulu bir sevgi kazanmıştır. (Algar, 2006) Tabâtabâî'nin yoğun tahsil hayatına odaklandığı dönemde önde gelen bir âlimin kızı ile evlenmesi ona hem evinde huzurlu bir ortam hem de geçim kaygısından bir nebze de olsa uzaklaşarak ilmi çalışmalarına yoğunlaşmasına imkân tanımıştır. (Dabashi, 1993, 274) Şii ilim merkezi sayılan ve geniş ilim merkezi olan Necefe gitti ve orada bulunan kuzeni Hacı Mirza Kadı'dan destek alarak on yılı aşkın bir süre fıkıh ilmi tahsil etmiş, felsefe ve tefsir alanında çalışmalar yürütmüştür. On yılın ardından Tebriz'e geri dönmüş, siyasal olaylardan dolayı arazilerinden sağladığı geliri alamamıştır. Her ne kadar ilim faaliyetlerinde yetkinliğe ulaşsa da çok tanınamamış ve Tebriz'de on yıl kadar kendi tarlalarında çalışmıştır. II. Dünya savaşının sonrasında yaşanan siyasal durumlardan etkilenmiş ve kendi arazilerinin mülkiyet hakkını kaybetmiştir. Yaşanan bu süreçler onun Kum'a hicretini tetiklemiştir. (Algar, 2006)

Kum şehrinde mekasib dersleri, ardından hukuk ve usûlde uzmanlık derslerine başlamıştır. Ateist düşüncenin yayılmasını tespit etmiş, tefsir ve felsefe alanına yoğunlaşmıştır. Derslere Esfâr ile başlamış bu dersin kısıtlanması üzerine İlahiyât-ı Şifa'yı öğretmeye başlamıştır. Derslerin yanı sıra Tahran'da yapılan birçok felsefi toplantıya katılmıştır. (Horasânî, 2004) İslam düşüncesine olan sempatisinden dolayı Corbin ile arasında felsefi müzakereler olmuş ve bu müzakereler *Mecmûa-i Müzâkerât bâ Henry Corbin* adı altında kitaplaştırılmıştır. Hayatının son dönemlerinde felsefe derslerine devam etmiş ve dersler neticesinde de sonrasında ders olarak okutulan *Bidâyetü'l Hikme* ve *Nihâyetü'l Hikme* kitaplarını neşretmiştir. 1981 yılına gelindiğinde sinir ve kalp hastalıkları nedeniyle eğitim faaliyetlerini azaltmaya, inziva sürecine girmesine neden olmuştur. 15 Kasım 1981 tarihinde vefat eden Tabâtabâî Kum'daki Hazret-i Ma'sume Kabristanlığına defnedilmiştir. (Apaydın, 2010) Hayatını ilimle geçiren Tabatabâî, Necef'teki tahsil süreci zarfında mantık ilminin teknik sahalarına odaklanmış; *Risâletü fi'l-Burhân*, *Risâletü'l-Muğâlata* ve *Risâletü fi't-Tahlîl* gibi klasik mantık metodolojisini konu alan eserlerini bu dönemde telif etmiş, Tebriz'de teolojiye ve ontolojiye önem vererek başta *Risâle der İsbât-i Zât*, *Risâle der Esmâ* ve *Sıfât*, *Risâle der Ef'al* olmak üzere birçok eser yazmıştır. Kum'daki ikameti süresince başta anıtı olan *el-Mizân fi't-Tefsiri'l-Kur'ân* olmak üzere,

Mebde ve Meâd Risalesi, Kifâyetü'l Usûl Haşiyesi, Sünen-i Nebi tefsir, felsefe ve hadis sahasında pek çok eser ortaya koymuştur. (Horasânî, 2004)

2. Nübüvvetle İlgili Temel Kavramlar

2.1. Nebi – Nübüvvet

Kur'an'a göre Allah, insanlara hedeflerinin ve varlık gayelerinin ne olduğunu bildirmiş, kendi heves ve kuruntularına tabi olmamaları gerektiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda Allah, vahyini insanlığa tebliğ etme ve hidayet yolunu onlara göstermekle görevlendirdiği peygamberler vasıtasıyla ilahi emirlerini insanlığa ulaştırmıştır. Bu durum nübüvvet kavramını İslam inanç esaslarının en önemli konularından bir tanesi yapmıştır. Önemi hasebiyle nübüvvet bahsi farklı ekoller tarafından tartışılmış ve farklı şekillerde anlaşılmıştır. (Yavuz, 2000, 11-12) Kavramsal olarak 'haber vermek' anlamındaki neb' veya 'konumu yüksek olmak' manasındaki nübü' kökünden mastar ismi olan nübüvvet kavramı Allah ile kullar arasında dünya ve ahiret ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla yerine getirilen elçilik görevi olarak tanımlanır. (Topaloğlu- Çelebi, 2015, 212) Türkçede nebi kelimesinden türeyen nübüvvet kelimesi yerine 'haber getiren' anlamındaki Farsça kökenli peygamberlik kavramı yaygın olarak kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de teknik tanımı verilmeyen kavram, ilgili ayetler ışığında tetkik edildiğinde; Allah'ın kandile benzettiği peygamberleri aracılığı ile insanlara bilgi ve eğitim verme süreci olarak anlaşılmaktadır. (Yavuz, 2007) Matüridi düşünce sistemine göre nübüvvet müessesesi Hz. Peygamber'in son peygamber olması hasebiyle son bulmuştur. Hz. peygamber sonrası yeni bir peygamber gelebileceği düşüncesi doğrudan nassı inkâr niteliği taşıdığından insanın iman dairesinden çıkan, küfre sebebiyet veren itikadi bir sapma olarak değerlendirmiştir. (Nesefî, 2019, 248-249)

2.2. Resul – Risalet

Sözlükte 'teenni ile gitmek', 'gönderilen elçi', 'sözün ve mesajın taşıyıcısı' manalarına delalet eden resul kelimesinin çoğulu "rusul" (رسل) şeklinde gelmektedir. (İsfahânî, 2010, 426) İstılahi anlamda ise resul kavramı; 'Yüce Allah tarafından kendisine vahyedileni tebliğ etmek için gönderilen, kendisine ait şeriatı ve kitabı olan insandır.' şeklinde tarif edilmiştir. (Taftazânî, 2024, 622; Cürçânî, 2017, 111) Nübüvvet kavramı ile anlam yakınlığı olan ve elçilik görevini ifade eden Risalet kavramı da peygamberlik kurumunu ifade etmek için kullanılsa da Risâlet kelimesi yerine daha çok nübüvvet kelimesi kullanılmaktadır. (Yavuz, 2007)

2.3. Vahiy

Lügatte vahy (وحي)mastarı olup “işaret etme, ilham etmek, süratli işaret” anlamına gelmektedir. (Yavuz, 2012; Erkan, 2013, 1218) İstilahta ise vahiy Allah’ın ilahi mesajlarını peygamber olarak seçtiği kullarına bildirmesi ve öğretmesi anlamı taşımaktadır. Bildirilme aşamasındaki durumu en iyi idrak eden, hakikatinin farkına varan peygamberlerin kendileri olmuştur. Allah’ın ilahi mesajları ile bildirmesiyle insanlar bu hakikati belli bir dereceye kadar öğrenebilmişlerdir. Şûrâ suresi 51. ayeti ışığında Allah peygamberi ile üç şekilde iletişim kurmuştur: birincisi ilahi emrin seçilmiş kulunun kalbine kesin, açık ve zaruri bir bilgi yaratması şeklindeki vasıtasız iletişim; ikincisi Allah’ın bazı cisimlerde ses yaratıp o cisimler üzerinden peygamberi ile konuşması şeklindeki vasıtalı iletişim; üçüncüsü ise doğrudan bir melek gönderip melekler aracılığı ile kurulan iletişimidir. Vahyin, sadık rüyalar, Cibril’in insan suretine bürünmesi, meleğin çan çingirtısına benzer bir sesle peygambere hitap etmesi, görevli meleğin Hz. Peygamber’in kalbine görünmeden vahiy bırakması ve Allah’ın peygamberin kalbinde bu zaruri bilgiyi yaratması gibi değişik mertebeleri de görülmektedir. (Uludağ, 2014, 147-148; bkz. Buhârî, 2013, "Bed'ü'l-vahy", 2; Müslim b. Haccâc, 2012, “Fezâil”, 87)

2.4. Mucize – İsmet

Acz (عجز) kökünden türeyen mûciz (معجز) kelimesi; “aciz bırakan, güçsüz kılan, karşı konulmaz, harika olay” anlamına gelmektedir. Her ne kadar Kur’an-ı Kerim’de mûcize kelimesi form olarak yer almasa da acz kökünden fiil ve sıfat kalıpları “âciz kalmak; güçsüz bırakmak, Allah’ın ayetlerini yalanlamak amacıyla yarışmak” gibi anlamlarla birçok ayette geçmektedir. (Bulut, 2005) İstilahta ise mucize kelimesi insanların bir benzerini getirmeye güç yettirmeyeceği, peygamberlik iddiasında bulunan kişinin davasını güçlendirmek ve doğrulamak için tabiat kanunlarının aksine zuhur ettiği fevkalade olaylara denmektedir.(Karagöz, 2010, 454) Vahiy, Allah ile peygamber arasındaki iletişimi sağlayan bir unsurdur. Bu fonksiyonun yanı sıra vahyin peygamberlere sağladığı imtiyazlar zaman zaman bazı insanların yalancı peygamberlik iddiasında bulunmasına zemin hazırlamıştır. İnsanların hakiki peygamber ile sahtesini ayırt etmede zorlandığı bu noktada Allah gönderdiği elçilerin doğruluğu ispat etmek ve onlara yardım etmek amacıyla onlara çeşitli şekillerde mucizeler lûtfetmiştir. Bu destekle birlikte nübüvveti kesinleşen peygambere vahyi aktarma aşamasında karşılaşılabileceği tehlikelere, zorluklara karşın metni tahrif

etmemesi veya eklemeye bulunmaması için lügatte “engel olmak, gelme ihtimali olan zararı bertaraf etmek”, ıstılahta ise “Allah’ın insanlara rehber olarak seçtiği peygamberleri gûnahtan koruması” anlamına gelen ismet sıfatını peygamberlerine bahşetmiştir. Genel olarak peygamberleri masum gören alimler, bu masumiyetin ismetin büyük-küçük günahları kapsayıp kapsamadığı, sadece dini konularda mı yoksa hayatın her alanında mı korunmuş oldukları, sadece peygamberlerle mi sınırlı olup olmayacağı gibi hususlarda ihtilafa düşmüşlerdir. (Ayğın, 2021, 303-320)

3. Muhammed Hüseyin b. Tabatabaî’de Nübüvvet

3.1. Nübüvvetin Mahiyeti ve Gerekliliği

Muhammed Hüseyin b.Tabatabaî, el-Mizân fî Tefsîri’l-Kur’ân eserinde nübüvvet bahsini belli bir kalıba dökmeden, kavramlar bağlamında ve müstakil ayetler ışığında ele almıştır. Müellif nübüvveti sadece teolojik bir zorunluluk olarak değil, aynı zamanda beşerî hayatın idamesi için kaçınılmaz bir yasa olarak temellendirir. Bu bağlamda o, insanlık tarihinin başlangıcına giderek nübüvvet kavramını anlamlandırmaya çalışır. (Tabatabâî, 2017, c. 2) Canlıların oluşumunu ve gelişimini evrimleşme süreci olarak açıklayan tekâmül nazariyesini (Bayrakdar, 2011) kesin bir bilgiye varamayan varsayımlar olarak nitelendirmiş ve reddetmiştir.

Müellif, Allah’ın insanoğlunu topraktan yarattığını, ardından ona görme, işitme ve kalp organını bahşettiğini ayetler ışığında açıklayarak; beşerin bu yetiler sayesinde bilinçli bir özne haline gelebileceğini, böylelikle insanın kuşatma ve kavrama becerisine sahip olduğunu vurgular. Bu kavrama yetisiyle toplumsallaşma ihtiyacı duyan insan kendi ihtiyaçlarını gidermek için diğer insanlardan yararlanma eğilimi gösterir. Diğer bireylerin de aynı içgüdüyle hareket etmesi karşılığında insan yararlandığı kadar kendisinden yararlanılmasına rıza gösterir böylece karşılıklı hak ve sorumluklar bir denge oluştururlar. Müellif her hak sahibinin hakkını tam olarak alabileceği bu dengeyi “Toplumsal Adalet” olarak nitelendirir. Ancak Müellif; İnsan fitratının gereği olan başkasını emri altında kullanma arzusunun olması, bireyler arasındaki fiziksel ve zihinsel farklılıkların, bölge ve gelenek gibi çevresel etkenlerin bu sistemin bozulmasına sebebiyet verdiğini vurgular. Yazar bu bozulmanın yalnızca toplumsal bir karmaşa ile sınırlı kalmadığını insanlığın helakine, fitratın yok oluşuna ve mutluluk idealinin yitirilmesine yol açacağını belirtir.

Müellif, insanların ıslah amacıyla ortaya koydukları iki çeşit yöntemin mevcudiyetinden bahseder. Bunlardan birincisi; toplumun konulan yasalara cebren riayet ettiği, insanların tam hak sahibi olduğu ve içerisinde üstün ahlak ilkelerinin ve tevhidin yer almadığı beşerî yoldur. Bu yöntemde toplumun gelişim sürecinde insanların iffetin ve müstehcenliğin, yalanın ve doğrunun, güvenilirliğin ve hainliğin farklı zamanlarda zıt kavramların üstün ahlak sayıldığını vurgulamıştır. İkinci yöntem ise; içerisinde dini öğretilerin bulunmadığı, toplumun dönemsel şartlarına uygun ahlaki yöntemlerle eğitilerek kanunlara cebri itaat etmesidir. O, bu yöntemlerin varlıksal bir bilgisizliğe dayandığını, günümüzde çeşitli alanlarda bozgunculuğa yol açtığını; buna karşın insanların Allah tarafından yaratıldığını, ona döneceğini ve insan hayatında tevhid ilkesinin hayatın merkezinden çıkarılması veya örtbas edilmesinin insanı helake sürükleyeceğini ifade eder. Yasa koyma yetkisinin yalnızca ilahi kudretle ortaya çıkabileceğini savunan müellif, vahiy destekli peygamberin yol gösterme misyonu ile Allah'ın ilk defa dünya hayatı ile ilgili olan kargaşayı din ile ortadan kaldırdığını düşünmektedir. Yol gösterme misyonunu üstlenen kişilerin “nebi” ve “resul” olarak adlandırıldığını açıklar. O, nebinin ilahi gerçeklerden haberdar olup bunları duyuran resulün ise peygamberliğin ilahi mesajları iletme misyonuna ek olarak özel bir mesajı iletme misyonuna sahip kişi olduğunu vurgular. Ancak müellif dinin asıl amacına ulaşmasının ardından özellikle ehli kitap olarak söz edilen din bilginleri arasında ihtilaf, çekememezlik ve zulümle birlikte yeniden bir anlaşmazlık yaşandığını belirtir. Böylelikle kargaşanın ilahi mesajın eksikliğinden değil, insanın bencil fitratından kaynaklandığını ifade eder. (Tabatabâi, 2017) Eğer insan akli ve duyuları bu kargaşayı çözemiyorsa, peygamber bu çözümü hangi farklı kanalla getiriyor?

3.2. Nübüvvet ve Vahiy İlişkisi

İnsanların farklı şekil ve düşüncede yaratılmasıyla insanlar arasında anlaşmazlıkların çıktığını belirten müellif, bu ihtilafları kendi beşerî menşeli kanunlarla bertaraf etme gayretinde olduklarını ancak başarılı olmadıklarını vurgulamıştır. Zira Müellife göre; hata yapma potansiyeli yüksek olan beşerin akıl yoluyla tekrardan düzeni inşa etmesini mümkün görmemektedir. O, bu yetersizlik karşısında yüce Allah'ın insanlara kutsal ruhun ve peygamberin de mahiyetine/özüne müdahale edilemeyen ve korunmuş olan ‘vahiy yol’unu takdir ettiğini belirtmiştir. İnsanların mutluluğunu amaçlayan, müjdeleme ve uyarma maksadı taşıyan bu yolu müellif vahiy olarak nitelendirmiştir. Vahyin keyfiyetini Şûra 51. ayeti bağlamında ve üç kısımda taksim etmiştir. İlk

kategori Allah'ın hiçbir elçi veya vasıtaya ihtiyaç duymadan peygamberlerine ilettiği ilahi emir olduğunu, ikinci kategoride aracı bir perdenin yani vahiy için bir eşyaya tecelli ederek ilahi emrin gönderildiği, üçüncü kategoride ise güvenilir bir ruh ile ilahi emirlerin iletildiğini ifade etmektedir. Söz konusu vahiy kanallarının içinden en sarsıntılı ve en meşakkatli olanının vasıtasız vahiy olduğunu belirtmiştir. Müellif peygamberlerin sahip olduğu korunmuşluk (ismet) vasfını bir sıfat olarak görmekte ve üç kısımda açıklamaktadır: Bunlar; vahyi alırken yanılmama, tebliğ görevi esnasında yanlış yapmama ve günah işlememe şeklindedir. Yüce Allah'ın bu sıfat sayesinde vahyin kaynağı olan peygamberi kuşatıp koruyarak vahyin ortadan kalkmasını, şeytan ve şeytanlaşmış insanların vahyi ortadan kaldırma teşebbüslerini bertaraf ettiğini vurgulamıştır. Aklın peygamberin vahiy karşısı bir fiili uygulamasının ve günah işlemesinin insanlar nezdinde inandırıcılığı ve geçerliliğini ortadan kaldıracığını savunmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmamasının sebebini, yüce Allah'ın peygamberlerine ismet sıfatını bahşederek onlara köklü bir bilgi, kişiliğe sinmiş bir meleke haline getirdiği şeklinde açıklamaktadır. (Tabatabâi, 2017)

3.3. Nübüvvetin Delilleri ve Mucize

Müellif mucize bahsini Bakara Sûresi 23. ayeti çerçevesinde ele almış ve iki açıdan değerlendirmiştir. İlk aşamada mucizenin ontolojik varlığını ve Kur'an-ı Kerim'in meydan okumayla (tehaddi) mucizeyi nasıl kanıtladığını analiz etmiş; ikinci aşamada ise mucizenin mahiyetinin ne olduğunu açıklamıştır. İnsanlar arasında düşünsel veya fiziksel farklılıklar olduğunu mucizenin mahiyetini her insanın aynı şekilde anlayamayacağını, üstün anlayış gücüne sahip insanların mucizenin mahiyetini daha iyi anlayacaklarını söyleyen müellif daha zayıf insanların mucizenin mahiyetini anlamlandırmaları için onlara başvurması gerektiğini savunmaktadır. O, Kur'an'ın meydan okuma bahsini Kur'an'ın bilgiyle meydan okuması; kendisine Kur'an inen kişinin şahsında meydan okuması; gaybe ilişkin haberleriyle meydan okuması; çelişkiden uzak olduğunu söyleyerek meydan okuması ve belagatiyle meydan okuması gibi başlıklarda değerlendirmiştir. Beşerin tüm alemler için bilgi verici, yol gösterici, geçmişten veya gelecekte haber verebilecek bir kitap ortaya koyamayacağını belirten müellif buradan hareketle Kur'an-ı Kerim'in mucizesini ortaya koymaktadır. Müellif, İslam'ın kapsamlı bir şekilde teoloji, sosyoloji, siyasi bilgiler vermesi, verilen bilgilerin tevhid ilkesine dayandırılması, yapılan araştırmalar sonucunda bu bilgilerin kalıcı olduğu ve çıkarları koruduğuna atıflar yapılarak Kur'an-ı

Kerim'in bilgi ile meydan okuduğunu açıklamaktadır. Peygamber'in ümmî olduğunu, beşerî bir eğitim almadığını ve öyle bir iddiasının da olmadığını, ilahi mesajla gelen nübüvvetin ardından Arap kabilelerinin en iyi olduğu edebiyatta aciz kaldıklarını, dâhilerin çaresiz kaldığı bir kişiye dönüştüğünü belirterek Kur'an'ın inen kişi şahsında meydan okuduğunu vurgulamaktadır.

Müellif, Kur'an-ı Kerim'in gayb alemine ilişkin haberler verdiğini ayetler ışığında açıklamakta, bazı bilgilerin henüz mahiyetinin farkına varılmadığını ve gelecekte farkına varılacağını altını çizerek Kur'an'ın gaybe ilişkin haberleriyle meydan okumasını açıklamaktadır. Evrenin zorunlu olarak maddi olması gerektiğini, egemen yasanın tekâmül yasası olduğunu ve insanın da bu yasa gereği gelişim ve değişim içerisinde olduğunu vurgulamıştır. Hz. Peygamber'in yirmi üç yıl boyunca Kur'an'ı farklı zamanlarda farklı yerlerde okuduğunu ancak herhangi bir çelişkinin ortaya çıkmadığına değinerek Kur'an-ı Kerim'in çelişkiden uzak olduğunu söyleyerek meydan okumasını, dönemin Araplarının belagatte ileri gittiğini, onlarla özdeşleştiğini belirterek Kur'an-ı Kerim'e karşı belagat anlamında çaresiz kaldıklarını vurgulayarak Kur'an-ı Kerim'in belagatiyle meydan okumasını açıklamıştır.

Ölüm, hayat, rızık gibi terimlerin nedensellik bağlantısı olduğunu vurgulayarak nedensellik ilkesini tamamen ortadan kaldırmadan genel nedenselliği kabul etmektedir. Ancak mucize söz konusu olduğunda müellif, bu durumu nedenselliğin iptali olarak değil, mahiyeti henüz bilinmeyen üst bir gerçekliğin tecellisi olduğunu vurgulamaktadır. Müellif tecellinin Allah tarafından ortaya çıkarıldığını savunmuştur. Genellikle mucizeler peygamberlerin tebliğ görevlerinde geniş kitlelerin inandırılması için insanlara gösterilmiş bazen de peygamberlerin isteği doğrultusunda olduğunu açıklamıştır. Müellif mucize anlayışını 'Allah'ın izniyle' ilkesi üzerine temellendirmektedir. Bu durumu somutlaştırmak adına Hz. İsa'nın mucizelerini ele alan müellif, peygamberin çamurdan bir kuş yaratmasını ve ölüleri diriltme mucizelerini peygamberlerin bağımsız bir kudretinden kaynaklanmayıp Allah'ın izniyle Hâlık ve Muhyi sıfatlarının anlık olarak peygamberde tecelli etmesiyle gerçekleştiğini vurgulamaktadır. (Tabatabâi, 2017)

3.4. Peygamberlerin Özellikleri

Müellif peygamberlerin vahyi alırken, korurken ve ümmete tebliğ ederken her türlü günahattan, hatadan ve yanılmadan uzak olmalarını ifade eden

ismet sıfatını peygamberin benliğine sinmiş bir meleke olduğunu savunmaktadır. Aklî açıdan, rehber olarak seçilen bu elçilerin hata yapma potansiyelinin bulunması, ilahî mesajın güvenilirliğini ve toplum nezdindeki inandırıcılığını tamamen yok edeceğinden, peygamberlerin masumiyeti ilahî korumanın bir gereği olarak görmüş; bununla birlikte peygamberlerin herhangi bir beşerî eğitimden geçmemiş ümmi kişiler olduğunu vurgulamıştır. Bir kuldan ders almamış bu insanların, vahiy sonrasında dönemin en ileri edebiyatçılarını ve dâhilerini çaresiz bırakan muazzam bir bilgi, hitabet ve mucizevî derinlik ortaya koyması, nübüvvetin en somut göstergesidir. Son olarak peygamberler, kendilerine gelen vahyin mahiyetini hiçbir şüphe ve tereddüt yaşamadan, en kesin şekilde idrak eden yegâne öznelerdir. Peygamberler, beşerî yasa koyucuların aksine, insanların dünya ve ahiret saadetini hedefleyen, hayatın merkezine tevhid ilkesini yerleştirerek bencilliğinin pençesine düşen insanı hem dünyada hem de ahirette kurtuluşa erdirmek isteyenler olduğunu vurgulamaktadır. (Tabatabâî, 2017)

3.5. Nübüvvet – İmamet İlişkisi

İstilahta ümmetin yönetim görevini üstlenen kişiye imam, imamın üzerine aldığı göreve ise imâmet denilmektedir. (Öz - İlhan, 2000) Müellif ise imameti insanların imamın peşinden gitmeleri ve ona uymaları şeklinde açıklamıştır. İmamet kavramını Bakara Sûresi 124. ayeti ile ele alan müellif peygamberlik misyonu ile imamlık misyonunun farklı olduğunu, peygamberlere itaatin halihazırda bir zorunluluk olduğu ve Hz. İbrahim’e imamlığın sonradan verildiğini açıklayarak imamlık ile peygamberlik kurumu arasındaki ayrımı ortaya koymaktadır. İmamlık kurumunun mahiyetini; İmamın kesin bir inanca sahip olması gerektiği, imamı Allah’ın belirlediğini ve desteklendiği, Allah tarafından korunduğunu ve masum oldukları, yaşam devam ettiği sürece imamlık kurumunun var olacağı, kulların amellerinin bilgisinde olacağını, imamın dünya ve ahiretle ilgili ihtiyaç duydukları bilgilere sahip olacağı ve imamların insanlar arasında en faziletli kişiler olacağı şeklinde ifade etmektedir. İmamet konusunda en güçlü delillerden sayılan ve şii kelamının doktrinlerini oluşturan Ahzap Sûresi 33. ayeti değerlendiren müellif, ‘innema’ edatının özel temizlenme ve günah kirinden arınma eyleminin genel değil sadece belli bir zümreyi kapsadığını ispatladığını düşünmektedir. Bu zümrenin kimler olduğunu da tartışan müellif, ayetin öncesinde ve sonrasında peygamber hanımlarından bahsedildiği ve müennes zamir kullanıldığı, temizlenme faslına gelindiğinde zaminin müzekker olduğunu belirtir. Buradan yola çıkarak muhatap kitlenin

kadınlar olmadığını savunan müellif, kisâ (abâ) hadisinden yola çıkarak bu muhatapların Ehl-i Beyt olduklarını vurgulamaktadır. Dolayısıyla Tabatabâî, liyakat ve masumiyet şartını sadece bu kadronun taşımasından hareketle, Hz. Peygamber'den sonraki meşru imamet ve velayet makamının yalnızca onlara ait olduğunu kesin bir şekilde ortaya koyulduğunu belirtmektedir. (Tabatabâî, 2017)

4. Sonuç

Bu çalışma nübüvvet kavramını Muhammed Hüseyin b. Tabâtabâî'nin el-Mîzân eseri üzerinden incelemektedir. Güçlü bir felsefe, mantık ve tefsir formasyonuna sahip olan müellif, peygamberliğin gerekliliğini açıklarken sosyolojik ve insani gerçeklerden yola çıkmıştır. İnsanların bir arada yaşama arzusunun olduğunu ancak insanların kendi ürettikleri toplumsal kaosu da göz önünde bulunduran müellif, insan aklının ve beşerî kanunların bu kaosu çözmede yetersiz kaldığını, hatasız ilahi bir kurum olan vahiy ve nübüvveti akli bir zorunluluk haline getirdiğini ileri sürmektedir. İsmet sıfatını güvenliği sağlayan bir koruma mekanizması olarak gören müellif, mucize kavramını ise doğa kanunlarını tamamen yok etmeyen, sadece mahiyeti henüz insanlar tarafından çözülememiş üstün bir ilahi tecelli olduğunu ortaya koymaktadır. Son olarak müellif, Bakara 124 ve Ahzâb 33 ayetlerini dil ve tarih yönünden analiz ederek, toplumun meşru liderliği için gereken masumiyet ve mutlak itaat şartlarının yalnızca Ehl-i Beyt'te bulunduğunu deliller ışığında savunmuştur. Neticede Tabâtabâî'nin nübüvvet teorisi, akıl ile nakli bir zeminde buluşturarak çağdaş İslam düşüncesine rehberlik edecek nitelikte bir kılavuz sunmuştur.

KAYNAKÇA

- Algar, Hamid. “İhringAllama Sayyid Muhammad Husayn Tabatabarhringi: Philosopher, Exegete, and Gnostic”. *Journal of Islamic Studies* 17/3 (22 Mart 2006), 326-351. <https://doi.org/10.1093/jis/etl002>
- Apaydın, Yasin. *Muhammed Hüseyin Tabâtabâî'de Varlık Kavramı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Ayğın, Fadıl (ed.). *Sistematik Kelâm*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2021.
- Bayrakdar, Mehmet. “Tekâmül Nazariyesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/337-339. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu's-sahîh*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013.
- Bulut, Halil İbrahim. “Mücize”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/350-352. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. *Kitâbü't-Ta'rîfât (Terimler Sözlüğü)*. çev. Arif Erkan. Litera Yayıncılık, 2017.

Dabashi, Hamid. *Theology of discontent: the ideological foundations of the Islamic Revolution in Iran*. New York: New York University Press, 1993.

Erkan, Arif. *Arapça-Türkçe Büyük Sözlük*. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2013.

Horasânî, Muhammed Bâkır. “Allâme S. Muhammed Hüseyin Tabâtabâî’nin Hayatı”. *Misbah: İslamî Düşünce ve Araştırma Dergisi* 12/11 (2004), 7-20.

İsfahânî, Râgıb. *Müfredât: Kur’an Kavramları Sözlüğü*. çev. Abdalbaki Güneş - Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.

Karagöz, İsmail (ed.). *Dinî kavramlar sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 5. baskı., 2010.

Müslim b. Haccâc. *el-Câmiu’s-sahîh*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.

Nesefî, Ebu’l-Muîn. *Bahru’l-Kelâm*. çev. Yusuf Arıkaner. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019.

Öz, Mustafa- İlhan, Avni. “İmâmet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/201-203. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Tabatabâî, Muhammed Hüseyin. *el-Mîzân fî Tefsîri’l-Kur’ân*. çev. Vahdettin İnce. İstanbul: Kevser Yayınları, 2017.

Taftazânî, Mas’ûd Ibn-‘Umar at-. *El-makâsîd: kelâm ilminin maksatları*. çev. İrfan Eyibil. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2. baskı., 2024.

Topaloğlu, Bekir-Çelebi, İlyas. *Kelâm terimleri sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, Genişletilmiş ve Gözden geçirilmiş dördüncü basım., 2015.

Uludağ, Süleyman. *İslâm’da inanç konuları ve itikadi mezhepler*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1. baskı., 2014.

Yavuz, Salih Sabri. *İslam Düşüncesinde Nübüvvet*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2000.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Nübüvvet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/279-285. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Vahiy”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/440-443. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Bilgi-Ahlak İlişkisi

Halim MALLI¹

Muhammet AYDIN²

¹ Yüksek Lisans, Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri ABD(Kelâm), hlm29_174@hotmail.com, Orcid ID: 0009-0003-6989-1606.

² Doç. Dr. Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kelâm ABD, maydin@gumushane.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-0099-9024.

1. GİRİŞ: BİLGİ-AHLAK DİYALEKTİĞİ

Bilgi, insanın varlığı anlamlandırma ve hakikate ulaşma çabasının temel unsurlarından biri olarak düşünce tarihinin her döneminde önemli bir problem alanı olmuştur. İnsan, sahip olduğu akıl sayesinde yalnızca çevresini tanıyan bir varlık değil; aynı zamanda kendisini, hayatın anlamını ve varoluşun amacını sorgulayan bilinç sahibi bir özne hâline gelmiştir. Bu nedenle bilgi meselesi yalnızca teorik ve zihinsel bir problem olarak değerlendirilmemiş; insanın inanç, ahlâk ve sorumluluk alanlarıyla doğrudan ilişkili görülmüştür. Özellikle İslam düşünce geleneğinde bilgi, insanı hakikate ulaştıran temel unsur olmasının yanında onun davranışlarını şekillendiren ve ahlâkî yönünü belirleyen önemli bir değer olarak kabul edilmiştir. (Özarslan, 2015, 50)

İslam düşüncesinde bilgi ile ahlâk arasında güçlü bir ilişki kurulmuştur. Bilgi, insanın yalnızca zihinsel gelişimini sağlayan unsur değil; aynı zamanda onu erdemli davranışa yönelten temel imkân olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle İslam düşünürleri bilgi ile eylem arasında ayrılmaz bir bağ bulunduğunu savunmuşlardır. Davranışa dönüşmeyen bilgi eksik kabul edilmiş; insanın sahip olduğu bilgi ölçüsünde sorumluluk taşıdığı ifade edilmiştir. Kur'ân'da akletme, düşünme, tefekkür etme ve hakikati araştırma üzerinde önemle durulması da bu anlayışın temel dayanaklarından biri olmuştur. Böylece İslam düşüncesinde epistemoloji ile etik birbirini tamamlayan iki temel alan hâline gelmiştir. (Yazıcı, 2016, 50)

Kelâm ilmi, bilgi problemini sistematik biçimde ele alan disiplinlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Kelâm âlimleri bilginin tanımı, kaynakları ve kesinlik dereceleri üzerinde durmuş; insanın hakikate hangi yollarla ulaşabileceğini açıklamaya çalışmışlardır. Akıl, duyular ve haber-i sâdık temel bilgi kaynakları olarak değerlendirilirken aynı zamanda insanın özgürlüğü ve ahlâkî sorumluluğu problemi de tartışılmıştır. Özellikle hüsn-kubuh tartışmaları, iyi ile kötünün kaynağı meselesi üzerinden bilgi ile ahlâk arasındaki ilişkiyi daha görünür hâle getirmiştir. Mu‘tezile’nin akla verdiği önem, Eş‘arî düşüncenin ilahi iradeyi merkeze alan yaklaşımı ve Mâtürîdîliğin akıl-vahiy dengesi üzerine geliştirdiği görüşler, İslam düşüncesinde bilgi ve ahlâk ilişkisinin farklı boyutlarını ortaya koymaktadır. (Özarslan, 2015, 50)

İslam düşünürleri arasında Gazzâlî’nin bilgi anlayışı, bilgi ile ahlâk arasındaki ilişkinin manevi yönünü daha belirgin biçimde ele almıştır. Gazzâlî’ye göre hakiki bilgi, insanı yalnızca zihinsel olarak geliştiren değil;

aynı zamanda nefsinin arındırıcı ve onu ahlâkî olgunluğa ulaştırıcı bilgisidir. Bu nedenle bilgi süreci aynı zamanda manevî bir dönüşüm süreci olarak değerlendirilmiştir. Benzer şekilde tasavvuf düşüncesinde de bilgi, insanın iç dünyasını arındırıcı ve onu hakikate yaklaştıran manevî bir yolculuk şeklinde ele alınmıştır. Böylece İslam düşünce geleneğinde bilgi, yalnızca teorik doğruluk problemi değil; insanın ahlâkî gelişimini belirleyen temel unsur hâline gelmiştir.

Modern dönemde ise bilgi üretimindeki büyük artışa rağmen insanlığın aynı ölçüde ahlâkî gelişim gösteremediği görülmektedir. Teknolojik ilerlemeler ve dijitalleşme bilgiye erişimi kolaylaştırmış; ancak aynı zamanda bilgi kirliliği, hakikat krizleri ve ahlâkî yabancılaşma gibi ciddi problemleri de beraberinde getirmiştir. Bilginin çoğu zaman ekonomik ve siyasi çıkarların hizmetine sunulması, onun ahlâkî boyutunun zayıflamasına neden olmuştur. Bu durum modern toplumlarda insanın bilgi ile hikmet arasındaki ilişkiyi kaybetmesine yol açmıştır. Dolayısıyla bilgi ile ahlâk arasındaki ilişkinin yeniden ele alınması, çağdaş dünyanın yaşadığı epistemolojik ve manevî krizlerin anlaşılması açısından önemli hâle gelmiştir.

2. KELAM İLMİNDE BİLGİNİN MAHİYETİ

Kelam ilminde bilgi “hakikate uygun kesin inanç” şeklinde tanımlanmıştır.(Gölcük & Toprak, 2016, s. 52) Bu tanım bilginin doğruluk ve kesinlik unsurlarını içermesi gerektiğini göstermektedir. Kelamcılar zan, şüphe ve taklidi gerçek bilgi olarak kabul etmemiş; bilginin kesin kanaat oluşturmaya gerektiğini savunmuşlardır. Kelam alimleri bilgiyi zorunlu bilgi ve nazârî bilgi şeklinde iki temel kategoriye ayırmışlardır. Zorunlu bilgi insanın doğrudan sahip olduğu bilgileri ifade etmektedir. İnsan açlık hissettiğini, acı duyduğunu veya dış dünyada bazı nesnelerin bulunduğunu doğrudan bilmektedir. Nazârî bilgi ise düşünme, araştırma ve akıl yürütme sonucunda elde edilen bilgileri kapsamaktadır.(Gölcük & Toprak, 2016, s. 92)

Kelam düşüncesinde akıl önemli bir epistemolojik araç olarak kabul edilmiştir. İnsan akli sayesinde varlık düzenini inceleyebilmekte ve Allah’ın varlığına ulaşabilmektedir. Kur’an’da düşünmeye ve tefekküre yapılan vurgu da aklın değerini göstermektedir. İnsan akli doğru kullanıldığında hakikate ulaşmayı sağlayan önemli bir araçtır.

Mu‘tezile düşüncesi akla en geniş alanı tanıyan kelami ekol olmuştur. Mu‘tezile alimleri insanın vahiy olmaksızın da Allah’ın varlığını ve

bazı temel ahlaki ilkeleri bilebileceğini savunmuşlardır. Bu yaklaşım insan özgürlüğünü ve sorumluluğunu rasyonel temellere dayandırmayı amaçlamaktadır. Mu‘tezile’ye göre adaletin iyi, zulmün kötü oluşu insan aklı tarafından kavranabilecek nesnel gerçekliklerdir. İnsan aklı iyi ile kötüyü ayırt edebildiği için yaptığı davranışlardan sorumlu tutulmaktadır. Böylece bilgi ile ahlak arasında zorunlu bir ilişki kurulmaktadır.

Eş‘arî düşünce ise aklın önemini kabul etmekle birlikte onun sınırlarını daha belirgin biçimde çizmiştir. Eş‘arî alimlere göre insan aklı metafizik hakikatleri tam olarak kavrayamaz. Özellikle ahiret, vahiy ve ilahi sıfatlar gibi konularda kesin bilgiye ancak vahyin rehberliğiyle ulaşılabilir.

Eş‘arî yaklaşım insan aklının hata yapabilen bir yapıya sahip olduğunu vurgulamaktadır. İnsan arzularından, önyargılarından ve çevresel etkilerden dolayı yanlış sonuçlara ulaşabilmektedir. Bu nedenle vahiy insan için zorunlu bir rehber niteliği taşımaktadır.

Mâtürîdî düşünce ise akıl ile vahiy arasında daha dengeli bir ilişki kurmuştur. İnsan aklı Allah’ın varlığını ve bazı temel ahlaki gerçeklikleri bilebilir; ancak vahiy insanı eksiksiz hakikate ulaştırmaktadır. Bu yaklaşım İslam düşüncesinde akıl ile vahyin çatışmadığını göstermektedir.

Kelam alimleri bilgi kaynaklarını akıl, duyular ve haber-i sadık şeklinde sınıflandırmışlardır. Duyular dış dünya hakkında bilgi edinmeyi sağlarken; haber-i sadık güvenilir bilgi aktarımını ifade etmektedir. Özellikle mütevatir haber kesin bilgi kaynağı kabul edilmiştir. Vahiy de haber-i sadık kapsamında değerlendirilmiştir. Çünkü vahiy Allah’tan gelen kesin bilgi olarak kabul edilmektedir. Böylece vahiy epistemolojik açıdan en güvenilir bilgi kaynağı haline gelmektedir.

Kelam düşüncesinde bilgi yalnızca teorik bir mesele değildir. Bilgi insanın dini sorumluluğunu belirleyen temel unsur olarak değerlendirilmiştir. İnsan ancak bilgi sahibi olduğu ölçüde bilinçli tercihler yapabilmekte ve ahlaki yükümlülük taşımaktadır. Bu nedenle cehalet İslam düşüncesinde önemli bir problem olarak görülmüştür. Cehalet insanın hakikatten uzaklaşmasına ve yanlış davranışlara yönelmesine neden olmaktadır. Bu yüzden ilim öğrenmek dini ve ahlaki bir görev kabul edilmiştir.

Kelam alimleri bilgi ile amel arasındaki ilişkiyi de önemsemişlerdir. İnsan yalnızca öğrenmekle yetinmemeli, öğrendiği bilgileri davranışlarına da

yansıtmalıdır. Çünkü davranışa dönüşmeyen bilgi eksik kabul edilmektedir. Bu nedenle ilim ile amel arasında kopmaz bir bağ kurulmuştur.

Kur'an'da bilgiyi davranışa dönüştürmeyen kişiler eleştirilmiştir. Özellikle bildiği halde gerçeğe uygun davranmayan insanların ağır sorumluluk taşıdığı ifade edilmiştir. Bu durum İslam düşüncesinde bilginin etik boyutunu açık biçimde göstermektedir.

Bilgi problemi siyaset düşüncesi açısından da önem taşımaktadır. İslam düşünürleri adaletli yönetimin bilgi sahibi yöneticilerle mümkün olacağını savunmuşlardır. Çünkü bilgisiz yöneticiler toplumsal düzeni bozabilmekte ve zulme yol açabilmektedir. Bu nedenle bilgi toplumsal düzen açısından da temel değerlerden biri kabul edilmiştir.

Farabi ve İbn Sina gibi İslam filozofları da bilgiyi insanın yetkinleşmesinin temel şartı olarak değerlendirmişlerdir. Onlara göre insan aklı geliştikçe hakikate yaklaşmakta ve daha erdemli hale gelmektedir. Böylece bilgi insanın manevi yükselişinin aracı haline gelmektedir. İbn Haldun ise bilgi problemini toplumsal yapı ile ilişkilendirmiştir. Ona göre toplumların gelişmesi ilim faaliyetlerinin güçlenmesine bağlıdır. Bilginin zayıfladığı toplumlarda kültürel ve siyasi çöküş hızlanmaktadır. Bu nedenle ilim medeniyetin temel unsurlarından biri kabul edilmiştir.

Modern dönemde bilgiye ulaşım imkanlarının artması insanlık açısından önemli fırsatlar sunmuştur. Ancak bilgi bolluğu aynı zamanda yüzeysellik problemini de ortaya çıkarmıştır. İnsanlar çok fazla bilgiye maruz kalmakta; fakat bu bilgileri derinlemesine değerlendirmekte zorlanmaktadır. Bu durum modern çağın önemli epistemolojik problemlerinden biri haline gelmiştir.

Dijital medya çağında bilgi çoğu zaman hızla tüketilen bir meta haline gelmiştir. İnsanlar doğruluğunu araştırmadan bilgileri paylaşabilmekte ve yanlış bilgiler çok kısa sürede yayılabilmektedir. Bu nedenle eleştirel düşünme becerisi günümüzde daha büyük önem kazanmıştır.

Kelam düşüncesinin geliştirdiği tahkik anlayışı modern dönemde de değer taşımaktadır. Tahkik, bilgiyi sorgulayarak ve deliller üzerinden değerlendirerek kabul etmeyi ifade etmektedir. Bu yaklaşım günümüzde bilgi kirliliğine karşı önemli bir çözüm yöntemi sunmaktadır.

3. AHLAKİ BİLGİNİN TEMELİ VE HÜSÜN-KUBUH ÖĞRETİSİ

Kelam ilminde bilgi ile ahlak arasındaki ilişkiyi açıklayan en önemli meselelerden biri hüsün ve kubuh problemidir. Hüsün iyi, güzel ve övgüye layık olanı ifade ederken; kubuh kötü, çirkin ve yerilmeyi hak eden davranışları ifade etmektedir. Bu mesele yalnızca teorik bir tartışma değil, insanın ahlaki sorumluluğunun hangi temeller üzerine kurulduğunu açıklayan merkezi bir problemidir. Çünkü insanın sorumlu tutulabilmesi için iyi ile kötüyü hangi yollarla bilebildiğinin açıklanması gerekmektedir.

Kelâm ekolleri arasında özellikle Mu‘tezile ile Eş‘arîlik, hüsün ve kubuh konusunda birbirinden farklı görüşler ortaya koymuştur. Mu‘tezile, fiillerde hüsün ve kubuhun zâtî olduğunu savunmuş, insan aklının vahiy olmaksızın da iyi ile kötüyü ayırt edebileceğini ileri sürmüştür. Buna göre adalet, doğruluk ve iyilik gibi fiiller özleri itibarıyla güzel; zulüm, yalan ve kötülük ise özleri itibarıyla çirkindir. Bu sebeple insan aklı, ilahî bir bildirim olmadan da bazı fiillerin iyi veya kötü olduğunu bilebilir. Eş‘arîler ise Mu‘tezile’nin aksine fiillerde mutlak anlamda aklî bir hüsün ve kubuh bulunduğunu kabul etmemişlerdir. Onlara göre bir fiilin iyi veya kötü oluşu, esas itibarıyla şer‘î hükümle belirlenir. İnsan aklı bazı fayda ve zararları kavrayabilse de fiillerin bağlayıcı ahlakî değerini belirleme konusunda nihai otorite vahiydir. Bu nedenle Eş‘arîler, özellikle ilahî fiiller söz konusu olduğunda aklın hüküm veremeyeceğini savunmuşlardır. Kâdî Abdülcebâr, Mu‘tezilî çizgide hareket ederek fiillerin değerlendirilmesinde akla merkezi bir rol vermiş ve hüsün-kubuhun “vücûh ve itibârât” çerçevesinde anlaşılması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre bir fiilin iyi veya kötü oluşu, o fiilin taşıdığı yön ve niteliklere göre belirlenmektedir. Fahreddin er-Râzî ise meseleye daha farklı yaklaşmıştır. Râzî, insan fiilleri konusunda aklın iyi ve kötüyü belirleyebileceğini kabul etmekle birlikte Allah’ın fiilleri hakkında aklın kesin hüküm veremeyeceğini ifade etmiştir. Bu sebeple Râzî, insan fiilleri ile ilahî fiilleri birbirinden ayırmış ve özellikle ilahî alanda vahyin belirleyiciliğini ön plana çıkarmıştır. (Ahmed, 2022, 182-185)

Mu‘tezile düşüncesi hüsün ve kubuhun aklî olduğunu savunmuştur. Buna göre fiiller özlerinde bazı değerler taşımaktadır. Adalet özü itibarıyla iyi, zulüm ise özü itibarıyla kötüdür. İnsan aklı vahiy olmaksızın da bu değerleri kavrayabilecek kapasiteye sahiptir. Kâdî Abdülcebâr’ın eserlerinde bu yaklaşım sistematik biçimde ele alınmıştır. Mu‘tezile’ye göre insanın özgür iradesi ancak aklî hüsün-kubuh anlayışıyla anlam kazanmaktadır. Eğer insan iyi ile kötüyü bilemiyorsa ahlaki sorumluluğun da anlamı

kalmamaktadır. Bu nedenle Mu‘tezile alimleri aklı yalnızca epistemolojik değil aynı zamanda etik bir merci olarak değerlendirmişlerdir. İnsanın ahlaki yükümlülüğü aklın hakikati kavrama gücüne dayandırılmıştır.

Eş‘arî düşünce ise bu yaklaşımı eleştirmiştir. Eş‘arî alimlere göre fiillerin özlerinde zorunlu ahlaki değerler bulunmamaktadır. Bir fiilin iyi veya kötü oluşu Allah’ın emri ve yasağıyla belirlenmektedir. Bu nedenle ahlaki değerlerin kaynağı ilahi iradedir. Özellikle Bâkılânî ve Cüveynî gibi Eş‘arî alimler zâtî hüsün ve kubuh anlayışını reddetmişlerdir. (Yahya, 2025, s. 105)

Fahreddin er-Râzî ise Eş‘arî gelenek içerisinde daha farklı bir yaklaşım geliştirmiştir. Râzî, insan fiilleri konusunda aklın hüsün ve kubhu kavrayabileceğini kabul etmiş; ancak ilahi fiiller söz konusu olduğunda aklın yeterli olmayacağını savunmuştur. Bu yaklaşım klasik Eş‘arî anlayıştan belirli ölçüde ayrılmaktadır. Râzî’nin yaklaşımı özellikle insan davranışlarının değerlendirilmesi açısından önemlidir. Çünkü ona göre insan aklı zulmün kötü, adaletin ise iyi olduğunu kavrayabilmektedir. Ancak Allah’ın fiilleri insan aklıyla tam anlamıyla değerlendirilemez. Bu nedenle ilahi fiiller alanında vahyin belirleyiciliği devam etmektedir. (Ahmed, 2022, s. 72)

Mâtürîdî düşünce ise Mu‘tezile ile Eş‘arîlik arasında orta bir yol geliştirmiştir. Mâtürîdî alimler insan aklının bazı temel ahlaki ilkeleri bilebileceğini kabul etmiş; ancak vahyin rehberliğini de zorunlu görmüşlerdir. Özellikle Hanefî-Mâtürîdî gelenekte aklın hükümlerdeki rolü ayrıntılı biçimde tartışılmıştır. Hanefî usulcüler hüsün kavramını ilahi rıza ve muhabbetle ilişkilendirmişlerdir. Serahsî’ye göre Allah’ın emrettiği fiiller ilahi rızayı taşıdığı için hasen kabul edilmektedir. Bu yaklaşımda ahlaki değerler yalnızca özsel niteliklere değil, aynı zamanda ilahi iradeye dayandırılmıştır. Pezdevî ve Serahsî gibi Hanefî alimler bazı noktalarda zâtî hüsün anlayışına yaklaşmışlardır. Özellikle emredilen fiillerin özlerinde kemal bulunduğu düşüncesi dikkat çekmektedir. Böylece Hanefî-Mâtürîdî gelenekte ahlaki değerlerin tamamen iradi olmadığı fikri güç kazanmıştır. (Yahya, 2025, s. 138)

Hüsün-kubuh tartışmaları yalnızca teorik ahlak problemi değildir. Bu mesele teklif, adalet, kader ve insan özgürlüğü gibi birçok kelami konuyla ilişkilidir. İnsan ancak iyi ile kötüyü bilebildiği ölçüde sorumlu tutulabilmektedir. Bu nedenle epistemoloji ile etik arasında doğrudan bağ kurulmaktadır.

Kelam alimleri bilgi eksikliğinin sorumluluğu etkileyebileceğini kabul etmişlerdir. Özellikle fetret ehli tartışmaları bu bağlamda önemlidir. Vahyin ulaşmadığı toplumlarda insanların hangi ölçüde sorumlu tutulacağı epistemolojik bir problem olarak değerlendirilmiştir. Çünkü bilgiye ulaşma imkânı ile sorumluluk arasında doğrudan ilişki bulunmaktadır.

Hüsün-kubuh teorileri modern etik tartışmaları açısından da önem taşımaktadır. Günümüzde ahlaki relativizm giderek yaygınlaşmakta; iyi ve kötü anlayışları bireysel tercihlere indirgenmektedir. İslam kelamı ise ahlaki değerlerin tamamen göreceli olmadığını, insan aklı ve vahiy aracılığıyla kavranabilecek objektif yönler taşıdığını savunmaktadır.

Modern dünyada bireysel çıkarların ahlaki ilkelerin önüne geçmesi toplumsal krizlere yol açmaktadır. Adalet, merhamet ve sorumluluk gibi değerlerin zayıflaması bilgi ile ahlak arasındaki bağın kopmasına neden olmaktadır. Kelam düşüncesinin geliştirdiği epistemolojik ve etik yaklaşım bu noktada yeniden önem kazanmaktadır. İslam düşüncesi bilgiyi yalnızca zihinsel bir faaliyet olarak değerlendirmemiştir. Bilgi insanı hakikate ulaştıran ve davranışlarını dönüştüren ahlaki bir süreçtir. Bu nedenle bilgi ile ahlak birbirinden ayrılmaz iki temel değer olarak görülmektedir.

4. GAZZÂLÎ'DE BİLGİ, AHLAK VE MANEVİ DÖNÜŞÜM

İslam düşüncesinde bilgi ile ahlak arasındaki ilişkiyi en derin biçimde ele alan düşünürlerden biri Gazzâlî'dir. Gazzâlî bilgi problemini yalnızca teorik bir mesele olarak değerlendirmemiş; insanın manevi dönüşümüyle doğrudan ilişkilendirmiştir. Ona göre hakiki bilgi insanı Allah'a yaklaştıran, nefsinin arındıran ve ahlaki olgunluğa ulaştıran bilgidir. Eğer bilgi insanı kibir, gösteriş ve dünyevî tutkulara sürüklüyorsa bu bilgi gerçek anlamda faydalı değildir. (Atalay, 2019, s. 20)

Gazzâlî yaşadığı dönemde ilim anlayışının büyük ölçüde şekilci hale geldiğini düşünmüştür. Özellikle bazı alimlerin bilgiyi makam, servet ve siyasi güç elde etme aracı olarak kullanmasını ağır biçimde eleştirmiştir. Ona göre ilim Allah rızası için öğrenilmeli ve insanı ahlaki olgunluğa ulaştırmalıdır. Gazzâlî bilgi problemini akıl, vahiy ve sezgi arasında bütüncül bir ilişki kurarak açıklamıştır. Ona göre insan yalnızca duyular ve akıl yoluyla değil, manevi arınma sonucunda elde edilen sezgisel bilgi aracılığıyla da hakikate ulaşabilmektedir. (Atalay, 2019, s. 37)

Gazzâlî'nin epistemolojisi kalp merkezi bir yere sahiptir. Kalp yalnızca biyolojik organ değil, insanın hakikati kavrama merkezidir. İnsan nefsinin kötü arzulardan temizledikçe kalbi hakikati daha doğru biçimde algılamaya başlamaktadır. Bu nedenle bilgi süreci aynı zamanda ahlaki ve manevi bir arınma sürecidir.

Gazzâlî duyuların insanı zaman zaman yanıltabileceğini ifade etmektedir. İnsan bazı durumlarda gördüğü veya işittiği şeyleri yanlış değerlendirebilmektedir. Akıl ise duyuların üstünde daha güvenilir bir bilgi kaynağıdır. Ancak akıl da mutlak anlamda yeterli değildir. Çünkü metafizik hakikatlerin tamamı yalnızca akılla kavranamamaktadır. Bu nedenle vahiy ve manevi sezgi bilgi sürecinin tamamlayıcı unsurlarıdır. Gazzâlî'nin bilgi anlayışında ilim ile amel arasında kopmaz bir bağ bulunmaktadır. Ona göre davranışa dönüşmeyen bilgi faydasızdır. İnsan öğrendiği hakikatleri yaşamına aktarmadığı sürece gerçek anlamda alim sayılamaz. Bu nedenle Gazzâlî yalnızca teorik bilgiyle yetinen alimleri eleştirmiştir. (Atalay, 2019, s. 6)

Özellikle kalbin arındırılması, nefsin kontrol altına alınması ve ihlas kavramları Gazzâlî'nin bilgi anlayışının merkezinde yer almaktadır. Diğer taraftan tasavvufta ise bilgi yalnızca zihinsel süreç değil, aynı zamanda manevi tecrübe sonucunda elde edilen hakikat bilgisidir. (Uludağ, 2012, 373) Gazzâlî bilgi derecelerini de ayrıntılı biçimde incelemiştir. Ona göre herkes aynı seviyede bilgiye sahip değildir. Bazı insanlar yalnızca yüzeysel bilgiye ulaşırken, bazıları hakikatin derin boyutlarını kavrayabilmektedir. Bu nedenle bilgi insanın manevi gelişimine paralel olarak derinleşmektedir. İnsanın amacı yalnızca bilgi sahibi olmak değil, aynı zamanda hikmet sahibi olmaktır. Hikmet bilgiyi doğru yerde ve doğru amaçlarla kullanabilme yeteneğidir. İnsan bilgiyi zulüm, çıkar ve gösteriş için kullandığında hikmetten uzaklaşmaktadır.

Modern dünyada bilgi çoğu zaman teknik ve ekonomik fayda açısından değerlendirilmektedir. Eğitim sistemleri insanın ahlaki gelişiminden çok mesleki becerilerine odaklanmaktadır. Bu durum bilgi ile ahlak arasındaki bağın zayıflamasına yol açmaktadır. Bilimsel ilerlemeler insan hayatını kolaylaştırmış olsa da ahlaki problemler devam etmektedir. Savaş teknolojileri, çevre felaketleri ve ekonomik sömürü bunun örnekleri arasında yer almaktadır. İnsan büyük bilgi birikimine sahip olmasına rağmen aynı ölçüde ahlaki gelişim gösterememiştir. Gazzâlî'ye göre bunun temel nedeni bilginin manevi boyutunun ihmal edilmesidir. İnsan yalnızca akli bilgiyle yetinmekte; kalbi ve ahlaki yönünü geliştirmemektedir. Oysa hakiki bilgi

insanın hem zihnini hem ruhunu dönüştürmelidir. Bundan ötürü İslam ahlak düşüncesinde ilim ile erdem arasındaki ilişkinin merkezi önem taşıdığı ifade edilebilir.(Çağrı, 2006, 9) İslam düşünürleri bilgiyi insanı fazilete ulaştıran temel unsur olarak değerlendirmişlerdir.

Modern insan bilgiye kolayca ulaşabilmekte; ancak buna rağmen manevi boşluk ve anlamsızlık duygusu yaşamaktadır. Bu durum insanın yalnızca maddi bilgiyle tatmin olamayacağını göstermektedir. Bilgi ile ahlak arasındaki ilişkinin yeniden kurulmasının gerekli olduğu görülmektedir. İnsan bilgiyi yalnızca güç elde etmek için değil, hakikate ve erdeme ulaşmak için kullanılmalıdır. Böylece bilgi insanı kibir ve yıkıma değil, hikmet ve olgunluğa ulaştıracaktır. Günümüzde eğitim anlayışı açısından da önemli sonuçlar doğurmaktadır. Eğitim yalnızca bilgi aktarma süreci değildir. Aynı zamanda insanın ahlaki kişiliğini geliştiren bir terbiye sürecidir. Bu nedenle bilgi ile ahlakın birbirinden ayrılması insanın bütünlüğünü bozmakta ve toplumsal krizlere yol açmaktadır.

5. MÂTÜRÎDÎ GELENEKTE AKIL, VAHİY VE AHLAK İLİŞKİSİ

İslam düşünce tarihinde bilgi ile ahlak arasındaki ilişkiyi dengeli biçimde ele alan ekollerden biri Mâtürîdîlik olmuştur. Mâtürîdî gelenek özellikle akıl ile vahiy arasında kurduğu denge sayesinde kelam düşüncesinde önemli bir yere sahip olmuştur. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî insan aklının değerini kabul etmiş; ancak vahyin rehberliğini de zorunlu görmüştür. Bu yaklaşım hem aşırı rasyonalizmi hem de akli tamamen ikinci plana iten anlayışları eleştiren orta bir yol olarak değerlendirilmiştir. Mâtürîdî düşünceye göre insan akli Allah'ın varlığını ve bazı temel ahlaki gerçeklikleri bilebilecek kapasiteye sahiptir. İnsan akli adaletin iyi, zulmün kötü olduğunu kavrayabilmektedir. Bu nedenle insan vahiy ulaşmasa bile belirli ölçüde sorumluluk taşımaktadır. Mâtürîdî epistemolojisinde akıl insanın hakikate ulaşmasında temel araçlardan biri kabul edilmiştir. Mâtürîdî düşüncenin özellikle teklif ve sorumluluk problemleri açısından akla büyük önem verdiği ifade edilmektedir. İnsan ancak akıl sahibi olduğu için yükümlü tutulmaktadır. Akıl bulunmadığında dini sorumluluk da ortadan kalkmaktadır. Bu yaklaşım bilgi ile sorumluluk arasındaki ilişkiyi açık biçimde göstermektedir.(Yahya, 2025, s. 105)

Allah insanı akıl sahibi olarak yaratmış ve ona doğruyu yanlıştan ayırabilecek bir kapasite vermiştir. İnsan çevresindeki düzeni inceleyerek Allah'ın varlığına ulaşabilir. Evrenin düzeni, varlıkların uyumu ve insanın

yaratılışı akıl için önemli deliller oluşturmaktadır. Bu yaklaşım İslam düşüncesinde tabiatın epistemolojik değer taşıdığını göstermektedir. Evren yalnızca fiziksel bir gerçeklik değil, aynı zamanda insanı hakikate götüren bir işaretler bütünüdür. Kur'an'da doğa olaylarına sıkça dikkat çekilmesi de bu anlayışla ilişkilidir. Nitekim Kur'an'da *“Ve Allah sizi analarınızın karınlarından öyle bir halde çıkardı ki hiçbir şey bilmiyordunuz, öyle iken size, işitme, gözler, gönüller verdi ki şükredesiniz.”* (Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Nahl 16:78.)

Mâtürîdî düşünce vahyi aklın alternatifi değil tamamlayıcısı olarak değerlendirmiştir. İnsan akli bazı temel gerçeklikleri bilebilse de metafizik alanın bütün ayrıntılarını kavrayamamaktadır. Özellikle ahiret hayatı, ibadetlerin ayrıntıları ve gayb alanına ilişkin konularda vahyin rehberliği zorunludur. Mâtürîdî gelenekte akıl-vahiy ilişkisi çatışmacı değil uyumlu biçimde ele alınmıştır. Çünkü hem akli hem vahyi yaratan Allah'tır. Dolayısıyla akıl ile vahiy arasında gerçek anlamda çelişki bulunmamaktadır.(Yahya, 2025, s. 30)

Mâtürîdî düşüncede insan özgürlüğü de önemli bir yere sahiptir. İnsan kendi fiillerini tercih etme gücüne sahiptir ve bu nedenle ahlaki sorumluluk taşımaktadır. Eğer insan tamamen zorunlu davranışlarda bulunuyor olsaydı ödül ve cezanın anlamı kalmazdı. Bu yaklaşım ahlaki sorumluluğun epistemolojik temelini oluşturmaktadır. İnsan iyi ile kötüyü kavrayabildiği ve tercih yapabildiği için sorumludur. Böylece bilgi, özgürlük ve ahlak birbirini tamamlayan kavramlar haline gelmektedir. Mâtürîdî epistemolojisi insanın düşünme ve sorgulama yeteneğini teşvik etmektedir. Körü körüne taklit eleştirilmiş; insanın delil üzerinden inanç sahibi olması gerektiği vurgulanmıştır. Bu nedenle tahkiki iman anlayışı ön plana çıkmıştır. Tahkiki iman insanın araştırarak, düşünerek ve bilinçli biçimde inanç sahibi olması anlamına gelmektedir. Taklidi iman ise başkalarının etkisiyle sorgulamadan inanmayı ifade etmektedir. Birçok alim tahkiki imanı daha üstün kabul etmiştir. (Kılavuz, 2019, s. 41)

Eğitim yalnızca bilgi ezberletme süreci değildir. İnsan aklının geliştirilmesi, eleştirel düşüncenin güçlendirilmesi ve ahlaki bilincin oluşturulması eğitimin temel amaçları arasında yer almaktadır. Modern dönemde bazı düşünce akımları dini bilgiyi irrasyonel olarak değerlendirmiştir. Mâtürîdî yaklaşım ise din ile akıl arasında çatışma olmadığını savunarak bu eleştirilere karşı önemli cevaplar sunmaktadır. Nitekim Kelam ilmi insanın inançlarını sağlam bilgi temelleri üzerine kurmayı

amaçlamaktadır (Gölcük, 2018, s. 87). Mâtürîdî düşünce de bu hedef doğrultusunda akli delillere büyük önem vermiştir.

Modern dünyada bilgi çoğu zaman seküler çerçevede değerlendirilmektedir. Bu yaklaşım insanın manevi boyutunu geri plana itmektedir. Mâtürîdî epistemolojisi ise insanı hem akli hem manevi yönleriyle ele almakta ve bütüncül bir yaklaşım geliştirmektedir.

Çağdaş toplumlarda yaşanan ahlaki relativizm problemi de Mâtürîdî düşünce açısından önemlidir. Günümüzde iyi ve kötü anlayışları çoğu zaman bireysel tercihlere indirgenmektedir. Oysa Mâtürîdî yaklaşım insan aklının bazı evrensel ahlaki değerleri kavrayabileceğini savunmaktadır. Bu anlayış toplumsal adalet açısından büyük önem taşımaktadır. Eğer ahlaki değerler tamamen göreceli hale gelirse adalet kavramı da zayıflamaktadır. Mâtürîdî düşünce ise adaletin objektif bir değer olduğunu savunmaktadır. Bilgi ile ahlak arasındaki bağın zayıflaması modern toplumlarda ciddi krizler doğurmaktadır. Teknolojik gelişmeler insan hayatını kolaylaştırırken aynı zamanda büyük yıkım imkanları da oluşturmaktadır. Bu nedenle bilginin ahlaki ilkeler doğrultusunda kullanılması zorunlu hale gelmektedir.

6. TANRI-İNSAN İLİŞKİSİ OLARAK AHLÂK

İslam düşüncesinde Tanrı-insan ilişkisi yalnızca metafizik bir bağıllık biçimi değil, aynı zamanda ahlâkî bir sorumluluk ilişkisidir. İnsan, Allah tarafından yaratılmış, akıl ve irade sahibi kılınmış bir varlık olarak davranışlarından sorumlu tutulmuştur. Bu nedenle ahlâk, insanın Tanrı ile kurduğu ilişkinin pratik boyutunu oluşturmaktadır. Kur'an'da insanın “ahsen-i takvîm” üzere yaratıldığı belirtilmektedir. Nitekim Kur'an'da “*Ki biz insanı en güzel bir biçimde yarattık*”. (Yazır, 2016, 95:4) İnsan, yaratılışına yerleştirilen fitrat sayesinde hakikate yönelme potansiyeline sahip olmuş; böylece Tanrı ile ilişkisinin temel zemini oluşturulmuştur. Bu bağlamda ahlâk, insanın yaratılış gayesine uygun yaşamasını sağlayan ilâhî bir yöneliş biçimi olarak ortaya çıkmaktadır.

Modern İslam düşüncesinde ahlâkın hakikat ve kimlik ilişkisi içerisinde değerlendirilmesi önemli bir yaklaşım olarak dikkat çekmektedir. Bu yaklaşıma göre dinin temel amacı insanı ahlâkî olarak dönüştürmek iken, modern süreçte din çoğu zaman kimlik üretici bir yapıya indirgenmiştir. Böylece ahlâkî bilinç yerine aidiyet merkezli bir din anlayışı öne çıkmıştır (Evkuran, 2019, 73-76). Oysa Tanrı-insan ilişkisinin merkezinde insanın

ahlâkî olgunluğu bulunmaktadır. İnsan, Tanrı'ya yalnızca ibadet yoluyla değil; adalet, merhamet, doğruluk ve sorumluluk gibi ahlâkî değerlerle yaklaşmaktadır.

Hakikat ile ahlâk arasında zorunlu bir ilişki bulunmaktadır. İnsan, hakikati yalnızca teorik düzlemde bilen bir varlık değil; onu davranışlarında görünür kılan bir özne olarak değerlendirilmelidir. Bu nedenle ahlâk, insanın hakikate bağlılığının somut göstergesidir. Hakikat iddiasında bulunan bir insanın davranışlarında ahlâkî tutarlılık bulunmuyorsa, onun hakikat anlayışı eksik kalmaktadır (Evkuran, 2019, 60). Bu yaklaşım, İslam düşüncesindeki bilgi-amel bütünlüğüyle de örtüşmektedir. Nitekim Gazzâlî geleneğinde bilgi, davranışa dönüşmediği sürece gerçek anlamına ulaşmamaktadır. (Atalay, 2019, 12) İnsan, bildiği hakikati yaşamına aktarmadığında Tanrı ile kurduğu ilişki de yüzeysel kalmaktadır.

Kur'an merkezli ahlâk anlayışında insanın temel görevi, Allah'ın koyduğu ölçülere uygun bir hayat sürmektir. Bu nedenle ilim ile amel arasındaki bağ büyük önem taşımaktadır. Kur'an'da bilgiyi pratiğe dönüştürmeyen insanların eleştirilmesi, ahlâkın yalnızca teorik değil, yaşanan bir hakikat olduğunu göstermektedir. (Yazır, 2016, 95:6) İnsan, Tanrı'ya olan bağlılığını davranışları aracılığıyla ortaya koymaktadır. Böylece ahlâk, iman ile hayat arasındaki köprü hâline gelmektedir.

Kelâm düşüncesinde Tanrı-insan ilişkisi bağlamında ahlâkın temeli "hüsün-kubuh" tartışmaları çerçevesinde ele alınmıştır. Mu'tezile ve Mâtürîdî gelenek, insan aklının iyi ve kötüyü belirli ölçüde kavrayabileceğini savunmuştur. Özellikle Mâtürîdî düşüncede insan, akli sayesinde bazı ahlâkî ilkeleri vahiy olmaksızın da bilebilecek kapasitede görülmektedir. Bu yaklaşım, insanın ahlâkî sorumluluğunun ontolojik temelini oluşturmaktadır. Çünkü insan, iyiyi ve kötüyü ayırt edebilme yetisine sahip olduğu için davranışlarından sorumlu tutulmaktadır. Böylece Tanrı-insan ilişkisi, zorunlu itaate dayalı mekanik bir ilişki olmaktan çıkıp bilinçli sorumluluğa dayalı ahlâkî bir ilişkiye dönüşmektedir. (Yahya, 2025, s. 74)

Tanrı-insan ilişkisi bağlamında ahlâkın önemli boyutlarından biri de kötülük problemidir. Kötülüğün varlığı, insanın özgürlüğü ve ahlâkî sorumluluğu ile birlikte değerlendirilmiştir. Modern ateist düşünce kötülüğü Tanrı'nın varlığına karşı bir delil olarak ileri sürerken, teistik düşünce kötülüğün insanın özgür iradesiyle ilişkili olduğunu savunmaktadır. Çünkü insanın ahlâkî bir varlık olabilmesi için özgür seçim yapabilmesi

gerekmektedir. İyilik ancak kötülük yapabilme imkânının bulunduğu bir ortamda anlam kazanmaktadır. Bu nedenle kötülük problemi, insanın ahlâkî sorumluluğunu ortadan kaldıran değil; onu anlamlı kılan bir unsur olarak değerlendirilmiştir. (Koçer, 2025, s. 94)

Dinî düşünce içerisinde insan yorumlarının mutlaklaştırılması, ahlâkî problemlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Tarihsel ve beşerî yorumların ilâhî hakikatle özdeşleştirilmesi, dinî düşüncede tahammülsüzlüğü ve dışlayıcılığı beslemektedir (Evkuran, 2019, s. 101-105). Oysa insan, mutlak hakikatin sahibi değil; ona yönelen sınırlı bir varlıktır. Bu nedenle Tanrı-insan ilişkisinde tevazu, eleştirel düşünce ve ahlâkî sorumluluk merkezi bir yere sahiptir. Hakikatin mutlaklığı karşısında insanın sınırlılığını bilmesi, ahlâkî olgunluğun temel şartlarından biri olarak görülmektedir.

Sonuç olarak İslam düşüncesinde ahlâk, Tanrı-insan ilişkisinin temel belirleyicilerinden biri olarak görülmektedir. İnsan, yaratılışı gereği hakikate yönelme kapasitesine sahip olmakla birlikte bu yönelişi ancak ahlâkî davranışlarla gerçekleştirebilmektedir. Ahlâk, insanın Tanrı'ya olan bağlılığının pratik görünümü hâline gelmekte; bilgi, iman ve amel arasındaki bütünlüğü sağlamaktadır. Bu bağlamda modern dönemde dinî düşüncenin yeniden ahlâk merkezli biçimde okunması gerektiği düşüncesi önem arz etmektedir.

7. İSLAM EĞİTİM GELENEĞİNDE BİLGİ-AHLAK BÜTÜNLÜĞÜ

İslam düşüncesinde eğitim meselesi yalnızca öğretim faaliyetinden ibaret görülmemiş; insanın zihinsel, manevî, ahlaki ve toplumsal yönlerini birlikte geliştiren kapsamlı terbiye süreci olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle klasik İslam eğitim anlayışında bilgi ile ahlak birbirinden bağımsız iki alan olarak ele alınmamıştır. İnsan ancak doğru bilgi ile ahlaki olgunluğa ulaşabilmekte; ahlaki disiplin sayesinde de bilgiyi hikmete dönüştürebilmektedir. Bilginin davranışa dönüşmediği durumlarda ise ilim eksik kabul edilmiştir. Kur'an'da bilgi çoğu zaman iman, hikmet, sorumluluk ve takva kavramlarıyla birlikte zikredilmektedir. Bu durum İslam düşüncesinde epistemolojinin etik boyut taşıdığını göstermektedir. İnsan yalnızca bilen varlık değil; bildiğinden sorumlu olan ahlaki özne olarak görülmektedir.

İslam ahlak düşüncesinde bilgi insanı erdeme ulaştırdığı ölçüde değer taşımaktadır (Çağrı, 2019, s. 368). Eğer bilgi insanı adalet, merhamet

ve hikmete ulaştırmıyorsa gerçek anlamda faydalı bilgi niteliği taşımamaktadır.

Medreselerde yalnızca fıkıh, kelim veya hadis bilgisi öğretilmemiş; öğrencilerin aynı zamanda ahlaki eğitimden geçmeleri amaçlanmıştır. Talebenin hocasına karşı saygısı, ilim meclisindeki disiplini, tevazu sahibi olması ve öğrendiği bilgiyle amel etmesi eğitim sürecinin temel unsurları arasında yer almıştır. Dolayısıyla medreselerin yalnızca akademik kurum değil, aynı zamanda ahlaki ve manevi eğitim merkezi niteliği tařıdığđ bilinmektedir.(Bozkurt, 2003, s. 326)

Gazzālđ eğitim düşüncesinde bilgi ile ahlak ilişkisini en kapsamlı biçimde ele alan alimlerden biridir. Ona göre insanın kalbi temizlenmeden bilgi hakiki fayda sağlamamaktadır. Çünkü nefsin arzuları insanın bilgiyi yanlış amaçlarla kullanmasına neden olabilmektedir. Ayrıca Gazzālđ'nin ilmi insanın manevi dönüşümünü sağlayan araç olarak değerlendirdiği ifade edilmektedir. (ağrı, 1996, 496) Gazzālđ'ye göre eğitim süreci insanın yalnızca zihnini değil, kalbini de eğitmelidir. Eğer insan kibir, riya ve dnyevđ hırslarından kurtulamazsa sahip olduğu bilgi onu hakikate ulaştıramamaktadır. Bu nedenle ahlaki arınma epistemolojik arınmanın n şartı kabul edilmiştir. Gazzālđ analizinde “ilim kalpte tevazu oluştırmıyorsa insan hakiki bilgiye ulaşmamıştır” ifadesi dikkat çekmektedir. (Atalay, 2019, s. 55) İslam eğitim geleneğinde öğretmenin konumu da büyük önem taşımaktadır. Öğretmen yalnızca bilgi aktaran kişi değil; öğrencinin kişiliğini şekillendiren örnek şahsiyet olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle alimlerin ahlaki tutarlılıęđ toplum açısından hayati öneme sahip görülmüştür.

Tasavvuf düşüncesinde riyazet konusunda ahlaki eğitimin nasıl olduğu ve ayrıca neler yaparak kendini yani nefsin eğiteceği vurgulanmaktadır. (Uludağ, 2012, s. 297). Sfđ eğitim anlayışında bilgi, insanı kibirten uzaklaştırmalı ve hakikate yöneltmelidir. Tasavvuf düşüncesinde “edep” kavramı bilgi kadar önemli kabul edilmiştir. Çünkü edep insanın öğrendiği bilgiyi doğru biçimde kullanmasını sağlamaktadır. Edepsiz bilgi insanı hakikate değil, benlik ve gurura sürükleyebilmektedir. (Uludağ, 1994, s. 414) Böylelikle İslam dünyası tasavvufi ölçüde olsun başka ölçüde olsun kendini ve gelecek nesli nasıl eğiteceği hususta ilk başta ahlaka bakmaktadır. Sonrasında ise bilgi işin içine girerek nasıl daha iyi kul olurum diye tefekkür yolunda yürütme çabasını gözetmektedir.

Osmanlı eğitim anlayışında bilgi, yalnızca teorik bir birikim olarak değerlendirilmemiş; insanın karakterini şekillendiren ve toplumsal düzeni koruyan ahlâkî bir unsur olarak görülmüştür. Bu nedenle eğitim süreci, bireyin zihinsel gelişiminin yanında ahlâkî olgunluğunu da hedefleyen çok yönlü bir terbiye sistemi şeklinde yapılandırılmıştır. Osmanlı medreseleri üzerine yapılan doktora çalışmalarında, medreselerin yalnızca dinî ilimlerin öğretildiği kurumlar olmadığı; aynı zamanda bireye ahlâkî disiplin kazandıran eğitim merkezleri olduğu belirtilmektedir.(Yancı, 2017, s. 124)

Osmanlı düşüncesinde eğitimin temel amacı, insanı “erdemli birey” hâline getirmek olarak değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda öğrencinin yalnızca bilgi sahibi olması yeterli görülmemiş; bilgiyi davranışa dönüştürmesi ve toplumsal hayatta ahlâkî sorumluluk bilinciyle hareket etmesi amaçlanmıştır. Medrese müfredatında dinî ilimlerin yanında adab, terbiye ve ahlâk merkezli yaklaşımın bulunması, eğitimin karakter inşasıyla doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir.(Çeliktaş, 2017, s. 99)

8. MODERN TOPLUMDA BİLGİ KRİZİ VE AHLAKİ YABANCILAŞMA

Modern çağda bilimsel ve teknolojik gelişmeler insanlığın bilgiye ulaşma imkanlarını büyük ölçüde artırmıştır. Dijital iletişim araçları, internet teknolojileri ve küresel medya ağları sayesinde insanlık tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar yoğun bilgi akışıyla karşı karşıya kalmıştır. Ancak bu süreç aynı zamanda ciddi epistemolojik ve ahlaki krizleri de beraberinde getirmiştir. Çünkü bilgi miktarındaki artış her zaman hikmet, ahlak ve bilinç düzeyinde aynı gelişimi doğurmamıştır. Modern insan büyük veri yığınları arasında hakikate ulaşmakta zorlanmakta; bilgi ile değer arasındaki bağ giderek zayıflamaktadır.

Bilgi artık çoğu zaman hakikati araştırma süreci olmaktan çıkmış; ekonomik, siyasi ve teknolojik güç üretme aracına dönüşmüştür. Böylece insan bilgiyi ahlaki gelişim için değil, kontrol ve üstünlük elde etmek amacıyla kullanmaya başlamıştır. Modern toplumlarda bilgi üretiminin hızlanması beraberinde bilgi kirliliğini de ortaya çıkarmıştır. Özellikle sosyal medya ortamlarında doğrulanmamış bilgilerin hızlı biçimde yayılması hakikat bilincini zayıflatmaktadır. İnsanlar çoğu zaman araştırmadan, sorgulamadan ve delil incelemeyen bilgi tüketmektedir. Modern dönemde yaşanan önemli problemlerden biri de bilginin ticarileşmesidir. Eğitim kurumları giderek ekonomik rekabet merkezlerine dönüşmekte; bilgi çoğu zaman maddi kazanç

aracı olarak görülmektedir. Bu durum insanın manevi ve ahlaki gelişimini ikinci plana itmektedir. Halbuki İslam ahlak düşüncesinde bilgi insanı fazilete ulaştırdığı ölçüde değer taşımaktadır. (Çağrı, 2006, s. 273) Eğer bilgi yalnızca çıkar üretme aracına dönüşürse insanın manevi yapısını zayıflatmaktadır. Aşırı bireyciliğin toplumsal dayanışmayı zayıflattığı da unutulmamalıdır. (Bozkurt, 1996, 213)

Tasavvuf düşüncesinde insanın nefsanî arzularına teslim olmasının manevi yabancılaşmaya neden olduğunu ifade edilmektedir.(Uludağ, 2012, 7) Tasavvuf geleneğine göre insan yalnızca dış dünyayı değil, kendi iç dünyasını da tanımak zorundadır. Aksi halde sahip olduğu bilgi onu hakikate ulaştıramamaktadır. Nefsin insanın ahlaki yönelimlerini etkileyen temel unsur olduğu belirtilmektedir.(Türker, 2006, 530)

Modern medya kültürü de bilgi-ahlak ilişkisinin zayıflamasında etkili olmuştur. Görsellik, hız ve tüketim odaklı medya sistemi insanları sürekli enformasyon akışına maruz bırakmakta; ancak bu yoğunluk çoğu zaman düşünsel derinlik oluşturmamaktadır. İnsan çok şey görmekte fakat az düşünmektedir. Kelâm düşüncesi açısından bakıldığında modern bilgi krizinin temel nedenlerinden biri düşünme disiplininin zayıflamasıdır. Kelâm geleneğinde akıl yalnızca teorik araç değil; insanı sorumluluğa ulaştıran epistemolojik yeti olarak değerlendirilmiştir. Akıl insanı yükümlü hale getiren temel unsur olduğu ifade edilmektedir.(Yavuz, 1989, s. 242)

İslam düşüncesinde bilgi, yalnızca insanın dış dünyayı tanımmasını sağlayan zihinsel bir faaliyet değil, aynı zamanda hakikate ve ahlâkî olgunluğa ulaştıran temel bir değerdir. Bu nedenle Kur’ân ve kelâm geleneğinde akıl, ilim ve iman kavramları birbiriyle bağlantılı şekilde ele alınmıştır. İslam dini, insanı diğer varlıklardan ayıran en önemli özellik olarak akli görmekte; insanın dinî sorumluluğunu da akıl sahibi olmasına bağlamaktadır. Kur’ân’ın ilk emrinin “Oku” olması, ilme ve düşünmeye verilen değer en açık göstergelerinden biridir. Bu bağlamda İslam düşüncesinde bilgi edinmek yalnızca bireysel bir ihtiyaç değil, aynı zamanda dinî ve ahlâkî bir sorumluluk olarak değerlendirilmiştir.

Kelâm âlimleri bilgiyi, “bir şeyi olduğu gibi idrak etmek” şeklinde tanımlamış ve bilginin kaynaklarını akıl, duyular ve doğru haber olarak belirlemişlerdir. Buna göre insan, duyular aracılığıyla maddî âlemi tanırken, akıl sayesinde varlıklar arasında ilişki kurmakta, hüküm vermekte ve hakikate ulaşmaktadır. Ancak insan bilgisinin sınırları bulunduğundan, özellikle gayb

alanına ilişkin meselelerde vahyin rehberliğine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle kelâm ilminde akıl ile vahiy birbirini dışlayan değil, birbirini tamamlayan iki temel unsur olarak görülmüştür. Allah'ın varlığı, ahiret, nübüvvet ve vahiy gibi konular hem aklî delillerle temellendirilmiş hem de vahyin açıklayıcı rehberliğiyle anlamlandırılmıştır.

Kelâm geleneğinde bilgi, kesinlik derecesine göre de sınıflandırılmıştır. Yakîn ifade eden bilgiler, insanı kesin kanaate ulaştırırken; zan ifade eden bilgiler ihtimal ve tahmine dayalı kabul edilmiştir. Bunun yanında ilim; zarurî ve nazarî bilgi şeklinde tasnif edilmiş, duyular, deney, sezgi, haber ve aklî çıkarım yoluyla elde edilen bilgi türleri ayrıntılı biçimde açıklanmıştır. Bu yaklaşım, İslam düşüncesinin bilgiye sistematik ve eleştirel bir perspektifle yaklaştığını göstermektedir. Dolayısıyla İslam kelâmında bilgi meselesi yalnızca teorik bir konu değil; iman, ahlâk ve insanın hakikatle ilişkisini belirleyen temel bir problem alanıdır.

SONUÇ

Sonuç olarak İslam düşüncesinde bilgi ile ahlâk arasındaki ilişki, insanın hakikatle, toplumla ve Tanrı ile kurduğu ilişkinin merkezinde yer alan temel meselelerden biri olarak değerlendirilmiştir. Bilgi, İslam düşünce geleneğinde yalnızca teorik ve zihinsel bir faaliyet olarak görülmemiş; insanın davranışlarını yönlendiren, sorumluluk bilincini şekillendiren ve onu manevi olgunluğa ulaştıran temel unsur olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle kelâm, felsefe, tasavvuf ve ahlâk düşüncesi içerisinde bilgi problemi daima etik boyutuyla birlikte ele alınmıştır. İslam düşünürleri açısından insanın hakikati bilmesi kadar, bildiği hakikati hayatına yansıtması da büyük önem taşımaktadır. Böylece bilgi ile amel arasında zorunlu bir bütünlük kurulmuş; davranışa dönüşmeyen bilgi eksik ve faydasız kabul edilmiştir.

Kelâm geleneğinde bilgi, kesin kanaat oluşturan ve hakikate uygun olan idrak biçimi şeklinde tanımlanmıştır. Bu yaklaşım, bilginin yalnızca zihinsel tasdikten ibaret olmadığını; insanın düşünce ve davranış dünyasını şekillendiren bir bilinç alanı olduğunu göstermektedir. Mu'tezile, Eş'arîlik ve Mâtürîdîlik gibi kelâm ekolleri, bilgi kaynakları ve ahlâkî değerlerin mahiyeti konusunda farklı görüşler ileri sürmüş olsalar da insanın hakikati araştırmakla yükümlü olduğu düşüncesinde birleşmişlerdir. Özellikle hüsün-kubuh tartışmaları çerçevesinde iyi ve kötünün kaynağı meselesi ele alınmış; insan aklının ahlâkî gerçeklikleri hangi ölçüde kavrayabileceği açıklanmaya çalışılmıştır. Mu'tezile'nin akla verdiği merkezi rol, insanın özgürlüğü ve

sorumluluğunu rasyonel temeller üzerinde açıklama çabasını ortaya koyarken; Eş'arî yaklaşım ilahi iradenin belirleyiciliğini vurgulamıştır. Mâtürîdî düşünce ise akıl ile vahiy arasında daha dengeli bir ilişki kurarak insanın hem akli hem de vahyî rehberlik sayesinde hakikate ulaşabileceğini savunmuştur.

İslam düşüncesinde akıl, insanı sorumlu kılan temel özelliklerden biri olarak değerlendirilmiştir. İnsan akli sayesinde varlığı anlamlandırabilmekte, iyi ile kötüyü ayırt edebilmekte ve bilinçli tercihlerde bulunabilmektedir. Bu nedenle bilgi ile sorumluluk arasında doğrudan ilişki kurulmuştur. İnsan ancak bildiği ölçüde yükümlü tutulmakta; cehalet ise insanın hem bireysel hem toplumsal düzeyde sapmasına neden olan önemli bir problem olarak görülmektedir. Kur'an'da düşünmeye, akletmeye ve tefekküre yapılan vurgu da bu anlayışın temel dayanaklarından biridir. İslam düşünürleri, insanın sorgulayan ve araştıran bir bilinç geliştirmesini hakikate ulaşmanın ön şartı kabul etmişlerdir. Bu nedenle tahkik anlayışı, yani bilgiyi delil ve araştırma yoluyla elde etme yaklaşımı, İslam epistemolojisinin temel ilkelerinden biri hâline gelmiştir.

Gazzâlî'nin bilgi anlayışı, İslam düşüncesinde epistemoloji ile ahlâk arasındaki ilişkinin en güçlü örneklerinden birini oluşturmaktadır. Gazzâlî'ye göre hakiki bilgi insanı yalnızca zihinsel olarak geliştiren değil; aynı zamanda kalbini arındıran ve ahlâkî olgunluğa ulaştıran bilgidir. İnsan bilgiyi kibir, gösteriş veya dünyevî çıkar amacıyla kullandığında hakikatten uzaklaşmaktadır. Bu nedenle bilgi süreci aynı zamanda manevi bir arınma sürecidir. Gazzâlî'nin yaklaşımı, bilginin ahlâkî boyuttan koparıldığında insanı hikmete değil, benlik ve güç arayışına sürükleyebileceğini göstermektedir. Tasavvuf düşüncesinde de benzer biçimde bilgi, insanın iç dünyasını arındıran ve onu hakikate yönelten manevi bir süreç olarak değerlendirilmiştir. Kalbin temizlenmesi, nefsin kontrol altına alınması ve ihlas kavramları bilgi anlayışının merkezine yerleştirilmiştir.

Mâtürîdî gelenekte akıl-vahiy ilişkisi, İslam düşüncesinin dengeli epistemolojik yaklaşımını ortaya koymaktadır. Mâtürîdî alimlere göre insan akli Allah'ın varlığını ve bazı temel ahlâkî gerçeklikleri kavrayabilecek kapasiteye sahiptir. Ancak vahiy, insan aklının ulaşamayacağı metafizik alanları açıklayan ilahi rehberlik niteliği taşımaktadır. Böylece akıl ile vahiy arasında çatışma değil, tamamlayıcılık ilişkisi kurulmuştur. İnsan özgür iradesi sayesinde seçim yapmakta ve bu nedenle ahlâkî sorumluluk taşımaktadır. Bu yaklaşım, İslam düşüncesinde özgürlük, bilgi ve ahlâk

kavramlarının birbirini tamamlayan unsurlar olarak ele alındığını göstermektedir.

İslam eğitim geleneği de bilgi ile ahlâk arasındaki bütünlüğü korumaya yönelik bir anlayış geliştirmiştir. Medreseler yalnızca bilgi aktaran kurumlar değil; aynı zamanda bireyin ahlâkî ve manevi yönünü geliştiren eğitim merkezleri olarak değerlendirilmiştir. Talebenin edebi, hocasına saygısı, tevazu sahibi olması ve öğrendiği bilgiyi davranışlarına yansıtması eğitim sürecinin temel ilkeleri arasında yer almıştır. Eğitim, insanı yalnızca mesleki açıdan yetiştiren bir faaliyet değil; onu erdemli birey hâline getiren bütüncül bir terbiye süreci olarak görülmüştür. Bu nedenle klasik İslam eğitim anlayışında ilim ile hikmet, bilgi ile ahlâk birbirinden ayrılmamıştır.

Modern dönemde ise bilgi üretiminin hız kazanması ve dijital teknolojilerin gelişmesi, insanlığın bilgiye erişim imkânlarını büyük ölçüde artırmıştır. Ancak bu gelişmeler aynı zamanda ciddi epistemolojik ve ahlâkî krizleri de beraberinde getirmiştir. Bilginin hızla tüketilen bir meta hâline gelmesi, doğruluğu araştırılmadan yayılması ve ekonomik çıkarların hizmetine sunulması, modern toplumlarda hakikat bilincinin zayıflamasına neden olmuştur. Sosyal medya ve dijital medya kültürü, insanı yoğun bilgi akışı içerisinde düşünsel derinlikten uzaklaştırmakta; bireyler çok fazla bilgiye maruz kalmalarına rağmen hakikati ayırt etmekte zorlanmaktadır. Bunun yanında bireycilik, tüketim kültürü ve ahlâkî relativizm gibi modern eğilimler, bilgi ile değer arasındaki bağı daha da zayıflatmaktadır.

Bu bağlamda İslam düşüncesinin geliştirdiği bilgi-ahlâk bütünlüğü, çağdaş dünyanın yaşadığı epistemolojik ve manevi krizler açısından önemli bir alternatif yaklaşım sunmaktadır. Çünkü İslam düşüncesinde bilgi, insanı yalnızca güç ve kontrol sahibi yapan araçsal bir unsur değil; onu hakikate, hikmete, adalete ve erdeme ulaştıran temel değerdir. Hakiki bilgi insanı kibir, bencillik ve çıkarıcılığa değil; tevazuya, sorumluluğa ve ahlâkî olgunluğa yöneltmelidir. Dolayısıyla bilgi ile ahlâk arasındaki ilişkinin yeniden güçlendirilmesi, modern insanın yaşadığı anlam, değer ve kimlik krizlerinin aşılabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmed, S. H. (2022). *Hüsün-Kubuh Meselesinin Kâdî Abdulcebbar ve Fahreddin Er-Râzî’de Karşılaştırılması*. İstanbul Üniversitesi.
- Atalay, A. İ. (2019). *Gazzali’nin İlim Hakkındaki Görüşlerinin Onun Ahlak Anlayışındaki Yeri*.

- Bozkurt, N. (1996). Fuhuş (İslâm Dönemi). İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 13, ss. 211-214). TDV Yayınları.
- Bozkurt, N. (2003). Medrese. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 28, ss. 323-327). TDV Yayınları.
- Çağrı, M. (1996). Gazzâlî. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 13, ss. 489-505). TDV Yayınları.
- Çağrı, M. (2006). *İslâm Düşüncesinde Ahlâk* (3. bs.). Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Çelikleş, H. S. (2017). *Osmanlı Yüksek Din Eğitimi Anlayışının Değişimi (xix. Ve Xx. Yüzyıllarda)*. İstanbul Üniversitesi.
- Evkuran, Mehmet (2019). *Ahlak Hakikat ve Kimlik: İslam Kelamında Ahlak Problemi*, 2. bs. Ankara: Araştırma Yayınları.
- Gölcük, Ş., & Toprak, S. (2016). *Kelâm Tarih- Ekoller- Problemler* (9. bs.). Tekin Kitapevi.
- Özarslan, S. (2015). *Yeni Programa Göre Düzenlenmiş Kelâm Tarihi* (2. bs.). Nobel Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Ltd. Şti.
- Türker, Ö. (2006). Nefis (İslâm Düşüncesi). İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 32, ss. 529-531). TDV Yayınları.
- Uludağ, S. (1994). Edep (Tasavvuf). İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 10, ss. 414-415). TDV Yayınları.
- Uludağ, S. (2012). *Tasavvuf terimleri sözlüğü* (2. baskı). Kabalcı Yayınevi.
- Yahya, Y. Z. A. (2025). *Mâtürîdî Mezhebinde Hüsün-Kubuh Anlayışının Dönüşümü*. İstanbul Üniversitesi.
- Yancı, Ü. (2017). *18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Medrese Teşkilatı*. Cumhuriyet Üniversitesi.
- Yavuz, Y. Ş. (1989). Akıl (Kelâm). İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 2, ss. 242-246). TDV Yayınları.
- Yazıcı, S. (2016). *Temel Dini Bilgiler İtikat-İbadet- Ahlak- Siyer* (38. bs.). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Tarihsel Süreçte Rom: Sömürge Mirası ve Görünmeyen Bedeller

Serdar EREN¹

1- Doç. Dr.; Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Tavşanlı Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü. Serdar.eren@dpu.edu.tr ORCID No:0000-0001-9733-2308

ÖZET

Şekerden üretilen rom, insanlık tarihini dönüştürerek ekonomileri, kültürleri ve küresel güç sistemlerini şekillendirmiştir. Başlangıçta antik ve orta çağ toplumlarında lüks bir ürün olan şeker, erken modern çağda sömürge imparatorluklarının ve transatlantik köle ticaretinin kurulmasını sağlayan merkezi bir meta haline gelmiştir. Bu çalışmada yöntem olarak romun ekonomik, kültürel ve sosyal etkisini incelemek için ikincil kaynakları analiz etmiştir. Çalışmada şeker yetiştiriciliği ile şekerden üretilen melas ve romun kapitalizmin yükselişini nasıl körüklediği, tarımsal ve endüstriyel teknolojilerde ilerlemeleri nasıl gerekli kıldığı ve kölelikle birlikte sözleşmeli uşaklık gibi sömürücü emek sistemlerini nasıl yerleştiği konularına değinilmiştir. Bununla birlikte, bu bölüm romun elit tüketimin bir simgesi olmaktan kitle diyetlerinin bir parçası haline gelerek modern tüketici kültürlerine katkıda bulunduğu süreçlerdeki kültürel önemini irdelemektedir. Çalışma, romun tarihsel değişimler ışığında ekonomik ilerlemenin bir katalizörü ve derin toplumsal eşitsizliklerin bir itici gücü olarak ikili mirasını ortaya koymuştur. Bulgular, romun küreselleşme, sanayileşme ve insan sömürsünün daha geniş anlatılarından ayrılamaz olduğunu ortaya koyarak, emtiaların, kültürün ve gücün birbirine bağlılığına dair kritik içgörüler sunmaktadır. Çalışmanın sonucunda sağlık açısından oldukça zararlı rom içkisinin, insanlık için yaratmış olduğu görünmeyen bedeller tartışılmıştır

Anahtar Kelimeler – Gastronomi, Tarih, Rom, Sömürge Mirası, Toplumsal Etkiler

GİRİŞ

Alkollü içeceklerin insanlık tarihindeki önemi, son yıllarda özgün bilim dallarının farklı bakış açılarıyla ele aldığı önemli bir çalışma konusu haline gelmiştir. Bu çalışmalar, içeceklerin kültürel, sosyal ve ekonomik yapılarını irdeleyerek insanlık açısından gelişimlerini ortaya koymaktadır. Bu çalışmalarda günümüzde üzerinde sıklıkla durulan içeceklerden biri romdur. Şeker kamışının suyundan ya da şekerin melas (pekmez) haline dönüştürülmüş hâli, fermentasyon sonrası ısıtılarak damıtılmış hâline rom adı verilmektedir (Curtis, 2006). Rom içkisinin, Avrupa ülkelerinden bazılarının Amerika kıtasının keşfinden sonra başta Karayipler olmak üzere kıtanın farklı bölgelerinde kurmuş oldukları şeker üretim plantasyonlarında keşfedildiği ifade edilmektedir (Gust ve Mathews, 2020). Romun üretilmesinde ana madde olan şekerin binlerce yıldır kullanılan bir madde olmasına rağmen neden koloni döneminde çok değerli haline geldiği bu çalışmanın ana sorunudur. Bu sorunu yaratan etkenler arasında romun ve şeker melasının özgün bir ticaret sisteminin sürdürülebilirliğini sağlaması, zaman zaman para birimi değerinde bir değişim aracı olarak kullanılması,

kölelik ve plantasyon kültürü, dinsel ve mitolojik inaçları etkileyerek yeni ritüeller ortaya çıkarması ve ticarete konu olan coğrafyalarda birçok olgunun gelişmesini sağlaması konularının detaylı bir biçimde incelenmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Rom dünya kültürel ve ekonomik tarihinde gerek üretim gerekse tüketim bazlı olmak üzere birçok unsuru kazandırmış bir emtiadır. Bu unsurların detaylı bir biçimde açıklanarak araştırılması konunun farklı bilim dallarının bakış açısıyla harmanlanmasını ve geliştirilmesini hızlandıracaktır. Bu durum rom içkisinin farklı yönleriyle araştırılmasının önemini ortaya koymaktadır. Alan yazında yapılan araştırmaların büyük bir bölümü şeker ve melas ticaretinin koloniler, sömürgeler ve dünya ticaretinde yarattığı etkiler (Bosma, Guisti-Cordero, ve Knight, 2007; Burnard ve Garrigus, 2016), Rom içkisinin köle ticaretindeki önemi (Coulombe, 2005), Rom ve kültür ilişkisi (Bauer, 2018) ile ilgili çalışmaların yanı sıra romun üretimi, teknik unsurları ve rom ile ilgili reçetelerin verildiği meleski çalışmalar ve romdan yapılan kokteyller (Harris, 2009; Cate ve Cate, 2016) gibi konular üzerinde odaklanıldığı görülmektedir. Bu çalışmalardan anlaşılabileceği üzere rom ile ilgili yayınların büyük bir bölümünün yabancı literatürde yapılmış olması, Türkiye’de bu konu üzerinde yapılan çalışmaların sınırlılığı ve rom içkisi ile yaratılan sömürge mirasının tartışılmasının gerekliliği gibi unsurlar bu bölümün yazılmasının önemini vurgular niteliktedir. Bu bölümün amacı romun tarihsel, sosyal, kültürel ve ekonomik yönlerini aktararak gastronomi bilimi açısından önemine katkı sağlamak ve tarihsel süreçte bir gastronomi ürününün yarattığı sosyal ve ekonomik etkileri irdelemektir. Çalışmanın birinci bölümünde Romun keşfedilmesinden başlayarak günümüzde kullanıma kadar olan önemli olayların derlediği rom ve tarih konusuna değinilmiştir. İkinci bölümde Romun Ticaret ve ekonomi konularında önemi vurgulanmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde Romun yarattığı sosyal sınıflar irdelenmiş, dördüncü bölümünde ise rom, kültür ve mitoloji ilişkisi açıklanmıştır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise; romun toplumsal değişimlerde ve insanlığın gelişiminde ortaya çıkardığı unsurlar maddeler halinde tartışılmıştır.

1. Tarihsel Süreçte Rom

Romun tarihi, Güneydoğu Asya ve Hindistan bölgelerinde bulunan şeker kamışı bitkisinin Kristof Kolomb tarafından Karayipler bölgesine götürülmesiyle başlamaktadır. Hindistan ve Çin’de şeker kamışı bitkisinden üretilen ham şeker ve şeker melasına yönelik üretim tekniklerinin Karayipler bölgesinde kullanılmaya başlaması ile yaygınlaşan şeker üretim tesisleri Rom içkisinin keşfedilmesini hızlandırmıştır (Parker, 2011). Alan yazında Rom içkisinin ortaya çıkışı ile ilgili ortaya atılan birçok fikrin temelinde şeker kamışı suyu veya şeker melasının fermente edilmesiyle üretildiği ifade edilmektedir. On beşinci yüzyılın ortalarında Hollandadan göçen musevilerin damıtma yoluyla bir içki yaptıkları rivayet edilsede, Rom’un on

altıncı yüzyılda o zaman bir İngiliz kolonisi olan Barbados'ta keşfedildiğine dair birçok kanıt bulunmaktadır (Flannery, 2022). Bununla birlikte Romun dünyada “Rum” olarak tanınması ve kelimenin İngilizce’de güçlü ve kuvvetli anlamına gelen “Rumbillion” kelimesinin kısaltılmasıyla oluşturulması (Foley, 2008), Rom’un ilk olarak İngilizlerin kontrolünde olan bir üretim tesisinde keşfedildiği fikrini desteklemektedir (Mayhew, 2023). Ayrıca Amerika kıtasının keşfi ve öncelikli olarak yayılcı politikaları ile öne çıkan İspanya’nın temelde altına ulaşma çabası Portekiz, İngiltere, Hollanda gibi kolonist güçlerin tarımsal üretime yönelmesini tetiklediğini ve şeker üretim alanlarının büyük bir kısmını İngilizlerin yönettiği düşünüldüğünde Rom’un üretiminde büyük katkıları olduğu görülmektedir (Bauer, 2018).

Rom’un tarihsel süreçli bir diğer önemi ise, sömürge döneminde köleleştirilmiş insanların ücretsiz birer işçi olarak kullanılmasıyla derinden bağlantılıdır. Rom ile köleliğin ortaya çıkmasında bir ilişki olmamakla beraber, bu etik dışı tarihin gelişiminde romun etkisi oldukça fazladır. Rom, sömürgecilik ve kölelik arasındaki ilişki, 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Atlantik Dünyası’nın ekonomik ve sosyal dinamiklerini çok önemli ölçüde etkilemiştir (Mintz, 1986). Rom üretimi ve ticareti, kölelik kurumunu ve Avrupa sömürge imparatorluklarının genişlemesini sürdüren Avrupa, Afrika ve Amerika’yı birbirine bağlayan üçgen ticaret sisteminde artmıştır (Stack, Ackrill ve Bliss, 2019). Özellikle İngilizlerin kurduğu ürünlerin üretiminde ve tüketiminde yer alan tüm paydaşların ağıladığı ekonomik fayda oldukça büyük boyutlara ulaşmıştır. Bu sistem Avrupa tarafından sağlanan üretim mallarını köle takasını sağlamak üzere Afrikaya ve oradan da Avrupa’ya üretim yapan Amerika kıtalarını birbirine bağlayan bir üçgen şeklinde çalıştırılmıştır (Galloway, 2021). Bu dönemde Amerika’da köleler tarafından üretilen romun değeri, afrikadan yeni kölelerin satın alınmasında bir para birimi gibi kullanılması ile oldukça yükselmiştir.

On yedinci yüzyıldan itibaren Rom üretiminin İngiltere kontrolünde bulunan Kuzey Amerika’da yoğunlaştığı ve ticari bir ürün haline getirildiği söylenebilir. 1770’e gelindiğinde, 1,7 milyon kişinin her yıl elma şarabı gibi diğer alkollü içeceklerle ek olarak 7,5 milyon galon rom tükettiği, Kuzey Amerika’da bulunan Damıtma tesislerinin 140 olduğu ve sadece Massachusetts’te yaklaşık elli damıtma tesisinin faaliyet gösterdiği belirtilmiştir (Williams, 2005:86). Bu tarihlerde Karayipler bölgesindeki Fransız ve İngiliz sömürgelerinde üretilen şekerin İngiltere topraklarına (New England) nakledilmesi ve buradaki fabrikalarda damıtılması yoluyla kurulan üretim operasyonunun ticari faaliyetlere dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Rom ile ilgili çıkarılan tanıtım ve pazarlamaya ilişkin sloganlar, sağlık, güç ve statü konularıyla desteklenmiş ve ürünün satış rakamları kısa bir sürede arttırılmıştır (Stephenson, 2020). Bu dönemde İngilizlerin Rom’u en çok ürettiği fabrika ve atölyeler günümüzde Amerika Birleşik Devletleri sınırlarında olan ancak o dönemde İngiliz toprakları olarak kabul edilen

Newyork, Boston ve Philadelphia bölgeleridir. Bu bölgelerde üretimin yoğunlaşmasının sebebi, limanlara yakın olmaları sayesinde üretilen ürünlerin ingiliz sömürgelerine gönderilecek Rom'un en az maliyet ve işçilikle üretilmesi olduğu söylenebilir (Smith, 2015).

İngilizlerin söz konusu ticari başarısını izleyen Fransa, Portekiz ve sonraları üretime katılan İspanyollar Rom konusunda ürün ve üretim farklılaştırmasına giderek birçok yeni ürünü ve buna bağlı olarak özgün markalar yaratmayı başarmışlardır (Miller, Brown, Broom ve Strangeway, 2009). Üretilmiş bir ürünü Franızlaştırma stratejisiyle ortaya çıkardıkları “Rhum Agricole” ile Franızlar, Brezilya’da melas yerine şeker kamışı suyundan üretim yaparak “Cachaça” ile Portekizliler ve damıtılmış, rom’u anason ya da diğer baharatlarla harmanlayarak ürettikleri “Aguardiente” ile İspanyollar bu dönemde pazarda yerlerini almışlardır (Engenhos, Flecha ve Joyce, 2013; Hoffman, 2015; Roskrow, 2018). Bu noktada Fransız sömürgelerindeki üretimin daha ucuz maliyetlerde olması neticesinde “Rhum Agricole” olarak adlandırılan tarımsal romun on yedinci yüzyıldan itibaren İngilizler tarafından kiralanan fransız kolonilerde yetiştirildiği bilinmektedir (Cate ve Cate, 2016). Tablo 1’de o dönemde üretilen ve farklı markalarla piyasaya sürülen, günümüze dek gelmiş markalarıyla birlikte rom sınıflandırması verilmiştir.

Tablo 1: Romun Sınıflandırılması

Sınıflar	Tanım	Üretim Stili ve Markalar
İngiliz Karayip Rom	Geleneksel yöntemlerle şeker kamışı melasından, kazan tipi imbiklerden damıtılarak üretilmektedir.	Jamaika Romu (Appleton Estate) ve Barbados Romu (Mounth Gay, Doorly’s)
Fransız Karayip Rom	Genellikle melastan ziyade doğrudan şeker kamışının suyundan üretilen bir romdur.	RhumAgricole-Martinik, Guadeloupe (Clement Canne Bleue, Clairin Varal). Haitian Rhum (Barbancourt)
İspanyol Karayip Rom	Şeker kamışı veya melas ile hızlı ve etkili maya türleri ile mevcut en gelişmiş damıtma yöntemlerinden biri olan modern çok sütunlu imbik kullanılarak yapılan seri üretim romdur.	Trinidad (Angostura), Porto Riko (Don Q), Küba (Havana Club), Kolombiya (Aguardiente), Nikaragua (Flor De Cana).

Kaynak: Riggs (2005); Broom (2017) ve Roskrow (2018) çalışmalarından derlenmiştir.

On yedinci yüzyılın ortalarından itibaren Rom üretimi ve tüketimi oldukça yüksek seviyelere ulaşmış; ancak bu durum, beraberinde getirdiği bazı etkenlerle Rom’un bir gerileme dönemine girmesine yol açmıştır.

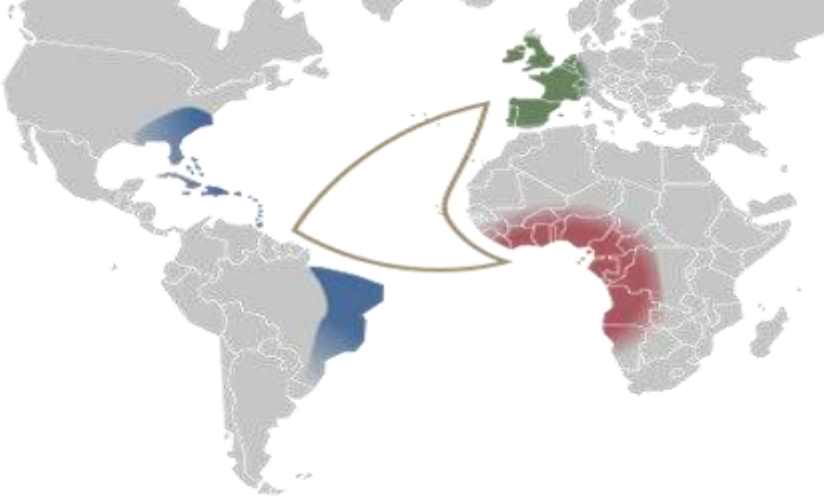
İngilizlerin sömürgelerini hem üreten hem de tüketen toplumlar haline dönüştürmesiyle ticaretin boyutları artarken, özellikle Rom'un satış fiyatına dahil edilen vergilerin çok yüksek olması bu durumu fırsat bilen kaçakçıların ortaya çıkmasını tetiklemiştir (Smith, 2015). Bu dönemde gerek üreticiler gerekse halkları Karayipler ve Güney Amerika'da kaçak yollarla gelen vergisiz ham şeker, şeker melası ve nihai ürün olan romu tüketmeye başladıklarından dolayı vergi gelirleri düşmeye başlamış, İngilizler de verdikleri uzun uğraşlar sonucunda kaçakçılığı önlemeyi bir türlü başaramamışlardır. Bununla birlikte, özellikle Rom'un parasal bir mübadele aracı olarak görülmeye başlamasından sonra artan deniz korsanlığı faaliyetleri nedeniyle sömürgeci ülkeler arz üzerinde kısıtlar yaşamaya başlamışlardır. Bu dönemde ortaya çıkan ve yalnızca rom değil, tüm alkollü içecek tüketimini kısıtlamayı amaçlayan dini hareketler, bireylerin ürüne erişmesini engellemiştir. Rom tüketiminin azalmasına neden olan bir diğer faktör ise Cumhuriyet Hareketi ve Amerikan İç Savaşıdır. Bu savaş sırasında İngilizlere ait içki depolarının ateşe verilmesi, Rom arzını çok düşürerek karaborsa bir piyasa yaratmıştır (Reid, 2014).

Kaçakçılık faaliyetlerinin artması ile halkın ucuz ürüne ulaşımı, tüketimde yaşanan değişimlerle Viski, Cin ve Brendi gibi içkilere olan talep yoğunluğu, Hindistan Çin ve bazı sömürge statüsünde bulunan asya ülkelerinin artan rom üretimlerinin arzı arttıran rom fiyatlarını düşürmesi, Modern rom, hafif, yllandırılmamış romlardan birinci sınıf, uzun yllandırılmış çeşitlere kadar oldukça farklı rom çeşitlerinin geliştirilmesi, ondokuzuncu yüzyılda özellikle Amerika Birleşik devletlerinde uzun süren alkol tüketimi ile ilgili yasaklar, köleliğin kaldırılması ve serbest ticarete geçiş ile birlikte yakın geçmişte rom eskiden gördüğü ilgiyi kaybetmiştir (Foss, 2012). Bu sebeplerin yanı sıra Rom üretiminde şeker kamışı yerine pancardan üretilen şekerin kullanılmasıyla birlikte kolonilerden ithal edilen romun Avrupa'da üretilebilir olması romun gördüğü Karayipler bölgesine yönelik otantik ilginin azalmasına sebep olmuştur (Mitchell, 2004; Bosma, Guisti-Cordero ve Knight, 2007). Günümüzde birçok bilinen kokteylin temel bileşenlerinden biri olsa da hiçbir zaman iki yüz yıl boyunca gördüğü yoğun ilgiyi bir daha görmemiştir. Günümüzde rom, içki olarak tüketilmesinin yanı sıra kültür ve tarih öğeleriyle birleştirilerek turizm ve kültürel miras alanlarında ortaya çıkarılan tur paketleri aracılığıyla sosyal bir ürün olarak kullanılmaktadır (Jolliffe, 2012).

2. Sömürge'nin bir Aracı olarak Rom

Üçgen Ticaret, sömürge döneminde Avrupa, Afrika, Amerika ve Karayipler bölgelerini ve dolayısıyla üç kıtayı birbirine bağlayan transatlantik bir ticaret sistemini ifade etmektedir (Postma, 2008). Bu ticaret sistemi sömürgeci güçlerin hammadeler, üretilen ürünler ve köleleştirilmiş insanları belirli değişim araçları vasıtasıyla alınıp satılmasını kapsayan faaliyetler olarak tanımlanabilir (Acemoğlu, Johnson ve Robinson, 2005). Avrupa'dan Afrika'ya yapılan ticarete silah, tekstil, boncuk, rom ve diğer

ürünler satılıyordu; karşılığında köleleştirilmiş Afrikalı insanlar satın alınıyordu. Üçgen ticaretin ikinci ayağı olan Afrika'dan Karayipler'e ve Amerika kıtasına plantasyonlarda ve çeşitli işlerde kullanılmak üzere Afrikalı köleler taşınıyordu. Bu süreçte birçok Afrikalı, zor çalışma koşulları ve hastalıklar nedeniyle hayatını kaybetmiştir (Klein, 2008). Afrikalı kölelerin işçi maliyetlerinin en aza indirildiği üretim modelinde çıkarılan ve kısmen işlenen ürünler, ticaretin üçüncü ayağında Amerika kıtasından Avrupa kıtasına gönderilmiştir. Sömürgeci devletler, Afrikalı kölelerin ürettiği ürünleri yeni kölelerin takasında kullandığından işçi sıkıntısı çekmemiştir (Eltis ve Richardson, 2010). Rom ticareti, özellikle Amerika ve Karayipler'de Üçgen Ticaret sisteminin önemli bir parçası olarak görülmektedir. Bu durumun en önemli nedeni, Romun genellikle takasa konu olan, alım satım yapılırken kullanılan ve ödeme biçimi olarak da kullanılabilen bir para birimi olarak kabul edilmesidir. Rom, köleleştirilmiş Afrikalılarla takas edildiği Afrika'ya geri gönderildiğinden dolayı üçgen ticaret döngüsünün sürdürülebilirliğini hem ürün hem de bir ödeme biçimi olarak sağlamıştır (McCusker, 1989). Ayrıca Karayip şeker plantasyonlarındaki köleleştirilmiş işçiler büyük miktarda şeker ve pekmez (melas) üretmiş, bu ürünler de sömürge Kuzey Amerika'ya gönderilmiştir. Kuzey Amerika'da bulunan New England bölgesinde, özellikle Rhode Island ve New York gibi bölgelerde melas damıtılarak rom üretiliyordu. Bu üretim yaygınlaştıkça Rom kolonilerinde önemli bir endüstri haline gelmiştir (Reid, 2014). Köleleştirilmiş emeğin sömürülmesi ve şeker üretimiyle yönlendirilen rom ticareti, üçgen ticaretin ekonomileri nasıl iç içe geçirdiğini ve sömürge sisteminin sürekliliğini sağlayan en önemli tüketim ürünlerinden biri olduğunu göstermektedir. Üçgen ticaretin Atlantik Okyanusu'nda nasıl yapıldığı Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Üçgen Ticaret

Kaynak: Douglas Belshaw, J. (2015). Canadian history: Pre-confederation. BCcampus. Canada, (s.199).

Üçgen ticaretin, özellikle sömürge ülkelerinde yarattığı ekonomik etkiler son derece önemlidir. Üçgen ticaret, Avrupa, Afrika ve Amerika kıtalarını birleştirerek gerçek anlamda küresel ticaret sistemleri için bir temel oluşturmuştur. Bu ticaretle özellikle İngiltere, İspanya, Portekiz, Fransa ve Hollanda'nın başını çektiği Avrupa ülkeleri, ülke topraklarını genişleterek ve sanayileşmelerinin önünü açarak büyük bir zenginlik elde etmişlerdir (Scanlan, 2023). Üçgen ticaretin sosyal etkileri günümüzde yaşanan değişimlerin bir öncüsü olarak sayılmaktadır. Sosyal etkilerden ilki nüfusun yerinden edilmesi ve nüfus kaybı olarak ortaya çıkmıştır. Afrika köle ticareti milyonlarca insanın zorla yerinden edilmesine, Afrika kıtasındaki nüfusun azalmasına ve toplumların parçalanmasına yol açmıştır (Eltis, 2001). Sosyal etkilerden ikincisi ise kültürün değişimidir. Afrikalıların kültürlerini, geleneklerini ve bilgilerini Amerika kıtasına taşımış olmaları, günümüzde müzik, sanat, gastronomi, dil ve din üzerinde önemli ölçüde etkili olmuş ve bu alanları şekillendirmiştir (Clarke, 1983). Sosyal etkilerden üçüncüsü ise ırksal eşitsizliktir. Günümüzdeki ırkçılığın ya da ırklara dayalı milliyetçilik hareketlerinin temelleri, kölelik sistemi döneminde ırkçılığın gerekçelerine yönelik öğretilerin geliştirilmesiyle atılmıştır (Giovannetti, 2006). Üçgen ticaretin politik yönlü etkilerinden birincisi sömürgeler arası rekabettir. Ticaret yolları, üretim alanları, koloni ve kaynakların kontrolü için ortaya çıkan çatışma ve savaşlar sömürgeci devletler arasında politik yönlü sonuçlar doğurmuştur (Josipović ve Vujeva, 2021). Bununla birlikte, Afrika toplumları arasındaki politik bağların istikrarsızlaşması krallık sistemiyle yönetilen birçok Afrika ülkesi arasında çatışmalara ve politik parçalanmalara zemin hazırlamıştır. Politik yönlü etkilerin bir tanesi ticaretçi sistemin (Merkantilizm) ortaya çıkışı olarak belirtilebilir. Kolonilerin sömürülmesi

amacına dayanan bu sistem sayesinde Avrupa ülkelerinin çıkarları en üst düzeye çıkmıştır (Findlay, 1990). Üçgen ticaretin diğer bir sonucu, insanlar ve etik maliyetler olarak adlandırılabilir. Transatlantik köle ticareti milyonlarca Afrikalı insanı yakalama, köleleştirme, taşıma ve plantasyonlarda çok büyük acılara maruz bırakarak çalıştırma süreçlerinde ölümlere sebep olmuştur (Mintz, 2011). Bununla birlikte, köleliğin kurumsallaştırılması, özellikle Amerika kıtasında toplumları şekillendirmeye devam eden ırkçılık, eşitsizlik ve adaletsizlik normlarını taşıyan kötü bir miras bırakmıştır (Abbott, 2011). Üçgen ticaret ile sonrasında ortaya çıkan Sanayi Devrimi arasında bir sebep-sonuç ilişkisi bulunduğundan söz etmek mümkündür. Üçgen Ticaret, özellikle plantasyon ekonomilerinden elde edilen zenginlikle, tekstil gibi endüstrilerde Avrupa sanayileşmesi için sermaye sağlamıştır. Bunun yanı sıra, üçgen ticaret, denizcilik faaliyetlerinde elde edilen verimli nakliye pratikleri, navigasyon sistemlerinin gelişmesi, gemi yapımında ileri teknolojilerin bulunması ve lojistik sektöründeki ilerlemeleri teşvik etmiştir (Lange, Mahoney ve Vom Hau, 2006). Üçgen ticaret aracılığıyla elde edilen sermaye, zenginlik, kaynaklar, bilgi ve birikim yüzyıllar boyunca Avrupa'nın ticaretteki küresel hâkimiyetini pekiştirmiştir. Üçgen ticaret, yaklaşık iki yüzyıl boyunca Afrika ekonomilerinin zayıflamasına yol açan bu ticaret modeli, açlık, işsizlik ve savunmasızlık konularında sömürülen bir Afrika yaratmıştır (Emert, 2010).

Romun sosyal sınıfla ilişkisi zamanla evrimleşmiş ve daha geniş ekonomik, kültürel ve politik dinamikleri yansıtmıştır. Farklı tarihsel ve coğrafi bağlamlarda rom, hem seçkinlerin hoşgörüsüyle hem de işçi sınıfının tüketimiyle ilişkilendirilmiştir. Üretimi, ticareti ve tüketimi, sınıf, sömürge ekonomileri ve sosyal hiyerarşiler arasındaki etkileşime dair ipuçları sunmaktadır. Tablo 2'de Rom'un üretim, dağıtım ve tüketim aşamalarında yarattığı toplumsal sınıflar gösterilmiştir.

Tablo 2. Rom ve Toplumsal Sınıflar Tablosu

Sınıflar	Bireyler
Üretim Grupları	Plantasyon sahipleri, Afrikalı Köleler, Damıtma tesisleri Çalışanları
Aracılar	Sermaye sahipleri, Tüccarlar, Kaçakçılar
Gemi Adamları	Özel Şirket denizcileri, Askerler, Korsanlar
Tüketim Grupları	Elit ve Zengin Sınıfı, İşçi ve Köylüler, Sömürgelerdeki Yerel Halk

Kaynak: Billings, D. B. (2016). Rethinking class beyond colonialism. *Journal of Appalachian Studies*, 22(1), 57-64.

Sömürge üretimi açısından bakıldığında, romun iki temel sosyal sınıf yarattığını söylemek mümkündür. Bu sınıflardan ilki plantasyon sahibidir. Romun bir ürün olarak tarihsel gelişimi, ekonomik ve sosyal gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Pantasyon sahipleri, rom üretiminin birincil hammaddesi olan şeker kamışı yetiştiriciliğinde zenginlik ve refahın sınırsız işgücü kaynağıyla sağlanmasında; rom üretiminin Avrupa'nın sömürgeci güçleri tarafından tekelleştirilmesi gibi unsurlardan ekonomik açıdan fayda sağlamışlardır. Plantasyon sahipleri Britanya, Fransa, Portekiz, İspanya ve Hollanda ülkelerinin zengin ve elit ticaret insanlarından oluşmaktaydı. Devletleriyle olan güçlü bağları sayesinde sömürgeleştirilmiş ülkelere göç ederek, buradaki kaynakların yönetilmesi amacıyla yatırım yapmış insanlar olarak ifade edilebilir. Bu insanların bazıları ilerleyen dönemde ikili ticaret noktalarında gemi ve liman işletmeciliği işlerine atılmış, plantasyonlarını ise Afrika'dan göç eden köle tacirlerine satmışlardır. Bulundukları bölgelerde üst düzey ve elit kişiler olarak tanındıklarından dolayı, bazı dönemlerde bu bölgelerin kültürel adetleri ve sosyal normlarına etki eden kararlar vererek güç ve zenginliklerini artırmışlardır (Janssens ve Yun-Casalilla, 2017; Samuel-Mbaekwe, 2018).

Atlantik köle ticaretiyle Karayipler'e ve Amerika kıtasına zorla getirilerek çok kötü koşullar altında çalıştırılan köleleştirilmiş işçiler, sömürge üretiminin ikinci önemli toplumsal sınıfı olarak gösterilmektedir. Genellikle köleleştirilmiş işçilerin bugünkü Angola, Nijerya, Gana ve Senegal ülkelerine yoğun olarak getirildiği ifade edilmektedir. Köleleştirilmiş Afrikalılar, sosyal hiyerarşinin en altındaydı ve şeker plantasyonlarında acımasız koşullar altında çalışmaya zorlanıyordu. Sıcaklıkların ve nemin çok yüksek olduğu koşullar altında, insan vücudunun dayanamayacağı noktaya kadar çalıştırılan köle işçiler, beklenen verimi sağlayamadıklarında işkenceye maruz kalıyorlardı. Seker kamışı üretiminde ağır makinelerin kullanımı nedeniyle tarlalarda yetişen ham ürünün dikenli ve keskin olması, birçok kölenin yaralanmasına ve ölümüne neden oluyordu. Köle işçiler öldüklerinde dahi, insan kaynağı olarak Afrika'dan oldukça ucuz bir biçimde yeniden sağlanabiliyordu. Emeklerinin bir yan ürünü olan rom, bazen bir kontrol biçimi ya da ağır iş için bir ödül olarak onlara karneyle veriliyordu. Zor koşullarda çalıştırılmalarına rağmen Afrikalı köle işçiler dil, din ve müzik gibi özgün kültürel değerlerini korumayı başarmış, Karayipler ve Amerika kıtasının kültürüne değerli katkılarda bulunmuşlardır (M'baye, 2006; Crutchfield, 2015).

Sömürge üretimi döneminde ortaya çıkan bir başka toplumsal sınıf, damıtma tesislerinde çalışanlardır. Bu tesislerden Karayipler bölgesinde olanları artan talebi karşılamakta zorlanmaya başlayınca, günümüz Amerika Birleşik Devletleri'nin kuzeydoğusunda yer alan New York, Maine ve Connecticut bölgelerinde şeker melasını ithal ederek rom üreten atölyeler ve fabrikalar kurulmaya başlamıştır. Karayipler bölgesindeki rom damıtma tesislerinde Afrikalı köleler çalışırken, Kuzey Amerika bölgelerindeki

tesislerde Afrikalı kölelerin haricinde Avrupa'dan gelen uşaklar düşük ücretler karşılığında çalıştırılmıştır. Köleliğin kaldırılmasından sonra ise özellikle on dokuzuncu yüzyılda bu tesislerde Avrupa'dan ve sonraları Asya kıtasının farklı bölgelerinden kontrat karşılığında mevsimlik olarak gelen göçmenler istihdam edilmiştir (Fu, 2009; Nishitani ve Lee, 2019).

Romun sosyal sınıflar ile ilişkilerinde ikinci önemli grup, araçlar ve tüccarlar olarak adlandırılabilir. Şeker kamışı ve şeker kamışı melasının alım ve satıma konu olduğu bu grup, rom tüketiminin dünyanın birçok farklı bölgesinde artırılması ve ün kazanması üzerinde etkili olmuştur. Tüccarlar özellikle Avrupa'dan bölgeye gelen elit bireylerin satın aldıkları gemilerle rom, şeker, melas, Afrikalı köleler gibi o dönem için mal değeri taşıyan her şeyin taşımacılığını yaparak kendileri ve ilişkide bulundukları ülkelerin ekonomilerine oldukça büyük miktarlarda kâr üretmekteydiler. Rom üretmek için Kuzey Amerika'da kurulmaya başlayan damıtma tesislerinin yaygınlaşması ve bu tesislerin Avrupalı ülkelere ödedikleri vergilerin yükselmeye başlamasıyla bazı tüccarlar kaçakçılık yapmaya başlamış ve yeni bir sosyal sınıf ortaya çıkmıştır (Peck, 2009). Karayipler'deki üreticilerden aldıkları malları Amerika anakarasına taşıyan ve buradan da kuzey bölgelerine farklı yollarla kaçırın bu grup, Amerika'da rom tüketiminin artmasında çok etkili olmuştur (Tyler, 1986). Avrupalı devletler kaçakçılarla çok fazla mücadele etemeye çalışılarda sistemi bir türlü önleyememişlerdir.

Rom ve sosyal sınıflar ilişkisinde üçüncü grup gemi adamlarıdır. Gemi adamları; özel gemilerde çalışan denizciler, devlet gemilerinde görev yapan askerler ve korsanlar olmak üzere dört farklı şekilde sınıflandırılabilir. Özel gemilerde çalışan denizciler; en ağır işlerde çalışan Afrikalı köleler, Avrupa'dan ve Asya'dan getirilen uşaklar, sömürge ülkelerden gelen konusunda uzman ve kontratlı denizciler ile genellikle askeri deneyimi olan mürettebat ve kaptanlardan oluşmaktadır (Harris, 2009). Denizde görev yaptıkları sürede zor ve tehlikeli görevlerde çalışan bu mürettebat sömürge devletler arasındaki savaşlardan, korsan saldırılarından ve gemide yaşanan salgınlardan en kötü biçimde etkilenen sosyal sınıf olmuştur. Rom, denizcilerin denizde görev yaptıkları süre boyunca ve genellikle gemi sahipleri tarafından belirlenen erzak (rasyon) hakları içerisinde yer alan bir içkidir. Rom tüketimi genellikle sarhoşluk nedeniyle yaşanan birçok disiplin vakasına yol açmıştır. Bunun sebebinin, romun amacının dışında kullanılmasına kaynaklanmakta olduğundan bahsedilebilir. O zamanın şartlarında, gemilerde seyir esnasında kullanılmak üzere gemiye alınan içme suları, depolandıkları meşe fiçılarda bakteri biriktirdiğinden dolayı rom ile karıştırılarak içiliyordu. Aslında rom, sarhoşluk vermek için değil; alkol muhteviyatı sayesinde suların içerisindeki bakterileri azaltmak amacıyla kullanılırdı. Gemi adamları kategorisindeki bir diğer önemli sosyal sınıf ise devlet gemilerinde çalışan ve ana amaçları ticaret yolları ile bu yollarda seyreden gemileri korumak olan askerlerdir (Collingham, 2017). On

sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda askerlerin rasyonlarına girmeye başlayan rom, aynı özel gemilerde çalışan denizcilerde olduğu gibi suyla karıştırılarak tüketilen bir içki olarak kullanılıyordu. Ancak on sekizinci yüzyılda tüm gemi adamlarını şiddetli bir biçimde etkileyen ve sayısız ölüme neden olan skorbüt hastalığı neticesinde rom ile yapılan ve Grok adı verilen bir denizci kokteyli ortaya çıkmıştır (Broom, 2017). Skorbüt hastalığı C vitamini eksikliğine dayanıyordu ve korsanlarda çok az vakaya rastlanıyordu. Bunu araştıran İngiliz komutanlar, korsanların beslenmelerinde lime ve tropikal meyvelerin de yer aldığını fark ettiler. Romu su ile seyrelterek içine sıktıkları lime (yeşil ve tatlı limon) ile Grok adını verdikleri bir içki karışımı bu şekilde ortaya çıkmıştır (Biggs, 2005). Sonraları içine farklı baharatlar ve içecekler karıştırılarak türevleri keşfedilmişse de, Grok o dönemde askerlerin ve denizcilerin skorbüt hastalığına karşı en önemli bağışıklık sağlayıcı içki karışımlarından biri haline gelmiştir. Gemi adamlarının geliştirdiği Grok, hastalıklara iyi geldiği konusundaki fikirleri artırarak romun tüm kıtalarda daha fazla tüketilmesini sağlayan faktörlerden biridir (Seligmann, 2018). Gemi adamları kategorisinin önemli diğer sınıfı ise korsanlardır. Genellikle Karayipler'deki yerli denizci halk, kölelik sisteminden kaçmayı başaran Afrikalılar, Avrupa sömürgelerinde hüküm giymiş ancak kaçmayı başarmış göçmenler ve konusunda uzman olan denizcilerden oluşan, açık denizde seyreden ticaret gemilerine ve Avrupa sömürgelerinin sahip oldukları savaş gemilerine saldırarak başta rom ve altın olmak üzere çeşitli malları yağmalamayı amaçlayan denizci gruplarıdır. Korsanların en önemli özelliklerinden biri, günümüz deniz savaşlarında kullanılabilen asimetrik harp muharebelerinin atası sayılan saldırı taktiklerini uygulamış olmalarıdır. Korsanların bir diğer önemli özelliği ise günümüz popüler kültürüne de yön veren kahramanlaştırılmalarıdır. Yaptıkları saldırılar sömürge devletlerinin üçgen ticaret sistemini bazı zamanlarda zora sokmuş, bu durum halk arasında onları kahraman statüsüne yükseltmiştir. Popüler kültür eserlerinde özgürlük uğruna savaştıkları konusu üzerinde çok durulmuştur.

Romun üretici ve aracı sosyal sınıflarda yüksek miktarlarda tüketilmesi, bilinirliğini artırmış; hastalıklara ve salgınlara karşı bir ilaç olarak kullanılabileceği fikri ise tüketimi en üst seviyelere taşıyarak sömürge ticaretinin ardından en önemli emtia durumuna gelmesinde etkili olmuştur. Romun Karayipler, Amerika, Avrupa ve Afrika'da oluşan tüketim grupları tarafından tüketilmesi, sömürgeci ülkelerin Asya ve Okyanusya'daki tüm sömürgelerine ticaret yoluyla yayılmasını sağlamıştır (Curtis, 2006). Tüketim grupları farklı kalitelerdeki romu satın alan elitler, işçiler ve köylülerden oluşmaktadır. Tüketime boyutları, özellikle Avrupa kıtasında yaşanan salgın dönemlerinde, oldukça yüksek seviyelere çıkmıştır. Daha zengin ve elit sınıflar, genellikle lezzet için yaşılandırılıp harmanlanan daha kaliteli rom içtiklerinden dolayı tüketim alışkanlıkları işçi sınıfından farklı olmuştur (Mandelblat, 2011).

Avrupa ve sömürge toplumlarında rom, seçkin toplantılarda gösterişli yumruk kaselerinde servis ediliyordu ve bu da sofistikeliği ve zenginliği simgeliyordu. Sömürge elitleri için rom, imparatorluğun ve ticaretin refahını temsil ediyordu. Romu sosyal etkinliklerde sergilemek, elit tüketim gruplarının kazançlı sömürge ekonomisine olan bağlarını güçlendirmiştir. Endüstriyel şehirlerde rom, genellikle alkol tüketimi ve kamu düzeniyle ilgili endişelerle, meyhaneler ve işçi sınıfı eğlenceleriyle ilişkilendiriliyordu. 19. ve 20. Yüzyılın başlarındaki ölçülülük ve yasaklama hareketleri sırasında rom, çoğunlukla orta ve üst sınıflardan gelen reformcuların gözünde işçi sınıfı ahlaksızlığının sembolü haline geldi. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki yasaklama (1920-1933), rom tüketimindeki sınıf ayrımlarını vurgulamıştır. Kaçak rom, gizli barlar ve özel ağlar aracılığıyla zenginler tarafından tüketilirken, işçi sınıfı bireyler genellikle daha ucuz, yasadışı kaynaklara yönelmiştir (Mancall, 1996; Thompson, 1999; Goodall, 2016).

3. Kültürel Etkiler ve Rom

Rom ve kültür kavramları arasındaki ilişkileri, tarihî ve sosyal unsurlar ile birlikte incelemek gereklidir. Tüm bu unsurlar farklı toplumlara ve bu toplumların bir parçası olan bireylere, farklı değerler kazandırmıştır. Bu değerler folklor, efsaneler, dinsel ve ruhsal inançlarla birleştiğinde, mitoloji ve rom ilişkisi özgünlük kazandırmaktadır. Rom içkisi, keşfedilme aşamasından başlayarak yoğun miktarlarda üretildiği Karayipler bölgesinin kültürel bir sembolü haline gelmiş; sömürge tarihi, korsanlar ve yerel folklor aracılığıyla güç, şeref ve özgürlük duygularını ifade etmiştir (Smith, 2023). Rom'un lezzet faktörleriyle birlikte alkol ve şekerin hızlı bir biçimde tüketilmesi bireylerde bir sarhoşluk yarattığından, çok fazla tüketilmesi halinde birtakım rüyaların görülmesine neden olmaktadır. Bu durum bireylerin duyusal olarak birtakım rusal ayinler yaratmalarına sebep olmuştur. Bu ayinlerden bilinen Haiti yerel dininde yer alan Vodou'dur. Haiti Vodou'sunda rom, lwa'ya (ruhlar) sunulan kutsal bir adaktır. Baharatlı veya demlenmiş rom (klerin) genellikle ritüellerde ruhları, özellikle de Ogou (bir savaşçı ruhu) gibi güçlü ruhları çağırmak için kullanılır. Bazen törenler sırasında arınmayı ve enerjiyi sembolize etmek için rom yakılır (Harris, 2003; Smith, 2004). Küba yerel inançlarında yer alan Santería ayinlerinde ie kehanet ve arınma amaçlı olarak tanrılara rom bulunmaktadır (Foss, 2012). Jamaika yerel inançlarında yer alan Obeah ve Myal ayinlerinde ise rom, ruhlara ve atalara yapılan adaklarla ilişkilendirilir (Barima, 2016). Bu ayinlerle birlikte yerel halkı rom ile ilişkilendirdiği ruhlar ve cinler de bulunmaktadır. Jamaika folklorunda yer alan ve kurtulmak için rom kullanılan kötü niyetli ruhlar (Duppies), Karayip folklorunda erkekleri rom ile baştan çıkaran kötü niyetli kadın cinler (La Daiblese) ve Guyam kültüründe şişelerde yaşadığına inanılan ve rom kullanılarak sakin hale getirilen kötü cüce cin (Bacoo) yerel kültürlerde inançları rom ile

ilişkilendiren ruh ve varlıklara örnek olarak gösterilebilir (Grant, 2018). Rom'un olağanüstü varlıklar ve olaylarla ilişkilendirildiği hikâyeler de vardır. Bu hikâyelerden en önemlisi, birçok rom damıtma tesisinin intikam veya kurtuluş arayan köleleştirilmiş işçilerin ya da korsanların ruhları tarafından rahatsız edildiğine dair yerel efsanelerdir. Bir diğer önemli hikâye ise; içenlere uğursuzluk getirdiği söylenen lanetli rom fiçilerine dair efsanelerdir (Curtis, 2018).

Rom'u tanrıların bir lütfu ya da insalığa bir aramağanı olarak gören yerel halk, tüm kutlamalarında ve festivallerinde bu içkiyi kullanmıştır. Güney Amerika ve Karayipler bölgesinde yer alan halklarda bölgeye özgü yapılan tüm karnavallar sırasında rom, yaratıcılığı, neşeyi ve şenliği besleyen tanrıların içeceği olarak görülmektedir (Nesbitt, 2007). Günümüzde Karayip karnavalları arasında en önemlisi olarak görülen “Trinidad Karnavalı”, rom ve Soca müziğini birleştirerek günlerce süren bir etkinlik olarak bilinmektedir (Baksh, 2014). Bir başka önemli karnaval Jamaika'da her yıl düzenlenen Bacchanal Jamaica Karnavalıdır. Bu karnavalda ise Rom'un tarihi ve kültürel özelliklerini öne çıkaran kokteyller hazırlanmaktadır (Hem-Lee-Forsyth ve McNab, 2019). Bununla birlikte, herhangi bir tarımsal ürünle ilgili olarak yıllık bazda düzenlenen hasat festivallerinde rom içilmesi tanrılara olan minnettarlığı ve gelecek senenin bereketli geçmesine yönelik temennileri ifade etmektedir. Karayipler bölgesinde düzenlenen saat festivallerinden en önemlisi olan Barbados “Crop Over” festivalinde, şeker kamışı hasadını kutlamak amacıyla müzik, geleneksel kostümler ve sokak partileriyle etkinlikler düzenlenmektedir (Ramsay, 2021).

Rom, sömürgecilerle savaşarak mallarını çalmak suretiyle kahramanlaştırılan korsanlarla ilişkilendirilerek günlük hayatta efsaneleştirilmiştir. Kaptan Kidd, Karasakal ve Barbossa gibi örneklerle güç, kurnazlık, zekâ ve cömertlik duyguları hikâyeleştirilmiş; gömülü hazine efsaneleri, doğaüstü yeteneklere sahip korsanlarla efsaneleşmiştir (Foss, 2012). Bu hikâyelerde genellikle rom, hazcı yaşam tarzlarının bir sembolü olarak gösterilmektedir. Hayalet gemiler ve lanetli korsan mürettebatı hikâyeleri, ürkütücü kargolarının bir parçası olarak sıklıkla rom fiçilerinden bahsetmektedir. Uçan Hollandalı efsanesi, Karayipler'e özgü olmasa da denizlerde dolaşmaya mahkûm rom içen denizcileri içeren yerel varyasyonlara ve uluslararası sinemaya ilham kaynağı olmuştur (Coulombe, 2005). Korsanların dışında kahramanlaştırılan diğer bir kültürel karakter ise “Maronlar” olarak adlandırılmıştır. Kölelikten kaçarak sömürgeci güçlere karşı duran Maronlar genellikle rom içilmesi esnasında bir özgürlük sembolü olarak anılmış ve kahramanlaştırılmışlardır (O'Mahony, 2004). Bu durum yerel halkın sömürgeye olan direnişini de simgelediğinden dolayı rom da bu direnişin bir sembolü olarak yerini almıştır. Rom, genellikle iyileştirme, ilham verme veya gerçeği ortaya çıkarma gücünü kutlayan efsanevi alt tonlarla kalipso ve reggae şarkılarında sıkça anılmaktadır (Mackie, 2005). Bununla birlikte, geleneksel Karayip ilahileri ve yerel halk şarkıları da

genellikle Rom'un miras ve dayanıklılığın sembolü olmaya yönelik referansları içermektedir. Günümüzde pop kültür olarak gösterilen mitolojik sinema korsanlar ve rom'u birlikte kullanarak hikayeletirmektedirler. "Karayip Korsanları" gibi filmler ve "Hazine Adası" gibi kitaplar, tarihi gerçeklikleri doğaüstü bir hikâye anlatımıyla harmanlayarak Rom'un mitolojik statüsünü sürdürmüştür (Stephenson, 2020). Bazı Karayip ülkelerinde rom, bölgenin kaderini şekillendirmedeki rolü hakkında modern mitlere ilham kaynağı olmanın yanı sıra gurur ve kültürel kimliğin sembolü halindedir.

4. Sonuç ve Tartışma

Rom yaklaşık yarım yüzyıl boyunca yarattığı ekonomik, sosyal, kültürel ve teknolojik değerler sayesinde dünya tarihinde önemli bir ürün olarak kabul edilmektedir. Bu önemi yaratan faktörlerden birincisi, ekonomik faydacılığı körükleyen bir para birimine dönüşmesidir. Rom özellikle üçgen ticaretin sürdürülebilirliğini sağlamada değer yaratan bir değişim aracı olarak kullanılmıştır. Kölelerin rom karşılığında satın alınarak yine rom üretmek için Karayipler'deki plantasyonlarda zor şartlar altında çalıştırılması romun ekonomik faydacılığın sürdürülebilirliğini sağlamadaki önemini ortaya koymaktadır. İşgücü ve emeğin sömürülmesi koloni sahibi devletlere birçok alanda imtiyazlar kazandırmasının yanı sıra gelecekte ortaya çıkacak kapitalist sistemin temellerinin atılması sürecini de tetiklemiştir. Sömürge ülkeleri, kolonilerini köleliğin kaldırılmasından sonraki dönemlerde dahi borçlandırarak çalıştırmaya devam etmiş; bu durum, günümüzdeki finansal borç yaratma ve işçi emeğini sömürme faaliyetlerinin başlangıcını oluşturmuştur. Sömürge devletlerinin aralarında şeker, rom, melas, yün, tütün ve diğer ürünlerden elde ettikleri sermaye birikimi, sömürgecilikten sonra yaşanan Sanayi Devrimi hareketiyle birleştiğinde, yaratılan yeni girişimler endüstriyel kapitalizmin gelişmesini sağlamıştır. Rom yoluyla elde edilen ekonomik kazanımlardan biri de kurumsal gelişimdir. Korsanlar ve tüm deniz adamları için sağlığa yönelik önemli bir ihtiyacı karşılayan rom, deniz yoluyla nakliyat esnasında birçok çıkar grubunun çatışmalarına neden olmuştur. Bu durum deniz nakliyat firmalarının, taşınan ürünlerin ve taşıma gemilerinin korunmasına yönelik olarak sigorta şirketlerinin önem kazanmasını tetiklemiştir. Bununla birlikte, rom içkisinin değiş tokuş aracı olarak kullanıldığı göz önünde bulundurulduğunda, bankacılığın ve emtia borsalarının gelişmesine katkıda bulunduğu da söylenebilir.

Şekerin yan ürün olarak ortaya çıkan şeker kamışı suyu, melas ve rom, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda ticaretin ve Avrupa'nın kapitalist ekonomilerinin sürdürülebilirliğini sağlamasının yanı sıra, bu ürünlerin üretimlerinde yaşanan teknolojik gelişmelerin inovasyon temelli olarak Sanayi Devrimi'nin de ortaya çıkışına ve gelişmesine yardımcı olmuştur (Bosma ve Knight, 2004; Burnard ve Garrigus, 2016). Zira üretimlerin

makineleşmesi sürecinde Avrupalı sömürgeci ülkeler, birçok yenilikle bu süreci tamamlayarak üretimin hızlandırılmasını hedeflemişlerdir (Murdoch, 2023). Bu durum, çelik ve buhar karışımının çok yoğun kullanılması ve bilgi ve becerilerin geliştirilmesinde önemli bir unsur olarak değerlendirilebilir. Örneğin, şekerin üretim, öğütme ve rafinasyon süreçlerindeki tarımsal ve makineleşmeye yönelik gelişmeler ile rom üretiminin artırılmasına yönelik olarak yapılan inovatif çalışmalar Sanayi Devrimi'nde makineleşmeye bağlı olan üretim döngüsünün hızlandırılmasında büyük bir rol oynamıştır. Aynı şekilde, deniz ticaretinin gelişmesi ve ticarete kullanılan gemilerdeki ergonomikliğin artırılması, taşınan romun ve mürettebat erzağının bozulmaması için geliştirilen yöntemler, Sanayi Devrimi ve sonrasında kullanılacak teknolojinin temellerini oluşturmuştur.

Şekere bağlı olarak üretilen Rom lüks bir maldan kitlesel bir metaya dönüşmesi sebebiyle oldukça önemli bir tüketim kültürü yaratmıştır. Avrupa'nın elit ve işçi sınıflarını kalite anlayışıyla ayırtıran rom, özellikle Karayipler ve çevresindeki sömürülen halklar arasında tüketimin yarattığı kültürel bir sembol haline gelmeyi başarmıştır. Söz konusu tüketim kültürünü bir pazar bölümlendirmesi şeklinde kullanmayı başaran o dönemin sömürgeci devletleri ile sonrasında gelişmeyi başaran devletler rom ile şekillenen tüketim kültürünü örnek almak suretiyle üretimde büyük başarılar imza atmışlardır. Örneğin, köleliğin kaldırılması üzerine çalışmalar yapan sömürgeci devletler, kölelerin aynı çalışma koşulları ve aynı plantasyonlarda çalışmalarına karşılık azad edilebileceği ilkesiyle sermaye birikimlerini bir asır süresince sürdürmüşlerdir. Sanayi Devrimi sonrasında yaşanan politik değişimleri lehine kullanmayı başaran Sovyetler Birliği, kurduğu sosyalizm tabanlı üretim modelinde kendisine bağlı toplulukları oldukça zor şartlarda çalıştırmıştır. Bu süreçte Sovyetler Rom'un çalışma kültüründe yarattığı eğlence etkinliğini votka ile kapatmaya çalışmışlardır. Tüketim ve çalışma kültürünü sömürmeye yönelik olarak son yıllarda sırasıyla Japonya, Çin Halk Cumhuriyeti ve Kore Cumhuriyeti yarattıkları yoğun çalışmaya yönelik üretim sistemleriyle, bireyleri uzun saatler ve ağır çalışma şartlarına zorlamışlar ve bu noktada sermaye birikimlerini artırmaya devam etmişlerdir.

Rom üretim, dağıtım ve tüketim süreçlerinin sürdürülebilirliğine katkı sağlamaya yönelik olarak ekonomik, sosyal, politik ve teknolojik konular kapsamında oldukça özgün bir yere sahiptir. Bu özgünlüğü anlamak, içinde bulunduğumuz dönemlerde emek ve sermayenin hareketlerini belirlemede yararlı olabilir. Bu bağlamda, romun yalnızca kokteyllere lezzet veren basit bir içki olmadığını anlamak faydalı olacaktır.

REFERANSLAR

Abbott, E. (2011). *Sugar: A Bittersweet History*. Toronto: Penguin Canada.

- Acemoglu, D., Johnson, S. & Robinson, J. (2005). "The Rise of Europe: Atlantic Trade, Institutional Change, and Economic Growth." *American Economic Review*, 95 (3): 546–579.
- Baksh, D. G. (2014). Jep Sting Radica with Rum and Roti: Trinidadian Social Dynamics in Chutney Music. *Popular Music and Society*, 37(2), 152-168.
- Barima, K. B. (2016). Cutting across space and time: Obeah's service to Jamaica's freedom struggle in slavery and emancipation. *Africology: The Journal of Pan African Studies*, 9(4), 16-31.
- Bauer, B. T. (2018). *The New Rum: A Modern Guide to the Spirit of the Americas*. The Countryman Press. Vermont, USA.
- Belshaw, J. D. (2015). *Canadian history: Pre-confederation*. BCcampus. Canada.
- Biggs, D. (2005). *Rum Cocktails*, New Holland Publishing Ltd. Sydney, Australia.
- Billings, D. B. (2016). *Rethinking class beyond colonialism*. Journal of Appalachian Studies, 22(1), 57-64.
- Bosma, U., & Knight, R. (2004). Global factory and local field: convergence and divergence in the international cane-sugar industry, 1850–1940. *International Review of Social History*, 49(1), 1-25.
- Bosma, U., Guisti-Cordero, J. ve Knight, R. (2007). Sugarlandia Revisited: Sugar and Colonialism in Asia and the Americas, 1800 to 1940. Ulbe Bosma, Juan Guisti-Cordero, and G. Roger Knight, (ed.). *International Studies in Social History*, vol. 9. New York: Berghahn Books, Enterprise & Society, 11(3), 651-653.
- Broom, D. (2017). *Rum The Manual*, Mitchell Beazley- Octopus Publishing Group, London, UK.
- Burnard, T., & Garrigus, J. (2016). *The Plantation Machine: Atlantic Capitalism in French Saint-Domingue and British Jamaica*. University of Pennsylvania Press. PA, USA.
- Cate, M. & Cate, R. (2016). *Smuggler's Cove: Exotic Cocktails, Rum, and the Cult of Tiki*, Ten Speed Press, Berkeley, CA-USA.
- Clarke, C. (1983). Colonialism and its social and cultural consequences in the Caribbean. *Journal of Latin American Studies*, 15(2), 491-503.
- Collingham, L. (2017). *The Taste Empire: How Britain's Quest for Food Shaped the Modern World*, Basic Books- Hachette Group, NewYork, USA.
- Coulombe, C. A. (2005). *Rum: The epic story of the drink that conquered the world*. Citadel Press. Toronto- ON, Canada.
- Crutchfield, R. D. (2015). From slavery to social class to disadvantage: An intellectual history of the use of class to explain racial differences in criminal involvement. *Crime and Justice*, 44(1), 1-47.
- Curtis, W. (2006). *And a Bottle of Rum: A History of the New World in Ten Cocktails*, Crown Publisher, New York – USA.
- Eltis, D. (2001). The volume and structure of the transatlantic slave trade: A reassessment. *The William and Mary Quarterly*, 58(1), 17-46.
- Eltis, D., & Richardson, D. (2010). Atlas of the transatlantic slave trade. *African Diaspora Archaeology Newsletter*, 13(4), 17.
- Emert, P. R. (2010). *Colonial triangular trade: An economy based on human misery*, Applewood Books, Massachusetts- USA.
- Findlay, R. (1990) *The "Triangular Trade" and the Atlantic Economy of the Eighteenth Century: A Simple General-Equilibrium Model*, Princeton

- Studies in International Economics*, 177, Princeton University Press, New Jersey-USA.
- Flannery, F. (2022). *Enjoying Rum: A Tasting Guide and Journal*, Voyageur Press-Quarto Publishing, MA, USA.
- Flecha, A. C., & Forristal, L. J. (2012). Brazil's Sugar Heritage and Tourism- From Engenhos to Cachaca, In Lee Jolliffe (ed.) *Sugar Heritage and Tourism in Transition*, pp. 65-88. Channel View Publications, Bristol- UK.
- Foley, R. (2008). *The Rum 1000: The Ultimate Collection of Rum Cocktails, Recipes, Facts, and Resources*, Sourcebooks Inc., Illinois, USA.
- Foss, R. (2012). *Rum: A global history*. Reaktion Books, London, UK.
- Fu, M. (2009). The coolie speaks: Chinese indentured laborers and African slaves of Cuba. *Journal of Colonialism and Colonial History*, 10(1). <https://dx.doi.org/10.1353/cch.0.0061>.
- Galloway, J. H. (2021). *The Sugar Cane Industry: An Historical Geography from its Origins to 1914*. Cambridge University Press, Cambridge-UK.
- Giovannetti, J. L. (2006). Grounds of race: slavery, racism and the plantation in the Caribbean. *Latin American and Caribbean Ethnic Studies*, 1(1), 5-36.
- Gust, J. R., & Mathews, J. P. (2020). *Sugarcane and Rum: The Bittersweet History of Labor and Life on the Yucatán Peninsula*. University of Arizona Press. Arizona, USA.
- Goodall, J. L. (2016). Tippling houses, rum shops and taverns: how alcohol fuelled informal commercial networks and knowledge exchange in the West Indies. *Journal for Maritime Research*, 18(2), 97-121.
- Grant, C. (2018). Ritual and sacrifice: A play packed full of secrets, ghosts, rum and wit. TLS. *Times Literary Supplement*, (6037), 20-21.
- Harris, B. J. (2003). *Beyond Gumbo: Creole fusion food from the Atlantic Rum*. Simon and Schuster. NewYork- USA.
- Harris, B. J. (2009). *Rum Drinks: 50 Caribbean Cocktails, from Cuba Libre to Rum Daisy*, Chronicle Books, San Francisco- USA.
- Hem-Lee-Forsyth, S., & McNab3PhD, J. (2019). Their story: Carnival, Women, Sexuality and Sex in the Caribbean. *International Journal of Gender and Women's Studies*, 7(1), 40-70.
- Hoffman, L. (2015). *Short Course in Rum: A Guide to tasting and Talking About Rum*, Skyhorse Publishing, NewYork- USA.
- Janssens, P., & Yun-Casalilla, B. (2017). European aristocracies and colonial elites: Patrimonial management strategies and economic development, 15th–18th centuries. Routledge.
- Jolliffe, L. (2013). Connecting Sugar Heritage and Tourism, In Lee Jolliffe (ed.) *Sugar Heritage and Tourism in Transition*, pp. 3-19, Channel View Publications, Bristol- UK.
- Josipović, I., & Vujeva, M. (2021). Economic Aspects of Slavery in the Triangular Trade in the Early Modern Period. *Gazi akademik bakış*, 14(28), 179-197.
- Klein, H. S. (2010). *The Atlantic slave trade*. Cambridge University Press, Cambridge-UK.
- Lange, M., Mahoney, J., & Vom Hau, M. (2006). Colonialism and development: A comparative analysis of Spanish and British colonies. *American Journal of Sociology*, 111(5), 1412-1462.
- Mackie, E. (2005). Welcome the outlaw: pirates, maroons, and Caribbean countercultures. *Cultural Critique*, 59, 24-62.

- Mancall, P. C. (1996). " The Art of Getting Drunk" in Colonial Massachusetts. *Reviews in American History*, 24(3), 383-388.
- Mandelblatt, B. (2011). Atlantic consumption of French rum and brandy and economic growth in the seventeenth-and eighteenth-century Caribbean. *French History*, 25(1), 9-27.
- Mayhew, J. L. (2023). *Rum Made Me Do it*, Harper Collins Publishers, Dublin, Ireland.
- M'baye, B. (2006). The economic, political, and social impact of the Atlantic slave trade on Africa. *European Legacy*, 11(6), 607-622.
- McCusker, J. J. (1989). *Rum and the American Revolution: The Rum Trade and the Balance of Payments of the Thirteen Continental Colonies*. Garland Publishing, New York- USA
- Miller, A. R., Brown, J. M., Broom, D., & Strangeway, N. (2009). *Cuba: The Legend of Rum*. Mixellany Books. Havana, Cuba.
- Mintz, S. W. (1986). *Sweetness and power: The place of sugar in modern history*. Penguin, Canada.
- Mintz, S. W. (2011). *Sugar: A Bittersweet History*, by Elizabeth Abbott. *Gastronomica*, 11(2), 110-111.
- Mitchell, D. (2004), *Sugar policies: opportunity for change*, World Bank Policy Research Working Paper No. 3222.
- Murdoch, H. A. (2023). *The Price of Slavery: Capitalism and Revolution in the Caribbean*, by Nick Nesbitt. New West Indian Guide/Nieuwe West-Indische Gids, 97(3-4), 338-339.
- Nesbitt, J. P. (2007). Rum Histories: Decolonizing the Narratives of Jean Rhys's "Wide Sargasso Sea" and Sylvia Townsend Warner's "The Flint Anchor". *Tulsa Studies in Women's Literature*, 26(2), 309-330.
- Nishitani, M., & Lee, H. (2019). *Becoming 'overstayers': The coloniality of citizenship and the resilience of Pacific farm workers*. (Eds, Victoria Stead and John Altman) *Labour lines and colonial power: Indigenous and Pacific Islander labour mobility in Australia*, 159-84. Australian National University Press. Acton, Australia.
- O'Mahony, K. (2004). "Yo Ho Ho and a Bottle of Rum": Modern Day Pirates. *The Geography Teacher*, 1(1), 21-23.
- Parker, M. (2011). *The Sugar Barons: Family, Corruption, Empire, and War in the West Indies*. Walker & Company, New York- USA
- Peck, G. (2009). *The prohibition hangover: Alcohol in America from demon rum to cult cabernet*. Rutgers University Press. New Brunswick, NJ.
- Postma, J. M., & Postma, J. (2008). *The Dutch in the Atlantic slave trade, 1600-1815*. Cambridge University Press, Cambridge-UK.
- Ramsay, A. O. (2021). "The Crop Over Festival: Re/Inventing Tradition in Post-Independence Barbados." *The Journal of the Barbados Museum and Historical Society*, vol. 67, pp.1-20
- Reid, R. (2014). *Alcohol in Africa: Mixing Business, Pleasure, and Politics*. Heinemann, New York- USA.
- Roskrow, D. (2018). *Rum: More than 100 of the world's best rums*, Collins Little Books, Harper Collins Publishers, Glasgow, Scotland.
- Samuel-Mbaekwe, I. J. (2018). *Colonialism and social structure*. In *The Colonial Epoch in Africa* (pp. 33-47). Routledge.

- Scanlan, P. X. (2023). *Triangular trade: The part played by slavery in the growth of British prosperity*. TLS. Times Literary Supplement, (6284), 22-24
- Seligmann, M. S. (2018). *Rum, Sodomy, Prayers, and the Lash Revisited: Winston Churchill and Social Reform in the Royal Navy, 1900-1915*. Oxford University Press. London, UK.
- Smith, A. F. (2015). *Sugar: a global history*. Reaktion Books, London, UK.
- Smith, F. H. (2004). Spirits and Spirituality: Enslaved Persons and Alcohol in West Africa and the British and French Caribbean. *The Journal of Caribbean History*, 38(2), 279.
- Smith, F. H. (2023). *Rum Histories: Drinking in Atlantic Literature and Culture*, by Jennifer Poulos Nesbitt. *New West Indian Guide/Nieuwe West-Indische Gids*, 97(1-2), 220-221.
- Stack, M. M., Ackrill, R., & Bliss, M. (2019). Sugar trade and the role of historical colonial linkages. *European Review of Agricultural Economics*, 46(1), 79-108.
- Stephenson, T. (2020). *The Curious Bartender's Guide to Rum*, Ryland Peters & Small Publishing, London, UK.
- Thompson, P. (1999). *Rum punch & revolution: Taverngoing & public life in eighteenth century Philadelphia*. University of Pennsylvania Press. Pennsylvania- USA.
- Tyler, J. W. (1986). *Smugglers & Patriots: Boston Merchants and the Advent of the American Revolution*. Northern Eastern University Press, Boston, USA.
- Williams, I. (2005). *Rum: A Social and Sociable History of the Real Spirit of 1776*, New York: Nation Books. New York, USA.

Kripto Paraların Vergilendirilmesine İlişkin Medya Söylemi

Filiz EKİNCİ¹
Gözde KOCA²
Şerife BULUT³

- 1- Prof. Dr.; Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü.
filiz.ekinci@bilecik.edu.tr ORCID No: 0000-0002-1105-4739
- 2- Doç. Dr.; Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü.
gozde.koca@bilecik.edu.tr ORCID No: 0000-0001-6847-6812
- 3- Öğrenci, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü.
serife.erdal@bilecik.edu.tr ORCID No: 0009-0008-4637-5381

ÖZET

Kripto paraların yaygınlaşmasıyla bu varlıkların vergilendirilmesi ve düzenlenmesi önemli bir tartışma alanı hâline getirmiştir. Kripto para piyasalarının büyümesi ve işlem hacimlerinin artmasıyla, ekonomik ve finansal sistem içerisindeki önemi de artmıştır. Kripto paralara ilişkin gelişmelerin medyada geniş yer bulması, düzenleyici ve vergisel tartışmaların kamuoyuna nasıl yansıtıldığının incelenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmanın amacı, kripto paraların vergilendirilmesine ilişkin medya söylemini incelemektir. Araştırma kapsamında, Ocak 2023–Mayıs 2026 döneminde *The Guardian* ve *The New York Times* gazetelerinde yayımlanan toplam 139 haber bütünselik bir veri seti olarak analiz edilmiştir. Haberlerin incelenmesinde Orange Data Mining yazılımı kullanılarak kelime sıklığı analizi, manuel duygu sınıflandırması, SentiArt duygu analizi ve Latent Dirichlet Allocation (LDA) konu modellemesi uygulanmıştır. Manuel sınıflandırma sonucunda haberlerin %50,4’ünün negatif, %40,3’ünün pozitif ve %9,4’ünün nötr olduğu belirlenmiştir. SentiArt sonuçları, haberlerin genel duygu eğiliminin hafif negatif olduğunu ve temel duygular arasında mutluluk ile üzüntünün öne çıktığını göstermiştir. LDA analizi sonucunda haberler 12 konu altında toplanmış; finans, maliye politikası, düzenleme ve vergilendirme temalarının belirgin biçimde öne çıktığı görülmüştür. Bulgular, kripto paraların vergilendirilmesi konusunun medyada yalnızca teknik bir vergi meselesi olarak değil, finansal sistem, hukuki düzenlemeler, denetim ve siyasi gelişmelerle ilişkili çok boyutlu bir konu olarak ele alındığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kripto para, vergilendirme, medya söylemi, duygu analizi, LDA konu modellemesi.

1. GİRİŞ

Dijital teknolojilerde yaşanan hızlı gelişmeler, ekonomik işlemlerin gerçekleştirilme biçimini önemli ölçüde değiştirmiştir. İnternet tabanlı finansal hizmetlerin yaygınlaşmasıyla birlikte bilgiye erişim hızlanmış, geleneksel finansal işlemler giderek dijital platformlara taşınmıştır. Bununla birlikte geleneksel para transfer sistemlerinde zaman kısıtlamaları, yüksek işlem maliyetleri, uzun işlem süreleri ve aracı kurumlara duyulan ihtiyaç gibi çeşitli sınırlılıklar devam etmektedir. Bu sınırlılıklar, kullanıcıların daha hızlı, düşük maliyetli ve merkezi yapılardan görece bağımsız finansal sistemlere yönelmesine zemin hazırlamıştır (Talay ve Bayram, 2020: 957). Bu süreçte gelişen blok zinciri teknolojisi, dijital varlıkların merkezi bir otoriteye ihtiyaç duyulmadan, hızlı, düşük maliyetli ve güvenli transfer edilmesine imkân sağlayan yeni bir altyapı ortaya çıkarmıştır (Şahin, 2028: 899). Blok zinciri, gerçekleştirilen işlemlerin dağıtık bir ağ üzerinde kriptografik yöntemlerle

kaydedilmesini ve güvence altına alınmasını sağlayan bir sistemdir. Bu yapı, işlemlerin şeffaf ve değiştirilemez biçimde kayıt altına alınmasına olanak tanımaktadır (Bekmez, 2025: 4). Blok zinciri teknolojisi üzerine kurulan kripto paralar ise merkez bankası, devlet veya başka bir aracı kuruma ihtiyaç duyulmadan taraflar arasında doğrudan ve düşük maliyetli işlem yapılabilmesini mümkün kılmaktadır (Kızıl, 2019: 179).

Kripto paraların ortaya çıkışı, Satoshi Nakamoto takma adıyla 2008 yılında yayımlanan *Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System* başlıklı teknik dokümana dayanmaktadır (Serçemeli, 2018: 45). Nakamoto tarafından önerilen sistem, taraflar arasında doğrudan işlem yapılmasına imkân tanıyan merkeziyetsiz bir dijital ödeme modeli olarak tasarlanmıştır (Nakamoto, 2008). Bitcoin, 2009 yılının Ocak ayında gerçekleştirilen ilk işlemlerin ardından aktif olarak kullanılmaya başlanmıştır (Serçemeli, 2018: 47). Bitcoin'in kısa sürede küresel ölçekte ilgi görmesi, farklı teknik özelliklere ve kullanım alanlarına sahip çok sayıda kripto paranın geliştirilmesini beraberinde getirmiştir (Can vd., 2017: 4). Böylece kripto paralar zaman içerisinde yalnızca alternatif bir ödeme aracı olarak değil, aynı zamanda yatırım aracı ve dijital varlık sınıfı olarak da ekonomik sistem içerisinde yer edinmiştir.

Kripto para piyasalarının büyümesi ve işlem hacimlerinin artması, devletlerin bu varlıklara yönelik yaklaşımlarını yeniden gözden geçirmelerine neden olmuştur. İlk dönemlerde daha çok temkinli ve sınırlayıcı yaklaşımlar benimsenirken, kripto varlıkların ekonomik sistem içerisindeki ağırlığının artmasıyla birlikte hukuki statü, yatırımcıların korunması, kara para aklamanın önlenmesi, finansal denetim ve vergilendirme gibi alanlarda çeşitli düzenlemeler geliştirilmeye başlanmıştır. Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere birçok ülke, kripto varlıkların finansal sistem üzerindeki etkilerini kontrol altına almak ve bu alandaki hukuki belirsizlikleri azaltmak amacıyla düzenleyici politikalarını genişletmiştir.

Kripto paralara yönelik düzenleme arayışlarının en önemli boyutlarından birini vergilendirme oluşturmaktadır. Kripto para işlemlerinin sınır ötesi gerçekleştirilebilmesi, merkezi bir denetim mekanizmasına bağlı olmaması ve kullanıcı kimliklerinin doğrudan belirlenmesini güçleştiren yapısı, vergisel yükümlülüklerin tespiti ve denetimi açısından çeşitli sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle kripto para gelirlerinin beyan edilmesi, yatırım kazançlarının vergilendirilmesi ve dijital varlık hareketlerinin kayıt altına alınması, ülkelerin üzerinde yoğunlaştığı temel konular arasında yer almaktadır. Bununla birlikte kripto varlıkların hukuki niteliğine ilişkin ülkeler arasında farklı yaklaşımların bulunması, ortak ve kapsamlı bir vergilendirme çerçevesinin oluşturulmasını güçleştirmektedir.

Kripto paraların vergilendirilmesine ilişkin gelişmeler, ekonomik ve hukuki çevrelerin yanı sıra medya kuruluşlarının da gündeminde önemli bir

yer tutmaktadır. Medya, kripto paralara yönelik toplumsal algının oluşmasında ve düzenleyici gelişmelerin kamuoyuna aktarılmasında etkili bir işleve sahiptir. Uluslararası ölçekte geniş okuyucu kitlesine sahip *The Guardian* ve *The New York Times* gibi gazeteler, kripto paralara ilişkin gelişmeleri yatırım, piyasa riski, devlet denetimi, hukuki düzenleme ve vergilendirme çerçevesinde ele almaktadır. Haberlerde kullanılan kavramlar, öne çıkarılan konular ve benimsenen duygusal yönelimler, kripto paraların kamuoyunda nasıl anlamlandırıldığının değerlendirilmesine imkân vermektedir.

Dijital haber içeriklerinin geniş veri kümelerine dönüşmesi, geleneksel içerik analizi yöntemlerinin yanında bilgisayar destekli metin madenciliği tekniklerinin kullanılmasını gerekli hâle getirmiştir. Metin madenciliği; kelime sıklığı analizi, duygu analizi ve konu modellemesi gibi yöntemler aracılığıyla çok sayıdaki haber metninin sistematik biçimde incelenmesine olanak sağlamaktadır. Bu yöntemler sayesinde haberlerde öne çıkan kavramlar, metinlerin genel duygusal yönü ve haber içeriklerinin hangi temel konular etrafında şekillendiği birlikte değerlendirilebilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, *The Guardian* ve *The New York Times* gazetelerinde yayımlanan haberlerden hareketle kripto paraların vergilendirilmesine ilişkin medya söylemini incelemektir. Araştırma kapsamında “cryptocurrency”, “tax” ve “digital assets” anahtar kavramları kullanılarak Ocak 2023–Mayıs 2026 döneminde yayımlanan haberler Python aracılığıyla derlenmiştir. İlk taramada *The Guardian* gazetesinden 909, *The New York Times* gazetesinden ise 531 habere ulaşılmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda gerçekleştirilen içerik incelemesinin ardından doğrudan vergilendirmeye ilişkili olduğu belirlenen *The Guardian* kaynaklı 62 ve *The New York Times* kaynaklı 77 haber olmak üzere toplam 139 haber analize dâhil edilmiştir. Elde edilen haberler Orange Data Mining yazılımı kullanılarak analiz edilmiştir. Haber metinlerinde öne çıkan kavramların belirlenmesi amacıyla kelime sıklığı ve kelime bulutu analizleri uygulanmış; haberlerin genel yönü manuel olarak pozitif, negatif ve nötr biçiminde sınıflandırılmıştır. Ardından SentiArt duygu analiziyle haberlerin genel duygusal eğilimi ve temel duygu boyutları incelenmiştir. Son aşamada Latent Dirichlet Allocation (LDA) konu modellemesi kullanılarak haberlerin toplandığı temel konular belirlenmiş ve konu modellemesi sonuçları duygu analizi bulgularıyla birlikte değerlendirilmiştir. Çalışmanın temel katkısı, kripto paraların vergilendirilmesine ilişkin medya söylemini kelime sıklığı analizi, manuel duygu sınıflandırması, bilgisayar destekli duygu analizi ve konu modellemesini bir araya getiren bütünlük bir yaklaşımla incelemesidir. Ayrıca iki uluslararası gazetenin haberlerinden oluşan veri seti üzerinden vergilendirme konusunun finansal, hukuki ve siyasi gelişmelerle nasıl ilişkilendirildiğinin ortaya konulmasıyla ilgili literatüre katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünün ardından ikinci bölümde kripto paraların vergilendirilmesi ve duygu analizi alanındaki çalışmalar incelenmektedir. Üçüncü bölümde araştırmanın veri toplama süreci, metin ön işleme aşamaları ve uygulanan analiz yöntemleri açıklanmaktadır. Dördüncü bölümde kelime sıklığı, manuel duygu sınıflandırması, SentiArt duygu analizi ve LDA konu modellemesinden elde edilen bulgular sunulmaktadır. Son bölümde ise araştırma bulguları genel olarak değerlendirilmekte, çalışmanın sonuçları ve gelecekte yapılabilecek araştırmalara yönelik öneriler ortaya konulmaktadır.

2. LİTERATÜR

Bu bölümde çalışmanın kavramsal ve yöntemsel çerçevesini oluşturan literatür, kripto paraların vergilendirilmesine ve duygu analizine ilişkin çalışmalar olmak üzere iki alt başlık altında incelenmiştir.

• *Kripto Paraların Vergilendirilmesine İlişkin Çalışmalar*

Kripto paraların vergilendirilmesine ilişkin literatür; bu varlıkların hukuki niteliği, muhasebeleştirilmesi, vergilendirilmesi ve denetlenmesi konuları etrafında şekillenmektedir. İlk dönem çalışmalarında ağırlıklı olarak Bitcoin'in ekonomik ve muhasebesel niteliğinin belirlenmesine odaklanılmıştır. Zigman (2015), Bitcoin'in uygulamada ödeme aracı, yabancı para birimi veya temel para birimi olarak kullanılabileceğini belirtmiştir. Aslantaş Ateş (2016) ise kripto para birimlerini muhasebe ve vergilendirme açısından inceleyerek bu varlıkların muhasebe kayıtlarında nasıl gösterilebileceği üzerinde durmuştur. Benzer şekilde Serçemeli (2018), blok zinciri teknolojisi ile Bitcoin ve diğer kripto paraların ekonomik etkilerini ele almış; ülkelerin ortak tanımlamalar geliştirmesi ve kripto paraların muhasebeleştirilmesi ile vergilendirilmesine yönelik uluslararası düzeyde kabul gören düzenlemeler oluşturulması gerektiğini ifade etmiştir.

Literatürde öne çıkan bir diğer konu, kripto paraların merkeziyetsiz ve anonim yapısının vergisel denetim açısından ortaya çıkardığı risklerdir. Marian (2016), kripto paraların geleneksel finansal araçların dışında işlem yapılmasına imkân vermesinin ve kullanıcı kimliklerinin doğrudan görünür olmamasının vergi yükümlülüklerinin gizlenmesi riskini artırdığını belirtmiştir. Mevcut vergi düzenlemelerinin bu yeni finansal yapıyı yeterince öngöremediğini vurgulayan Marian (2016), vergi idareleri ile kanun koyucuların yeni denetim ve düzenleme mekanizmaları geliştirmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Şahin (2019) de Bitcoin ve benzeri kripto paraların anonim yapısının ve işlemlerin izlenmesindeki güçlüklerin vergi kaçakçılığı açısından risk oluşturabileceğini belirlemiştir. Araştırmacı, gerekli düzenlemelerin yapılmaması durumunda özellikle gizlilik düzeyi yüksek

kripto paraların vergi kaçakçılığı ile diğer ekonomik ve mali suçlar açısından elverişli bir alan oluşturabileceği sonucuna ulaşmıştır.

Türkiye bağlamındaki çalışmaların önemli bir bölümü, kripto paraların hukuki statüsündeki belirsizlikler ile bu belirsizliklerin vergisel sonuçlarına odaklanmaktadır. Günay ve Kargı (2018), farklı ülke uygulamalarından hareketle kripto paraların vergilendirilmesini Türk Vergi Sistemi açısından değerlendirmiştir. Çalışmada kripto paraların para, menkul kıymet veya emtia olarak kabul edilmesine bağlı olarak farklı vergisel sonuçların ortaya çıkabileceği ve bu varlıkların önemli bir vergi geliri potansiyeli taşıdığı belirtilmiştir. Kızıl (2019) da kripto paraların vergilendirilmesini ve muhasebeleştirilmesini Türk mevzuatı çerçevesinde incelemiş; hukuki nitelikteki belirsizliğin vergilendirme açısından temel sorunlardan biri olduğunu ifade etmiştir. Çalışmada ayrıca kripto paraların merkezi bir otoriteden bağımsız olması ve işlemlerin izlenmesindeki güçlüklerin kayıt dışı ekonomi, kara para aklama ve yasa dışı faaliyetler açısından risk oluşturabileceği vurgulanmıştır. Akiz (2019) ise kripto paraların vergilendirilmesi, muhasebeleştirilmesi ve denetimini birlikte ele alarak Türkiye’de bu varlıkların hukuki niteliğine ilişkin belirsizliklerin giderilmesi ve etkin bir denetim mekanizmasının oluşturulması gerektiği sonucuna ulaşmıştır.

İzleyen çalışmalarda kripto paraların ulusal mevzuat, mali güvenlik ve karşılaştırmalı vergilendirme uygulamaları içerisindeki konumu daha kapsamlı biçimde değerlendirilmiştir. Özkul ve Baş (2020), kripto paraların genel özelliklerini, itibari paralardan farklılıklarını ve madencilik boyutunu ele alarak ulusal mevzuat ile Uluslararası Finansal Raporlama Standartları kapsamında muhasebeleştirme ve vergilendirme yaklaşımlarını incelemiştir. Gümüş ve Sağdıç (2021), Türkiye’de kripto paraların vergilendirilmesi ve vergi denetimi konularını mali güvenlik açısından değerlendirmiş; yeterli denetimin bulunmamasının vergi kaybına yol açabileceğini ve bu alandaki denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Kılıç (2022) ise farklı ülkelerin vergilendirme uygulamalarını karşılaştırarak Türkiye’de kripto paraların hukuki niteliğine ve vergilendirilmesine ilişkin yaklaşımları incelemiştir.

İlgili çalışmalar birlikte değerlendirildiğinde, kripto paraların hukuki niteliğinin açık biçimde belirlenmesi, muhasebe sistemine dâhil edilmesi, vergilendirilmesi ve etkin şekilde denetlenmesi konularında ortak bir yaklaşımın bulunduğu görülmektedir. Kripto paraların merkeziyetsiz ve kısmen anonim yapısı, işlemlerin izlenmesini ve vergisel yükümlülüklerin tespitini güçleştirerek vergi kaybı, vergi kaçakçılığı, kara para aklama ve yasa dışı işlemler açısından çeşitli riskler doğurmaktadır. Buna karşılık kripto para piyasalarının artan ekonomik büyüklüğü, bu varlıkların önemli bir vergi potansiyeline sahip olduğunu da göstermektedir. Bununla birlikte mevcut literatürün ağırlıklı olarak kripto paraların hukuki, vergisel ve muhasebesel

boyutlarına odaklandığı; vergilendirmeye ilişkin gelişmelerin medya tarafından nasıl ele alındığını inceleyen çalışmaların ise sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. Bu yönüyle mevcut çalışma, kripto paraların vergilendirilmesine ilişkin medya söylemini konu ve duygu boyutlarıyla analiz ederek literatürdeki bu boşluğa katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

• *Duygu Analizine İlişkin Çalışmalar*

Duygu analizine ilişkin literatürde sosyal medya ve dijital platformlardan elde edilen metinsel verilerin, kullanıcıların belirli olay, ürün veya uygulamalara yönelik yaklaşımlarını belirlemek amacıyla incelendiği görülmektedir. Bu çalışmalarda metinler genellikle pozitif, negatif ve nötr olarak sınıflandırılmakta; bazı araştırmalarda ise sevinç, mutluluk ve üzüntü gibi temel duygu boyutları da değerlendirilmektedir.

Koca (2021b), Twitter’da #Bitcoin etiketiyle paylaşılan iletileri Orange Data Mining yazılımıyla incelemiş ve araştırmanın yürütüldüğü dönemde Bitcoin’e ilişkin paylaşımlarda sevinç duygusunun baskın olduğunu belirlemiştir. Aynı yıl gerçekleştirilen başka bir çalışmada Koca (2021a), BioNTech ve Sinovac aşılara ilişkin Türkçe olarak paylaşılmış 10.000 tweeti analiz etmiştir. Orange Data Mining yazılımının kullanıldığı araştırmada, her iki aşıya yönelik paylaşımlarda da sevinç duygusunun öne çıktığı tespit edilmiştir. Bu çalışmalar, sosyal medya paylaşımlarının farklı konulara yönelik toplumsal eğilimlerin ve temel duyguların belirlenmesinde kullanılabileceğini göstermektedir.

Duygu analizi yöntemleri Twitter dışındaki dijital platformlardan elde edilen veriler üzerinde de uygulanmıştır. Eyipınar, Büyükkalkan ve Semiz (2021), sporcu beslenmesine ilişkin YouTube videolarına yapılan yorumları metin madenciliği ve duygu analizi yöntemleriyle incelemiştir. Analiz sonucunda yorumların %27,62’sinin pozitif, %17,30’unun negatif ve %55,08’inin nötr olduğu belirlenmiştir. Çelik ve Akbulut (2024) ise sosyal medya kullanıcılarının çevrimiçi pazaryeri platformlarına yönelik yorumlarını analiz etmiş; kullanıcı yorumlarında sevinç ve mutluluk gibi farklı duygu durumlarının öne çıktığını tespit etmiştir. Araştırmada sosyal medya verilerinin duygu analiziyle incelenmesinin, kullanıcı görüşlerinin anlaşılmasına ve müşteri ilişkileri yönetiminin geliştirilmesine katkı sağlayabileceği belirtilmiştir.

Duygu analizinin kamusal politikaların değerlendirilmesinde de kullanıldığı görülmektedir. Tarakcı (2023), Millî Eğitim Bakanlığının Öğretmenlik Meslek Kanunu kapsamında yürüttüğü kariyer basamakları uygulamasının hedef kitleye nasıl yansıdığını incelemiştir. Araştırmanın veri seti, Twitter API aracılığıyla 1 Aralık 2021–24 Kasım 2022 döneminde paylaşılan iletilerden oluşturulmuştur. Dört farklı dönemden rastgele seçilen 2.500’er tweet olmak üzere toplam 10.000 tweet analiz edilmiştir. Verilerin

toplanması, kaydedilmesi, işlenmesi, analiz edilmesi ve görselleştirilmesi aşamalarında Orange Data Mining yazılımından yararlanılmıştır. Çalışmada Twitter'ın kamusal halkla ilişkiler açısından taşıdığı önem ve sosyal medya verilerinin kamu politikalarının değerlendirilmesindeki işlevi ortaya konulmuştur.

Kullanılan analiz aracının araştırma sonuçları üzerindeki etkisi de literatürde ele alınan konular arasındadır. Sipahi (2026), YouTube'dan elde edilen 842 kullanıcı yorumunu MAXQDA ve Orange 3 yazılımlarıyla pozitif, negatif ve nötr olarak sınıflandırmıştır. İki program arasındaki ortak sınıflandırma oranı %41,9 olarak belirlenmiştir. Bu bulgu, aynı veri setinin farklı duygu analizi araçlarıyla incelenmesinin farklı sınıflandırma sonuçları ortaya çıkarabileceğini ve kullanılan yöntemin bulguların yorumlanmasında dikkate alınması gerektiğini göstermektedir.

İlgili çalışmalar birlikte değerlendirildiğinde, duygu analizinin sosyal medya ve dijital platformlardan elde edilen geniş metin kümelerinin sistematik biçimde incelenmesine imkân sağladığı görülmektedir. Twitter ve YouTube gibi platformlardan elde edilen veriler aracılığıyla kullanıcı görüşleri pozitif, negatif ve nötr olarak sınıflandırılabilir; ayrıca sevinç ve mutluluk gibi temel duygu boyutları belirlenebilmektedir. Orange Data Mining ve MAXQDA gibi bilgisayar destekli araçlar bu analizlerin gerçekleştirilmesini kolaylaştırmakla birlikte farklı araçların aynı veri seti üzerinde farklı sonuçlar üretebilmesi, yöntem seçiminin önemini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte mevcut çalışmaların ağırlıklı olarak sosyal medya paylaşımlarına ve kullanıcı yorumlarına odaklandığı, kripto paraların vergilendirilmesine ilişkin kurumsal medya içeriklerini duygu analizi ve konu modellemesiyle birlikte inceleyen araştırmaların sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu çalışma, iki uluslararası gazetenin haberlerini inceleyerek literatürdeki söz konusu boşluğa katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

3. METODOLOJİ

Bu bölümde araştırmanın veri kaynağı, veri toplama ve temizleme süreci, metin ön işleme aşamaları ve uygulanan analiz yöntemleri açıklanmaktadır. Araştırmada, kripto paraların vergilendirilmesine ilişkin medya söylemini incelemek amacıyla içerik analizi ile bilgisayar destekli metin madenciliği yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Araştırmanın veri kaynağını *The Guardian* ve *The New York Times* gazetelerinde yayımlanan; kripto para, vergilendirme, dijital varlık ve düzenleme kavramlarıyla ilişkili haberler oluşturmaktadır. Çalışmada haberlerin genel duygusal yönünün belirlenmesi, metinlerde öne çıkan kavramların tespit edilmesi ve haberlerin hangi temel konular etrafında toplandığının ortaya konulması amaçlanmıştır.

Ocak 2023–Mayıs 2026 döneminde yayımlanan haberler Python aracılığıyla derlenmiştir. İlk taramada *The Guardian* gazetesinden 909 ve *The New York Times* gazetesinden 531 haber elde edilmiştir. Yinelenen kayıtların

çıkarılması ve araştırmanın amacıyla doğrudan ilişkili haberlerin belirlenmesi sonucunda 139 benzersiz haberden oluşan nihai veri seti oluşturulmuştur. Veri setindeki haberlerin 77'si *The New York Times*, 62'si ise *The Guardian* kaynaklıdır. Araştırmanın amacı iki gazeteyi karşılaştırmak olmadığından, haberler analiz sürecinde bütünlük bir veri seti olarak değerlendirilmiştir.

Metin madenciliği ve doğal dil işleme uygulamalarının gerçekleştirilmesinde Orange Data Mining yazılımından yararlanılmıştır. Orange Data Mining, yapılandırılmamış metinsel verilerin ön işlenmesine, kelime sıklıklarının belirlenmesine, duygu analizinin gerçekleştirilmesine ve konu modelleme yöntemlerinin uygulanmasına olanak sağlayan görsel bir veri madenciliği yazılımıdır (Demšar vd., 2004: 537). Araştırma süreci; metin ön işleme, kelime sıklığı ve kelime bulutu analizi, manuel duygu sınıflandırması, SentiArt duygu analizi, LDA konu modellemesi ve analiz sonuçlarının birlikte değerlendirilmesi aşamalarından oluşmaktadır.

• **Metin Ön İşleme**

Metin madenciliği uygulamalarında elde edilen sonuçların güvenilirliği, ham metinlerin analiz öncesinde uygun biçimde hazırlanmasına bağlıdır. Bu nedenle haberler öncelikle Orange Data Mining yazılımında Corpus yapısına dönüştürülmüş; haberlerin başlık (*Title*) ve içerik (*Content*) alanları metinsel değişkenler olarak analize dâhil edilmiştir.

Metinlerin temizlenmesi ve standartlaştırılması amacıyla *Preprocess Text* aracı kullanılmıştır. İlk olarak bütün kelimeler küçük harfe dönüştürülmüş (*lowercase transformation*) ve metinlerin kelimelere ayrılmasında *Regex tokenization* yöntemi uygulanmıştır. İngilizce metinlerde sık kullanılan ancak araştırmanın amacı açısından ayırt edici bir anlam taşımayan bağlaç, edat ve yardımcı kelimelerin analiz sonuçlarını etkilemesini önlemek amacıyla İngilizce durak kelimeler (*English stopwords*) filtresi kullanılmıştır (Raj ve Vesely, 2004: 12). Ayrıca kriptopara ve vergilendirme bağlamında sınırlı ayırt ediciliğe sahip olduğu belirlenen kelimeler için araştırmaya özgü bir durak kelime listesi oluşturulmuştur.

Ön işleme sürecinde tarih, yıl, yüzde ve diğer sayısal ifadeler analiz dışında bırakılmıştır. İngilizce kelimelerin çoğul veya çekimli biçimlerinin ortak bir kök biçiminde değerlendirilmesini sağlamak amacıyla *WordNet Lemmatizer* kullanılmıştır. Böylece aynı kavramı ifade eden farklı kelime biçimlerinin ayrı sözcükler olarak değerlendirilmesinin önüne geçilmiştir. Ön işleme sürecinin tamamlanmasının ardından elde edilen metinler kelime sıklığı, kelime bulutu, duygu analizi ve konu modellemesi aşamalarında kullanılmıştır.

• **Kelime Sıklığı ve Kelime Bulutu Analizi**

Haber metinlerinde öne çıkan kavramların belirlenmesi amacıyla kelime sıklığı ve kelime bulutu analizleri gerçekleştirilmiştir. Kelime sıklığı

analizi, veri setinde yer alan sözcüklerin kullanım sayılarını ortaya koyarken kelime bulutu, daha sık kullanılan sözcükleri görsel olarak daha belirgin biçimde göstermektedir (Koh vd., 2010: 1191). Bu analizler aracılığıyla kripto paraların vergilendirilmesine ilişkin haberlerde öne çıkan kavramların genel görünümü belirlenmiştir.

- ***Manuel Duygu Sınıflandırması***

Haberlerin kripto para piyasası ve vergilendirme açısından taşıdığı anlamın yalnızca otomatik duygu analiziyle değerlendirilmesi yeterli görülmemiştir. Ekonomi, vergilendirme ve düzenleme haberlerinde kullanılan genel dil ile haberin kripto para sektörü açısından taşıdığı anlam farklılaşabilmektedir. Bu nedenle haberler içerikleri incelenerek pozitif, negatif ve nötr olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştır.

Manuel sınıflandırmada her haberin kripto para piyasası, yatırımcılar, sektör, vergilendirme ve düzenleme süreçleri bakımından taşıdığı genel anlam dikkate alınmıştır. Kripto para piyasası veya yatırımcılar açısından olumlu gelişmeler içeren haberler pozitif; risk, kayıp, yaptırım, dolandırıcılık veya olumsuz düzenleyici gelişmeler içeren haberler negatif; açık bir olumlu ya da olumsuz yön taşımayan bilgilendirici haberler ise nötr olarak sınıflandırılmıştır.

- ***SentiArt Duygu Analizi***

Manuel sınıflandırmaya ek olarak haber metinlerinin bilgisayar destekli olarak değerlendirilmesi amacıyla SentiArt duygu analizi uygulanmıştır. Bu analiz aracılığıyla her haber için genel bir *sentiment* skoru ile altı temel duygu boyutuna ilişkin değerler elde edilmiştir. İncelenen duygu boyutları öfke (*anger*), korku (*fear*), tikslenme (*disgust*), mutluluk (*happiness*), üzüntü (*sadness*) ve şaşkınlık (*surprise*) olarak belirlenmiştir.

Manuel sınıflandırma, haberlerin kripto para ve vergilendirme bağlamında taşıdığı genel anlamı ortaya koyarken SentiArt analizi, metinlerde kullanılan dilin duygusal özelliklerini sayısal skorlar üzerinden değerlendirmektedir. Bu nedenle iki yöntem birbirinin alternatifi olarak değil, haberlerin duygusal yapısını farklı açılardan inceleyen tamamlayıcı yaklaşımlar olarak kullanılmıştır.

- ***LDA Konu Modellemesi***

Haber metinlerinin hangi temel konular etrafında toplandığını belirlemek amacıyla Latent Dirichlet Allocation (LDA) tabanlı konu modellemesi uygulanmıştır. LDA, metinlerde birlikte kullanılan kelimelerin dağılımından hareketle dokümanları oluşturan kelimelerin hangi konularla ilişkili olduğunu ve her dokümandaki konu dağılımlarını tahmin eden olasılıksal bir konu modelleme yöntemidir (Agrawal vd., 2018: 1). Uygun konu sayısının belirlenmesi amacıyla 6, 8, 10, 12 ve 14 konudan oluşan beş

farklı LDA modeli çalıştırılmış ve modellerin konu tutarlılığı (*Topic Coherence*) değerleri karşılaştırılmıştır. Elde edilen değerler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. LDA modellerinin konu tutarlılığı değerleri

Konu sayısı	Konu Tutarlılığı
6	0,32114
8	0,30380
10	0,36665
12	0,41063
14	0,40451

Karşılaştırma sonucunda en yüksek konu tutarlılığı değeri 0,41063 ile 12 konulu modelde elde edilmiştir. Bu nedenle nihai analizde 12 konulu LDA modeli tercih edilmiştir. Her haber için Topic 1 ile Topic 12 arasındaki konu ağırlıkları hesaplanmış ve en yüksek ağırlığa sahip konu, ilgili haberin baskın konusu olarak kabul edilmiştir. Ardından her konu grubunda öne çıkan anahtar kelimeler ile o konuya baskın biçimde atanan haberlerin içerikleri birlikte incelenerek konu grupları adlandırılmıştır.

- ***Konu ve Duygu Sonuçlarının Birlikte Değerlendirilmesi***

Araştırmanın son aşamasında manuel duygu sınıflandırması, SentiArt duygu analizi ve LDA konu modellemesinden elde edilen sonuçlar bütünlük veri seti üzerinden birlikte değerlendirilmiştir. Bu kapsamda her konu grubundaki haber sayıları, genel duygu yönelimleri ve temel duygu skorları karşılaştırılmıştır. Böylece kripto paraların vergilendirilmesine ilişkin medya söyleminin yalnızca hangi konular etrafında şekillendiği değil, bu konuların nasıl bir duygusal çerçevede sunulduğu da belirlenmeye çalışılmıştır.

4. BULGULAR

Bu bölümde, araştırma kapsamında incelenen 139 haberden elde edilen bulgular sunulmaktadır. İlk olarak kelime sıklığı ve kelime bulutu analizi sonuçları değerlendirilmiş, ardından manuel duygu sınıflandırması ile SentiArt duygu analizinden elde edilen bulgular incelenmiştir. Son aşamada LDA konu modellemesiyle belirlenen konu grupları, haber sayıları ve duygu skorları açısından birlikte değerlendirilmiştir.

- ***Kelime Sıklığı ve Kelime Bulutu Bulguları***

Metin ön işleme sürecinin tamamlanmasının ardından haberlerde en sık kullanılan sözcükleri belirlemek amacıyla kelime sıklığı analizi

- **Manuel Duygu Sınıflandırması Bulguları**

Araştırma kapsamında incelenen haberler, kripto para piyasası, yatırımcılar, sektör, vergilendirme ve düzenleme süreçleri açısından taşıdıkları genel anlam dikkate alınarak pozitif, negatif ve nötr olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır. Manuel sınıflandırma sonucunda elde edilen dağılım Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Haberlerin manuel duygu sınıflandırmasına göre dağılımı

Duygu Sınıfı	Haber Sayısı	Oran (%)
Negatif	70	50,4
Pozitif	56	40,3
Nötr	13	9,4
Toplam	139	100

Tablo 2’ye göre haberlerin %50,4’ü negatif, %40,3’ü pozitif ve %9,4’ü nötr olarak sınıflandırılmıştır. Negatif haberler en yüksek paya sahip olmakla birlikte pozitif haberlerin de toplam veri setinin önemli bir bölümünü oluşturduğu görülmektedir. Nötr haberlerin oranı ise diğer iki kategoriye göre oldukça düşüktür.

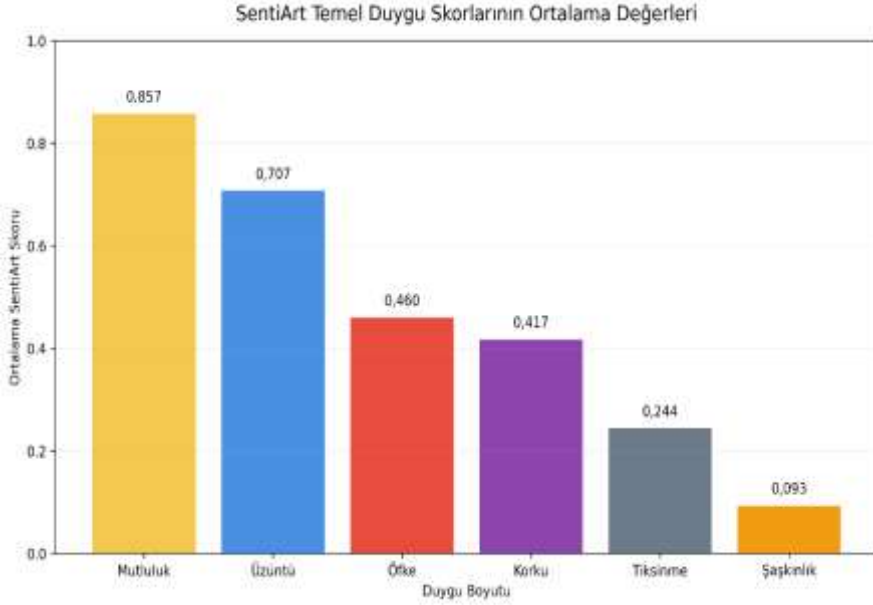
Negatif haberlerin görece yüksek paya sahip olmasında kripto paralara ilişkin piyasa riskleri, hukuki ve düzenleyici sorunlar, dolandırıcılık, yasa dışı işlemler, piyasa belirsizlikleri ve siyasi tartışmalar etkili olmuştur. Buna karşılık kripto varlıkların benimsenmesi, işlemlerin kayıt altına alınması, düzenleyici belirsizliklerin azaltılması ve yeni ekonomik fırsatların ortaya çıkması gibi gelişmeler pozitif haberlerin oluşmasını desteklemiştir.

Pozitif ve negatif haber oranlarının birbirine görece yakın olması, kripto paraların vergilendirilmesine ilişkin medya söyleminin tek yönlü olmadığını göstermektedir. Negatif haberlerin daha yüksek olması genel eğilimin olumsuz yönde olduğuna işaret etmekle birlikte pozitif haberlerin %40,3’lük payı, medyadaki yaklaşımın dönemin siyasi, ekonomik ve düzenleyici gelişmelerine bağlı olarak değişebildiğini ortaya koymaktadır.

- **SentiArt Duygu Analizi Bulguları**

Manuel duygu sınıflandırmasına ek olarak haber metinlerinin duygusal özelliklerini bilgisayar destekli olarak değerlendirmek amacıyla SentiArt duygu analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda her haber için genel bir *sentiment* skoru ile öfke (*anger*), korku (*fear*), tikslenme (*disgust*), mutluluk (*happiness*), üzüntü (*sadness*) ve şaşkınlık (*surprise*) olmak üzere altı temel duyguya ilişkin skorlar elde edilmiştir.

İncelenen 139 habere ait genel *sentiment* skorlarının aritmetik ortalaması -0,1044, medyanı ise -0,0966 olarak hesaplanmıştır. Ortalama ve medyan değerlerinin sıfırın altında ve birbirine yakın olması, haberlerin genel olarak hafif negatif bir duygusal eğilim taşıdığını göstermektedir. SentiArt tarafından her haber için hesaplanan temel duygu skorlarının ortalamaları Şekil 2’de sunulmuştur.

Şekil 2. SentiArt temel duygu skorlarının ortalamaları

Şekil 2 incelendiğinde en yüksek ortalama skoru mutluluk (0,857), ikinci en yüksek skoru ise üzüntü (0,707) boyutunda olduğu görülmektedir. Bu duyguları sırasıyla öfke (0,460), korku (0,417), tikslenme (0,244) ve şaşkınlık (0,093) izlemektedir.

Genel *sentiment* ortalamasının -0,1044 olması, haberlerin genel duygusal yönünün hafif negatif olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, manuel sınıflandırmada negatif haberlerin %50,4 ile en yüksek paya sahip olmasıyla genel yön bakımından benzerlik taşımaktadır. Bununla birlikte manuel sınıflandırma ile SentiArt farklı ölçüm yaklaşımlarına dayandığından sonuçların birebir örtüşmesi beklenmemelidir. Manuel sınıflandırmada haberin kripto para ve vergilendirme açısından taşıdığı genel anlam değerlendirilirken SentiArt analizinde metinde kullanılan dilin duygusal özellikleri sayısal skorlarla ölçülmektedir. Bu nedenle mutluluk skorunun diğer temel duygu skorlarından yüksek olması, genel *sentiment* değerinin de pozitif olması gerektiği anlamına gelmemektedir.

- **Belirlenen Konular ve Haber Dağılımları**

On iki konulu modelin belirlenmesinin ardından LDA tarafından her konu için üretilen anahtar kelimeler ile ilgili konuya baskın biçimde atanan haberlerin içerikleri birlikte incelenmiş ve konu grupları adlandırılmıştır. “Topic 1”, “Topic 2” ve benzeri ifadeler, Orange Data Mining tarafından oluşturulan teknik konu numaralarını göstermektedir. Belirlenen konular, haber sayıları ve konu bazındaki ortalama SentiArt skorları Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Belirlenen konular, haber dağılımları ve ortalama duygu skorları

Konu	Nihai Konu Adı	Haber	Sentiment (Duygu)	Anger (Öfke)	Fear (Korku)	Disgust (Tiksinti)	Happiness (Mutluluk)	Sadness (Üzüntü)	Surprise (Şaşkınlık)
Konu 1	Siyaset, Piyasalar ve Ekonomik Beklentiler	5	-0,324	0,426	0,409	0,118	0,740	0,562	0,065
Konu 2	Vergilendirme, Vergi Beyanı ve Kişisel Finans	7	-0,122	0,459	0,561	0,201	0,900	0,743	0,118
Konu 3	Servet, Milyarderler ve Politik	11	-0,065	0,557	0,503	0,318	0,995	0,811	0,171
Konu 4	Ekonomi İklim Politikası, Kripto Düzenlemeleri ve	4	-0,074	0,480	0,321	0,219	0,817	0,737	0,059

	Yasa Dışı Piyasalar								
Konu 5	Enerji, Teknoloji, Kripto Kamu Politikası ve Vergi Finans, Maliye Politikası	10	-0,097	0,45 4	0,329	0,280	0,866	0,699	0,053
Konu 6	ve Düzenleyici Tartışmalar	22	-0,084	0,46 7	0,409	0,243	0,853	0,706	0,085
Konu 7	Kripto Endüstrisi, Stablecoin ve Finansal Sistem Jeopolitik, Ticaret ve	16	-0,117	0,41 1	0,348	0,209	0,792	0,669	0,071
Konu 8	Kripto Siyasi Finansman Finansal Krizler,	10	-0,174	0,47 5	0,391	0,213	0,747	0,687	0,058
Konu 9	Riskler ve Vergi/Kripto Gündemi Ticaret, Tarifeler,	5	-0,053	0,31 0	0,425	0,188	0,804	0,665	0,035
Konu 10	Teknoloji ve Ekonomi Politikası Trump, Teknoloji,	16	-0,020	0,42 2	0,421	0,254	0,925	0,700	0,118
Konu 11	Vergi ve Hukuki Düzenleme ler	19	-0,124	0,49 4	0,462	0,257	0,839	0,742	0,112
Konu 12	Trump, Coinler ve Kripto Siyaseti	14	-0,117	0,48 1	0,415	0,285	0,896	0,690	0,099

Tablo 3'e göre "Finans, Maliye Politikası ve Düzenleyici Tartışmalar" (Topic 6), 22 haberle en fazla haberi içeren konu grubudur. Bu grubu 19 haberle "Trump, Teknoloji, Vergi ve Hukuki Düzenlemeler" (Topic 11) izlemektedir. "Kripto Endüstrisi, Stablecoin ve Finansal Sistem" (Topic 7) ile "Ticaret, Tarifeler, Teknoloji ve Ekonomi Politikası" (Topic 10) konularında ise 16'şar haber bulunmaktadır. Bu dağılım, incelenen haberlerde finansal ve siyasi düzenlemeler, vergilendirme, ekonomi politikaları ve kripto endüstrisine ilişkin gelişmelerin ağırlıklı olarak ele alındığını göstermektedir.

Doğrudan vergilendirmeye ilişkin "Vergilendirme, Vergi Beyanı ve Kişisel Finans" (Topic 2) grubunda yedi haber bulunmasına karşılık vergiyle ilişkili kavramların yalnızca bu konu grubuyla sınırlı olmadığı görülmektedir. Vergilendirme; maliye politikası, enerji politikası, hukuki düzenlemeler, finansal krizler ve siyasi gelişmelerle ilişkili farklı konu gruplarında da yer almaktadır. Bu bulgu, kripto paraların vergilendirilmesinin medyada bağımsız bir vergi konusu olmaktan çok, daha geniş bir ekonomik ve düzenleyici çerçeve içerisinde ele alındığını göstermektedir.

Konu gruplarının ortalama *sentiment* değerleri incelendiğinde bütün konuların negatif yönde olduğu, ancak negatifliğin düzeyinin konular arasında farklılaştığı belirlenmiştir. En düşük ortalama *sentiment* değeri-0,324 ile "Siyaset, Piyasalar ve Ekonomik Beklentiler" (Topic 1) grubunda elde edilmiştir. Bu grubu-0,174 ile "Jeopolitik, Ticaret ve Kripto Siyasi Finansmanı" (Topic 8) izlemektedir. "Ticaret, Tarifeler, Teknoloji ve Ekonomi Politikası" (Topic 10) ise -0,020 değeriyle nötr sınıra en yakın konu olmuştur.

Temel duygu skorlarında genel olarak mutluluk ve üzüntünün diğer duygu boyutlarına göre daha yüksek değerler aldığı görülmektedir. En yüksek mutluluk (0,995), üzüntü (0,811), öfke (0,557), tikslenme (0,318) ve şaşkınlık (0,171) skorları "Servet, Milyarderler ve Politik Ekonomi" (Topic 3) grubunda elde edilmiştir. En yüksek korku skoru ise 0,561 ile "Vergilendirme, Vergi Beyanı ve Kişisel Finans" (Topic 2) grubunda belirlenmiştir. Bu sonuçlar, haberlerde ele alınan konuların duygusal yoğunluklarının farklılaştığını ve kripto paraların vergilendirilmesine ilişkin medya söyleminin tek bir duygu boyutuyla açıklanamayacağını ortaya koymaktadır.

5. SONUÇ

Bu çalışmada, kripto paraların vergilendirilmesine ilişkin medya söylemi haber metinleri üzerinden incelenmiştir. Bu amaçla kelime sıklığı analizi, manuel duygu sınıflandırması, SentiArt duygu analizi ve LDA konu modellemesi birlikte kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, kripto paraların vergilendirilmesinin medyada yalnızca teknik bir vergi konusu olarak ele

alınmadığını; finansal düzenlemeler, bankacılık sistemi, hukuk, siyaset, kamu politikaları ve kripto endüstrisindeki gelişmelerle ilişkilendirildiğini göstermektedir.

Kelime sıklığı analizinde “tax” kelimesinin “Trump”, “crypto”, “company”, “government” ve “bank” gibi ifadelerle birlikte öne çıkması, vergilendirmenin incelenen haberlerin temel bileşenlerinden biri olduğunu ortaya koymuştur. Bu kelimelerin birlikte kullanılması, kripto paraların vergilendirilmesine ilişkin medya söyleminin kamu politikaları, finansal sistem ve siyasi gelişmeler çerçevesinde şekillendiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla vergi konusu haberlerde yalnızca kripto varlıklardan elde edilen kazançların vergilendirilmesiyle sınırlı kalmamakta; devlet denetimi, şirket faaliyetleri, bankacılık sistemi ve siyasi kararlarla birlikte değerlendirilmektedir.

Manuel duygu sınıflandırması sonucunda haberlerin %50,4’ünün negatif, %40,3’ünün pozitif ve %9,4’ünün nötr olduğu belirlenmiştir. Negatif haberlerin görece yüksek paya sahip olması; kripto paralara ilişkin piyasa risklerinin, hukuki ve düzenleyici sorunların, yasa dışı işlemlerin ve ekonomik belirsizliklerin haberlerde önemli yer tuttuğunu göstermektedir. Bununla birlikte pozitif haberlerin %40,3’lük payı, medya söyleminin tamamen olumsuz bir yapıya sahip olmadığını ortaya koymaktadır. Kripto varlıkların benimsenmesi, işlemlerin kayıt altına alınması, düzenleyici belirsizliklerin azaltılması, vergi avantajları ve piyasa değerindeki artışlar gibi gelişmeler pozitif haberlerin oluşmasında etkili olmuştur. Bu bulgu, kripto paraların vergilendirilmesine ilişkin medya söyleminin tek yönlü olmadığını göstermektedir.

SentiArt analizinde genel *sentiment* ortalamasının -0,1044, medyan değerinin ise -0,0966 olarak hesaplanması, haberlerde güçlü olmayan ancak negatif yönlü bir duygusal eğilim bulunduğunu göstermiştir. Bu sonuç, manuel sınıflandırmada negatif haberlerin en yüksek paya sahip olmasıyla genel yön bakımından benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte manuel sınıflandırma ile SentiArt analizinin farklı ölçüm yaklaşımlarına dayanması nedeniyle sonuçların birebir örtüşmesi beklenmemelidir. Manuel sınıflandırmada haberlerin kripto para sektörü ve vergilendirme açısından taşıdığı genel anlam değerlendirilirken SentiArt, metinlerde kullanılan dilin duygusal özelliklerini sayısal olarak ölçmektedir. Temel duygu skorlarının farklı düzeylerde ortaya çıkması da haberlerin duygusal yapısının yalnızca pozitif ve negatif ayrımı üzerinden açıklanamayacağını göstermektedir.

LDA konu modellemesi sonucunda haberlerin 12 temel konu etrafında toplandığı belirlenmiştir. En fazla haber, 22 haberle “Finans, Maliye Politikası ve Düzenleyici Tartışmalar” konu grubunda yer alırken bu grubu 19 haberle “Trump, Teknoloji, Vergi ve Hukuki Düzenlemeler” konusu izlemiştir. Ayrıca “Vergilendirme, Vergi Beyanı ve Kişisel Finans” başlığı altında doğrudan

vergilendirmeye ilişkin ayrı bir konu grubunun ortaya çıkması dikkat çekmiştir. Vergiyle ilişkili ifadelerin maliye politikası, hukuki düzenlemeler, finansal krizler ve kamu politikası gibi farklı konu gruplarında da yer alması, kripto paraların vergilendirilmesinin çok boyutlu bir tartışma alanı olduğunu desteklemektedir.

Araştırmanın bulguları genel olarak değerlendirildiğinde, kripto paraların vergilendirilmesine ilişkin medya söyleminde negatif yönün görece daha güçlü olduğu, ancak olumlu ve olumsuz değerlendirmelerin bir arada bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Vergilendirme konusu; vergi oranları ve kazançların vergilendirilmesinin yanı sıra kripto varlıkların düzenlenmesi, denetlenmesi, kayıt altına alınması ve geleneksel finansal sisteme dâhil edilmesiyle ilişkilendirilmektedir. Bu durum, kripto paraların vergilendirilmesinin yalnızca mali bir mesele olmadığını; hukuki, siyasi ve kurumsal boyutları bulunan kapsamlı bir kamu politikası alanı hâline geldiğini göstermektedir.

Araştırma sonuçları doğrultusunda, vergi idareleri ve düzenleyici kurumların kripto varlıklara ilişkin düzenlemeleri açık, anlaşılır ve tutarlı biçimde kamuoyuyla paylaşmaları önerilebilir. Kripto varlıkların hukuki statüsü, vergilendirilebilir işlemler, beyan yükümlülükleri ve denetim süreçleri konusundaki belirsizliklerin azaltılması, hem yatırımcıların yükümlülüklerini doğru biçimde yerine getirmesine hem de medya söylemindeki bilgi karmaşasının sınırlandırılmasına katkı sağlayabilir. Medya kuruluşlarının da kripto varlıklara ilişkin haberlerde piyasa hareketleri ve siyasi tartışmaların yanında vergisel düzenlemelerin kapsamına, uygulama biçimine ve yatırımcılar üzerindeki olası etkilerine daha açıklayıcı biçimde yer vermesi önem taşımaktadır.

Bu çalışma bazı sınırlılıklara sahiptir. İlk olarak araştırma, yalnızca *The Guardian* ve *The New York Times* gazetelerinde Ocak 2023–Mayıs 2026 döneminde yayımlanan İngilizce haberlerle sınırlandırılmıştır. Bu nedenle elde edilen bulguların farklı ülkelerdeki ve farklı dil gruplarındaki medya kuruluşlarına genellenmesi mümkün değildir. İkinci olarak veri seti belirli anahtar kelimeler kullanılarak oluşturulduğundan, kripto paraların vergilendirilmesiyle dolaylı olarak ilişkili bazı haberler kapsam dışında kalmış olabilir. Üçüncü olarak iki gazeteden elde edilen haberler bütünsel bir veri seti olarak analiz edilmiş ve gazeteler arasında karşılaştırma yapılmamıştır. Ayrıca manuel duygu sınıflandırmasının araştırmacı değerlendirmesine dayanması belirli ölçüde öznellik içerebilir. SentiArt ve LDA sonuçları ise kullanılan ön işleme adımlarına, duygu sözlüğüne, model ayarlarına ve seçilen konu sayısına bağlı olarak farklılaşabilir.

Gelecekte yapılacak çalışmalarda farklı ülkelere, farklı politik eğilimlere sahip ve farklı dillerde yayın yapan medya kuruluşlarının araştırmaya dâhil edilmesi daha kapsamlı sonuçlara ulaşılmasını sağlayabilir.

Gazetelerin medya söylemleri karşılaştırılarak yayın politikalarının kripto paraların vergilendirilmesine yönelik yaklaşım üzerindeki etkisi incelenebilir. Ayrıca haberlerin yıllara veya önemli düzenleyici gelişmelerin öncesi ve sonrası şeklinde dönemlere ayrılması, medya söyleminde zaman içerisinde meydana gelen değişimlerin belirlenmesine katkı sağlayabilir. Manuel sınıflandırmada birden fazla kodlayıcının kullanılması ve kodlayıcılar arası uyumun hesaplanması, sınıflandırma sürecinin güvenilirliğini artırabilir. Bunun yanında SentiArt sonuçlarının farklı duygu analizi araçlarıyla ve LDA sonuçlarının farklı konu modelleme yöntemleriyle karşılaştırılması, elde edilen bulguların yönetsel sağlamlığının değerlendirilmesine imkân verebilir.

KAYNAKÇA

- Agrawal, A., Fu, W., & Menzies, T. (2018). What is wrong with topic modeling? And how to fix it using search-based software engineering. *Information and Software Technology*, 98, 74–88. <https://doi.org/10.1016/j.infsof.2018.02.005>
- Akiz, E. H. (2019). *Kripto paranın vergilendirilmesi, muhasebeleştirilmesi ve denetimi* (Working Paper No. 224/2019-06). İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü. <https://ticaret.edu.tr/uploads/dosyalar/921/224%20Kripto%20Paranın%20Vergilendirilmesi.pdf>
- Aslantaş Ateş, B. (2016). Kripto para birimleri, Bitcoin ve muhasebesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 349–366. <https://dergipark.org.tr/en/pub/jiss/article/272758>
- Bekmez, İ. (2025). *Blok zincir ağlarında akıllı kontrat tasarımı* [Yüksek lisans tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi]. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Açık Erişim Sistemi. <https://openaccess.izu.edu.tr/entities/publication/942aa7cb-71b1-4041-8e00-bacc6603fca4>
- Can, M., Khalilov, K., Gündebahar, M., & Kurtulmuşlar, İ. (2017). Bitcoin ile dünya ve Türkiye’deki dijital para çalışmaları üzerine bir inceleme. 19. *Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri*, 1–8. <https://ab.org.tr/ab17/bildiri/100.pdf>
- Çelik, C., & Akbulut, M. (2024). Online pazaryerlerinin sosyal medya kanalları: Twitter duygu analizi örneği. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 14(4), 1309–1320. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.1309113>
- Demšar, J., Zupan, B., Leban, G., & Curk, T. (2004). Orange: From experimental machine learning to interactive data mining. In J.-F. Boulicaut, F. Esposito, F. Giannotti, & D. Pedreschi (Eds.), *Knowledge discovery in databases: PKDD 2004* (pp. 537–539). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-540-30116-5_58
- Eyüpınar, C. D., Büyükkalkan, F., & Semiz, K. (2021). Sentiment analysis of YouTube videos comments on sports nutrition. *International Journal of Physical Education, Sport and Technologies*, 2(2), 27–39. <https://dergipark.org.tr/en/pub/best/issue/67313/1009387>
- Gümüş, Ö., & Sağdıç, E. N. (2021). Kripto paralarda mali güvenlik ve vergi denetimi sorunu. *EUROASIA International Congress on Scientific Researches and Recent Trends-VIII*, 522–532.

https://www.researchgate.net/publication/354200329_KRIPTO_PARALARDA_MALI_GUVENLIK_VE_VERGI_DENETIMI_SORUNU

Günay, H. F., & Kargı, V. (2018). Kripto paranın vergilendirilmesi fikrinin mali yönden değerlendirilmesi. *Journal of Life Economics*, 5(3), 61–76.

<https://doi.org/10.15637/jlecon.253>

Kılıç, İ. B. (2022). *Kripto paraların vergilendirilmesi: Karşılaştırmalı analiz* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.

<https://openaccess.marmara.edu.tr/entities/publication/b3086076-ceff-42e2-a5dd-ae149ed1c477>

Kızıl, E. (2019). Türkiye’de kripto paranın vergilendirilmesi ve muhasebeleştirilmesi. *Mali Çözüm Dergisi*, 29(155), 179–196.

<https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/374144/turkiyede-kripto-paranin-vergilendirilmesi-ve-muhasebelestirilmesi?view=ris&download=374144.ris>

Koca, G. (2021a). BioNTech ve Sinovac aşılırları ile ilgili Twitter mesajlarının duygu analizi. In Y. Bayar (Ed.), *12th SCF International Conference on Contemporary Issues in Social Sciences* (pp. 200–206). Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

https://www.researchgate.net/profile/Bekir-Degirmenci-2/publication/357510632_12TH_SCF_CONFERECE_PROCEEDINGS/links/61d147c1b6b5667157c036c7/12TH-SCF-CONFERENCE-PROCEEDINGS.pdf#page=207

Koca, G. (2021b). Bitcoin üzerine Twitter verileri ile duygu analizi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(4), 19–30.

<https://doi.org/10.53443/anadoluibfd.988262>

Koh, K., Lee, B., Kim, B., & Seo, J. (2010). ManiWordle: Providing flexible control over Wordle. *IEEE Transactions on Visualization and Computer Graphics*, 16(6), 1190–1197.

<https://doi.org/10.1109/TVCG.2010.175>

Marian, O. (2016). Kripto para birimi üstün vergi cenneti mi? (S. P. Gürlek Keleş, Çev.). *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 74(2), 919–930.

<https://iupress.istanbul.edu.tr/journal/mecmua/article/kripto-para-birimi-ustun-vergi-cenneti-mi?id=573274>

Nakamoto, S. (2008). *Bitcoin: A peer-to-peer electronic cash system*. <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>

Özkul, F. U., & Baş, E. (2020). Dijital çağın teknolojisi blokzincir ve kripto paralar: Ulusal mevzuat ve uluslararası standartlar çerçevesinde mali yönden değerlendirme.

Muhasebe ve Denetim Bakış, 20(60), 57–74. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mdbakis/article/684239>

Raj, M., & Vesely, M. (2004). From text to knowledge: Document processing and visualization—A text mining approach. In S. Sirmakessis (Ed.), *Text mining and its applications* (Vol. 138, pp. 7–24). Springer.

https://doi.org/10.1007/978-3-540-45219-5_2

Şahin, M. (2019). Kripto para yeni bir vergi sığınağı mı? Bilişim teknolojilerindeki gelişmeler temelinde bir değerlendirme. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (34), 169–181.

<https://doi.org/10.30794/pausbed.421510>

Şahin, O. N. (2018). TMS ve TFRS ışığında muhasebe, vergi ve denetim açısından Bitcoin ve diğer kripto para birimleri. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20(4), 898–923.

<https://doi.org/10.31460/mbdd.401314>

Serçemeli, M. (2018). Kripto para birimlerinin muhasebeleştirilmesi ve vergilendirilmesi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 55(639), 33–66.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/fpeyd/article/607049>

- Sipahi, G. A. (2026). Etkileyici pazarlamada metin madenciliği: YouTube tüketici yorumlarının duygu analizinde MAXQDA ve Orange yazılımlarının karşılaştırmalı performansı. *Selçuk Üniversitesi Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi*, (21), 100–110. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akmyosb/article/1946192>
- Talay, I., & Bayram, O. (2020). Küresel tedarik zinciri ve uluslararası ticaret yönetiminde verimli ödeme sistemi seçimi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(3), 945–972. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniiibd/article/704616>
- Tarakcı, H. N. (2023). Kamusal halkla ilişkilerde sosyal medya: Millî Eğitim Bakanlığının öğretmenlikte kariyer basamakları çalışmasına ilişkin bir duygu analizi araştırması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (50), 303–320. <https://doi.org/10.52642/susbed.1231033>
- Zigman, M. (2015, March 31). *Three methods for simple Bitcoin business accounting*. Bitcoin Magazine. <https://bitcoinmagazine.com/business/three-methods-simple-bitcoin-business-accounting-1427833704>

Türk İstiklal Harbi'nde Bilecik ve Çevresi

Ümit YETİK¹

¹ Dr. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, umit.yetik@bilecik.edu.tr

ÖZET

I. Dünya Harbi'nde Osmanlı Devleti'nin taraf olduğu İttifak grubu dört yıl süren savaşı kaybetmiş ve 1918 yılına gelindiğinde savaşı bitirmekten başka çaresi kalmamıştı. Osmanlı Devleti de 30 Ekim 1918 tarihinde şartları çok ağır olmasına rağmen Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalamak zorunda kaldı. İtilaf Devletlerine göre harbin uzamasının en büyük müsebbibi Osmanlı Devleti'ydi. Zira onlar savaşa girmeseydi, savaş bu kadar uzamayacak ve bu kadar insan kaybı yaşanmayacaktı. Dolayısıyla Türklerin Anadolu'dan tamamen atılması son derece önemliydi. Bu amaçla ateşkesin imzası bile kurumadan Anadolu toprakları İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan ve Ermeniler tarafından işgal edilmeye başlandı. İstanbul'da bulunan Sultan Vahdettin, yaşanan işgaller karşısında etkili bir müdahalede bulunamamıştı. Türk milleti ise işgallere tepkisiz kalmamış işgalleri önce protesto etmiş, akabinde de silaha sarılmıştı. 1919-1922 yılları arasında gerçekleşen Türk İstiklal Harbi'nde birçok Anadolu şehri gibi Bilecik ve çevresi de Yunan işgaline maruz kalmış ve tahribata uğramıştır. Bununla birlikte 8 Temmuz 1920 tarihinde Bursa'nın Yunan ordusu tarafından işgalinden sonra Batı Cephesinin merkezi Bilecik'e taşınmıştır. İstiklal Harbi'nin ilk önemli savaşları olan İnönü Muharebeleri de Bilecik ve çevresinde gerçekleşmiştir. Demiryolu ağı nedeniyle stratejik öneme sahip Bilecik coğrafyası Türk ve Yunan ordularının sürekli çatışma sahası haline gelmiştir. Dolayısıyla Bilecik üç kez Yunan işgaline uğramış, üçüncü işgal ise 6 Eylül 1922'de şehrin kurtuluşuna kadar devam etmiştir. Bu süreçte Bilecik halkı İstiklal Harbi önderi Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer alarak vatan müdafaası için varını yoğunu ortaya koymuştur. Bu çalışmada özellikle Askeri Arşiv Belgeleri ışığında Bilecik ve çevresinde gerçekleşen önemli olaylar aktarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bilecik, Milli Mücadele, İnönü Muharebeleri, Mustafa Kemal Paşa, Söğüt, Bozüyük.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti Büyük Harp olarak ifade edilen I. Dünya Harbi'nde dört yıl boyunca birçok cephede savaşmış ve özellikle Çanakkale ve Irak Cephesinde önemli askeri başarılar elde etmişti. Bu başarılar, Türk ordusunun dönemin Düvel-i Muazzama olarak nitelendirilen askeri ve teknolojik açıdan üstün güçleri karşısında da etkili bir mücadele yürütebildiğini göstermişti. Bu başarılar, savaşın seyri açısından önemli sonuçlar doğurmuştu. Nitekim Çanakkale Cephesi'ndeki başarı, harbin uzamasında etkili olmuştu. Ancak uzun vadede harbin sonucu değişmemişti. Nitekim İttifak Devletleri safında yer alan Bulgaristan'ın 1918 yılında ateşkes talep ederek savaştan çekilmesi, Osmanlı Devleti'nin müttefiki

Almanya ile olan kara bağlantısını tamamen kesmiş, böylece Anadolu coğrafyasına gelmesi gereken Alman yardımlarının önü kesilmişti (Akkor, 2019: 277).² Bu şartlarda Osmanlı Devleti'nin harbi sürdürmesi söz konusu değildi. Dolayısıyla Padişah VI. Mehmed Vahdettin Bahriye Nazırı Rauf (Orbay) Bey'i görevlendirerek İngiltere ile ateşkes antlaşması yapmasını istedi (Akkılıç, 1997: 20; Tansel, 1991: 20).

Rauf Bey ile Arthur Calthorpe arasında Limni adasının Mondros limanında Agemnon isimli zırhlının içerisinde 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandı (Bilgin ve Altunay, 2025:268). Böylece Osmanlı Devleti için de artık I. Dünya Harbi son bulmuş oluyordu (Jaeschke, 1989: 1). Ateşkesin imzası ülkede büyük bir sevinç yarattı.³ Zira Trablusgarp Harbi'nden beri cephede bulunan Türk ordusu ve halkı savaşın yarattığı ağır koşullardan yeterince yıpranmıştı. Rauf Paşa ateşkesin imzası sonrası İstanbul'a dönüp gazetecilere verdiği röportajda⁴; mağlup bir devlet gibi değil, eşit iki devlet gibi karşılandığını, çok iyi bir antlaşma imzaladıklarını ifade ederek iyimser bir tablo çizdi (Bilgin, 2020: 27). Ancak imzalanan ateşkes antlaşması Anadolu coğrafyasının tamamen işgale açık hale gelmesine neden olmuştu (ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, Kutu:33, Gömlek:11, Belge:11-1,2.). Nitekim antlaşmanın imzalanmasından birkaç gün sonra Musul işgal edildi. 13 Kasım 1918 tarihinde ise 55 savaş gemisinden oluşan İtilaf Donanması boğazlardan geçerek İstanbul'a girdi (Bilgin, 2015: 29). Böylece Osmanlı Devleti'nin başkenti de resmi olarak olmasa da işgal edilmiş oluyordu. Yaklaşık 10 yıldır Anadolu dışındaki cephelerde savaşan, ateşkes ile rahatladığını düşünen Türk halkı için ise yeni bir süreç başlıyordu. Zira artık Anadolu'nun Türk hâkimiyetinden çıkarılması hedefleniyordu. Bu koşullar altında birçok Anadolu şehri, İtilaf Devletleri ile Anadolu'da bulunan Rum ve Ermeniler tarafından işgale uğradı. İşgallere karşı bağımsızlık mücadelesini sürdüren Türk halk ise bu işgaller karşısında sessiz kalmayarak 1919-1922 yılları arasında bağımsızlık mücadelesi verdi. Bilecik ve çevresi de Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa ile birlikte hareket ederek vatan savunması ilk katılan şehirler arasında yer aldı. Öte yandan bu coğrafya konumu dolayısıyla harp alanı haline geldi ve Yunan ordularının geri çekilişleri esnasında Anadolu şehirleri arasında en fazla tahribata uğrayan şehirlerden biri oldu (ATASE Arşivi, İstiklal Harbi Koleksiyonu, Kutu:707, Gömlek:17, Belge:17-1; ATASE,

² 1918 yılının ortalarına doğru Osmanlı Devleti, harbin getirdiği ağır koşulların yanı sıra siyasi bakımdan da ciddi bir bunalım sürecine girmişti. Cephelerde alınan yenilgiler ile ülkede giderek derinleşen sosyal ve ekonomik sorunlar, iktidardaki İttihat ve Terakki yönetiminin ve özellikle Enver Paşa'nın kamuoyu nezdindeki itibarını önemli ölçüde zayıflatmıştı. Bu dönemde İttihatçı hükûmetin izlediği politikalar basında daha yoğun biçimde eleştirilmeye başlanırken, toplumda savaşın sürdürülmesine yönelik hoşnutsuzluk da giderek belirginleşmişti. Savaşın artık sona erdirilmesi gerektiğine ilişkin beklentiler kamuoyunda daha yüksek sesle dile getiriliyordu. (Akandere, 2020: s. 8-9).

³ Mondros Ateşkes Antlaşması'nın maddeleri için bkz. (Erim, 1953).

⁴ Rauf Bey, verdiği mülakatta mütarekenin ardından duyduğu memnuniyeti dile getirerek, devletin bağımsızlığı ile saltanatın haklarının güvence altına alındığını ifade edecekti. (Arkan, 2010: 54).

İSH. Kol., K: 1271, G: 41, B:41-2; ATASE, İSH. Kol., K: 881, G: 71, B: 71-1-2).

Bilecik Coğrafyasının Stratejik Önemi

Tarihte Melançiya, Ağrilion, Justinyano Polis, Belekome gibi isimlerle anılan Bilecik; Marmara, Karadeniz, Ege ve İç Anadolu bölgelerinin kesişim noktaları üzerinde Marmara Bölgesinin ise güneydoğusunda yer almaktadır (Demiryürek, 2015: 1). Tarihi süreçte farklı medeniyetlerin hâkimiyetine giren Bilecik coğrafyası, Osmanlı Devleti'nin bölgeyi ele geçirmesiyle Osmanlı hâkimiyetine dâhil olmuştur. Osmanlı Beyliği ilk olarak Söğüt-Domaniç dolaylarına yerleşmiş ve 6 asır sürecek olan büyük bir imparatorluğun tohumlarını burada atmıştır. Bilecik, Türk İstiklal Harbi açısından stratejik bir öneme sahiptir. Nitekim Milli Mücadele yıllarındaki düzenli ordunun ilk savaşları olan İnönü Muharebeleri Bilecik ve çevresinde gerçekleşmiştir. Bu nedenle Bilecik, 'Kuruluşun ve Kurtuluşun Beşiği' şeklindeki nitelendirmeye anılmaktadır.

Bilecik coğrafyası konumu itibarıyla Anadolu içlerine kadar giden kara ve demiryolu ağlarının kesiştiği noktada bulunmaktadır. Coğrafyanın bu özelliği dolayısıyla da İstiklal Harbi yıllarında Bilecik önce İngilizler sonrasında da Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir.

Coğrafyanın bu stratejik önemi dolayısıyla 8 Temmuz 1920 tarihinde Bursa'nın Yunan ordusu tarafından işgali sonrasında Batı Cephesi merkezi Bilecik ve çevresine kaydırılmıştır (ATASE, İSH. Kol., K:579, G:8, B:8-1; Bilgin ve Yetik, 2018:640).

İtilaf Devletlerine göre Ankara, Anadolu'daki Milli Mücadelenin merkezi ve başlıca dayanak noktasıydı. Bu nedenle Ankara'nın işgal edilmesi ve Mustafa Kemal Paşa ve ekibinin saf dışı bırakılması büyük önem taşımaktaydı. Bu nedenle Yunan ordusu İzmir'den başlayarak Bursa'ya kadar olan Batı Anadolu şehirlerini işgal etmiş, sıra Anadolu'nun göbeğinde bulunan Ankara'ya gelmişti. Milli Mücadele döneminde Yunan kuvvetlerinin Ankara'ya ilerleyebileceği iki ana güzergâh bulunuyordu. Bunlardan ilki İzmir-Manisa-Uşak-Kütahya-Eskişehir-Ankara hattıydı. Diğer güzergâh ise Bursa'dan başlayarak Bilecik ve Eskişehir üzerinden Ankara'ya uzanıyordu.

Bu güzergâhlar arasında Ankara'ya ulaşım açısından daha kısa olanı ikinci güzergâhtı. Bununla birlikte Bilecik üzerinden Ankara'ya kadar uzanan demiryolu ağı da mevcuttu. Dönemin ulaşım şartları dikkate alındığında Osmanlı coğrafyasında çok gelişmiş bir yol ağı bulunmamaktaydı. İstanbul'dan Anadolu'nun göbeğindeki Ankara'ya ulaşabilmenin en kolay yolu da Bilecik sınırlarından geçmekteydi.

Bu nedenlerden ötürü Yunan ordusu, Bursa'dan Ankara'ya yönelik harekâtında Bilecik güzergâhını kullanmayı planlamıştı. Askeri tecrübesi ve stratejik değerlendirmeleri doğrultusunda Mustafa Kemal Paşa da Bilecik coğrafyasının öneminin farkındaydı. Nitekim Batı Cephesinin merkezini

Bilecik'e taşıdığı gibi İsmet ve Fevzi Paşalara Türk kuvvetlerini İnönü kasabasına konuşlandırmasını istemişti. Bu nedenle Bilecik ve Eskişehir hattının kontrolü, Ankara'ya yönelik ilerleyiş açısından stratejik önem taşıyordu. Zira Bilecik'in ele geçirilmesi, Yunan ordusunun Eskişehir yönündeki ilerleyişini kolaylaştıracak ve Ankara'ya ulaşma yolunu açacaktı.

Görüldüğü üzere hem Yunan tarafı hem de Ankara Bilecik'in öneminin farkındaydı. Zaten Türk tarihindeki dönüm noktalarından biri olan İnönü muharebeleri de bu sahada gerçekleşecekti.⁵ Yunan Orduları I. ve II. İnönü Muharebesi esnasında Bursa'dan Bilecik'e saldırmış ancak İnönü önlerinde yapılan savaşlarda bir netice elde edemeyerek geri çekilmek zorunda kalmıştır.

Daha öncede ifade edildiği üzere coğrafyanın bir diğer önemli özelliği demiryolu ağına sahip olmasıydı. II. Abdülhamid döneminde yapımına başlanan İstanbul-Bağdat demiryolu hattı sayesinde Bilecik'ten Eskişehir'e ve oradan da Ankara'ya tren ile hızlı ve rahat bir şekilde gidilebiliyordu (Demiryürek, 2015: 213-214). Bilindiği üzere Yunan ordusu 15 Mayıs 1919'da ilk olarak İzmir'i işgal etmiş, akabinde Balıkesir ve Bursa şehirlerini ele geçirmişti (Selvi, 2011, s. 13). Bu şehirlerin ortak noktası kıyı şeridinde olmasıydı. Yunan kuvvetleri de deniz ulaşımından yararlanarak ordunun ihtiyaç duyduğu ikmalî kolaylıkla sağlamıştı. Ancak şimdi Ankara'ya gitmek gerekiyordu. Bu durumda sahil şeridinden uzaklaşılacak cephe hatları uzayacak ve ikmal faaliyetleri çok daha zor olacaktı. Bu nedenle demiryolu ağına sahip Bilecik coğrafyasının ele geçirilmesi Yunan ordusu için son derece önemli hale gelmiştir.

Bilecik coğrafyasının bu stratejik önemi dolayısıyla Milli Mücadele yıllarında özellikle İstanbul'dan Anadolu'ya kara ve demiryoluyla gerçekleştirilen silah kaçırma işleri bu hat üzerinden gerçekleştirilmiştir. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali ve Son Osmanlı son Osmanlı Mebusan Meclisinin kapatılması sonrasında kaçabilen mebusların Ankara'ya geçtiği hat da Bilecik üzerinden olmuştur.⁶ Bununla birlikte İstanbul Hükûmeti ile Ankara Hükûmeti arasında gerçekleşen ve tarihe "Bilecik Mülakatı" ya da "Bilecik Görüşmeleri" olarak geçen görüşmelerde Bilecik İstasyon Binasında gerçekleşmiştir (Bilgin, 2020: 97).

⁵ Bursa'dan Bilecik'e ulaşım sağlamak için üç temel güzergâh bulunmaktaydı. Bunlardan ilki Bursa-Yenişehir-Köprühisar-İncirli-Pelitözü-Bilecik hattıydı. İkinci güzergâh Bursa'dan İnegöl'e, ardından Nazifpaşa, Pazaryeri ve Karaköy üzerinden ilerleyerek Bilecik ve Bozüyük yönlerine ayrılıyordu. Üçüncü güzergâh ise Bursa-İznik-Osmaneli-Vezirhan-Bilecik hattını takip ediyordu. Yunan kuvvetleri, gerçekleştirdikleri askeri harekâtlarda bu güzergâhların tamamından yararlanmıştı. Bu durum, Milli Mücadele yıllarında Bilecik ve çevresinin Türk ve Yunan kuvvetleri arasındaki askeri mücadelelerin yoğunlaştığı alanlardan biri olmasına yol açmıştır. 1921-1922 döneminde üç ayrı işgale maruz kalan Bilecik, savaşın yol açtığı yıkımın en ağır hissedildiği Anadolu şehirlerinden biri hâline gelmiştir. Yaşanan tahribatın boyutu, şehrin Cumhuriyet döneminde yeniden imar edilmesini gerekli kılmıştır (Bilgin, 2015: 44-45).

⁶ Başkent İstanbul'un 16 Mart 1920'de işgal edilmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa bir tamim yayımlayarak tren hatlarının tahrip edilmesini istedi. 20. Kolordu Kumandanı Vekili Mahmut Bey Eskişehir ve Bilecik'te bulunan İngiliz Kuvvetleri komutanlığına bir ultiimat vererek şehrin bir an önce boşaltılması istedi (Bilgin, 2023:148-156).

Mondros Ateşkesi Sonrası Ülkede Yaşananlar

Osmanlı Hükûmetinin iyimser yaklaşımına rağmen, mütarekenin hemen ardından ülke genelinde yaşanan gelişmeler farklı bir tablo ortaya koymaktaydı. Nitekim İngilizler mütarekenin 7. maddesine dayanarak 3 Kasım 1918'de Musul'u işgal etmiş, Rum halkı ise 6 Kasım 1918 tarihinde İzmir'de gövde gösterilerine başlamıştı. Anadolu Bankasında Türk bayrağına yönelik saldırılar gerçekleştirilirken, bazı Rum kiliselerinde de Türkleri hedef alan konuşmalar yapılmaya başlanmıştı. İzmir Metropolitisi Hrisostomos ise Anadolu Rumlarını Büyük Yunanistan Krallığı idealine yönlendirmekteydi. Bu doğrultuda Küçük Asya Cemiyeti aracılığıyla yayımladığı bildirimde, 15-50 yaş arasındaki Anadolu Rumlarını Yunan ordusuna katılmaya çağırırdı ve bu çağrıya uymayanların cezalandırılacağını duyurdu. (Arıkan, 1991:7; Bilgin, 2016:44).

Neticede Osmanlı Devleti'nin imzalamış olduğu ateşkesle birlikte Türk ordusu terhis edilmiş ve silahlarını İtilaf Devletleri komisyonlarına teslim etmişti. Böylece ülke tamamen savunmasız hale gelmişti. İtilaf Devletleri harbin en büyük müsebbibinin Osmanlı Devleti olduğu düşüncesindeydi. Zira Türkler savaşa girmemiş olsaydı, savaş bu kadar uzamayacak, ekonomileri altüst olmayacak ve milyonlarca insan ölmeyecekti. Bu nedenle Türklere ağır bir darbe vurulması gerektiği düşüncesindeydi. Öte yandan İtilaf Devletleri, I. Dünya Harbi yıllarında imzaladıkları (Sykes-Picot, Londra, İstanbul, Mac Mahon, Petrograd ve Saint Jean de Maurienne) gizli antlaşmalarla Osmanlı Devleti topraklarını kendi aralarında paylaşmıştı. Ancak 1917 yılında meydana gelen "Ekim Devrimi" ile Ruslar savaştan çekilmiş ve devrimi gerçekleştiren Bolşevikler daha önce imzalanan bu gizli antlaşmaları su yüzüne çıkartmıştı (Yetik, 2025:142-153). Böylelikle yeni konjonktürde Ruslar yoktu. Dolayısıyla Anadolu topraklarının yeniden paylaşılması gerekiyordu.

Dünya haritasını yeniden çizmek ve İttifak Devletlerine imzalatıracakları barış antlaşmasının şartlarını konuşmak amacıyla dönemin büyük güçleri Ocak 1919 yılında Paris'te toplandı (Behramoğlu, 1999:30). Toplantıda İngiltere, Fransa, İtalya ve ABD en önemli güçler olarak haritayı çizmeye çalıştı. İttifak Devletlerinin geleceğini yakından ilgilendiren Paris Barış Konferansına mağlup Devletler çağrılmamıştı. Zaten büyük güçler olarak ifade edilen bu devletlerde kendi aralarında anlaşamamış ve Paris Barış Konferansının ardından Londra ile Sen Remo da yeni toplantılar yaparak yaklaşık 2 yıllık bir süreçte barış antlaşmasının koşullarını belirleyebilmişti.

Öte yandan İngiltere, Anadolu coğrafyasında kendi jandarması olarak kullanacağı bir devlete ihtiyaç duyuyordu. Zira 4 yıl süren savaşta ekonomik olarak neredeyse tükenmişti. Ayrıca sömürgelerinden ve kendi ülkesinden getirmiş olduğu askerler artık daha fazla savaşmak istemiyordu. Bu nedenle İngiltere Anadolu'da Yunanistan'ı kullanmayı uygun görmüştü. Yunanistan ise büyük ideasını (Megali İdea) hayata geçirebilmek için bu

teklifi geri çevirmeyerek harekete geçti. İngiltere daha önce gizli antlaşmalarla İtalya'ya verdiği İzmir ve Çevresini Paris Barış Konferansı'nda Yunanistan'a verme kararı aldı. Böylelikle Yunanistan'ın Anadolu'ya yönelik hedefleri doğrultusunda yeni bir süreç başlamış oldu. Yunanistan 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'i işgal etti. Bu hareket Türk İstiklal Harbi'nin ilk kıvılcımını çakmıştır.

İstiklal Harbi Yıllarında Bilecik

Ateşkes antlaşmasının imzası sonrasında İtilaf Devletleri özellikle antlaşmanın 15. maddesine dayanarak bütün demiryolu hatlarını kontrol etme hakkına sahipti. Bu amaçla 18 Ocak 1919'dan itibaren İtilaf Devletleri demiryolu hattı üzerindeki şehirlere askeri birlikler göndererek şehirleri kontrol altına almaya başladı (ATASE, İSH. Kol., K:415, G:84, B:84-1.). Bilecik ve çevresi de 22 Ocak 1919 tarihine kadar İngiliz askerleri tarafından işgal edildi. Böylece Bilecik ilk kez İngilizler tarafından işgal edilmiş oluyordu (Bilgin, 2012: 90). Bu ilk işgal Mart 1920 yılına kadar devam etti. Lakin bu işgal sürecinde İngilizler özellikle Hindistan sömürgelerinden getirmiş olduğu askerleri kullandığı için ve bunların da büyük kısmının Müslüman olması nedeniyle bu süreçte Bilecik ve çevresinde Türk halkı ile İngilizler arasında herhangi bir çatışma yaşanmamıştır (BOA. MV. 251/34_1.).

15 Mayıs 1919'da Yunan kuvvetlerinin İzmir'i işgal etmesi ve işgal sırasında halka yönelik şiddet olaylarının yaşanması, Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi Bilecik ve çevresinde de güçlü bir tepkiye yol açtı. İşgalin protesto edilmesi amacıyla Bilecik şehir merkezinde, Hükûmet Konağı önünde geniş katılımlı bir miting gerçekleştirildi. Ayrıca İstanbul'da bulunan İtilaf Devletleri Yüksek Komiserliklerine gönderilen telgraflarla İzmir'in işgalinin hukuka aykırı olduğu belirtilerek protesto edildi. Bu tepkilerin bir örneği de Söğüt'te görüldü. 15 Mayıs 1919'da Söğüt Redd-i İlhak Heyeti adına Belediye Reisi Kamil Bey tarafından İstanbul'a gönderilen telgrafta, halk arasında oluşan galeyanın yatıştırılması için payitahttan açıklayıcı ve teskin edici bir haber gönderilmesi talep edildi. Ancak İstanbul Hükûmeti bu telgrafta herhangi bir karşılık vermedi. İzmir'in işgalinin ertesi günü, 16 Mayıs 1919'da Ertuğrul Sancağı'na bağlı Osmaneli Kazasından da İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki temsilcilerine bir telgraf gönderildi. "Umum Ahali Namına Eşraftan Yahya ve Arkadaşları" imzasını taşıyan telgrafta İzmir'in Yunanistan tarafından işgal edilmeye başlandığı belirtilerek bu gelişmenin Türk kamuoyunda meydana getirdiği tepki dile getirildi. Telgrafta ayrıca İzmir ve çevresinde Türk nüfusun çoğunlukta olduğu vurgulanarak işgalin, İtilaf Devletleri tarafından savunulan milletlerin kendi geleceklerini belirleme ilkesine aykırı olduğu ifade edildi. Osmaneli halkının işgale yönelik sert protestosunun ardından, bu gelişmenin bölgedeki huzur ve güvenliği de olumsuz etkileyeceği

belirilerek Yunanistan'ın girişiminin kabul edilmediği bildirildi (Selvi, 2007: 160).

16 Mayıs 1919'da Ertuğrul Sancağı'na bağı Yenişehir Kazasından Sadaret Makamına gönderilen bir başka telgraf da bölgedeki tepkinin boyutunu göstermektedir. "Umum Ahali Namına Elli İmza" kaydıyla gönderilen telgrafta, İzmir'in Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmesi Müslüman halk açısından büyük bir felaket olarak nitelendirilmişti. Telgrafta İzmir'in nüfus yapısına dikkat çekilerek, bölgedeki Türk ve Müslüman çoğunluğa vurgu yapılmış ve işgalin adalet ve milletlerin hakları ilkeleriyle bağdaşmadığı ifade edilmişti. Ayrıca Yenişehir halkının İzmir'le olan bağının altı çizilerek, İtilaf Devletleri temsilcilerinden işgal karşısında adaletli bir tutum sergilemeleri talep edilmişti. Telgrafın sonunda ise İzmir'in Yunanistan tarafından işgal edilmesinin Türk halkına yönelik büyük bir haksızlık olduğu belirtilerek bu durumun protesto edildiği bildirilmiştir (Selvi, 2007: 160).

Söğüt, Yenişehir ve Osmaneli kazalarından 15 ve 16 Mayıs tarihlerinde İstanbul'a gönderilen telgraflar, Bilecik ve çevresinde İzmir'in işgaline karşı oluşan tepkinin yaygınlığını ortaya koymaktadır. Bölge halkı, Milli Mücadele'nin ilk günlerinden itibaren işgallere karşı çeşitli yollarla tepkisini ortaya koymuş ve direniş hareketini desteklemiştir. Bu tepki sonraki günlerde de devam etmiştir. Nitekim 16 Mayıs'ta İnegöl'de düzenlenen büyük mitingde İzmir'in işgali protesto edilmiş ve Yunan kuvvetlerinin şehirden çıkarılması talep edilmiştir (Selvi, 2007: 154; Akkılıç, 1997: 38; Yetik, 2016: 19-110; Yetik, 2019: 23-24).

Bilecik kazasına bağı Küplü nahiyesinde de İzmir'in işgaline karşı tepki gösterilmiştir. Nahiye de düzenlenen mitingın ardından 20 Mayıs 1919 tarihinde Sadaret makamına bir protesto telgrafi gönderilmiştir. Telgrafta, İzmir'in Yunanistan tarafından işgal edilmesinin kabul edilemez olduğu belirtilmiş ve işgal açık biçimde protesto edilmiştir. Küplü halkı, İzmir'in Yunan işgalinden kurtarılmasını talep etmiştir. Ayrıca bölgede oluşan tepkinin ancak İzmir'in İtilaf Devletleri tarafından millî haysiyete uygun biçimde işgal edilmesiyle yatıştırılabileceği ifade edilmiştir (Selvi, 2007: 160). Bilecik ve çevresinden çekilen protesto telgraflarının altındaki imzalarda Söğüt Redd-i İlhak Heyeti, Küplü Nahiyesi İlhak-ı Redd Heyet-i Milliyesi gibi ifadeleri geçmekteydi. Bu durum bize İzmir'in işgalinin öncesinde bölgede teşkilatlanmanın başladığını gösteriyordu. Zira Mustafa Kemal Paşa henüz Milli mücadele hareketini başlatmamıştı.

19 Mayıs 1919'da Samsun'a ulaşan Mustafa Kemal ve arkadaşları kısa süre içerisinde düzenledikleri kongrelerle Milli Mücadele Hareketini tek bir elden yönetme yolunda karar aldı. Bu amaçla Sivas Kongresi'nde Anadolu'daki bütün direniş kuvvetlerinin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti çatısı altında birleşmesini istedi. Bunun üzerine Bilecik Müftüsü Akif Efendi, 5 Eylül 1919 tarihinde Sivas Kongre Heyetine, çektiği telgrafta: *Bilecik Hükümet ve ahalisi dahi harekât-ı milliyeye iştirak ile*

teşkilata başlanmış ve keyfiyet İstanbul'a da bildirilmiş olduğu berây-ı malumat arz ile bir kıta mühürün irsali temenni olunur (ATASE, ATA Kol., K:2, G:112, B:112-3; ATASE, ATA Kol., K:2, G:0, B:0-3,4) diyerek Bilecik halkının Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer aldığını bildirmiştir.

Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal Paşa ise Bilecik Müftüsüne 11 Eylül 1919 tarihinde şu telgrafi çekmişti: *"Bilecik Müftüsü Akif Efendi Hazretlerine, Bilecik Heyet-i Milliye Riyasetine: Cenâb-ı Hak milleti âmâl-i meşrûa-i milliyesinin istihsalinde muvaffak bilhayr buyursun. Bursa Heyet-i Merkeziyesi ile irtibat tesisiyle teşkilâtın nüfuz ve teşmiline ihtimam buyurulması temenni olunur."* (ATASE, ATA Kol., K:2, G:112, B:112-4).

Mustafa Kemal ile Bilecik Müftüsü arasında gerçekleşen bu yazışmadan da anlaşılacağı üzere Bilecik ve çevresi de Temsil Heyetinin almış olduğu kararlara uyacaktı. Bunun yanında Sivas Kongresi'nde, Bursa delegelerinden Asaf Bey'in imzasının da bulunduğu bir önerge ile Hakkı Behiç Bey Heyet-i Temsiliye'ye Hüdavendigâr Vilayeti (Bursa ve Bilecik) temsilcisi olarak seçilecekti (Akkılıç, 1997: 142).

Bilecik ve Çevresinde Kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri

15 Mayıs 1919'daki İzmir işgalinden 22 Haziran 1920'de başlayan Yunan genel taarruzuna kadar geçen dönemde, Batı ve İç Anadolu'da Milli Mücadele'ye yönelik teşkilatlanma giderek yaygınlaşmıştı. Bu süreçte Bilecik ve çevresindeki kaza ve köylerdeki örgütlenme faaliyetleri de Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri aracılığıyla yürütüldü. İzmir'in işgalinin ardından Bilecik, Bozüyük, Söğüt, Pazarcık ve diğer nahiyelerde kurulmaya başlanan cemiyetler, 1919 yılının Eylül sonu ve Ekim başlarında bölgenin köylerine kadar ulaşan bir teşkilatlanma ağı oluşturmuştu. Nitekim 4 Ekim 1919'da Bilecik'ten Heyet-i Temsiliye'ye gönderilen bir telgrafta, Bilecik halkının Milli Mücadele'ye katılacağı ve Mustafa Kemal Paşa ile birlikte hareket edeceği bildirilmişti (ATASE, ATA Kol., K: 2, G: 112, B: 112-1).

Bilecik'teki ilk direniş yapılanması ise Bilecik Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti oldu. Cemiyet, Bilecik Müftüsü Mehmet Nuri Efendi'nin öncülüğünde teşkil edildi. Cemiyet bünyesinde görev yapanların isimleri, dönemin belgelerinde *"Ertuğrul Mutasarrıflığı Azası"* başlığı altında yer almaktadır. Buna göre cemiyette Müftüzâde Hâfız Arif Efendi, Kadızâde Hacı Ahmet Efendi, Fabrikatör Ali Efendi, Arif Beyzade Hacı Halit Efendi, Dedeade Ali Efendi, Hacı Saffet Efendi, Hamamcızade Hayri ve Macaroğullarından Ömer Efendi görev almıştır (Bilgin, 2015: 69).

Bilecik'te kurulan bir diğer önemli direniş teşkilatı Bozüyük Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'di. Bozüyük ve çevre köylerinde ortaya çıkan Ermeni ve Rum çetelerinin yağma faaliyetleri ile bu gelişmeler karşısında İstanbul Hükûmetinin etkili bir müdahalede bulunmaması, bölgede Milli Mücadele'ye yönelik yerel örgütlenmenin güçlenmesine zemin hazırladı. Bozüyük halkı da yaşanan gelişmeler karşısında Kuva-yı Milliye saflarında yer alarak bölgenin savunulmasına katkı sağlama yoluna gitti. Bu doğrultuda

5 Ekim 1919 tarihinde Kuva-yı Milliye hareketine katılma kararı alınarak Mustafa Kemal Paşa'nın yanında mücadeleye dâhil olundu (ATASE, ATA Kol., K: 2, G: 113, B: 113-1).

Bozüyük'ten Sivas'ta bulunan Kuva-yı Milliye Riyasetine gönderilen telgrafta, Kuva-yı Milliye'ye katılma kararı alan kişilerin isimleri de belirtilmişti. Buna göre söz konusu kişiler; eşraftan Bursalı Ahmet Rasim, Halil Hilmi, Ali, Şükrü, Hacı Abidin, Rahmi, eşraftan Ahmet, eşraftan Hasan Remzi, eşraftan Şevket, Bozüyük Nahiyesi Belediye Reisi Hacı Ali, eşraftan Rüstem, eşraf ve tüccardan Mehmet, eşraftan Sadık ve eşraf ve tüccardan Hacı Hasan'dı (Bilgin, 2015:73).

Sivas Kongresi'nde alınan kararların ardından müdafaa-i hukuk esasları doğrultusunda yeniden şekillenen bu yerel teşkilat, 11 Ekim 1919 tarihinde Bozüyük Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını aldı. Cemiyet, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının yanında olduğunu ve Milli Mücadele uğrunda her türlü fedakârlığı yapmaya hazır bulunduğunu bildiren bir telgraf göndererek Milli Mücadele ile birlikte hareket edeceğini ortaya koydu (ATASE, ATA Kol., K: 2, G: 137, B: 137-1).

Bilecik ve çevresinde kurulan bir diğer direniş teşkilatı ise Söğüt Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ydi. Başlangıçta Söğüt Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Heyeti adıyla kurulan milli teşkilat, Sivas Kongresi'nde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı hakkında belirlenen esaslar doğrultusunda kasım ayı içerisinde Söğüt Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını aldı (Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, s. 15, 1949: 160-170). Ekim ayında oluşturulan cemiyetin 15-16 Kasım 1919 tarihinde gerçekleştirilen ilk toplantısında Abdullah Efendi (Temurlenkoğlu) başkanlığa seçildi Halil Bey (Işık) ise cemiyetin kâtipliğine getirildi (ATASE, İSH. Kol., K: 1061, G: 195, B: 195-1,3).

Bilecik'in Pazaryeri ilçesinde de Pazarcık Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu. Pazarcık Nahiyesindeki teşkilatlanmanın başlangıcına ilişkin olarak 2 ve 8 Ekim 1919 tarihlerinde Pazarcık Belediye Reisi Hasan oğlu Ali Bey tarafından gönderilen telgraflar önemli bilgiler içermektedir. Söz konusu telgraflarda Pazarcık Hükûmeti ve ahalisinin Harekât-ı Milliye'ye katıldığı bildirilmekteydi. Bu belgeler, Pazaryeri çevresinde de Bilecik ve çevresindeki diğer merkezlerle aynı dönemde milli bir teşkilatlanmanın ortaya çıktığını göstermektedir (ATASE, ATA Kol., K: 2, G: 132, B: 132-1, 2). Telgraflardan birinde ayrıca Kuva-yı Milliye mensubu ve belediye azası Ali ile Kuva-yı Milliye mensubu Belediye Kâtibi Ali Galip'in isimleri de zikredilmektedir (ATASE, ATA Kol., K: 14, G: 89, B: 89-2).

1919 Seçimleri ve Bilecik Mebusları

Bilecik'in Milli Mücadele'ye verdiği destek, 1919 seçimleri sürecinde de kendisini göstermiştir. Amasya Görüşmeleri sonrasında Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılması kararlaştırılmıştır. Mustafa Kemal Paşa da seçimlerde Milli Mücadele taraftarı isimlerin mebus seçilmesi için Anadolu'daki teşkilatlarla temas kurmuştur.

Bu süreçte Ertuğrul Sancağı için de çeşitli isimler gündeme gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 8 Kasım 1919 tarihinde Hakkı Behiç Bey ile Fahreddin Hayri Bey'in mebus seçilmelerini desteklemiştir. Bilecik eşrafından Mercimekzade Ahmet İffet Bey de mebus adayı olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, 1 Kasım 1919 tarihinde gönderdiği telgrafla Ahmet İffet Bey'in adaylığını desteklemiştir.

Seçimler sonucunda Ertuğrul Sancağı mebusluklarına Mercimekzade Ahmet İffet Bey ile Mehmed Sadık Bey seçilmiştir. Ahmet İffet Bey 66, Mehmed Sadık Bey ise 73 oy almıştır. Mustafa Kemal Paşa, seçim sonuçlarının kesinleşmesinin ardından iki mebusu da tebrik etmiştir.

Seçimlerin ardından Mustafa Kemal Paşa, mebusları İstanbul'a gitmeden önce Ankara'ya davet etmiştir. 3 Ocak 1920'de Bilecik Müdafaa-i Hukuk Reisi Mehmed Nuri Bey, Mercimekzade Ahmet ve Mehmed Beylerin Ankara'ya hareket ettiklerini bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Ankara'ya gelen mebuslarla Meclis-i Mebusan'da ortak hareket edilmesi ve Misak-ı Milli'nin kabulü konusunda görüşmeler yapmıştır (ATASE, İSH. Kol., K: 20, G: 182, B: 182-3; Bilgin, 2015:105-112). Böylece Bilecik, Milli Mücadele'nin siyasi sürecinde de etkin bir konum elde etmiştir.

İnönü Muharebeleri ve Bilecik

Türk Milli Mücadele Hareketi açısından varlık mücadelesinin kritik aşamalarından biri olan bu muharebe öncesinde Batı Anadolu'nun büyük bölümü Yunan işgali altına girmişti. Türk kuvvetleri ise bu süreçte Yunan ordusuna karşı kesin sonuç getiren bir başarı elde edememişti. Diğer taraftan TBMM yönetimine karşı Anadolu'nun farklı bölgelerinde çeşitli ayaklanmalar ortaya çıkmıştı. Bu ayaklanmaların bastırılmasında Çerkez Ethem'e bağlı düzensiz birliklerden yararlanılmış ve böylece mevcut tehlike geçici olarak ortadan kaldırılmıştı. Ancak Gediz Taarruzu'nun başarısızlıkla sonuçlanması, Milli Mücadele'nin düzensiz birliklerle sürdürülemeyeceğini bir kez daha göstermişti. Bunun üzerine düzenli ordunun oluşturulması için gerekli çalışmalar hızlandırılmış ve Batı Cephesi Kumandanlığına İsmet Paşa atanmıştı (Bilgin, 2015: 192).

Yunan kuvvetleri, 22 Haziran 1920'de başlayan taarruzları sonucunda Bursa'ya ulaşmış ve bölgedeki Türk birliklerini Bilecik yönüne çekilmeye zorlamıştı. Bunun yanı sıra Batı Anadolu kıyılarının tamamını kontrol altına alan Yunan ordusu, limanlar üzerinden deniz ulaşımından yararlanarak bölgeye asker, mühimmat ve diğer askeri malzemelerin sevkini kolaylaştırmıştı. Yunan ordusunun bundan sonraki temel hedefi, Ankara'da Mustafa Kemal ve arkadaşları tarafından yürütülen Milli Mücadele hareketini etkisiz hâle getirmektir. 6 Ocak 1921'de başlayan taarruzun hedeflerinden biri de Bilecik'i ele geçirerek Eskişehir-Ankara demiryolu hattı boyunca ilerlemektir. Bu yolla Türk birliklerinin demiryolu üzerinden gerçekleştirdiği ikmalin kesintiye uğratılması, kuvvetlerin birbirinden

ayrılması ve Ankara istikametinin açılması amaçlanıyordu (Öztoprak, 1989: 144).

Bu amaç doğrultusunda Yunan birlikleri 6 Ocak 1921’de Bursa’dan hareket ederek Bilecik üzerinden İnönü yönünde ilerlemeye başladı. Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey, Yunan kuvvetlerini İnönü mevzilerinde karşılamayı planlamıştı. Eskişehir’in önemli bir ulaşım kavşağı olması nedeniyle İnönü mevzilerinin savunulması, Eskişehir yönünün kapatılması açısından öncelikli görülmüştü. Bu sırada İnönü’nün ön kesimlerinde az sayıdaki Türk birlikleri, Gökbayrak Taburu ve bazı milli müfrezeler bulunuyordu. Ana kuvvetlerin cepheye ulaşmasının zaman alacağını değerlendiren İsmet Bey, ileri birliklerin Yunan birliklerinin hareketini yavaşlatmasını ve özellikle Efendi Köprüsü ile Karaköy çevresinde zaman kazanılmasını istedi. Ayrıca Ankara ile temas kurarak İnönü mevzilerine takviye gönderilmesini sağladı (Selek, 1965: 240).

I. İnönü Muharebesi’nin esas çatışmaları, Bozüyük’e yaklaşık 10 km mesafedeki İnönü mevzilerinde gerçekleşti. Yunan birlikleri 10 Ocak 1921 sabahı İnönü önlerine ulaştı. Yeni teşkil edilen Türk düzenli ordusu burada ilk savunma savaşlarından birini verdi. Gün boyunca devam eden çatışmaların ardından Yunan kuvvetleri gece saatlerinde geri çekilmeye başladı. Türk birlikleri sabah saatlerinde takip harekâtına girişe de Yunan kuvvetleri Bursa yönünde çekilmeyi sürdürerek bölgeden uzaklaşmıştı (ATASE, İSH. Kol., K: 569, G: 11, B: 11-1).

Netice de Türk İstiklal Harbi’nin Yunan ordusuna karşı ilk savunma savaşı başarılı olmuş ve Türkler İnönü önlerinde büyük bir zafer kazanarak Yunan ordusunu püskürtmeyi başarmıştı. I. İnönü Zaferi’nin ardından Anadolu’nun birçok yerinde çeşitli kutlama ve törenler düzenlenmişti. Bunun yanı sıra, ordunun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ülke genelinde yardım faaliyetleri yürütülmekteydi. Nitekim 13 Ocak 1921 tarihli Meclis görüşmelerinde Erzurum Mebusu Salih Efendi’nin önerisi üzerine cephe görev yapan askerlere 25 lira ile tütün gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Ayrıca meclise yurdun birçok bölgesinden I. İnönü muzafferiyeti münasebetiyle, tebrik telgrafları da çekilmişti (TBMM ZC, Devre:1, Cilt:7, İçtima:1 Birleşim:133:286; Bilgin, 2015: 221).

Yunan ordusu yaşanan bu mağlubiyeti kabul etmemiş ve yapılan harekâtı keşif amaçlı kısmi bir askeri operasyon şeklinde deklare etmişti. Ancak yaklaşık 20.000 kişilik bir orduyla keşif harekâtı yapılmayacağı bir gerçektir.

Yunanistan, I. İnönü Muharebesi’ndeki yenilginin ardından yeni bir harekât için hazırlıklara girişti. Hazırlıkların tamamlanmasıyla birlikte Yunan ordusu 23 Mart 1921’de yeniden İnönü yönünde saldırıya geçti (Hâkimiyet-i Milliye, 27 Mart 1921: 1). İnönü mevzilerinde savunma düzeni alan Türk kuvvetleri ile Yunan ordusu arasında 27 Mart’tan itibaren şiddetli çatışmalar yaşandı. Türk birlikleri savunma hattını güçlendirmek amacıyla siperler kazarken, Yunan kuvvetleri bu hattı aşmak için saldırılarını yoğunlaştırdı.

28 Mart'ta çatışmalar daha da şiddetlendi. Yunan 3. Tümeni sabah 06.30'da başlattığı topçu ateşinin ardından Kocaeli Grubu'nun savunduğu Dişlitepe ile 1. Tümen birliklerinin bulunduğu Üçşehitler ve Kanlısirt hattına yöneldi. Çatışmalar sırasında bazı savunma noktaları birkaç kez el değiştirdi. Sayıca üstün Yunan birlikleri Kanlısirt'ı ele geçirmeyi başardı. Aynı gün öğle saatlerinde Yunan 10. Tümeni Hayriye sırtları üzerinden Metristepe'ye saldırdı. Çatışmaların bir bölümünde Metristepe Yunan birliklerinin eline geçti. Ancak Türk birliklerinin karşı saldırıları sonucunda Yunan kuvvetlerinin daha güneye ilerlemesi engellendi.

29 Mart'ta Yunan 10. Tümeni, Türk 4. ve 61. Tümenlerinin savunduğu mevzilere yönelik saldırılarını sürdürdü. Ağır kayıplar veren Türk birlikleri savunmayı korumayı başardı. Yunan 10. Tümeni de önemli ölçüde zayıf vererek Metristepe genel hattına çekilmek zorunda kaldı. Yunan ordusu 30 Mart'ta ise İnönü mevzilerindeki Türk kuvvetlerini iki taraftan kuşatmaya yönelik yeni bir saldırı başlattı. Bu saldırı sırasında Üçşehitler ve Topçusırtı'ndaki Türk savunma hatlarına girildi. Ancak Türk 1. Piyade Tümeni'nin karşı saldırısı sonucunda Yunan birlikleri geri püskürtüldü. Gün boyunca devam eden çatışmalarda her iki taraf da ağır kayıplar verdi. Akşam saatlerine doğru gerçekleştirilen Türk karşı saldırısıyla savunma mevzileri yeniden Türk birliklerinin kontrolüne geçti (Bilgin, 2015: 240-241).

Yunan kuvvetleri 1 Nisan 1921 sabahından itibaren geri çekilmeye başladı (Hâkimiyet-i Milliye, 1 Nisan 1921: 1). Bu geri çekiliş, Türk cephesi açısından önemli bir askeri başarı anlamına geliyordu. Ancak Yunan birliklerinin bölgeden ayrılırken Bilecik ve çevresinde gerçekleştirdiği tahribat, savaşın ağır sonuçlarından biri oldu (ATASE, İSH. Kol., K: 719, G: 99, B: 99-1; ATASE, İSH. Kol., K: 529, G: 25, B: 25-1).

Geri çekilen Yunan birlikleri Bozüyük'te yangınlar çıkardı ve ilçedeki yangın bir süre daha devam etti. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, 1 Nisan 1921'de kaleme aldığı raporda Bozüyük'teki yangını ve savaşın sonucunu Ankara'ya bildirmişti (Bilgin, 2015: 243). Bozüyük'ün yanı sıra Bilecik ve Söğüt de Yunan birliklerinin tahribatından zarar gördü (ATASE, İSH. Kol., K: 529, G: 25, B: 25-2; ATASE, İSH. Kol., K: 661, G: 63, B: 63-1).

Bölgedeki tahribatın daha fazla büyümesini önlemek isteyen İsmet Paşa, 1 Nisan'da geri çekilen Yunan kuvvetlerinin takip edilmesi emrini verdi. İnönü mevzilerinden ayrılan Yunan birlikleri, Türk süvari birliklerinin yanı sıra hava kuvvetleri tarafından da takip edildi. Türk uçakları özellikle Söğüt-Bilecik, Bozüyük ve Karaköy şoseleri üzerinden Bursa yönünde ilerleyen Yunan birliklerine yönelik hava saldırıları gerçekleştirdi. Bu takip harekâtıyla Yunan ordusunun bölgede yeniden toparlanmasının ve tahribatı sürdürmesinin önüne geçilmeye çalışıldı. İki gün boyunca devam eden takip sonucunda Türk birlikleri, geri çekilen Yunan kuvvetlerini Bilecik ve çevresinde takip etmeyi sürdürdü. Böylece II. İnönü Muharebesi de Türk düzenli ordusunun zaferiyle sonuçlandı (Hâkimiyet-i Milliye, 3 Nisan 1921: 1).

Kütahya-Eskişehir ve Sakarya Muharebeleri Sürecinde Bilecik

II. İnönü Muharebesi sonrasında Yunan kuvvetlerinin geri çekilmesiyle Bilecik ve çevresindeki savaş tehdidi kısa süreliğine ortadan kalkmıştı. Ancak Yunan ordusu, Anadolu'daki askeri üstünlüğünü yeniden sağlamak amacıyla hazırlıklarını sürdürmekteydi. Türk ordusunun da Yunan kuvvetleri karşısında kesin bir üstünlük sağlayamaması nedeniyle Bilecik ve çevresi yeniden önemli bir askeri hareketlilik alanı hâline gelecekti. Yunan ordusu 8 Temmuz 1921 tarihinde Kütahya-Eskişehir hattında taarruza başladı ve 10 Temmuz'da genel saldırıya geçti. Türk ordusu, Yunan kuvvetlerinin üstünlüğü karşısında Kütahya-Eskişehir hattından geri çekilmek zorunda kaldı. Bu süreçte Yunan kuvvetleri Bilecik ve çevresine yeniden yöneldi. Nitekim Yunan birlikleri 13 Temmuz 1921 tarihinde Bilecik'i ikinci kez işgal etti. Ancak Türk kuvvetlerinin karşı harekâtı sonucunda Yunan birlikleri şehirden çekilmek zorunda kaldı. Bilecik, 22 Temmuz 1921 tarihinde ise yeniden Yunan işgaline uğradı ve bu üçüncü işgal, 6 Eylül 1922'de şehrin kurtuluşuna kadar devam etti (ATASE, İSH. Kol., K:1137, G:53, B:53-1; Emecen, 1992: 155; Bilgin, 2015: 272).

Türk ordusunun Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sonrasında Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmesiyle birlikte Yunan ordusunun Anadolu'nun iç kesimlerine yönelik ilerleyişi yeni bir aşamaya girdi. Bu gelişme, Bilecik ve çevresinde yaşayan halkı da doğrudan etkiledi. İşgalin devam ettiği süreçte özellikle Müslüman ahalinin önemli bir bölümü Gölpazarı, Sakarya ve Ankara istikametlerine doğru çekilmek zorunda kaldı (TBMM GZC, Devre:1, Cilt:2, İçtima:2, Birleşim:159:761).

Türk ordusunun Sakarya Nehri'nin doğusunda Yunan ilerleyişini durdurmasıyla Milli Mücadele bakımından yeni bir safhaya geçildi. 23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihleri arasında gerçekleştirilen Sakarya Muharebesi, Yunan ordusunun Anadolu'nun iç kesimlerine yönelik ilerleyişini sona erdirdi. Türk ordusunun Sakarya Muharebesi'ndeki başarısı, Bilecik'in içinde bulunduğu Batı Anadolu'daki işgal durumunu hemen değiştirmemiş olmakla birlikte Yunan ordusunun saldırı gücünün kırılmasını sağladı. Bilecik ise 22 Temmuz 1921 tarihinde başlayan üçüncü işgal altında kalmaya devam etti.

Sakarya Zaferi sonrasında Türk ordusu büyük bir askeri hazırlık dönemine girerken Yunan kuvvetleri savunma pozisyonuna geçti. Böylece Bilecik ve çevresinde yaklaşık bir yıl daha devam edecek olan Yunan işgali dönemine girilmiş oldu. Bu süreçte şehir ve çevresindeki halkın yaşadığı göç, ekonomik kayıplar ve işgal kuvvetlerinin uygulamaları, Bilecik'in sosyal ve ekonomik yapısında önemli tahribatlara yol açtı. Özellikle üç ayrı Yunan işgaline maruz kalan bölgede, savaş öncesinde önemli bir ekonomik faaliyet alanı olan ipekçilik de ağır bir darbe aldı (Demiryürek, 2018:103). Sonuç olarak şehrin kesin kurtuluşu, Türk ordusunun 26 Ağustos 1922 tarihinde başlattığı Büyük Taarruz sonrasında gerçekleşecekti.

SONUÇ

Milli Mücadele'nin ilk dönemlerinden itibaren Bilecik'te halkın direniş hareketine katılımını sağlayacak bir örgütlenme süreci başlamıştır. Bu süreçte Bilecik Müftüsü Mehmed Nuri Efendi'nin öncülüğü öne çıkmış, Sivas Kongresi'nin ardından Bilecik'in Temsil Heyeti ile koordineli hareket edeceği Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilmiştir. Bu gelişmeler, Bilecik'in Milli Mücadele sürecindeki önemini artırmıştır. Sivas Kongresi sonrasında Mustafa Kemal Paşa'nın yönlendirmesiyle Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat Bey, 56. Fırka Kumandanı Bekir Sami Bey ve İzmit'teki 1. Fırka Kumandanı Kaymakam Asım Bey'in de aralarında bulunduğu bölgedeki askeri yöneticiler Bilecik'te bir araya gelmiştir. 14 Ekim 1919'da yapılan toplantıyla birlikte Kuzeybatı Cephesi'nin teşkil edilmesi kararlaştırılmış ve Bilecik bu cephenin merkezi olarak belirlenmiştir. Ekim ayının sonlarına doğru ise Bilecik ve çevresinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin şubeleri faaliyete geçirilerek bölgedeki örgütlenme büyük ölçüde tamamlanmıştır. Bu cemiyetler, Türk kuvvetlerinin silah, cephane, asker, erzak ve hayvan gibi ihtiyaçlarının karşılanmasına katkı sunarken, yerel güvenliğin sağlanması amacıyla gönüllülerden oluşan müfrezeler de meydana getirmiştir. Böylece bölgedeki halkın can ve mal güvenliğinin korunmasına yönelik tedbirler alınmıştır.

İstanbul'un 16 Mart 1920'de İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesinin ardından Eskişehir'deki İngiliz birliklerinin bölgeden çıkarılması yönünde harekete geçilmiştir. Ali Fuat Paşa'nın komutasındaki Türk birlikleri, Bilecik ve çevresindeki milli müfrezelerin de desteğiyle İngiliz kuvvetlerini önce Eskişehir'den, ardından Bilecik'ten çekilmeye zorlamıştır. Böylece Bilecik'teki ilk İngiliz işgali sona erdirilmiştir.

İngiliz kuvvetlerinin bölgeden çıkarılmasıyla Bilecik, İstanbul'dan Anadolu'ya geçmek isteyen Milli Mücadele yanlıları için elverişli bir geçiş noktası durumuna gelmiştir. Özellikle 30 Mart 1920'den sonra Son Osmanlı Mebusan Meclisi üyeleri ile diğer Milli Mücadele taraftarlarından bazıları Bilecik üzerinden Ankara'ya ulaşmıştır. Şehir aynı zamanda İstanbul'dan Anadolu'ya gönderilen silah ve mühimmatın iç bölgelere aktarılmasında kullanılan önemli güzergâhlardan biri olmuştur.

Bununla birlikte Yunan ordusunun 6 Ocak 1921 tarihinde gerçekleştireceği taarruz öncesinde İstanbul Hükûmeti ile Ankara Hükûmeti arasında görüşmeler yapılması gündeme gelmiştir. İstanbul Hükûmeti adına Ahmet İzzet Paşa başkanlığındaki heyet, Ankara Hükûmeti ile görüşmek üzere Bilecik'e gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki Ankara heyeti ile İstanbul heyeti arasında 5 Aralık 1920 tarihinde Bilecik İstasyon Binası'nda gerçekleştirilen görüşme, tarihe "Bilecik Mülakatı" veya "Bilecik Görüşmeleri" olarak geçmiştir. Görüşmelerde İstanbul Hükûmeti ile Ankara Hükûmeti arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi ve Milli Mücadele

hareketine ilişkin meselelerin ele alınması amaçlanmış, ancak taraflar arasında uzlaşma sağlanamamıştır.

İtilaf Devletlerinin Anadolu'daki gelişmelere yönelik politikalarının sonuç vermemesi üzerine Yunan ordusu, 6 Ocak 1921'de Bilecik istikametinden yeni bir harekât başlattı. Bu tarihten itibaren Bilecik ve çevresi doğrudan askeri çatışmaların yaşandığı bir bölgeye dönüştü. Milli Mücadele açısından önemli bir dönüm noktası olan İnönü Muharebeleri, Bilecik'in Bozüyük ilçesine yaklaşık 10 km uzaklıktaki İnönü mevzilerinde gerçekleşti. Muharebeler sırasında Bilecik ve çevresinden sağlanan insan gücü ve diğer destekler Türk birliklerinin savunmasına katkı sağladı. Türk ordusunun İnönü'de Yunan kuvvetleri karşısında elde ettiği başarı, Milli Mücadele'nin askeri seyri bakımından önemli bir kazanım oldu.

Bu dönemde Bilecik ve çevresi, Yunan ordusunun üç ayrı işgaliyle karşı karşıya kalmıştır. İşgaller sırasında Yunan birliklerinin yanı sıra bölgedeki Rum ve Ermeni çetelerinin faaliyetleri de önemli ölçüde tahribata yol açmıştır. İşgal koşulları, özellikle Müslüman halkın güvenli bölgelere çekilmesine neden olmuştur. Bilecik ve çevresindeki halkın bir bölümü Gölpazarı, Sakarya ve Ankara yönlerine göç etmek zorunda kalmıştır. Büyük Taarruz'un ardından Türk birliklerinin ilerleyişiyle Bilecik, 6 Eylül 1922'de kesin olarak kurtarılmıştır. Ancak şehir işgalden ağır bir yıkımla çıkmıştır. Bilecik merkezinde yangınlardan yalnızca Tabakhane Mahallesi ile Yukarı Mahalle'deki birkaç ev kurtulabilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde önemli bir yere sahip olan Bilecik, Milli Mücadele döneminde de birçok önemli gelişmeye sahne olmuştur. Şehrin kuruluş ve kurtuluş tarihindeki bu özel konumu, Bilecik'in "Kuruluşun ve Kurtuluşun Beşiği" olarak anılmasını sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları⁷

T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA. MV. (*Meclis-i Vükela Mazbataları*).

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı (ATASE) Arşivi

Atatürk Koleksiyonu

Kutu:2, Gömlek:0, Belge 0-3,4.

K:2, G: 112, B:112-1,3,4.

K:2, G:113, B:113-1.

K:2, G:132, B:132-1,2.

K: 2, G:137, B:137-1,3.

K:14, G:89, B:89-2.

⁷ Kullanılan arşiv belgelerinin künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

K: 20, G: 182, B: 182-3.

K:33, G:11, B:11-1,2.

İstiklal Harbi (ISH) Koleksiyonu

Kutu:415, Gömlek:84, Belge:84-1.

K:529, G:25, B:25-1,2.

K:569, G:11, B:11-1.

K:579, G:8, B:8-1.

K: 661, G: 63, B: 63-1.

K:707, G:17, B:17-1.

K:719, G:99, B:99-1.

K: 881, G: 71, B: 71-1-2.

K:1061, G:195, B:195-1,3.

K:1137, G:53, B:53-1.

K: 1271, G: 41, B:41-2.

Resmî Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri

Süreli Yayınlar

Hâkimiyet-i Milliye

Araştırma, İnceleme ve Telif Eserler

Akandere, O. (2020). “Mondros Görüşmelerinde Bir Arabulucu: İngiliz Generali Townshend’in Mondros Görüşmeleri Öncesi Üstlendiği Arabuluculuk Rolü.” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi / Journal of Modern Turkish History Studies*, 20(40), 5-23.

Akkılıç, Y. (1997). *Kurtuluş Savaşı’nda Bursa*. Bursa: Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yay.

Akkor, M. (2019). “Mondros Mütarekesi’nin İmzalanma Süreci ve Mütareke Tutanaklarında Boğazlar Sorunu.” *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (21), 273-310.

Arıkan, R. (2010). “İstiklal Savaşı’na Doğru Milli Bilincin Doğuşu.” *History Studies*, 2(2), 453-467.

Arıkan, Z. (1991). *Haydar Rüştü Öktem, Mütareke ve İşgal Anıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

Behramoğlu, A. ve Şamsutdinov, A. M. (1999). *Mondros’tan Lozan’a Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*. Çev. Atahan Behramoğlu. İstanbul.

Bilgin, T. (2012). “İstanbul’un İşgali Sonrası Eskişehir’in ve Bilecik’in İngiliz İşgalinden Kurtarılması.” *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 34(201), 89-98.

Bilgin, T. (2015). *Milli Mücadele Döneminde Bilecik*. Bilecik: Bilecik Üniversitesi Yay.

Bilgin, T. (2016). “Savaş Yıllarında Anadolu Rumlarının Yaşadığı İkilem (1919-1922).” *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 37-91.

Bilgin, T. (2020). *Anadolu Yükselirken: 100’üncü Yılında Bilecik Mülakatı, 5 Aralık 1920-2020*. İstanbul: Babıali Yay.

- Bilgin, T. ve Altunay, T. A. (2025). "I. Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Meselesinin Avustralya Basınındaki Yansımaları." *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 262-312.
- Bilgin, T. ve Yetik, Ü. (2018). "II. İnönü Muharebesi Sırasında İnegöl ve Çevresinde Yaşanan Yunan Tahribatı." *Tarih Okulu Dergisi*, 11(37), 638-655.
- Bilgin, T. (2023). *Sakarya Nehri'nin İncisi Lefke: Milli Mücadele Yıllarında Osmaneli*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Demiryürek, H. (2015). *Ertuğrul Sancağı (1900-1918)*. Bilecik: Bilecik Üniversitesi Yayınları.
- Demiryürek, H. (2018). "XX. Yüzyıl Başlarında Ertuğrul Sancağında İpek Üretimi." *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 3, 98-104.
- Emecen, F. (1992). "Bilecik." *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, 154-156. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Erim, N. (1953). *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Jaeschke, G. (1989). *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Öztoprak, İ. (1989). *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Selek, S. (1965). *Millî Mücadele*, C. II. İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Selvi, H. (2007). *İşgal ve Protesto: İzmir'in İşgali ile İlgili Protesto Telgrafları (15 Mayıs 1919-30 Temmuz 1919)*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Selvi, H. (2011). *Milli Mücadele'de İlk İşgaller, İlk Direnişler*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Tansel, S. (1991). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*. (1949). (15). Ankara.
- Yetik, Ü. (2016). "Milli Mücadele Yıllarında İnegöl (1918-1922)." *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 107-120.
- Yetik, Ü. (2019). *Milli Mücadele Döneminde İnegöl (1918-1923)*. Bursa: Nilüfer Belediyesi.
- Yetik, Ü. (2025). *İran Kaynakları Işığında I. Dünya Harbi'nde Osmanlı Devleti (1914-1918)*. Doktora tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi.

